

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ XO'JALIGI

VAZIRLIGI

**ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI VA
AGROTEXNOLOGIYALAR INSTITUTI**

“Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrası

**SUGURTA FOALIYATINI TASHKIL ETISH FANIDAN O'QUV
USLUBIY MAJMUA**

Bilim sohasi:	200000	– Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	230000	– Iqtisod
Ta'lim yo'nalishi:	5233300	– Agrobiznes va investitsion faoliyat

ANDIJON-2021

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ XO‘JALIGI VAZIRLIGI

**ANDIJON QISHLOQ XO‘JALIGI VA AGROTEXNOLOGIYA IAR
INSTITUTI**

Buxgalteriya hisobi. tahlil va aydit kafedrası

«Tasdiqlayman»

O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor

_____ «_____» _____ 2021 y.

“SUGURTA FOALIYATINI TASHKIL ETISH ”

fanidan

O‘QUV –USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	200000	– Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta’lim sohasi:	230000	– Iqtisod
Ta’lim yo‘nalishi:	5233300	– Agrobiznes va investitsion faoliyat

ANDIJON-2021

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti Kengashining 2021 yil “ ___ ” ___ dagi _____-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv rejaga asosan tayyorlangan.

Tuzuvchilar:

T.Mamanazarov. - “Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

A. To‘ychiev - “Agrobiznes va marketing” kafedrasida i.f.f.d.(PhD)

E.Mo‘ydinov - “Profi-audit” auditorlik tashkiloti ijrochi direktori.

O‘quv-uslubiy majmua Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti Kengashining 2020 yil “ ___ ” _____ dagi ___-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan

“Agrosug‘urta ” fanidan

O‘quv-uslubiy majmua

MUNDARIJA

I	O‘QUV MATERIALLARI	
1.1.	MA‘RUZA KURSI	
1.2.	AMALIY MASHG‘ULOTLARNI BAJARISH BO‘YICHA USLUBIY KO‘RSATMA	
II	MUSTAQIL TA‘LIM MASHG‘ULOTLARI:	
2.1.	MUSTAQIL TA‘LIM TA‘LIM BO‘YICHA USLUBIY KO‘RSATMA	
2.2.	KURS LOYIHA VA KURS ISHLARI BAJARISH BO‘YICHA KO‘RSATMA	
III.	GLOSSARIY	
IV.	ILOVALAR	
4.1.	FAN DASTURI	
4.2.	ISHCHI O‘QUV DASTUR	
4.3.	SILLABUS	
4.4.	TARQATMA MATERIALLAR	
4.5.	TESTLAR	
4.6.	ISHCHI O‘QUV DASTURIGA MUVOFIQ BAHOLASH MEZONLARINI QO‘LLASH BO‘YICHA USLUBIY KO‘RSATMALAR	
4.7.	O‘.U.M.NING ELEKTRON VARIANTI	

MA'RUZA MASHG'ULOTLARI

1-MAVZU. SUG'URTANING IQTISODIY MOHIYATI va funksiyalari

1. Sug'urta haqida tushuncha va unga xos bo'lgan asosiy belgilar.
2. Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida.
3. Sug'urta fondlari, ularning shakllanishi va foydalanish yo'nalishlari.
4. Sug'urtaning funksiyalari.

1. Sug'urta haqida tushuncha va unga xos bo'lgan asosiy belgilar.

Tabiiy va boshqa stixiyali kuchlar ta'siri natijasida yuzaga keladigan zararlarni qoplash, oldini olish hamda ogohlantirish uchun maqsadli yo'nalishdagi pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar yig'indisiga sug'urta deyiladi.

Sug'urtaning xarakterli belgilari quyidagilardan iborat:

-Sug'urta riskini mavjudligi. Risk-sug'urta munosabatlari paydo bo'lishining asosiy shartidir. Risk bo'lmas ekan, sug'urtaning bo'lishi mumkin emas. Riskning hajmi, miqdori ehtimollar nazariyasi va matematik statistika usullari yordamida aniqlanadi. Sug'urta risklarini tahlil qilish ularni 2 ta yirik guruhga bo'lishni taqozo etadi. Ya'ni, risk sug'urtaviy va sug'urtasiz bo'ladi. Sug'urta shartnomalarida o'z aksini topgan risklar sug'urtaviy risklar deyiladi. Risk bahosini pulda ifodalanishi sug'urta stavkasini tashkil etadi. Risk doimiy ko'rsatkich emas, balki u doimo o'zgarib turadi. Bu o'zgarishlar iqtisoddagi va boshqa sohadagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Sug'urta tashkiloti riskni rivojlanishini, holatini doimo kuzatishi lozim, ya'ni tegishli statistik hisob olib borishi, yig'ilgan ma'lumotlarni qayta ishlashi va tahlil qilishi kerak.

Riskni baholash uchun uni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- 1) Sug'urtalanishi mumkin bo'lgan risklar.
- 2) Sug'urtalanishi mumkin bo'lmagan risklar.

Riskning eng katta guruhini sug'urtalanishi mumkin bo'lgan risklar tashkil etadi. Quyida keltirilgan mezonlar asosida sug'urta riskini sug'urtasiz risklardan farq qilish mumkin.

a) Risk tasodifiy xarakterga ega bo'lmog'i kerak;

b) Sug'urta hodisalarini ro'y berish faktining vaqti va makonining noma'lum bo'lishi;

v) Xavf solish manbasiga ko'ra risklar tabiatning stixik kuchlari bilan bog'liq risklari va moddiy boylikni o'zlashtirish oqibatida insoniyatni tabiatga ta'siri bilan bog'liq risklar. Risklarni turkumlashda katta halokatli risklar alohida o'rin tutadi. Chunki bunday risklar ro'y berishi natijasida ko'plab ob'ektlar yirik miqdorda zarar ko'rishi mumkin. Katta halokatli risklarga zilzila, sunami, kuchli shamol misol bo'lishi mumkin. Yuqorida aytilgan risklardan tashqari ekologik, siyosiy va maxsus risklar bo'lishi mumkin.

Risk menejment (riskni boshqarish) - riskni chegaralash yoki kamaytirish bilan bog'liq tadbirlar yig'indisi. Amaliyotda riskni boshqarish quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

Riskni aniqlash, masalan ssuda oluvchilarning ssudani o'z vaqtida qaytarib bera olmaslik riski sug'urtalanadi, risk darajasi aniqlanadi. Kredit oluvchi shaxsning moliyaviy holati qanday aktivlarga ega ekanligi, loyihada hisob-kitob qanchalik asoslanganligi va xakozo.

Riskni baholash - riskni holatlari aniqlanadi, riskni sodir bo'lish ehtimoliyligi, aktuar hisob-kitoblar, statistik kuzatuvlar, ehtimollar nazariyasi asosida baholanadi va sug'urtalanayotgan ob'ektga nisbatan risk darajasi aniqlanib sug'urta tarifi hisoblanadi. Sug'urta tarifining stavkasi - bu risk bahosidir.

Riskni nazorat etish - bu sug'urta kompaniyasining vakili tomonidan sug'urtalangan ob'ekt holatini, uning saqlanish ustidan kuzatuv ishlarini olib borishi. Shuningdek, uning saqlash xavfiligi talablariga javob berishi tekshiriladi. Qator ob'ektlarni yaxshi saklash uchun zarur tavsiya va maslaxatlar beriladi.

Riskni moliyalashtirish - bu riskni aniqlash, baholash va nazorat etish bilan bog'liq hamma xarajatlarni qoplash.

-Sug'urta munosabatlarining taqsimlash xarakteriga ega ekanligi. Moliya tushunchasi kabi, sug'urta ham yalpi ichki mahsulotni va milliy daromadni qayta taqsimlashda ishtirok etadi.

-Sug'urtada zararlarni hududlar bo'yicha va muayyan bir vaqtda taqsimlanishi. Bu sug'urtaning asosiy belgisi bo'lib, hududlar bo'yicha sug'urta fondini sug'urtalangan xo'jaliklar o'rtasida taqsimlash uchun katta hudud va ko'plab sug'urtalanishi mumkin bo'lgan ob'ektlar zarur bo'lishi talab etiladi. Zararlarni ma'lum bir vaqtda taqsimlanishi sug'urta hodisalarini tasodifiy ro'y berish xarakteriga ega ekanligidan kelib chiqadi. Qator yillar mobaynida favqulodda hodisalar ehtimol ro'y bermasligi mumkin. Bu holat sug'urta hodisalari sodir bo'lmagan vaqtda tegishli miqdorda sug'urta zahiralarni tashkil etishni talab qiladi.

-Sug'urta fondlariga jalb etilgan sug'urta mukofotlarini qaytarib berish. Sug'urta mukofotlari sug'urta tarifi asosida aniqlanadi. Sug'urta tarifi ikki qismdan iborat bo'lib, netto-stavka (sug'urta hodisalari ro'y berganda zararlarni qoplashga ishlatiladi) va netto-stavkaga ustamalardir (sug'urta kompaniyasi ishini tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar qoplanadi). Netto-stavka, asosan, sug'urta hodisasi ro'y berganda sug'urtalanuvchiga qaytarib beriladi.

o'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga muvofiq, majburiy sug'urta turlariga doir sug'urta shartlari qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladi. Ixtiyoriy sug'urtalashga doir sug'urta tariflarining miqdori tomonlarning kelishuviga muvofiq belgilanadi.

-Sug'urta fondi mablag'larining, faqat, shu fondni tashkil etishda qatnashgan sub'ektlar o'rtasida taqsimlanishi.

Sug'urta munosabatlarida quyidagi tomonlar qatnashadilar:

Sug'urtalovchi – sug'urta xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan va tegishli litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslar. Tadbirkorlik faoliyatining muhim bo'g'ini. o'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta to'voni (sug'urta puli) to'lovini amalga oshirish majburiyatini oluvchi yuridik shaxs sug'urtalovchi deb hisoblanadi.

Sug'urtalovchilar turli mulk shakliga ega bo'lishi mumkin (davlat sug'urta tashkilotlari, aksionerlik sug'urta tashkilotlari hamda o'zaro sug'urtalash jamiyatlari). Sug'urta faoliyatini olib boruvchi tashkilotlar davlat organlarining tegishli litsenziyasiga ega bo'lishi zarur.

Sug'urtalanuvchi – sug'urtalovchi bilan aniq sug'urta munosabati o'rnatgan va tegishli sug'urta mukofotlarini to'lovchi yuridik yoki jismoniy shaxs.

Sug'urta vositachilari – sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida vositachilik vazifasini bajaruvchi yuridik shaxs. Maqomi bo'yicha vositachi sug'urtalanuvchining manfaatlarini himoya qiladi. Ko'rsatgan xizmatlari uchun vositachi sug'urtalanuvchidan emas, balki sug'urta kompaniyasidan tegishli vositachilik haqini oladi.

2.Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida.

Bozor munosabatlari takomillashuvi iqtisodiy infratuzilmaning qaror topishi bilan birgalikda kechadigan jarayondir. Sug'urta faoliyati iqtisodiy infratuzilmaning ajralmas qismi sifatida bir tomondan, ijtimoiy kafolatni ta'minlansa, ikkinchi tomondan, shartnomaviy majburiyat va tariflar mexanizmi orqali turli sug'urta risklaridan ogoh etish negizida iqtisodiyot sub'ektlari manfaatlarining himoyasini ham o'z zimmasiga oladi.

Sug'urta faoliyati jismoniy va yuridik shaxslar manfaatlarini himoya qilish, ularning risklar yuz berishi oqibatida ko'rishi ehtimol bo'lgan zararlarini qoplashning zaruriy vositasi sifatida paydo bo'ldi hamda rivojlandi. Shunday anglatilgan zarurat - aniq sug'urta manfaatlari negizida sug'urta munosabatlari yuzaga keldi.

Sug'urta munosabatlari, ularning tashkiliy shakllari qandayligidan qat'i nazar, sug'urta fondini yaratish va undan foydalanish jarayonidir. Ta'kidlash lozimki, sug'urta munosabatlari - murakkab va keng qamrovli moliyaviy-pullik iqtisodiy munosabatlar bo'lib, ular yuzaga kelishi uchun o'zaro bog'liq shart-sharoit majmuasi mavjudligi ham muhimdir.

Mulknii davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonida ko'p ukladli iqtisodiyot shakllantirilmoqda. Mamlakatimizda «2001 yili 63 mingga yaqin korxonalar xususiy tarmoq vakillari sifatida faoliyat ko'rsatgan»¹ bo'lsa, «2002 yilda ... ularning umumiy soni 240 mingga yetdi»². «2003 yilda tasdiqlangan xususiylashtirish dasturi doirasida... 980 dan ziyod xususiy korxonalar va mulkchilik shakli davlatga tegishli bo'lmagan 400 ta boshqa turdagi korxonalar tashkil etildi»³.

«2005-2006 yillarda xususiylashtirish dasturiga muvofiq 627 davlat korxonasi,

¹Karant: Karimov I.A. «Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish - bosh i'jtimoiy». Prezident Islom Karimovning 2001 yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuqunlari, iqtisodiy islohotlarning boshini ba'holash hamda 2002 yilgi vazifalarga bag'ishlangan Vazirlar Ma'hamasi yig'ilishida s'zlagan nutki.// «Xalk s'zi» gazetasi, 2002 yil, 16 fevral.

²Islohotlar strategiyasi - mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishdir. Prezident Islom Karimovning 2002 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuqunlari va 2003 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy i'jtimoiy vazifalarga bag'ishlangan Vazirlar Ma'hamasi majlisidagi ma'ruzasini.// «Xalk s'zi» gazetasi, 2003 yil, 18 fevral.

³Karant: Eritilgan marjarimizni mustahkamlab, islohotlar i'jtimoiy boshini - asosiy vazifamiz. Prezident I.Karimovning 2003 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuqunlari va 2004 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy i'jtimoiy vazifalarga bag'ishlangan Vazirlar Ma'hamasi majlisidagi ma'ruzasini.// «Xalk s'zi» gazetasi, 2004 yil, 10 fevral.

ob'ektlar, aksiyalar paketlari va ulushlar sotilgan..., joriy yilning 9 oyi mobaynida 729 davlat korxonasi mulkchilik shaklini o'zgartirdi, 659 korxonada va ob'ektlar xususiy mulkdorlar tomonidan sotib olindi»².

O'zbekistonda tadbirkorlikning rivoj topishi jarayonida turli risklarning yuz berishi ehtimoli mavjudligi, shuningdek, ijtimoiy hayotning o'zida namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklar sub'ektlarning sug'urta faoliyatiga, xususan, risklar transferiga bo'lgan munosabatlarini ijobiy tomonga o'zgartirdi.

Sug'urta faoliyati bozor munosabatlarining eng muhim unsuriga aylandi. «Sug'urta faoliyati deganda sug'urta bozori professional ishtirokchilarining sug'urtani amalga oshirish bilan bog'liq faoliyati tushuniladi»³. «Shu narsa aniqki, bugungi kunda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar... sug'urta tizimisiz samarali ishlash, investitsiya faoliyati bilan shug'ullanish, kredit olish imkoniyatiga ega emas»⁴.

Shu o'rinda, ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish)da uzluksizlikni ta'minlash imkoniyatini yaratish maqsadiga yo'naltirilgan, mulkchilik shakllariga ko'ra, maxsus qayta taqsimlash munosabatlari tizimi mavjudligi iqtisodiyot sub'ektlari ravnaqiga xizmat qilmoqda. Bu jarayonda ularning mulkka egalik qilish, undan foydalanish hamda daromad olishlari kabi manfaatlarini yuzaga chiqadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda sug'urta faoliyatida talab darajasidagi risk transferi shakllanishi va rivojlanishi hamda uni ilmiy asosda o'rganish muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, iqtisodiyot sub'ektlarining erkinliklari kengayib borayotgan, ular tomonidan mahsulot ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish)ning yangi turlari o'zlashtirilishi sug'urta faoliyatida risk transferining ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq etish va takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni orttirmoqda.

Sug'urtaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini to'liqroq ochib berish uchun ilmiy adabiyotlarda bu masalaga bo'lgan yondashuvlarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Ularda «sug'urta-xizmat ko'rsatish industriyasi»⁵ ekanligi qayd etilgan, shunga asoslanib, keyingi yillarda xalqaro iqtisodiy atamashunoslikda «xizmatlar iqtisodiyoti nazariyasi» qaror topayotganligini ta'kidlash mumkin.

Sug'urta faoliyatida o'z mohiyati nuqtai nazaridan, aynan «xizmat» tushunchasi fundamental hisoblanadi. Sug'urtachi tomonidan taklif etilayotgan «xizmat» o'zida dastlab moddiylikni aks ettirmaydi, ya'ni u o'z mijoziga faqat «va'dani sotadi». Shu nuqtai nazardan xalqaro savdoda unga «ko'rinmaydigan faoliyat»¹ deb ham tasnif beriladi. Sug'urtalanuvchiga shartnoma tuzilganligini tasdiqlovchi dalil-hujjat sifatida «polis»² beriladi xolos. Sug'urta shartnomasida sug'urtalanuvchiga sug'urta voqeasiga ko'ra, ko'rishi ehtimol bo'lgan zararining ekvivalent qiymatidagi pul to'lovi (ayrim hollarda mol-mulk ko'inishida) ta'minlanishi nazarda tutiladi. Shartnomaning bajarilishi unda qayd etilgan ma'lum davr oralig'ida amalga

²Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 20 октябрда бўлиб ўтган мажлиси материаллари // «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил, 21 октябрь.

³Ўзбекистон Республикасининг «Сугурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 3-модда.

⁴Қаранг: Иқтисодий эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш - энг муҳим вазифамиз. Президент И.Каримовнинг 1999 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2000 йилда иқтисодий эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // «Халқ сўзи» газетаси, 2000 йил, 16 февраль.

⁵Қаранг: Insurance: Principles and Practice. Compiled by David Bland, The Chartered Insurance Institute, Great Britain, 1993. p. 1 b. 3.

¹Қаранг: Insurance: Principles and Practice. Compiled by David Bland, The Chartered Insurance Institute, Great Britain, 1993. p.1 b. 4.

²Қаранг: Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. М.: ЦЕРИХ -ПЭЛ, 1996. I-X, с. 347.

³Ўзбекистон Республикасининг «Сугурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 3-модда.

oshiriladi.

Mamlakatimizda bosqichma - bosqich bozor munosabatlari shakllanishi va rivojlanishi, iqtisodiyot sub'ektlarining yuksak darajadagi iqtisodiy mustaqilligi, erkinligi darajasi ortib borayotgan jarayonda doimo risklar mavjud bo'lishi kuzatiladi. Ular manfaatlariga zarar keltirishi mumkin bo'lgan va doimiy takrorlanib turadigan risklarni qayta taqsimlash, ya'ni o'ziga xos bo'lgan maxsus xizmat bilan sug'urta shug'ullanadi.

«Sug'urta deganda yuridik yoki jismoniy shaxslar to'laydigan sug'urta mukofotlaridan shakllantiriladigan pul fondlari hisobidan muayyan voqea (sug'urta hodisasi) yuz berganda, ushbu shaxslarga sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta tovonini (sug'urta pulini) to'lash yo'li bilan ularning manfaatlarini himoya qilish tushuniladi»³.

Sug'urta kompaniyalari investitsiya sohasining muhim unsurlaridan hisoblanadi. Chunki ular bu sohada ikki yo'nalishda faoliyat olib boradilar, birinchisi investorlarga ular tomonidan investitsiyaga yo'naltirilgan mablag'larni sug'urtaviy himoyalash bo'lsa, ikkinchidan o'zlarining investor sifatidagi faoliyatidan iboratdir.

Sug'urta kompaniyalarining investor sifatidagi faoliyati shundan iboratki, ular ixtiyorida sug'urta shartnomasining amal qilishi mobaynida qo'shimcha daromad olish maqsadida investitsiyalash mumkin bo'lgan, vaqtinchalik majburiyatdan xoli bo'lgan ma'lum miqdordagi bo'sh mablag'lar to'planadi. Sug'urtalovchilar bu mablag'larni qo'shimcha daromad olish maqsadida turli ob'ektlarga investitsiya qilishlari mumkin. Sug'urta kompaniyalari investitsiya mablag'larini yuqori daromadli, ishonchli manbalarga joylashtirish orqali o'z mablag'larining quvvatligini oshirib, iqtisodiy salohiyatini kuchaytiradi.

O'zbekiston respublikasi Moliya vazirining 2006 yil 8 fevraldagi 10 sonli buyrug'i asosida tasdiqlangan nizomga ko'ra sug'urta kompaniyasi o'z mablag'larini quyidagilarga yo'naltirishi mumkin:

- davlat qimmatli qog'ozlariga;
- korporativ obligatsiyalarga;
- aksionerlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlariga;
- banklarning depozitlariga;
- ko'chmas mulklarga;
- sug'urta polislari bilan ta'minlangan zaymlarga;
- ulushdosh sifatida qatnashishga.

Ushbu sohalardan olingan daromadlar sug'urta kompaniyalarining sug'urta zahiralarini shakllantirish orqali xarajatlar qismini qoplash hamda foyda olish manbai bo'lib xizmat qiladi, shu bilan birga inflyatsiya o'sishini kamaytirib, iqtisodiyotning barqarorlashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sug'urta kompaniyalarining investitsion imkoniyatlarini quyidagi omillar belgilaydi:

1. Mijozlar soni va sug'urta mukofoti hajmiga bog'liq bo'lgan vaqtinchalik bo'sh mablag'lar miqdori.

2. Mablag'lardan foydalanish mumkin bo'lgan muddatlar.

Sug'urta qiluvchilar tomonidan moliya resurslarining to'planishi sug'urtani faol investitsiya siyosati yo'li bilan iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omiliga aylantiradi. Sug'urta kompaniyalari tomonidan investitsiyaga yo'naltiriladigan mablag'larga quyidagilar kiradi:

- kompaniyalarning o'z mablag'lari;
- jalb qilingan mablag'lar;
- vaqtinchalik bo'sh bo'lgan mablag'lar;
- sug'urta zahiralari;
- boshqa mablag'lar.

Sug'urta kompaniyasi investitsiya portfelining tarkibi uning moliyaviy barqarorligini ta'minlashi lozim va u odatda davlat sug'urta nazorati me'yorlari bilan belgilanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug'urta kompaniyalari ham o'z mablag'larini foyda beradigan sohalarga yo'naltirib banklar bilan raqobatlashadigan tizim barpo qilganliklari tufayli Respublika moliya bozorining faol ishtirokchilariga aylanib bormoqda.

3. Sug'urta fondlari, ularning shakllanishi va foydalanish yo'nalishlari.

Tabiiy va boshqa stixiyali hodisalar sodir bo'lishi natijasida keltirilgan zararlarni qoplash uchun sug'urta fondlari tashkil etiladi. Sug'urta fondlari tashkil etish manbasiga va foydalanish yo'nalishiga qarab, uch ko'rinishda bo'ladi:

-o'z-o'zini sug'urtalash fondlari. Bu fond har bir xo'jalik sub'ektida tashkil etiladi va ishlab chiqarishda vaqtincha yuzaga kelgan qiyinchiliklarni oldini olishga xizmat qiladi;

-davlatning markazlashgan sug'urta fondlari. Markazlashgan sug'urta fondlari umumdavlat resurslari hisobidan tashkil etiladi. Bu fondan asosan favqulodda hodisalar ro'y berganda paydo bo'lgan zararlarni qoplashga ishlatiladi;

-sug'urta yo'li bilan tashkil etiladigan sug'urta fondlari. Bu fond sug'urtalanuvchilar tomonidan to'langan mukofotlar hisobidan tashkil etiladi. Sug'urta fondi faqat pulli shaklda va u qat'iy maqsadli yo'nalishda foydalaniladi, ya'ni sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq, sug'urta qoplamasi yoki sug'urta summasini to'lashga ishlatiladi.

Qayta sug'urta haqida tushuncha. Qayta sug'urtalash - sug'urtalashga riskni qabul qilish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar tizimi (risklarni birlamchi joylashtirish). Sug'urtalovchi muvozanatlashgan sug'urta portfelini yaratish va sug'urta operatsiyalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida qabul qilib olingan riskni bir qismini o'zaro kelishilgan holda boshqa sug'urtalovchiga berishi (riskni ikkilamchi joylashtirish). Qayta sug'urtalash operatsiyalari bilan bir qatorda asosan, ixtisoslashgan qayta sug'urtalash kompaniyalari amalga oshiradi. Qayta sug'urtalash aktiv (riskni berish) va passiv (riskni qabul qilib olish) ko'rinishida bo'ladi. Bundan tashqari qayta sug'urtalash nisbiy va nonisbiy shaklda bo'ladi.

Ayrim holatlarda qayta sug'urtalash operatsiyalari qayta sug'urtalovchi broker - ikkita tomon, ya'ni sug'urta kompaniyasi va qayta sug'urtalovchi kompaniyasi o'rtasidagi vositachidir.

Qayta sug'urta qilish shartnomalari bir tomondan sug'urta kompaniyalari o'rtasida o'zaro tuzilishi yoki ikkinchi tomondan, sug'urta kompaniyasi va ixtisoslashgan qayta sug'urta qilish kompaniyasi o'rtasida tuzilishi mumkin. Bu yerda shartnoma o'zi nima degan savol to'g'rilishi mumkin. o'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 354 - moddasida "ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish haqidagi kelishuvi shartnoma deyiladi" – deb ko'rsatilgan. Dastlab, sug'urta kompaniyasi o'zining moliyaviy qobiliyatini mustahkamlash maqsadida qabul qilib olingan riskni bir qismini boshqa sug'urta kompaniyasida yoki ixtisoslashgan qayta sug'urta qilish kompaniyasida sug'urtalash to'g'risida qaror qabul qiladi. Ushbu qarorni ijrosini ta'minlash maqsadida sug'urtalovchi ixtisoslashgan sug'urta kompaniyasiga murojaat qiladi. Agar qayta sug'urtalovchi kompaniya riskni qayta sug'urta qilishga rozilik bildirsa, ular o'rtasida qayta sug'urtalash shartnomasi tuziladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, shartnoma shartlarida, unda ishtirok etuvchi tomonlarning huquqlari va majburiyatlari, olingan majburiyatlarning bajarilishi yuzasidan javobgarlik, shartnomani kuchga kirishi, amal qilish va bekor etilishi qoidalari mujassam bo'lishi kerak. Shuningdek, shartnomada qayta sug'urtalash mukofoti miqdori va javobgarlik hajmi ko'rsatilishi zarur. o'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlariga ko'ra, qayta sug'urta qilishda sug'urta tovonini yoki sug'urta pulini to'lash uchun asosiy sug'urta shartnomasi buyicha sug'urtalanuvchi oldida ushbu shartnoma buyicha sug'urta kompaniyasi javobgar bo'lib qolaveradi. Biroq asosiy sug'urta shartnomasi buyicha sug'urtalanuvchi hisoblangan sug'urta tashkiloti sug'urta hodisasi yuz berishidan oldin tugatilgan taqdirda, uning ushbu shartnoma buyicha huquq va majburiyatlarining qayta sug'urta qilingan qismi qayta sug'urta qilish shartnomasi buyicha sug'urtalovchiga o'tadi.

Qayta sug'urta qilish shartnomalari bir qator o'ziga xos belgilarga egaki, bu ushbu shartnomalarni savdo va boshqa turdagi shartnomalardan tubdan farq qiladi. Shuning uchun ham qayta sug'urta qilish sohasini nazariy jihatdan qaysi sug'urta tarmog'iga kiritish yoxud uni mustaqil sug'urta sohasi sifatida qarash ancha bahs munozarani talab qiladi.

Agar sug'urta hodisasi ruy bersa, bu haqda sug'urta kompaniyasi qayta sug'urtalovchi kompaniyaga darhol xabar qilishi kerak. o'z navbatida, qayta sug'urtalovchi kompaniya shartnomada ko'zda tutilgan qoplamaning to'lashi shart. Qayta sug'urta qilish kompaniyasi shartnoma buyicha o'z majburiyatlarini to'la-tukis bajarsa, u holda shartnoma ijro etilgan hisoblanadi. Qayta sug'urtaning turlari va shakllari. sedent atamasi riskni ikkilamchi joylashtirishni amalga oshiruvchi, ya'ni riskni qayta sug'urtalash uchun beruvchi sug'urta kompaniyasi. Ikkilamchi sedent retrotsedent deb ataladi. Bundan qayta sug'urtalashda sessiya atamasi ham keng qullaniladi. sessiya – sug'urta riskini qayta sug'urtalashga berish jarayonidir.

Qayta sug'urtalovchi sifatida sug'urta kompaniyasi ham bo'lishi mumkin. Jahondagi eng yirik sug'urtalovchilar guruhiga Myunxen qayta sug'urtalash jamiyati, Shveysariya qayta sug'urtalash jamiyati, Kyoln qayta sug'urtalash jamiyatlari kiradi.

Qayta sug'urtalash ishida uning bir necha turlarini uchratish mumkin. Jumladan, fakultativ, obligator va fakultativ-obligatorli qayta sug'urtalashdir. Fakultativ qayta sug'urtalash - nisbiy qayta sug'urtalash shartnomasining turi.

Fakultativ qayta sug'urtalashda har bir berilayotgan risk buyicha alohida shartnoma tuziladi. sedent har bir risk buyicha qayta sug'urtalash zarur yoki zarur emaslik masalasini mustaqil ko'rib chiqadi. o'z navbatida, qayta sug'urtalovchi ham sedentning taklifini qabul qilishi yoki qabul qilmasligi ham mumkin.

Obligatorli qayta sug'urtalash xalqaro amaliyotda ikki xil ma'noni bildiradi:

1) qayta sug'urtalashning majburiy shakli. Ayrim mamlakatlar qonunchiligiga ko'ra, ushbu mamlakat hududida faoliyat ko'rsatayotgan barcha sug'urta kompaniyalari qabul qilgan risklarini bir qismini majburiy ravishda qayta sug'urtalash kompaniyasiga beradi. Bu chora qayta sug'urtalash orqali chet elga valyuta chiqib ketishini oldini oladi;

2) sug'urta kompaniyasi (sedent) ma'lum bir sug'urta turi buyicha riskni qayta sug'urtalovchiga berishini va o'z navbatida, qayta sug'urtalovchi, riskni qabul qilishni nazarda tutuvchi qayta sug'urtalash shartnomasi. Fakultativ-obligator shartnomasi - sedent qayta sug'urtalovchi bilan kelishgan toifadagi har qanday sug'urta riskini berishi, qayta sug'urtalovchi esa ularni qabul qilishi shart ekanligi haqidagi qayta sug'urtalash shartnomasi.

Qayta sug'urta qilish operatsiyalari nisbiy va nonisbiy shaklda amalga oshiriladi. Nonisbiy qayta sug'urta qilishga nisbatan nisbiy qayta sug'urtalash ancha ilgari paydo bo'lgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda nisbiy qayta sug'urtalashni, ba'zan, an'anaviy qayta sug'urtalash ham deb atash qabul qilingan.

Nisbiy qayta sug'urta qilishning asosiy mohiyati shundaki, qayta sug'urtalovchi kompaniyaning riskni taqsimlashdagi ulushi sug'urta kompaniyasi aniqlagan nisbat asosida oldindan aniqlanadi. Ushbu nisbatga qarab, qayta sug'urtalash mukofotining va sug'urta kompaniyasining tegishli ulushi aniqlanadi. Nisbiy qayta sug'urta qilishning prinsipi "qayta sug'urtalovchi sedentning riskini bo'ladi" degan fikrdan iborat.

Sug'urta ishi amaliyotida nisbiy qayta sug'urtalashning quyidagi shakllari mavjud:

- * Kvotali qayta sug'urta qilish;
- * Ekssedent qayta sug'urta qilish;
- * Kvotali-ekssedent qayta sug'urta qilish.

Nonisbiy qayta sug'urta qilishda qayta sug'urtalovchining sug'urta mukofoti va qoplamasidagi foizlardagi ishtiroki prinsipi qullanilmaydi. Nisbiy qayta sug'urta qilishda tomonlarning manfaati bir-biriga mos keladi.

Qayta sug'urta qilish shartnomasiga xos bo'lgan belgilardan biri qayta sug'urta qilish buyicha sug'urta mukofotlarini qaytarib olish xarakteriga ega ekanligidir. Qayta sug'urta qilish munosabatlarining uzoq yillik rivojlanishi jarayoni davomida xalqaro va milliy darajalarda foydalaniladigan qayta sug'urta qilish shartnomalarining bir necha xillari shakllangan. Ular quyidagilardir:

- * fakultativ qayta sug'urta qilish;
- * obligatorli qayta sug'urta qilish;
- * fakultativ-obligatorli qayta sug'urta qilish;

Yuqorida qayd qilingan qayta sug'urta qilish shartnomalaridan eng ommaviysi va uzoq yillardan beri qo'llanib kelinayotgani - bu fakultativ qayta sug'urta qilish shartnomalaridir. Mazkur shartnomaning ijobiy tomoni shundaki, bunda riskni qayta

sug'urtaga beruvchi – sug'urta kompaniyasi ham va qayta sug'urtalovchi kompaniya ham qancha miqdordagi riskni o'ziga olib qolish yoki qabul qilib olish masalalarini mustaqil hal qiladilar. Aksincha, obligatorli qayta sug'urta qilish shartnomalari buyicha sug'urta kompaniyasi qabul qilib olingan har bir riskning tegishli qismini qayta sug'urta kompaniyasiga berishi shart.

4. Sug'urtaning funksiyalari.

Sug'urtaning iqtisodiy tabiati uning funksiyalarida o'z aksini topadi. Moliya, kredit kabi iqtisodiy kategoriyalar bilan bir qatorda sug'urta ham bir qator funksiyalarni bajaradi. Ta'kidlash lozimki, iqtisodiy adabiyotlarda sug'urtaning funksiyalari bir necha ko'rinishda talqin etiladi. Masalan, i.f.d., prof. V.M.Rodionova rahbarligida chop etilgan "Finansy" o'quv qo'llanmasida sug'urta ikkita funktsiyani bajarishi ko'rsatib o'tilgan. Bu funksiyalar quyidagilardan iborat: qayta taqsimlash va nazorat funksiyasi. I.f.d., prof. H.R.Sobirov sug'urta quyidagi funksiyalarni bajarishini qayd etadi: "xavf-xatar; oghlantirish; investitsiya; omonat; axborot".

Ko'rinib turibdiki, prof.H.R.Sobirov sug'urtaning 5 ta funktsiyaga ega ekanligini qayd etadi. Fikrimizcha, bu funksiyalarning ba'zilari tegishli bahs-munozarani talab etadi. Xususan, sug'urtaning investitsiya funktsiyasi. Investitsiya – sug'urta tashkilotlari uchun funktsiya emas, balki asosiy sug'urta faoliyatiga qo'shimcha ravishda amalga oshiriladigan faoliyatdir. Investitsiyasiz ham sug'urta tashkilotlari faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Ammo, sug'urta tashkilotlari vaqtincha bo'sh turgan mablag'larini investitsiya qilish orqali qo'shimcha daromad oladi. Funktsiya doimiylik xarakteriga ega va u o'zgarmasdir. Sobiq sovet hokimiyati davrida davlat sug'urta organlarining mablag'lari investitsiya qilinmas edi. Bozor munosabatlariga o'tish munosabati bilan sug'urta tashkilotlarida investitsiya faoliyati bilan shug'ullanishga imkoniyat tug'ildi. Shuning uchun biz investitsiyani sug'urtaning funktsiyasi bo'la olmaydi, deb tasdiqlashimiz mumkin.

Ayni shunday fikrlarni axborot funktsiyasi haqida ham gapirish mumkin. Sug'urtalanuvchilarga sug'urta tashkilotlari haqida ma'lumot berish bu sug'urtaning axborot funktsiyasi mavjudligini anglatmaydi. Sug'urta tashkilotlarining tijorat siriga kiruvchi ma'lumotlari umuman axborot sifatida berilmaydi. Sug'urtaga axborot funktsiyasi xosligi unchalik ham o'z isbotini topmagan.

Bizning fikrimizcha, sug'urta quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funktsiya.
- Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funktsiya.
- Nazorat funktsiyasi.

Yuqorida qayd etilgan funktsiyalar sug'urta faoliyatida doimiy hisoblanadi va har qanday sharoitda o'zgarmasdir. Sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun, albatta, sug'urta tashkilotida yetarli miqdorda pul mablag'lari fondi bo'lishi lozim. Agar, sug'urtalovchi pul fondini, ya'ni sug'urta fondini tashkil etmasa, uning moliyaviy ahvoli murakkablashishi mumkin. Tashkil etilgan sug'urta fondining mablag'lari qat'iy maqsadli xarakterga ega bo'lib, u faqat sug'urta hodisalari ro'y berganda qoplama berish uchun ishlatiladi. Sug'urta fondining mablag'larini boshqa maqsadlarda ishlatish mumkin emas. Sug'urta fondi mablag'lari davlat tomonidan olib qo'yilishi va soliqqa tortilishi mumkin emas.

2-MAVZU. SUG'URTA MUNOSABATLARIDA QO'LLANILADIGAN IBORA VA TUSHUNCHALAR

1. Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq atamalar.
2. Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq atama va tushunchalar.
3. Xalqaro sug'urta amaliyotida ishlatiladigan atama va tushunchalar.

1. Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq atamalar

Sug'urtada fondini shakllanishi bilan bog'liq atama va tushunchalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Sug'urta munosabatlarida quyidagi tomonlar qatnashadilar:

Sug'urtalovchi – sug'urta xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan va tegishli litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslar. Tadbirkorlik faoliyatining muhim bo'g'ini. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta to'voni (sug'urta puli) to'lovini amalga oshirish majburiyatini oluvchi yuridik shaxs sug'urtalovchi deb hisoblanadi.

Sug'urtalovchilar turli mulk shakliga ega bo'lishi mumkin (davlat sug'urta tashkilotlari, aksionerlik sug'urta tashkilotlari hamda o'zaro sug'urtalash jamiyatlari). Sug'urta faoliyatini olib boruvchi tashkilotlar maxsus davlat organining tegishli litsenziyasiga ega bo'lishi zarur.

Sug'urtalanuvchi – sug'urtalovchi bilan aniq sug'urta munosabati o'rnatgan va tegishli sug'urta mukofotlarini to'lovchi yuridik yoki jismoniy shaxs.

Sug'urta vositachilari – sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida vositachilik vazifasini bajaruvchi yuridik shaxs. Maqomi bo'yicha vositachi sug'urtalanuvchining manfaatlarini himoya qiladi. Ko'rsatgan xizmatlari uchun vositachi tegishli vositachilik haqini oladi.

Risk- bitta kutilayotgan hodisa bo'yicha xavfning yuzaga kelishi. Risk tushunchasi ko'rinishlarining xilma-xilligi, uni sodir bo'lishi natijasida yuzaga kelgan oqibatlarining og'irligi, riskni ro'y berishi sababli paydo bo'lgan zararlarni mutloq tugatishni imkoniyati bo'lmaganligi sug'urta ishini tashkil etish uchun asos yaratdi. Shunday qilib, risk sug'urtaviy huquqiy munosabatlarni shakllantirish uchun shart-sharoit yaratadi. Risk-riskli holatlarning yagonalik va o'zaro aloqadorlik yig'indisidir.

Sug'urta fanida risk tushunchasiga turlicha tariflar berilgan. Jumladan, risk-bu konkret hodisa yoki hodisalar yig'indisi bo'lib, ular sodir bo'lgan taqdirda sug'urta kompaniyasi qoplamalar to'laydi. Risk sug'urta ob'ekti bilan to'g'ridan to'g'ri bog'langan. Ob'ektga risk salbiy ta'sir ko'rsatib, uni shikastlashi yoxud nobud qilishi mumkin. Shu tufayli risk - bu yagona tasodifiy hodisa bo'lib, uning ro'y berishi inson ongiga yoki irodasiga bog'liq emas. Sug'urta risklarining ro'yxati sug'urtalovchining sug'urta javobgarligi hajmini tashkil etadi.

Risk bahosining puldagi ifodasi sug'urta ¹⁵⁸² tarif stavkasini tashkil etadi; sug'urta ob'ekti; sug'urta javobgarligining turi.

Tibbiy sug'urta- aholi sog'ligini himoya qilish vositalaridan biri. Sug'urta hodisasi ro'y berishi munosabati bilan, sug'urta polisi orqali bepul tibbiy xizmat ko'rsatilishi. Tibbiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlarni sug'urta kompaniyasi to'laydi. Tibbiy sug'urta majburiy yoki ixtiyoriy bo'ladi.

Mulkiy sug'urta - turli ko'rinishdagi mol-mulklarni saqlash bilan bog'liq manfaatlar sug'urta munosabatlarining ob'ekti hisoblangan, sug'urtaning mustaqil tarmog'i. Sug'urtalanuvchining shaxsiy mulki, uning qaramog'ida joylashgan mol-mulklar sug'urtalanishi mumkin. Sug'urtalanuvchi sifatida, nafaqat mol-mulkning sohiblari, balki mol-mulkning saqlanishi uchun mas'uliyatli bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar ham bo'lishi mumkin.

Netto-stavka - brutto-stavkaning asosiy tarkibiy qismi. Netto-stavka sug'urta qoplamasini to'lashga mo'ljallangan pul mablag'lari resurslari bo'lib, u brutto-stavkaning 90 foizigacha miqdorini tashkil etishi mumkin.

Majburiy sug'urta- sug'urta munosabatlarining qonun kuchiga ega bo'lgan shakli. Majburiy sug'urta qonunchilik hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu hujjatda sug'urtaga tortiladigan ob'ektlar soni, sug'urta javobgarligining hajmi, sug'urta munosabatlarida qatnashadigan tomonlarning huquq va majburiyatlari hamda boshqa rekvizitlar ko'rsatiladi. Amaldagi qonunchilikka asosan, O'zbekistonda majburiy sug'urtani tegishli litsenziyaga ega bo'lgan har qanday sug'urta kompaniyasi o'tkazishi mumkin. Shuningdek, majburiy davlat sug'urta turlari ham mavjud. Masalan, harbiy xizmatchilar, davlat bojxona va soliq xizmati xodimlari hamda bir qatorda shunday toifadagi shaxslar baxtsiz hodisalardan majburiy davlat sug'urtasiga tortiladi. Bu sug'urta turi bo'yicha sug'urta mukofotlari Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

Risklarni joylashtirish:

1) sug'urta manfaati tufayli yuzaga keladigan sug'urtaviy huquqiy munosabatlarning boshlanish jarayoni. Risklarni birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi joylashtirish mos ravishda to'g'ridan to'g'ri sug'urtalash, qayta sug'urtalash va retrotsessiyani anglatadi. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotda risklarni joylashtirish sug'urta vositachilari orqali sug'urta bozorida amalga oshiriladi;

2) sug'urta brokeri yordamida bir vaqtning o'zida yirik va xavfli risklarni qismlarga bo'lib bir nechta sug'urta kompaniyasida sug'urtalash uslubi. Bir qancha sug'urta kompaniyalari tarkibidan bittasi yetakchi sifatida ajralib chiqadi va u sug'urta shartnomasidagi shartlarni ma'qullab, riskning tegishli qismini o'z javobgarligiga oladi. Keyin, broker boshqa sug'urta kompaniyalariga murojaat qilib, riskning qolgan qismini ham joylashtiradi.

Sug'urta - har xil noxush hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni qoplash hamda fuqarolarning hayotida tegishli sug'urta hodisalari ro'y berganda ularga moddiy yordam ko'rsatish maqsadida tashkil etiladigan va undan foydalanish bilan bog'liq (maqsadli pul fondlari) iqtisodiy munosabatlar yig'indisi. o'tkazish shartiga qarab, sug'urta majburiy va ixtiyoriy bo'ladi. Ob'ektiga ko'ra, mulkiy, shaxsiy va javobgarlik sug'urtasiga bo'linadi. Sug'urtaning asosini risk tashkil etadi. Sug'urta - bu riskni taqsimlash usulidir.

Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq atamalarga quyidagilar kiradi:

Bosh polis- sug'urta kompaniyasi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi yozma bitim. Bu bitimga muvofiq, tegishli davr mobaynida sug'urtalanuvchi barcha ob'ektlarni sug'urta kompaniyasiga sug'urtalash uchun beradi. Chet el tajribasida bu bitim «ochiq polis» yoki «polis-abonament» deyiladi. Mazkur bosh polis asosida sug'urtalash tashqi savdo yuklari sug'urtasida keng tarqalgan. Sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga har bir jo'natilgan yuk haqidagi ma'lumotlar (yukning vazni, sug'urta summasi, yukni jo'natish va qabul qilib olish punktlari) bayon etilgan arizani taqdim etsa yetarli, yuk avtomatik ravishda sug'urtalangan hisoblanadi.

Kvotali qayta sug'urtalash - sug'urta kompaniyasi qayta sug'urtalovchi kompaniya bilan kelishgan holda unga risklarni bir qismini beradi. Bu operatsiya kvota shartnomasi orqali rasmiylashtiriladi. Qayta sug'urtalovchi kompaniyaga sug'urta mukofotini tegishli qismi beriladi va qayta sug'urtalovchi kompaniya mutanosib ravishda ko'rilgan zararni qoplashda ishtirok etadi.

Vositachilik haqi - mijozlarni sug'urtaga tortganligi uchun sug'urta kompaniyasi tomonidan vositachilarga (sug'urta brokeri, agent) to'lanadigan haq. Vositachilik haqining miqdori sug'urtaning turiga va kelib tushgan mukofotning hajmiga bog'liq holda sug'urta mukofotiga nisbatan foizlarda to'lanadi.

Sug'urta polisi- sug'urta shartnomasi tuzilganlik faktini tasdiqlovchi hujjat. Sug'urta polisida quyidagi rekvizitlar bo'lishi shart: sug'urta kompaniyasining yuridik manzili, sug'urtalanuvchining nomi, sug'urta ob'ekti, sug'urta mukofotining miqdori, shartnomaning amal qilish muddati. Sug'urta qoplamasini to'lashda sug'urtalanuvchi sug'urta polisini sug'urta kompaniyasiga taqdim etishi zarur.

Sug'urta dalolatnomasi - sug'urta hodisasi ro'y berganda sug'urta kompaniyasi tomonidan tuziladigan hujjat. Dalolatnomada mol-mulkning zararlanish yoxud nobud bo'lish sabablari, ko'rilgan zarar miqdori va boshqa ko'rsatkichlar bo'ladi. Dalolatnomaga, zarur hollarda sug'urta hodisasi va mol-mulkning zararlanganligini tasdiqlovchi tegishli tashkilotlarning (yong'inga qarshi kurash, davlat avtomobil nazorati, qishloq xo'jaligi, veterinariya xizmati va boshqalar) yozma hulosasi ilova etiladi. Xalqaro sug'urta munosabatlarida sug'urta dalolatnomasini adjaster yoki avariya komissari tuzadi va mohiyatan avariya sertifikatiga yaqinlashadi.

Sug'urta mukofoti- sug'urta xizmatini ko'rsatganlik uchun to'lanadigan haq. Sug'urta mukofotining miqdori sug'urta summasiga nisbatan foizlarda aniqlanadi. Sug'urta mukofotining miqdori aniq summalarda ham ifodalanishi mumkin. Masalan, avtomobil egalarining uchinchi shaxsga zarar keltirish fuqarolik javobgarligini sug'urtasida sug'urta mukofoti aniq pul birligida ko'rsatiladi.

Sug'urta puli- sug'urta majburiyatini bajarish hamda sug'urta operatsiyalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmasdan o'zaro kelishgan holda bir qancha sug'urta kompaniyalarining ixtiyoriy uyushmasi. Sug'urta puli, asosan, xavfli, yirik ob'ektlarni sug'urtalash maqsadida tashkil etiladi. har qaysi kompaniya o'z sug'urtalangan riskni pulga beradi va buning uchun, pul orqali yig'ilgan sug'urta mukofotlarining bir qismini oladi.

Sug'urta ob'ekti - shaxsiy sug'urtada fuqarolarning hayoti, sog'ligi, mehnat qobiliyati bilan bog'liq manfaati; mulkiy sug'urtada binolar, qurilmalar, transport vositalari uy-joy mulki, tashiladigan yuklar va boshqa moddiy boyliklarni saqlashga

bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslarning manfaati; jismoniy yoki yuridik shaxsning o'z hatti-harakati bilan uning shaxsga zarar keltirish fuqarolik mas'uliyati - mas'uliyatni sug'urtalashda sug'urta ob'ektlari bo'lib hisoblanadi. Riskni baholash maqsadida sug'urta ob'ekti sug'urta kompaniyasining mutaxassislari tomonidan ekspertiza qilinishi mumkin.

Sug'urta shartnomasi - ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasida tuziladigan yozma ravishdagi bitim bo'lib, bunda sug'urta kompaniyasi sug'urta hodisasi tufayli zarar ko'rilganda sug'urtalanuvchiga sug'urta qoplamasi yoki sug'urta summasini to'lash majburiyatini, sug'urtalanuvchi esa belgilangan muddatlarda sug'urta mukofotini to'lash majburiyatini oladi. Sug'urta shartnomasi tuzilganlik faktini tasdiqlash uchun sug'urtalovchi sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi beradi. Sug'urta shartnomasini tuzishdagi asosiy, oddiy va qo'shimcha shartlar sug'urta shartnomasining mazmunini tashkil etadi.

3. Xalqaro sug'urta amaliyotida ishlatiladigan atama va tushunchalar.

Xalqaro darajada qo'llaniladigan sug'urtaga oid atamalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Abandon - to'liq miqdordagi sug'urta summasini olish uchun sug'urtalanuvchining sug'urtalangan mol-mulkdan sug'urtalovchining foydasiga voz kechishi (sug'urtalangan kema nobud bo'lganda, u xabarsiz yo'qolganda, kema yoki yuk qaroqchilar tomonidan bosib olinganda). Abandon to'g'risidagi ariza voqea-hodisa ro'y bergandan keyin olti oy mobaynida berilishi kerak. Ayrim chet mamlakatlar qonunchiligida abandon sug'urtalanuvchining bir tomonlama akti hisoblanadi. Faqat, Angliya qonunchiligida abandon uchun sug'urtalovchining roziligi talab etiladi.

Avariya komissari - sug'urta kompaniyasining vakolatiga ega bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs. Sug'urtalangan kema yoki yuk bo'yicha ko'rilgan zararning xarakteri va miqdorini aniqlaydi, hodisa ro'y berganlik sabablarini o'rganadi. Sug'urta kompaniyasi avariya komissarining chet elda ham, mamlakat ichkarisida ham tayinlashi mumkin. Avariya komissarining yuridik manzili, telefon va teleks raqamlari sug'urta kompaniyasi tomonidan beriladigan sug'urta polisida ko'rsatiladi. Sug'urtalanuvchi sug'urta hodisasi ro'y berishi zahoti avariya komissariga murojaat qilishi zarur. Avariya komissari mol-mulkning zararlanganlik darajasini aniqlaydi va sug'urta kompaniyasining topshirig'iga asosan, ko'rilgan zararni qisman qoplashi mumkin. Avariya komissari bajarilgan ishlar to'g'risida sug'urta kompaniyasi uchun avariya sertifikatini tuzadi yoki unga yozma axborot tayyorlaydi.

Avariya sertifikatini - mol-mulk sug'urta hodisasi tufayli zararlanganda, ko'rilgan zararning miqdori va xarakterini tasdiqlovchi hujjat. Avariya sertifikatini avariya komissari (adjaster) tomonidan tuziladi va tegishli vositachilik haqi hisobiga sug'urtalanuvchiga taqdim etiladi. Avariya sertifikatini sug'urtalanuvchining sug'urta qoplamasini olish to'g'risidagi arizasiga ilova etiladi va qoplamaning to'lashda sug'urta kompaniyasiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Adjaster - sug'urta hodisasi ro'y berishi munosabati bilan sug'urtalanuvchi tomonidan bildirilgan e'tirozni tartibga solishda sug'urta kompaniyasining manfaatlarini himoya etuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs. U sug'urtalanuvchi bilan

unga to'lanadigan sug'urta qoplamasi miqdorini kelishishga harakat qiladi. Adjuster sug'urta hodisasini ro'y berish sabablarini o'rganadi va tahlil etadi. Ushbu tahlil natijalari bo'yicha sug'urta kompaniyasiga ekspert xulosasini tuzadi hamda avariya komissari funksiyasini bajaradi. Adjuster vazifasini sug'urta kompaniyasining tarkibiy bo'limi yoki ixtisoslashgan tashkilot amalga oshirishi mumkin.

Aktuariy- lotin tilidan tarjima qilganda hisobchi degan ma'noni bildiradi. Aktuar hisob-kitoblar nazariyasini o'zlashtirib olgan sug'urta matematikasi sohasidagi mutaxassis. U sug'urta tariflarini hisoblash va metodologiyasini ishlab chiqish, uzoq muddatli sug'urta turlari bo'yicha sug'urta zahiralarini shakllantirish bilan bog'liq hisob-kitoblarni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Hozirgi paytda Angliyada aktuariylar instituti faoliyat ko'rsatmoqda. Aktuariylarning xalqaro uyushmasi mavjud.

Aktuar hisob-kitoblar - sug'urta tarifi stavkalarini hisoblashning iqtisodiy-matematik usullari yig'indisi. Ushbu hisob-kitoblar katta sonlar qonuniga asoslanadi. Aktuar hisob-kitoblarning metodologiyasi, ehtimollar nazariyasi, demografiya qonuniyatlariga asoslanadi, tarif stavkasini miqdori sug'urta hodisalari ro'y berishining ehtimoliyligiga bog'liq. Demografiya ma'lumotlaridan fuqarolarning hayotini sug'urtalashda sug'urtalanuvchilarning yoshiga mos ravishda sug'urta tarifi stavkasini tabaqalashtirishda foydalaniladi. Uzoq muddatli hayotni sug'urtasi bo'yicha sug'urta summalari sug'urtalangan shaxs vafot etganda yoki u ma'lum bir yoshga yetganda to'lanadi. Yetarli miqdordagi sug'urta fondini shakllantirish uchun, sug'urtalovchi shartnoma amalda bo'lgan davrda qancha shaxs vafot etishi yoki ma'lum bir yoshga yetishi ehtimoliyligini bilishi zarur. Aholi o'limi darajasi haqidagi statistik ma'lumot asosida turli yoshga yetishi ehtimolligini hisoblash hamda fuqarolarning o'limi to'g'risidagi jadvalni tuzish mumkin. Bu jadval asosida nafaqani va hayotni sug'urtalash bo'yicha tarif stavkalarni hisoblash mumkin.

Anderrayter – 1) turli risklarni sug'urtalash vakolatiga ega, sug'urta kompaniyasi tomonidan tayinlanadigan shaxs. Sug'urta kompaniyasini sug'urta portfeli shakllanishi uchun javob beradi. U sug'urta shartnomalarini tuzish, risklarni baholash va sug'urta tarifi stavkasini belgilash yuzasidan tegishli malakaga ega bo'lishi zarur; 2) Lloyd sug'urta polislarini beradigan Lloyd sug'urta korporatsiyasini a'zosi; 3) potensial mijozlarga sug'urta polisini sotish bilan shug'ullanadigan yoki manfaatdor tomonlarga sug'urta sohasi bo'yicha yuqori darajada maslahat xizmatlarni ko'rsatadigan jismoniy yoki yuridik shaxs.

Anderrayter siyosati- sug'urtalash bilan bog'liq yangi takliflarni ko'rib chiqish va mazkur taklifni qabul qilish yoki rad etish to'g'risida xulosalar chiqarishga qaratilgan siyosat.

Annuitet – renta va nafaqalarni sug'urtalashning hamma turlarini umumlashtiruvchi tushuncha. Bunda sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga bir vaqtning o'zida yoki bir necha yillar davomida tegishli sug'urta mukofotlarini to'laydi. Keyin sug'urtalanuvchi butun hayoti davomida sug'urta kompaniyasidan daromad oladi. Annuitetning bir turi hisoblanadigan fuqarolarning yillik daromadini sug'urtasi bugungi kunda Buyuk britaniyada, Fransiyada va AQShda keng rivojlangan.

Dispasher – dengiz transportida umumiy avariya sodir bo‘lganda ko‘rilgan zararni kema, yuk va fraxt o‘rtasida taqsimlash bo‘yicha hisob-kitoblarni tuzadigan mutaxassis. Rivojlangan mamlakatlarda dispasher funksiyasini maxsus kompaniyalar bajaradi. Zararlarni taqsimlash bo‘yicha hisob-kitoblar dispasha deyiladi va dispashani tuzganlik uchun haqni manfaatdor tomonlar (kema egasi, yuk egasi, yukni sotib oluvchi shaxs) to‘laydi.

Yevropolis – Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sug‘urta shartnomasi tuzganlik faktini tasdiqlovchi sug‘urta polisi.

Kovernota – sug‘urta vositachisi tomonidan sug‘urtalanuvchiga beriladigan va sug‘urtalanuvchining sug‘urta shartnomasi tuzishini tasdiqlovchi hujjat. Ushbu hujjatda ko‘rsatilgan muddat mobaynida sug‘urta brokeri sug‘urtalanuvchiga sug‘urta polisini berishi shart. Chunki, kovernota sug‘urta kompaniyasi uchun yuridik kuchga ega bo‘lgan hujjat hisoblanmaydi.

3-MAVZU. SUG‘URTA FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA SUG‘URTA KOMPANIYALARINING TASHKILIY-HUQUQIY SHAKLLARI

1. Sug‘urta munosabatlarini tartibga solishda huquqning ahamiyati, sug‘urta huquqi va uning mazmuni.
2. Sug‘urta qonunchiligi, sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar.
3. Sug‘urta faoliyatini qonun osti hujjatlari bilan tartibga solish.

1.Sug‘urta munosabatlarini tartibga solishda huquqning ahamiyati, sug‘urta huquqi va uning mazmuni.

Jamiyatda fuqarolar va ularning jamoasi o‘z faoliyatlari jarayonida bir-birlari bilan tegishli ijtimoiy munosabatda bo‘ladilar. Ushbu munosabatlarni bir qolipga solish uchun ularni tartibga keltirish zarur, ya’ni fuqarolar va tashkilotlarning hatti-harakat qilish doirasini belgilash zarur. Bayon etilganlar to‘lalgacha sug‘urtaga ham taalluqlidir. Sug‘urta ijtimoiy-iqtisodiy qonuniyat sifatida huquqiy tomondan

mustahkamlanishni talab etadi. Sug'urta fondini tashkil etish va undan foydalanish jarayonida paydo bo'ladigan munosabatlar huquqiy tartibga solinadi.

Sug'urta sohasida vujudga keladigan huquqiy munosabatlar fuqarolik-huquqiy munosabatlar tarkibiga kiradi. Bunday munosabatlar fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy holatini, mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarning, shartnoma majburiyatlarini, shuningdek mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladi.

Sug'urta sohasidagi fuqarolik-huquqiy munosabatlar quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- fuqarolar va sug'urta tashkilotlari o'rtasida shakllanadigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar;
- sug'urta tashkilotlari o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar;
- fuqarolar va maxsus davlat organlari o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar;
- sug'urta tashkilotlari va maxsus vakolatli davlat organi o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar.

Fuqarolar va sug'urta tashkilotlari o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar tegishli shartnoma qoidalariga asoslanadi. Bunda bir tomondan sug'urta tashkilotining fuqaro oldida, ikkinchi tomondan fuqaroning sug'urta tashkiloti oldidagi burch va majburiyatlari paydo bo'ladi. Ya'ni, tuzilgan shartnomaga ko'ra, fuqaro o'z vaqtida sug'urta mukofotini to'lashi shart. Sug'urta hodisasi ro'y berganda esa, sug'urta tashkiloti sug'urta shartnomasida qayd etilgan shart va muddatlarda sug'urta qoplamasi (summasini) fuqaroga to'lab berishi lozim. Ko'rinib turibdiki, shartnoma –fuqarolik-huquqiy hujjat sifatida taraflarning o'zaro munosabatini huquqiy tartibga solyapti.

Sug'urta tashkilotlarining bir-birlari o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlari sug'urta pulini va qayta sug'urta qilish bilan bog'liq tuzilgan shartnomalar doirasida shakllanadi. Amaldagi qonun hujjatlariga ko'ra, sug'urta tashkiloti moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, binobarin, sug'urtalanuvchilar oldida o'z majburiyatini bajarishini ta'minlash maqsadida sug'urta pulida ishtirok etishi yoxud boshqa sug'urta tashkilotlari yoki ixtisoslashgan qayta sug'urta tashkilotlari bilan shartnomaviy munosabatlarga kirishi mumkin. o'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 959-moddasida «sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi o'z zimmasiga olgan sug'urta tovonini yoki sug'urta pulini to'lash xavfi uning tomonidan to'liq yoki qisman boshqa sug'urtalovchida (sug'urtalovchilarda) u bilan tuzilgan qayta sug'urta qilish shartnomasi bo'yicha sug'urtalanishi mumkin» deb alohida qayd etilgan.

Qayta sug'urta qilish shartnomasiga nisbatan, agar qayta sug'urta qilish shartnomasida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, Fuqarolik kodeksining tadbirkorlik xavfini sug'urta qilish borasida qo'llanishi lozim bo'lgan qoidalari tatbiq etiladi. Qayta sug'urta qilish shartnomasini tuzgan sug'urta shartnomasi (asosiy shartnoma) bo'yicha sug'urtalovchi keyingi shartnomada sug'urta qildiruvchi hisoblanadi.

Fuqarolar va maxsus davlat organlari o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar maxsus vakolatli davlat organining sug'urtalanuvchilar

bo'lgan – fuqarolarning qonuniy manfaatlarini himoya etish bilan bog'liqdir. Amaliyotda shunday holatlar bo'ladiki, sug'urta tashkiloti sug'urtalanuvchiga sug'urta hodisasi tufayli ko'rilgan zararni qoplashdan asossiz voz kechishi mumkin. Bunday paytda o'z manfaatlarini huquqiy himoya etish maqsadida sug'urtalanuvchi maxsus vakolatli davlat organiga murojaat etishi mumkin.

Sug'urta tashkilotlari va maxsus vakolatli davlat organi o'rtasida paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar qonun hujjatlari asosida tartibga solinadi. Maxsus vakolatli organning sug'urta tashkilotlariga nisbatan paydo bo'ladigan fuqarolik-huquqiy munosabatlari o'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi va «Sug'urta faoliyati» to'g'risidagi Qonunda o'z aksini topgan. Maxsus vakolatli davlat organi qonunda belgilangan tartibda sug'urta tashkilotlarining faoliyatini nazorat etib boradi. Zaruriyat bo'lganda esa, sug'urtalanuvchilarning manfaatini himoya etish maqsadida undan sug'urta faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyani chaqirib olish huquqiga ega.

Sug'urtani huquqiy tartibga solish davlat tomonidan sug'urta munosabati qatnashchilarining hatti-harakatini huquqiy normalar vositasida amalga oshiriladi. Jismoniy va yuridik shaxslarning mulkiy huquqlarini har xil oldindan ko'rib bo'lmaydigan sug'urtaviy himoya qilish uchun ko'pchilik shaxslar tomonidan tashkil etiladigan maxsus fond hisobidan amalga oshiriladigan sug'urta faoliyati jarayonida paydo bo'ladigan ijtimoiy munosabatlar mavjud. Ushbu munosabatlarni tartibga soladigan normalar yig'indisiga sug'urta huquqi deyiladi.

2. Sug'urta qonunchiligi, sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar.

Sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlarini ikki turga bo'lish mumkin:

- sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlar;
- sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi umumiy qonunlar

Sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlarga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2002 yilning 5 aprelida qabul qilingan va shu yilning 28 mayida amaliyotga joriy etilgan «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonuni hamda 2008 yil 21 aprelda qabul qilingan «Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash to'g'risida»gi Qonuni sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlar hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, sug'urta munosabatlarida ishtirok etuvchi tomonlarning qonuniy manfaatlarini himoya etish maqsadida 1993 yili Oliy Majlis «Sug'urta to'g'risida» Qonun qabul qilgan edi. O'tgan yillar mobaynida mazkur qonunga ikki marta qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi. Tabiiyki, bu qonun o'sha paytda mavjud bo'lgan iqtisodiy jarayonlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan. Boshqacha so'z bilan aytganda, ushbu qonun sug'urta munosabatlari qatnashchilari uchun biroz yumshatilgan holatda amal qildi. Jumladan, unda sug'urta tashkilotlari tugatilgan taqdirda ularning sug'urtalanuvchilar oldidagi majburiyatini bajarish tartibi to'liq yoritilmagan. Shuningdek, bu qonunda qonunchilik talablarini buzganlik uchun tomonlarning javobgarligi o'z aksini topmagan hamda davlat sug'urta nazorati organining sug'urta tashkilotlariga nisbatan ta'sir qilish imkoniyati keskin chegaralangan edi.

Bayon etilgan holatlar mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining hozirgi bosqichi talablarini hisobga olgan holda, amaldagi “Sug‘urta to‘g‘risida”gi Qonunni yangilash va takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqardi. Shuni e‘tiborga olib, 2002 yilning 4-5 aprel kunlari bo‘lib o‘tgan ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning sakkizinchi sessiyasida “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi yangidan ishlab chiqilgan qonun loyihasi deputatlar tomonidan atroflicha muhokama qilindi va qabul qilindi.

Ma‘lumki, sug‘urta sohasini huquqiy tartibga soluvchi 2002 yil aprel oyigacha amalda bo‘lgan qonun “Sug‘urta to‘g‘risida” deb ataladi. holbuki, biz fikr-mulohaza yuritmoqchi bo‘lgan qonunning nomi esa “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida” deyiladi va shubhasiz, bu holat diqqatimizni o‘ziga jalb etdi. Ko‘pchilik muhtaram talabalarimizda haqli savol tug‘ilishi mumkin: sug‘urta va sug‘urta faoliyati tushunchalari o‘rtasida farq bormi? Savolga javoban biz mutaxassislar aytamizki: farq bor. Sug‘urtaning mohiyatini oddiy til bilan ifodalaydigan bo‘lsak, oldindan ko‘rib bo‘lmaydigan har xil hodisalar ro‘y berishi oqibatida yuridik va jismoniy shaxslar ko‘radigan zararlarni sug‘urta tashkiloti tomonidan qoplash bilan bog‘liq munosabat. Shuni esdan chiqarmaslik lozimki, sug‘urta tashkiloti o‘z xizmatini mijozlarga tegishli haq- sug‘urta mukofoti to‘lash evaziga ko‘rsatadi. Sug‘urtalovchi mijozlardan kelib tushgan sug‘urta mukofotlari hisobidan maqsadli pul jamg‘armalarini tashkil etadi va bu jamg‘arma mablag‘lari faqat sug‘urta hodisalari tufayli ko‘rilgan zararlarni qoplaydi. E‘tibor bergan bo‘lsangiz, sug‘urta munosabatlarida ikkita tomon ishtirok etyapdi: sug‘urta tashkiloti (sug‘urtalovchi) va yuridik hamda jismoniy shaxslar (sug‘urtalanuvchilar). Endi, sug‘urta faoliyati tushunchasiga kelsak, qonunda ta‘kidlanishicha, u sug‘urta bozori professional ishtirokchilarining sug‘urtani amalga oshirish bilan bog‘liq faoliyati. Sug‘urta bozorining professional ishtirokchilari faqatgina sug‘urtalovchi va sug‘urtalanuvchidan iborat emas. Unda qayta sug‘urtalovchilar, qayta sug‘urtalanuvchilar, sug‘urta brokerlari va agentlari ham ishtirok etadi.

Yangi qonunning e‘tiborga molik tomonlaridan biri, unda, aniqroq aytadigan bo‘lsak, uning 4-moddasida sug‘urtalovchilarning sug‘urtani amalga oshirish bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanishlari mumkin emasligi qayd etilgan. Qayd etish joizki, sug‘urta faoliyati ham tadbirkorlikning bir ko‘rinishi. Mamlakatimizda iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonlari kechayotgan va tadbirkorlik harakatlariga keng yo‘l ochilayotgan bir paytda, tadbirkorlik tizimining muhim bo‘g‘inlaridan bo‘lgan-sug‘urtalovchilar uchun bunday cheklovning qonun yo‘li bilan belgilanishiga sabab nima? o‘tgan yillar tajribasi shundan dalolat beradiki, ko‘pgina sug‘urta tashkilotlari “sug‘urtalovchi” niqobi ostida turli tijorat operatsiyalarini, xususan, savdo-vositachilik ishlarini amalga oshirdilar. Yuridik va jismoniy shaxslarni sug‘urta qilish hisobiga kelib tushgan sug‘urta mukofotlari, qoidaga ko‘ra, sug‘urta qoplamalarini to‘lashga mo‘ljallangan zahira jamg‘armalarini tashkil etishga sarflanmasdan, balki sug‘urta faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga sarflangan holatlar ham bo‘lgan. Sug‘urtaning eng asosiy prinsiplaridan biri-sug‘urtalovchilarning o‘z zimmlariga olgan majburiyatlarini bajarishni ta‘minlaydigan sug‘urta zahiralari ega bo‘lishidir. Taassufki, ba‘zi sug‘urtalovchilarimiz, bunday zahiralarni shakllantirmaganliklari oqibatida murakkab moliyaviy holatni boshidan kechirganligi sir emas. Ayniqsa, bu

ko'p ming sonli sug'urtalanuvchilar uchun noqulay vaziyatni vujudga keltirishi mumkin.

«Sug'urta faoliyati to'g'risida» Qonunning diqqatga sazovor joylaridan yana biri, uning 10-moddasida sug'urta tashkilotlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini aniq ko'rsatib qo'yilganligidir. Ma'lumki, qonun hujjatlariga muvofiq, aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkilotlari o'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinganlar. Ammo, uzoq vaqt, aniqrog'i, 1998 yilning birinchi yarmigacha sug'urta faoliyatini tartibga solish vakolati berilgan davlat sug'urta nazorati organining tashkil etilmaganligi va ilgari Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olingan tashkilotlarning faoliyati hech kim tomonidan nazorat qilinmaganligi oqibatida yangi tashkil etilgan sug'urta tashkilotlarini davlat ro'yxatiga olishda muammolar paydo bo'lgan.

«Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonun 29 ta moddadan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 52-bobi sug'urtaviy huquqiy munosabatlarga bag'ishlangan. Unda jami 47 ta modda mavjud. Kodeks sug'urta tashkilotlari bilan sug'urtalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solsa, «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonun sug'urta tashkilotlari va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

3. Sug'urta faoliyatini qonun osti hujjatlari bilan tartibga solish.

Qonun osti hujjatlariga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, vazirliklar va idoralarning normativ hujjatlari kiradi.

Mustaqillik davrida sug'urta faoliyati bilan bog'liq bir qancha Prezident farmonlari qabul qilingan. Ulardan biri 1995 yilning 26 iyulida tashkil etilgan «Madad» sug'urta agentligi faoliyati bilan bog'liq Prezident farmonidir. Ushbu farmonga ko'ra, agentlikning faoliyat yo'nalishlari ko'rsatilgan hamda uni 3 yil muddatga daromad (foyda) solig'i to'lashdan ozod etilganligi ta'kidlangan. Shu yerda qayd etish kerakki, «Madad» sug'urta agentligini tashkil etish bilan bog'liq Prezident Farmonini ijrosini ta'minlash uchun Vazirlar Mahkamasi qaror qabul qilgan.

Shu bilan bir qatorda 1997 yil 18 fevralda «O'zbekinvest» eksport-import milliy sug'urta kompaniyasini, 1997 yilning 25 fevralida esa «O'zagrosug'urta» davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasini tashkil etish bo'yicha Prezident farmonlari qabul qilingan. Bu farmonlarda qayd etilgan kompaniyalar 5 yil muddatga daromad (foyda) solig'i to'lashdan ozod etilgan.

o'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2002 yil 31 yanvarida «Sug'urta bozorini yanada erkinlashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmon qabul qildi. Bu farmon sug'urta xizmatlari sohasidagi erkinlashtirish jarayonini yanada rivojlantirish va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, respublikada sug'urta bozorini taraqqiy ettirishning iqtisodiy omillarini kuchaytirish, sug'urta tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida qabul qilinganligini alohida ta'kidlash joiz. Shuningdek, farmonda 2002 yilning 1 fevralidan boshlab, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, sug'urta tashkilotlari 3 yil muddatga daromad (foyda) solig'i to'lashdan ozod qilinishi va buning natijasida bo'shaydigan mablag'lar aniq maqsadni ko'zlagan

holda mazkur tashkilotlarning moddiy-texnika bazasini rivojlantirishga, mintaqalarda keng tarmoqli agentlik shaxobchalarini tashkil etishga, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashga, shu jumladan, chet ellarda tayyorlash va qayta tayyorlashga yo'naltirilishi aniq belgilab qo'yilgan.

Shunisi e'tiborliki, soliq olishdan bo'shaydigan mablag'larni tarkibida davlat ulushi bo'lgan sug'urta tashkilotlari ustav jamg'armalarini ko'paytirishga yo'naltirish chog'ida mazkur mablag'lar davlatga tegishli ulush miqdoriga qo'shib hisoblaydi. 2002 yilning 1 fevralidan boshlab to'rt yil mobaynida sug'urta tashkiloti tugatilgan yoki u sug'urta faoliyatini to'xtatgan hollarda daromad (foyda) solig'ining summasi ushbu Farmonga muvofiq berilgan butun imtiyozli davr uchun to'liq miqdorda undirib olinadi.

Farmonda belgilab qo'yildiki, yuridik shaxslarning ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha sarf-xarajatlari daromad (foyda) solig'ini hisob-kitob qilish chog'ida qonunchilikda belgilangan me'yorlar doirasida soliqqa tortiladigan baza hisobidan chegirib tashlanadi. 2002 yilning 1 fevralidan boshlab xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xaridorlarga xizmat qiladigan banklarning kafolatlari yoki eksport shartnomalarining siyosiy va tijorat tavakkalchiliklaridan sug'urta polisi mavjud bo'lgan taqdirda oldindan haq olmasdan va akkreditiv ochmasdan erkin almashtiriladigan valyutaga tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni eksport qilishlari mumkin.

Asosiy adabiyotlar

1. Shennaev X.M. Sug'urta sizga nima beradi. –T.: “Fan va texnologiyalar markazi” nashriyoti, 2003 yil.-106 b.
2. Shaxov V.V. Straxovanie.Uchebnik dlya vuzov.-M.«YuNITI», 2001. 311 s.
3. Straxovoe delo: Uchebnik. V 2 t. (per. s nem. O.I. Kryuger i T.A. Fedorovoy). - t.1: Osnovy straxovaniya / pod red. O.I. Kryuger. - M.: Ekonomist, 2004. - 447 s.
4. Klimova M.A. Straxovanie: Ucheb. posobie. - M.: Izdatelstvo RIOR, 2004. - 137 s.
5. Xvan L.B. Soliq huquqi. - T.: Konsauditinform, 2001. 432 b.
6. Axvlediani Yu.T. Imushchestvennoe straxovanie 2001y Ros.Ekon. Akad.im:.G.V.Plexanova
7. Mahmudova L. Sug'urta ishi. O'quv qo'llanma.-T.: TAQI, 2004 y.
8. Ochilov I. Shirinov S. Sultonov D. Sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va audit. – T.: Moliya va iqtisod, 2008.

2. Qo'shimcha adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent, O'zbekiston, 2003-40 b.
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi – Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2003-496 b.
3. O'zbekiston Respublikasining «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. - «Xalq so'zi» gazetasi, 2002 yil 28 may.
4. O'zbekiston Respublikasining “Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida”gi Qonuni. – Xalq so'zi, 2008 yil 21 aprel.

5. Arxipov A.P., Gomellya V.B. Основы страхового дела. Учебное пособие. – М.: «Market DS», 2002.

6. Ginzburg A.I. Straxovanie. - SPb: "Piter", 2002. - 176 s.

7. Yermasov S.V., Yermasova N.B. Straxovanie: Ucheb. posobie dlya vuzov. - M.: YuNITI-DANA, 2004. - 462 s.

8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2008 yil 11 iyundagi “Sug‘urtalovchining (Sug‘urta brokerining) rahbariga va bosh buxgalteriga qo‘yiladigan malaka talablari to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 61-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan.

4-MAVZU. SUG‘URTADA TARIF SIYOSATI

1. Sug‘urta tarif stavkasining tuzilishi va tarkibi.
2. Brutto va netto-stavkani hisoblashning o‘ziga xos xususiyatlari va umumiy tamoyillari.

1. Sug‘urta tarif stavkasining tuzilishi va tarkibi.

Risklar transferini funksional mazmun-mohiyatiga ko‘ra o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan sug‘urta xizmatlarini tashkil etish hamda ularni ko‘rsatish sa’y-harakatlari majmuasi, deb ta’kidlash mumkin. Mazkur faoliyatning asosiy maqsadi iqtisodiyot sub’ektlarining talablariga ko‘ra, ularni sug‘urta risklaridan himoyasini ta’minlashga qaratilgandir. Bu jarayonda risklar yuz berishi oqibatida ko‘rilishi ehtimol bo‘lgan zararlarni qoplashda sug‘urta tizimi barqarorligini ta’minlashning ahamiyati ortmoqda.

Shunga ko‘ra, risklar transferida tariflarni optimal darajada belgilash sug‘urta tizimi barqarorligini ta’minlashning muhim omili sifatida qaralmoqda.

Risklar transferida tariflarni belgilash qator uslubiyatlarga, xususan, ehtimollik nazariyasiga binoan sug‘urtachilarda shakllantirilgan ma’lumotlar bazasiga asoslangandir⁶.

Xususan, tariflarni belgilashda har bir shartnoma bo‘yicha quyidagi:

- sug‘urta hodisasi yuz berishi ehtimoli;
- sug‘urta mukofotining o‘rtacha kattaligi;
- to‘lanishi ehtimol bo‘lgan sug‘urta qoplamasining o‘rtacha summasi kabi omillar e‘tiborga olinadi.

Risklar transferi bo‘yicha tariflarni aniqlash uslubiyatlarida ob’ektlarning o‘ziga xosligi to‘liq aks etmagan. Shuni ta’kidlash kerakki, tariflarni belgilashda unga ta’sir etuvchi qator omillar qat’iy e‘tiborga olingan uslubiyatning samarasi kutilgan darajada bo‘lishi mumkin. Xususan, bunday uslubiyat:

- sug‘urta ob’ektlarini tasniflash (guruhlash);
- har bir guruhning o‘ziga xos tomonlarini aniqlashtirish;
- o‘ziga xos xususiyatlarni son jihatdan baholash uslubiyatini ishlab chiqish;

⁶ См. Теоретические основы построения страховых тарифов// Гинзбург А.И.Страхование. – СПб.: Питер, 2003, сс. 34-42, а также, Цена страховой услуги. Методические основы расчета страховых тарифов// Теория и практика страхования. Учебное пособие – М.: Анкил, 2003, сс. 90-118.

- har bir guruh ob'ektlarining umumiy tomonlarini aks ettirgan ma'lumotlar bazasini shakllantirish;

- tariflarini hisoblashning dasturiy ta'minotini yo'lga qo'yish kabi bir qator sa'y-harakatlarni amalga oshirishni talab etadi.

Sug'urta faoliyatida zararlilik ko'rsatkichilari o'zgarishi sug'urtachining sug'urtalanuvchilardan undirgan mukofotlari summasi jamlashi va ularni investitsiyalar bozorida joylashtirishi jarayonidagi vositachi sifatidagi roli bilan ham izohlanadi.

Investitsion faoliyatdan olingan foyda summasi sug'urta kompaniyasining tarif siyosatiga ta'sir etuvchi muhim omil sanaladi. Qayd etish lozimki, sug'urta operatsiyalaridan ko'rilgan zararni investitsiya faoliyatidan olingan foyda hisobidan subsidiya qilinishiga bo'lgan munosabat ham turlichadir. Xususan, bunday faoliyat, bir tomondan, mablag'lar taqchilligida raqobatga mos bo'lgan tarif siyosatini yuritish uchun aynan investitsiyalar bozorida qulay kon'yunkturaning yuzaga kelishi hisobiga zaxirani talab darajasida shakllantirish imkoniyatini yuzaga keltirsa, boshqa tomondan, aynan shunday faoliyatdan olingan daromad hisobiga texnik natijalarni tenglashtirish uchun sug'urta fondidan jalb etiladigan mablag'lar yetarli darajada bo'lishini ta'minlovchi omil sifatida qaralayotganligini ham qayd etib o'tish lozimdir. Mazkur holat sug'urtachining o'z javobgarligiga qabul qilgan risk bo'yicha nazorati sustlashuvining omili bo'lmasligi lozim.

Hozirga qadar, sug'urta amaliyotida majburiyatlar hajmi, erkin aktivlarning tuzilishi va bahosi, moliyaviy kafillik ta'minlanganligi, sug'urta portfelining ratsional shakllanishi bilan bog'liq bo'lgan risklar taqsimoti, sug'urta zaxiralari shakllantirilishi borasida yagona bir konsepsiya ishlab chiqilmagan. Shu bois sug'urta tashkilotlari bu muammolarni empirik tarzda hal etishga majbur bo'lmoqda.

Har qanday sug'urta turi bo'yicha tariflar hisob-kitobi (aktuar hisob-kitoblar)da aniq sug'urta ob'ekting qiymati hisoblab chiqiladi. Umuman aktuar hisob-kitoblar yordamida sug'urta xizmatini hamda sug'urtachi tomonidan sug'urtalanuvchiga ko'rsatiladigan xizmatining qancha turishi aniqlanadi.

Sug'urtani amalga oshirish xarajatlarini hisoblash «aktuar kalkulyatsiya» (actuary) deb ataladi¹. Uning yordamida shartnoma bo'yicha sug'urta mukofotlari hamda sug'urtachining ish yuritish xarajatlari summasi, ya'ni mazkur xizmat tannarxi hisoblab chiqiladi. Sug'urta faoliyatida aktuar hisob-kitoblarning o'ziga xos tomonlari ham mavjud va ular quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi:

- baholanayotgan risk doimo ehtimollik xarakteriga ega bo'lishi;

- ayrim yillarda umumiy qonuniyatga zid turkum tasodifiy hodisalar yuz berishi, ularning ta'siri, o'z navbatida, sug'urta tashkilotidan talab etiladigan sug'urta qoplamasi to'lovi summasining sezilarli o'zgarishini taqozo etishi;

- sug'urtachi tomonidan ko'rsatilayotgan xizmat tannarxi sug'urta munosabatlari yig'indisidan keltirilib chiqarilishi;

- sug'urtachi ixtiyorida bo'ladigan maxsus zaxirani ajratish, uning optimal hajmini aniqlash talab etilishi;

- sug'urta shartnomalari ko'rsatkichlarini (inglizcha «storno») bashorat qilish

¹Каранг: Современный финансово-кредитный словарь. [2782] ред. М.Г. Лапусты, П.С. Никольского. – М.: ИНФРА-М, 1999. с. 13.

hamda ular bo'yicha ekspert bahosi talab etilishi;

- qarz (ssuda) foizlari me'yorlarini va aniq vaqt oralig'ida ularning o'zgarish an'analarini tadqiq etish taqozo etilishi;

- sug'urta hodisasi bilan bog'liq holda to'liq yoki qisman zararlar yuzaga kelishi hamda ular kattaligining kenglik va vaqtda taqsimlanishiga maxsus jadvallar yordamida o'zgartirishlar kiritish talabi namoyon bo'lishi;

- ekvivalentlik tamoyiliga amal qilish, ya'ni sug'urta mukofotlari va sug'urta tashkiloti tomonidan tarif davrida ko'rsatilayotgan sug'urta ta'minoti o'rtasida o'zaro tenglik o'rnatilishi taqozo etilishi;

- umumiy sug'urta doirasida risklarni aniqlashtirish va ularni guruhlash talab etilishi kabilar.

Sug'urta to'lovlari hajmining hisob-kitoblari aynan bir mamlakat, alohida bir hududning o'ziga xos tomonlarini inobatga olgan holda, shuningdek risk yuz berishi ehtimolining vaqt va kenglikdagi xilma-xilligi asosida aniqlanadi. Masalan, sug'urtalangan ob'ektlar soni 100 ta, har bir ob'ekt bo'yicha sug'urta summasi 2 mln. so'm bo'lsa, risk ehtimoli 2 foiz darajasida ($0,02 \times 100 \times 2$ mln. so'm) hamda zarar sug'urta summasiga teng yoki undan katta bo'lganida, mazkur umumiy sug'urta doirasidagi bu sug'urta turi bo'yicha yillik sug'urta qoplamasi, ya'ni netto-stavka aynan 4 mln. so'mni tashkil etadi.

Aniqlangan sug'urta qoplamasini sug'urtalangan ob'ektlar soniga bo'lsak, umumiy sug'urta zaxirasiga har bir sug'urtalanuvchi tomonidan to'lanishi kerak bo'lgan sug'urta mukofoti 40 ming so'm ($0,02 \times 2$ mln. so'm) ekanligi aniqlanadi. Har bir sug'urtalanuvchi aynan shuncha sug'urta mukofotini to'lashi kerak. Sug'urta summasining birligi sifatida 1000, 100 yoki 1 so'm olinishi mumkin.

Tarif stavkasi yordamida har bir sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta shartnomasi bo'yicha to'lashi kerak bo'lgan sug'urta mukofoti aniqlanadi. Buning uchun shartnomada qayd etilgan sug'urta summasi tarif stavkasiga ko'paytiriladi. Masalan, tarif stavkasi har 100 so'mdan 2 so'm darajasida belgilangan bo'lsa, shartnoma bo'yicha sug'urta summasi 5 mln. so'mga teng bo'lganda, sug'urta mukofotining kattaligi quyidagicha aniqlanadi:

$$(2 \text{ so'm} \times 5 \text{ mln. so'm}) : 100 \text{ so'm} = 100\,000 \text{ so'm.}$$

Sug'urta tarifi stavkasi sug'urta summasiga nisbatan foizlarda belgilanadi. Uning to'g'ri hisoblab chiqilganligi muhimdir. Sug'urtachi sug'urta tarifi asosida undirilgan sug'urta mukofotlari hisobidan o'z zimmasiga olgan majburiyatlarini to'liq hajmda bajarilishini ta'minlaydi, ya'ni sug'urta faoliyatini amalga oshirish xarajatlarini qoplaydi.

Sug'urta risklari sezilarli darajada kam yuz bergan yoki sug'urta hodisasi oqibatida ko'rilgan zarar ko'lami katta bo'lmagan yillar hisobiga sug'urtachining daromad (foyda) olish ehtimoli ortadi. Shuni ham nazarda tutish lozimki, aniq natijalar hisob-kitobida hisobot davri davomida xabar qilingan, ammo sug'urta qoplamasi amalga oshirilmagan zarar sug'urta tashkiloti faoliyatining moliyaviy ko'rsatkichlariga ham sezilarli ta'sir etadi.

Sug'urta tarifining risk yuz berishi ehtimoliga nisbatan yuqori darajada ko'rsatilishi bir tomondan, mijoz bilan sug'urta shartnomasi tuzilmay qolishiga sabab bo'lsa, ikkinchi tomondan, sug'urtachining sug'urta bozoridagi raqobatbardoshligiga

ham salbiy ta'sir etadi. Va, aksincha, tarif stavkasining past darajada belgilanishi sug'urtachi mablag'larining taqchilligini keltirib chiqarishi oqibatida, sug'urtalanuvchi ko'rgan zararning sug'urta qoplamasi amalga oshirilmay qolinishiga olib kelishi mumkin, ammo, bunday holat amaliyotda deyarli uchramaydi.

Sug'urta faoliyati klassifikatori - sug'urtalovchilar hamda sug'urta brokerlari sug'urta faoliyatini litsenziyalash jarayonida ularning faoliyat yo'nalishlarini belgilashda huquqiy asos bo'lib xizmat qiladigan me'yoriy hujjatdir. Sug'urta faoliyati klassifikatorida keltirilgan klasslar yordamida sug'urtalovchilarning sug'urta xizmat turlari bo'yicha sug'urta shartnomalari tuziladi.

Sug'urta xizmatlarini ko'rsatish ikki xil yo'l bilan amalga oshiriladi:

- ixtiyoriy;
- majburiy.

Sug'urta faoliyati klassifikatorida ikkala turda amalga oshiriladigan sug'urta turlari ham mavjud bo'lib, ular: javobgarlik sug'urtasi, mulkiy sug'urta va hayot sug'urtasiga bo'linadi.

Mamlakatimiz sug'urta kompaniyalari tomonidan amalga oshiriladigan sug'urta turlari bo'yicha klassifikator ham 2002 yil 27 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 413-sonli Qarorining 1-ilovasi - "Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risida"gi Nizomga 1-ilova sifatida sug'urta faoliyati klassifikatori tasdiqlangan.

Mazkur sug'urta faoliyati klassifikatorining qabul qilinishi sug'urta kompaniyalari uchun sug'urta faoliyatini amalga oshirishda asos hisoblanadi. Sug'urta kompaniyalari sug'urta faoliyati uchun litsenziya olishda Moliya vazirligi tomonidan qo'yiladigan talablarda ham faoliyat yuritmoqchi bo'lgan sug'urta xizmatlari bo'yicha sug'urta shartomlaridan nusxa taqdim etilishi shart hamda arizada sug'urta klasslari nomlari ham keltiriladi. Keltirilgan sug'urta turlari bo'yicha boshqa talablar ham o'rnatilgan.

2. Brutto va netto-stavkani hisoblashning o'ziga xos xususiyatlari va umumiy tamoyillari.

Sug'urta mukofotlarining stavkalari tarif davri uchun hisoblab chiqiladi, ya'ni tarif hisoblari asosida belgilangan davr uchun ekvivalentlik ta'minlanadi. Shunday qilib, har qanday sug'urta turi bo'yicha tarif stavkasi brutto-stavka sifatida qaraladi va u ikki qismdan: netto-stavka (sug'urta qoplamasi to'lovlari uchun zaxira summasi) va sug'urtachining faoliyat yuritish xarajatlaridan (odatda u «yuk» deb ataladi) iborat bo'ladi. Brutto-stavkada bu ikkala qismning nisbati, ularning mohiyatidan kelib chiqib, turlicha foizlarda belgilanishi mumkin. Netto-stavka brutto-stavkaning asosini tashkil etadi va uning hissasiga, sug'urta turiga qarab, 60-95 foizgacha ulush to'g'ri kelishi mumkin. «Yuk» hisobiga esa, shunga mos ravishda odatda 5-40 foiz ulush belgilanadi.

Sug'urta shartnomasi bo'yicha qancha sug'urta turi sug'urtalanayotgan bo'lsa, netto-stavka ham shuncha qismdan iborat bo'ladi. Masalan, hayotni aralash sug'urtalash bo'yicha netto-stavka belgilangan davrgacha yashaganligi uchun, o'lim

holati yuz berganligi uchun, mehnat faoliyatini yo'qotish holati uchun kabi netto-stavkalardan tashkil topadi.

«Yuk»da sug'urta ishini olib borish xarajatlari aks etadi. U quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi:

- ma'muriy-xo'jalik xarajatlari (uning asosini tashkilot shtatidagi xodimlarga to'lanadigan maoshlar summasi tashkil etadi);
- sug'urta polislarini joylashtirganligi uchun haqlar;
- sug'urta agentlari, menejerlar uchun haqlar.

To'lov shakllari, odatda brutto-stavka yoki «yuk»ka nisbatan foizlarda aniqlanadi. Foiz to'lovlaridan tashqari rag'batlantirishlar ham amalga oshirilishi mumkin.

Umumiy sug'urta qilish tarmog'i klasslari bo'yicha «yuk» sug'urta ishini yuritish xarajatlaridan tashqari ogohlantirish zaxirasiga ajratmalar qilish va rejalantirilgan foyda summalarini ham o'zida aks ettiradi. Brutto-stavkani hisoblashda, dastlab netto-stavka aniqlab olinadi, so'ngra unga «yuk» (odatda brutto-stavkaga nisbatan foizlarda) qo'shib hisoblanadi. Brutto-stavka qo'yidagicha aniqlanadi:

$$MS = \frac{HC}{100 - IO(\%)}$$

Bu yerda, MS - brutto-stavka;

NS - netto-stavka;

Yu(%) - yuk (foizlarda ifodalanadi).

Majburiy sug'urta turlari bo'yicha tariflar me'yoriy hujjatlar bilan o'rnatilsa, ixtiyoriy sug'urtada esa, sug'urtachi tomonidan mustaqil ravishda aniqlanadi.

Tarifni aniqlash uslubiyati, tarif stavkasi va uning dastlabki ma'lumotlar manbasi, netto-stavka va «yuk» ulushlari ko'rsatilgan holda tarif hisob-kitoblari maxsus vakolatli Davlat organiga taqdim etiladi. Mazkur organ tomonidan ruxsat berilganidan so'ng sug'urta tashkiloti o'zi hisoblab chiqqan sug'urta tarifini qo'llash huquqiga ega bo'ladi. Har bir sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta tarifining hajmi sug'urta ob'ektini tavsiflovchi qator holatlarni hisobga olgan holda tomonlarning o'zaro kelishuviga ko'ra belgilanadi.

Umumiy sug'urta qilish tarmog'i klasslari bo'yicha tarif stavkasini aniqlashda netto-stavka hisob-kitobi muhim hisoblanadi. Aynan uning hisobidan sug'urtalanuvchilar ko'rgan zararning qoplama to'lovlari amalga oshirilishi nazarda tutiladi.

Sug'urta tashkiloti mukofot undirilishi hisobiga sug'urta hodisasi yuz berishi oqibatida sug'urtalanuvchi ko'rgan zararni qoplash uchun yetarli miqdordagi summani jamlab olishi muhimdir. Masalan, har yili sug'urtaga qabul qilingan 1000 xonadondan 6 tasi butunlay yonib ketishi hodisasi ro'y beradi deb faraz qilsak, har bir xonadonning bahosi 1 mln. so'm bo'lsa, bu holatda sug'urtachi (1 mln. x 6) 6 mln. so'm miqdoridagi pul fondiga ega bo'lishi talab etiladi. Bu sug'urta qoplamasi summasini sug'urtalangan ob'ektlar soniga bo'lish orqali har bir sug'urtalanuvchiga to'g'ri keladigan (6 mln. so'm : 1000 = 6 ming so'm) sug'urta mukofoti aniqlanadi. Aynan shu summa aniq bir sug'urta ob'ekti uchun hisoblab chiqilgan netto-stavkadir.

O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta tashkilotlari tomonidan netto-stavkani hisoblash amaliyotda birmuncha murakkabroqdir. Negaki, sug'urtalangan ob'ektning (bir qismi yoki batamom) zarar ko'rganligi darajasi, sug'urta hodisalari (yong'in, suv toshqini va boshqa) soniga yillar bo'yicha tafovuti, shuningdek,

boshqa qator dalillarni ehtimollikka asoslanib, bashorat qilish va hisobga olish kerak bo'ladi. Mol-mulk (bino, uy xayvonlari, qishloq xo'jaligi ekinlari)ning turli sug'urta hodisalari (yong'in, kasalliklar, sovuq va shu kabilar) yuz berishi oqibatida, zarar ko'rishi yoki halokatga uchrashi ehtimoli turlichadir. Shundan kelib chiqib, ob'ektlarning shartnomada qayd etilishi nazarda tutilayotgan sug'urta hodisalaridan sug'urtalash bo'yicha tarif stavkalari ham turlicha belgilanishi mumkin.

Netto-stavka ikki qismdan - sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi va risk «yuki»dan shakllantiriladi. Sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi - eng katta ehtimollikka ko'ra, sug'urtalangan ob'ektlar summasining to'langan sug'urta qoplamasi summasi nisbatidan kelib chiqadi. Masalan, bir avtomobilning narxi 10 mln. so'm, uni ta'mirlash 3 mln. so'm, yo'l halokati hodisasi doimiylik koeffitsienti (DAN ma'lumotiga ko'ra) 0,2 bo'lsa, sug'urta summasining zararlilik ko'rsatkichi ($SS3K = 3 \text{ mln. so'm} : 10 \text{ mln.} \times 0,2 \times 100 = 6 \text{ so'm yoki } 6 \%$) 6 foizni tashkil etadi.

Risk qoplamasi to'lovining kattaligi sug'urta hodisasi yuz berishi ehtimolliги darajasiga bog'liq bo'ladi. Risk bo'yicha sug'urta mukofoti uning yuz berish ehtimolligining vaqt va kenglikdagi holatidan keltirib chiqariladi. Hayot sug'urtasi tarmog'ida risk ehtimoli mijozlar jinsi va yoshiga ko'p jihatdan aloqador bo'lsa, umumiy sug'urta tarmog'ida esa, nisbatan doimiy risk mavjuddir. Ammo ma'lum vaqt oralig'ida risk kattaligi o'zgarishi ham kuzatiladi.

5-MAVZU. . SUG'URTA BOZORI VA UNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

- 1. Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari.**
- 2. Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma.**
- 3. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati.**

1. Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari.

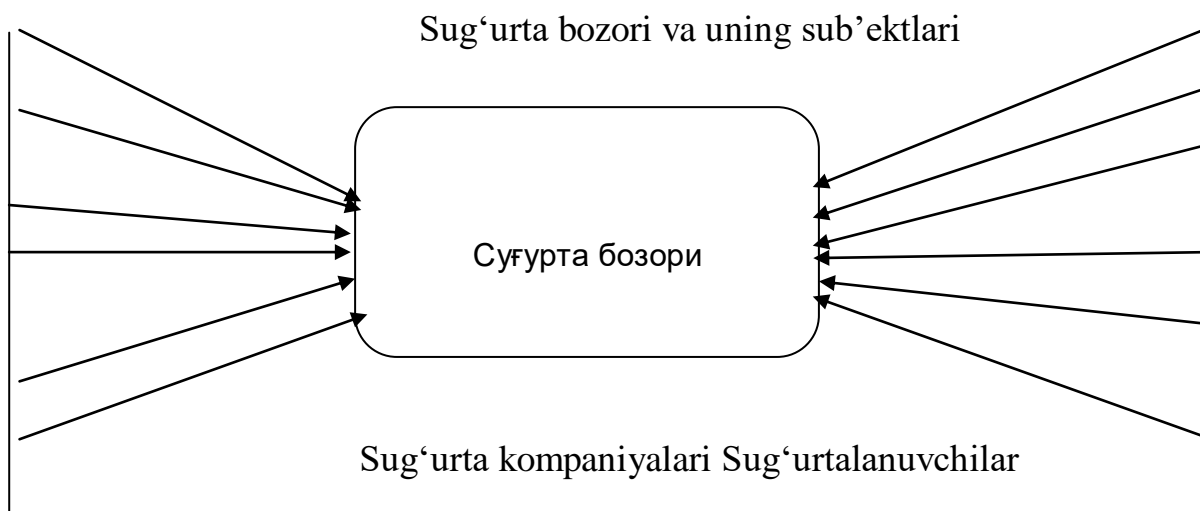
Ma'lumki, har qanday bozorda sotuvchi va xaridor bo'ladi hamda ular o'rtasida tegishli tovarlar (xizmatlar) ayirboshlanadi. Xuddi shunday, sug'urta bozorida ham sotuvchi (sug'urtalovchi) va xaridor (potensial sug'urtalanuvchi) ishtirok etadi. Bu yerda potensial sug'urtalanuvchi tushunchasini qanday izohlash mumkin, degan o'rinli savol tug'ilishi mumkin. Gap shundaki, basharti, potensial sug'urtalanuvchini to'g'ridan to'g'ri sug'urtalanuvchi, deb atasak katta xatoga yo'l qo'ygan bo'lamiz. Negaki, amaldagi qonunlarga muvofiq, sug'urta kompaniyalari bilan bevosita shartnoma tuzgan, fuqarolik salohiyatiga ega bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslarga sug'urtalanuvchilar deyiladi. Aksincha, sug'urta "mahsulotini" sotib olishga ehtiyoji bor, ammo hali sug'urtalovchilar bilan tegishli sug'urta munosabatlariga kirishmagan shaxslar potensial sug'urtalanuvchilar deb ataladi. Endi, sug'urtalovchilar haqida gapiradigan bo'lsak, sug'urtalovchi - bu mamlakat xududida sug'urta faoliyatini amalga oshirish huquqi berilgan hamda sug'urtalash o'zi uchun asosiy faoliyat turi hisoblangan yuridik shaxslardir. Ko'rinib turibdiki, sug'urta kompaniyasi tegishli faoliyat yuritishi uchun vakolatli davlat organining litsenziyasiga ega bo'lishi va sug'urtaga bog'liq bo'lmagan operatsiyalar bilan shug'ullanmasligi zarur.

Sug'urtalovchilar bozorga o'zlarini ishlab chiqargan o'ziga xos mahsuloti - sug'urta xizmatini taklif etadilar. Ushbu xizmatlar yuzlab, minglab sug'urta kompaniyalari tomonidan sotilishi mumkin. O'z-o'zidan, bu holat sug'urta bozorida potensial mijozlarni jalb etish uchun sug'urta kompaniyalari o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib keladi va "mahsulot"ning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eng asosiysi, potensial sug'urtalanuvchi har tomonlama o'zining talabini qondiradigan "mahsulot"ga ega bo'ladi. Bayon etilganlar quruq gap emas, balki bugungi kunda iqtisodi taraqqiy etgan mamlakatlar bozorida ruy berayotgan oddiy haqiqatdir. Yuqorida zikr etilgan fikrlarni quyidagi chizmada yaqqol ko'rish mumkin.

Sug'urta bozorining mohiyatini chuqurroq anglab olish uchun kundalik xayotimizdan oddiy bir misol keltirsak maqsadga muvofiqdir.

O'zimiz yoki bolalarimizga kiyim-kechak sotib olish uchun buyum bozoriga boramiz. Aytaylik, birorta kiyim, aniqrog'i, kuylak sotib olmoqchimiz. Bozorda kuylakning har xili mavjud, baholari xam, narxi xam turlicha. Biz, albatta, sifati yaxshisini va bahosi arzonini sotib olamiz. Sug'urta bozorida ham aynan shu jarayon yuz beradi.

1-chizma

Sug'urta kompaniyasi o'z mahsulotini bozorda sotar ekan, zimmasiga katta mas'uliyat olganligini unutmasligi kerak. Chunki, sug'urtalovchi ozgina sug'urta mukofoti evaziga yirik miqdordagi riskni qabul qilib oladi va sug'urta hodisasi ruy berganda zimmasidagi sug'urta qoplamasini to'lashi shart. Shu o'rinda, biz sug'urta kompaniyasiga murojaat qilishni istagan yoki muayyan sug'urta xizmatiga ehtiyoj sezgan shaxslarga sug'urta shartnomasini tuzishdan oldin sug'urta kompaniyasining moliyaviy axvoli, balansi bilan albatta tanishib chiqishlarini maslahat qilamiz.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshqa tovarlar va xizmatlar kabi, sug'urta xizmatining ham bahosi talab va taklif asosida paydo bo'ladi hamda bu baho o'zining pastki va yuqori chegaralariga ega. Sug'urta tushumlarining miqdori sug'urta

to'lovlari va sug'urta tashkilotlari xarajatlari miqdoriga teng bo'lishi sugurta baxosining pastki chegarasini bildiradi. Bunday sharoitda sug'urta kompaniyasi asosiy faoliyatdan foyda ololmaydi. Ko'p hollarda sug'urta bozorida keskin raqobat, sug'urta tashkilotlarining potensial mijozlarni jalb etish maqsadida tarif stavkalarini kamaytirishga majbur etadi. Chet mamlakatlarda, sug'urtalovchilar sug'urta faoliyatidan zarar ko'rganda, bu zarar investitsiyadan keladigan daromad hisobidan qoplanadi.

Sug'urta xizmati bahosining yuqori chegarasi talab hajmi va bank foizining miqdori bilan aniqlanadi. Sug'urta xizmatining ma'lum bir turiga yetarli darajada talab mavjud bo'lganda, sug'urta tashkiloti mazkur xizmat bahosini yuqori darajada saqlab turishi mumkin. Lekin, vaqt o'tishi bilan bozorda sug'urta xizmati ko'rsatish turlarining ko'payishi bilan, o'z-o'zidan tarif stavkalari kamayadi.

Sug'urta faoliyatini yuritishda sug'urtalovchilarning xizmati kattadir. Chunki sug'urta ishi ularning asosiy faoliyatidir. Shuning uchun sug'urtalovchi atamasiga quyidagicha tarif beramiz:

Sug'urtalovchi – sug'urta xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan va tegishli litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslar. Tadbirkorlik faoliyatining muhim bo'g'ini. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta to'voni (sug'urta puli) to'lovini amalga oshirish majburiyatini oluvchi yuridik shaxs sug'urtalovchi deb hisoblanadi.

Sug'urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi unsurlardan biri uning ustav kapitalidir. "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonunga muvofiq sug'urta tashkilotlarining ustav kapitalining eng kam miqdori Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 27 noyabrda "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 413-sonli qaroriga asosan sug'urta tashkilotlari ustav kapitalining eng kam miqdorlari belgilandi (1-jadval)⁷.

Jadval-1

t/r	Sug'urta tarmoqlari	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.11.2002 dagi 413-sonli Qaroriga asosan	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.05.2008 dagi Qaroriga asosan
1	Umumiy sug'urta	150 ming AQSh dollariga ekvivalent summada	750 ming yevroga ekvivalent summada
2	Hayotni sug'urta qilish	250 ming AQSh dollariga ekvivalent summada	1 mln yevroga ekvivalent summada
3	Majburiy sug'urta	500 ming AQSh dollariga ekvivalent summada	1,5 mln yevroga ekvivalent summada
4	Faqat qayta sug'urta	2 mln AQSh dollariga	4 mln yevroga ekvivalent

qilish bo'yicha	ekvivalent summada	summada
-----------------	--------------------	---------

Jadvalda aks ettirilgan ma'lumotlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 21 maydagi "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"⁸gi Qaroriga binoan mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sug'urta tashkilotlari o'zlarining ustav kapital miqdorlarini 2010 yil 1 yanvargacha Qarordagi ko'rsatilgan ustav kapitalning eng kam miqdoriga yetkazishlari shart. Aks holda sug'urtalovchilarining litsenziyalarining amal qilishini belgilangan tartibda to'xtatib turilishi va tugatilishi mumkin. Shuningdek Qarorda quyidagilar bayon etilgan.

Sug'urtalovchilar qimmatli qog'ozlar bozorida investitsion vositachi sifatida professional faoliyatni amalga oshirish huquqiga ega. bunda sug'urtalovchilar tomonidan ko'rsatilgan faoliyat turini amalga oshirish uchun litsenziya talab qilinmaydi.

2008 yil 1 iyundan boshlab uch yil muddatga:

- yuridik va jismoniy shaxslarning sug'urtalovchilar aksiyalari bo'yicha dividendlar ko'rinishida oladigan daromadlari yuridik shaxslar foyda solig'i va jismoniy shaxslarning daromad solig'ini to'lashdan ozod qilinishi;

- sug'urtalovchilarning dividendlar va foizlar ko'rinishida olingan daromadlari yuridik shaxslarning foyda solig'i va jismoniy shaxslarning daromad solig'ini to'lashdan ozod qilingan va soliqdan bo'shagan mablag'lar respublika hududlarida, birinchi navbatda, qishloq joylarida hududiy bo'linmalarni, keng tarmoqli agentlik tizimini tashkil qilish, shuningdek, ularning moddiy-texnik bazasini rivojlantirishga yo'nalirilishi ko'zda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 27 noyabrdagi "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 413-sonli Qarorining 1-ilovasi - Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risidagi Nizom haqida bo'lib, uning 1-ilovasida sug'urta faoliyati klassifikatorining tarkibi hamda tarmog'i kelirilgan.

Sug'urta faoliyati KLASSIFIKATORI

1. Hayotni sug'urta qilish tarmog'i

Klass tartib raqami	Klassning nomi	Mazmuni va sug'urta qilish shartlari bo'yicha talablar
I klass	Hayot va annuitetlar	Quyidagi hollarda sug'urta summalari to'lash bo'yicha sug'urtalovchining majburiyatlarini nazarda tutuvchi, bir yildan ortiq muddatga amal qiluvchi hayotni sug'urta qilish

⁸Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 майдаги "Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори.//Халқ сўзи газетаси. 2008 йил 22 май.

		<p>turlari jami:</p> <ul style="list-style-type: none"> - sug'urta qilinuvchining sug'urta muddati tamom bo'lgungacha yoki sug'urta shartnomasida belgilangan yoshgacha yashashi; - sug'urta qilinuvchining vafot etishi; <p>shuningdek sug'urta shartnomasi amal qilishi davridagi joriy to'lovlar (annuitetlar), III klass bundan mustasno</p>
II klass	Nikoh va tug'ilish	Nikohga kirishda yoki bola tug'ilganda sug'urta summasi to'lanishini ta'minlovchi, bir yildan ortiq muddatga amal qiluvchi hayotni sug'urta qilish turlari jami
III klass	Hayotni uzoq muddatli sug'urta qilish	Umrbod renta to'lanishi bilan birgalikda hayotni sug'urta qilish turlari jami
IV klass	Sog'liqni sug'urta qilish	Ko'rsatib o'tilgan sug'urta davri kamida besh yildan kam bo'lmagan muddatga yoki sug'urta qilinuvchining pensiya yoshiga yetguniga qadar belgilanishi sharti bilan baxtsiz hodisa yoki muayyan turdagi baxtsiz hodisa yoki kasallik yoki kasallanish tufayli qattiq shikastlanish natijasida mehnatga layoqatlilikni yo'qotganda sug'urta summalari to'lanishini ta'minlovchi hayotni sug'urta qilish turlari jami. Bunda shartnomada ko'rsatilgan sug'urta davri sug'urtalovchi tomonidan bir tomonlama tartibda bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin emas

2. Umumiy sug'urta tarmog'i

Klass tartib raqami	Klassning nomi	Mazmuni va sug'urta qilish shartlari bo'yicha talablar
1-klass	Baxtsiz hodisalardagi ehtiyot shart sug'urta qilish	<p>Quyidagi hollarda:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) baxtsiz hodisa yoki muayyan turdagi baxtsiz hodisa natijasida sog'liqning qattiq shikastlanishi, yoxud; b) baxtsiz hodisa yoki muayyan turdagi baxtsiz hodisa natijasida vafot etgan taqdirda, yoxud; v) kasallik yoki muayyan turdagi kasallik natijasida mehnat qobiliyatini yo'qotish, shu jumladan ishlab chiqarishda jarohatlanish va kasb kasalliklari, biroq 2-klass va IV klass bo'yicha sug'urta shartnomalarini istisno qilgan holda, sug'urta qilingan shaxsga sug'urta ta'minotining belgilab qo'yilgan pul summasi yoki pul

		kompensatsiyasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
2-klass	Kasallikdan ehtiyot shart sug'urta qilish	Sug'urta ta'minotining belgilab qo'yilgan pul summasi to'lanishini yoki kasallik yoki sog'liqning izdan chiqishi munosabati bilan sug'urta qildiruvchining pul kompensatsiyasi (yoki uning ham, buning ham kombinatsiyasi)ni ta'minlovchi sug'urta turlari jami, biroq hayotni sug'urta qilish tarmoqlarining IV klassi bo'yicha shartnomalarni istisno qilgan holda
3-klass	Yer usti transport vositalarini sug'urta qilish	Transport vositalari, o'zi yurar mashina va mexanizmlar, harakatlanadigan temir yo'l tarkibi bundan mustasno, yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
4-klass	Harakatlanadigan temir yo'l tarkibini sug'urta qilish	Harakatlanadigan temir yo'l tarkibi yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
5-klass	Aviatsiya sug'urtasi	Havo kemasi, havo kemasining mashina asbob-uskunalari, jihozlari, inventari, ehtiyot qismlari yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
6-klass	Dengiz sug'urtasi	Dengiz va ichki daryo kemalari, kemalarning mashina asbob-uskunalari, asbob-uskunalari, inventari, ehtiyot qismlari yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
7-klass	Yo'ldagi mol-mulkni sug'urta qilish	Transportning har xil turlari bilan tashishda yuklar, bagaj va boshqa mol-mulk yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
8-klass	Mol-mulkni olovdan va tabiiy ofatlardan sug'urta qilish	Yong'in, portlash, bo'ron, dovul, jala, ko'chki, tuproqning cho'kishi, yemirilish, yer osti suvlari, sel, yashin urishi, zilzila, yadro energiyasi ta'siri natijasida mol-mulk (3 va 7- klasslarda ko'rsatilganlar bundan mustasno) yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
9-klass	Mol-mulkni zarardan sug'urta qilish	8-klassda ko'rsatilmagan do'l, qalin qor yog'ishi yoki qattiq sovuq tushishi, buzib kirib o'g'irlik qilish va boshqa voqealar natijasida mol-mulk (3 va 7-klasslarda

	qilish	ko'rsatilgandan boshqa) yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jami
10-klass	Avtofuqarolik javobgarligini sug'urta qilish	Yer usti transport vositalari va boshqa o'ziyurar mashinalar va mexanizmlardan foydalanish oqibatida, tashuvchilarning javobgarligi ham shu jumlag kiradi, uchinchi shaxslarga (jismoniy va yuridik shaxslarga) zarar yetkazilgan taqdirda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
11-klass	Aviatsiya sug'urtasi doirasidagi javobgarlikni sug'urta qilish	Havo kemasidan foydalanish oqibatida, aviatashuvchilarning javobgarligi ham shu jumlag kiradi, uchinchi shaxslarga (jismoniy va yuridik shaxslarga) zarar yetkazilgan taqdirda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
12-klass	Dengiz sug'urtasi doirasida javobgarlikni sug'urta qilish	Dengiz va ichki kemalardan foydalanish oqibatida, dengiz tashuvchisining javobgarligi ham shu jumlag kiradi, uchinchi shaxslarga (jismoniy va yuridik shaxslarga) zarar yetkazilgan taqdirda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
13-klass	Umumiy fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish	10, 11 va 12-klasslarda ko'rsatilmagan tavakkalchiliklar oqibatida uchinchi shaxslar (jismoniy va yuridik shaxslar) oldida fuqarolik javobgarligi paydo bo'lgan taqdirda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
14-klass	Kreditlarni sug'urta qilish	Sug'urta qildiruvchining debitori nochorligi (bankrotlik) yoki debitorning sug'urta qildiruvchi oldidagi qarzlarni qaytarish majburiyati bajarilmasligi (nochorlikdan tashqari) natijasida sug'urta qildiruvchi zarar ko'rganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
15-klass	Kafillikni (kafolatlarni) sug'urta qilish	Sug'urta qildiruvchining o'ziga berilgan kafolatni bajarishi majburiyati natijasida sug'urta qildiruvchi zarar ko'rganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
16-klass	Boshqa moliyaviy tavakkalchiliklardan sug'urta qilish	Quyidagi hollarda: a) sug'urta qildiruvchining biznesi (xo'jalik faoliyati) uzilib qolishi yoki sug'urta qildiruvchi tomonidan amalga oshirilayotgan biznes (xo'jalik faoliyati) ko'lami kamayishi natijasida sug'urta qildiruvchi zarar ko'rganda; b) oldindan nazarda tutilmagan xarajatlar natijasida sug'urta qildiruvchi zarar ko'rganda (17-klassda ko'rsatilgandan tashqari);

		v) shartnomalar tuzilishi va bajarilishi bilan bog'liq faoliyatni amalga oshirish natijasida mazkur darajaning a) va b) bandlarida ko'rsatilgandan boshqa nobudgarchiliklarga uchraganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami
17-klass	Huquqiy himoya qilish bilan bog'liq xarajatlarni sug'urta qilish	Sud muhokamasi bilan bog'liq ko'rilgan xarajatlar natijasida sug'urta qildiruvchi zarar ko'rganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urta turlari jami

Sug'urta turlarini ierarxiya ko'rinishida tarmoqlarga, tarmoqchalarga va turlarga bo'linishi. Bunda har bir keyingi bo'g'in oldingi bo'g'inning bir qismi shaklida ifodalanadi. Sug'urta ob'ekti sug'urtaning toifasi, sug'urta javobgarligining hajmi va sug'urta qismining shakli sug'urtani turkumlashning asosiy mezonini bo'lib hisoblanadi. 2) xorij amaliyotida sug'urta turlarini tartiblashtirilgan tizimi. Hozirgi vaqtda Yevropa Ittifoqi davlatlarida sug'urtaning yagona klassifikatsiyasi ishlab chiqilgan va hayotga joriy etilgan.

Yevropa ittifoqida sug'urta turlarini turkumlash

Uzoq muddatli sug'urta		Umumiy sug'urta	
I	Hayot va annuitetlar sug'urtasi	I	Baxtsiz hodisalardan sug'urta
II	Bolalarni tug'ilish va nikohini sug'urtasi	II	Kasallik hodisasini sug'urtasi
III	Bog'langan uzoq muddatli sug'urta	III	Avtomobillarni sug'urtalash
IV	Sog'likni uzluksiz sug'urtalash	IV	Temir yo'l sostavini sug'urtasi
V	Tontinlar	V	Havo kemalarini sug'urtasi
VI	Kapitallarni qoplashni sug'urtalash	VI	Dengiz kemalarini sug'urtasi
VII	Nafaqalarni sug'urtasi	VII	Yo'ldagi yuklarni sug'urtasi
		VII	g'ng'indan va stixiyali hodisalardan sug'urta
		IX	Mulkni zarar yetkazishdan sug'urtasi
		X	Avtotransport vositalari egalarining uchinchi shaxsga zarar keltirish mas'uliyatini sug'urtasi

XI	Havo kemalari egalarining 3-chi shaxsga zarar yetkazish mas'uliyatini sug'urtasi
XII	Kema egalarini fuqarolik javobgarligini sug'urtasi
XII I	Umumiy javobgarlikni sug'urtasi

2. Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma.

Sug'urta bozori hududiy joylashuviga qarab xalqaro, mintaqaviy va milliy sug'urta bozorlariga bo'linadi. Milliy sug'urta bozori biron-bir mamlakat hududidagi sug'urta muassasalarini va ularni faoliyatini o'z tarkibiga oladi. Jahondagi eng yirik milliy sug'urta bozori Amerika Qo'shma shtatlaridir. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda yig'iladigan sug'urta tushumlarining 43 foizdan ortig'i AQSh hissasiga to'g'ri keladi. Bu yerda hayotni sug'urta qiluvchi 2600 dan ortiq va boshqa umumiy turdagi sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi 3800 ta kompaniya faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan ba'zi birlari dunyo sug'urta bozorida ham oldingi o'rinlardadir. Masalan, "Prudensial of Amerika" kompaniyasi mamlakat ichki bozorida birinchi va 1992 yil boshida mavjud aktivlari, to'plagan sug'urta mukofotlari bo'yicha uchinchi o'rinni egalladi.

Mintaqaviy sug'urta bozori deganda savdo, iqtisodiy va boshqa jihatlardan o'zaro yaqin munosabatda bo'lgan bir nechta mamlakatlarning ichki bozori tushuniladi. Yevropa Ittifoqining sug'urta bozori yirik mintaqaviy bozordir.

Xalqaro sug'urta bozori sifatida dunyo miqyosida sug'urta faoliyatini olib boruvchi alohida mamlakatlarning ichki bozori tushuniladi. Jumladan, hozirgi vaqtda Yaponiya sug'urta bozorining xalqaro darajada muxim o'rni bor va keyingi o'n yillikda Yaponiya sug'urtachilari dunyo bozorida yetakchilik qilib kelishmoqda. Ma'lumotlarga qaraganda, 1992 yili jahondagi eng yirik 20 ta hayotni sug'urta qiluvchi kompaniyalar ichida 9 tasi yoki 45 foizi Yaponiyaga tegishlidir. Bu kompaniyalarning moliyaviy salohiyati 869 mlrd. doll. miqdorida baholangan.

Sug'urta bozorlari hududiy bo'linish bilan bir qatorda sug'urta turlariga qarab ham xilma-xil bo'lishi mumkin. Iqtisodi rivojlangan mamlakatlar amaliyotida sug'urta bozori ikkiga bo'linadi: 1) Hayotni sug'urta qilish bilan bog'liq sug'urta xizmatlari bozori; 2) Umumiy sug'urta xizmatlari bozori.

Aksiyadorlik shaklidagi sug'urta tashkilotlarining faoliyati «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonun bilan bir qatorda «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonunga muvofiq huquqiy tartibga solinadi. Aksiyadorlik sug'urta tashkilotlari yopiq va ochiq turda tashkil etilishi mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi sug'urta bozorida boshqa mulk shaklidagi sug'urta tashkilotlari bilan bir qatorda aksiyadorlik sug'urta tashkilotlari ham muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishmoqda. Ular jumlasiga ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilgan «O'zagrosug'urta» va «Kafolat» davlat aksiyadorlik sug'urta kompaniyalarini, «Madad» sug'urta agentligini, «Kapital sug'urta» ochiq aksiyadorlik jamiyatlarini misol sifatida keltirish mumkin.

Ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkilotlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – ular aksiyalarining fond bozorida erkin savdoga qo'yilishidir. hozirgi kunda ushbu sug'urta tashkilotlari tomonidan sotuvga chiqarilgan aksiyalar to'liq investorlar o'rtasida joylashtirilgan bo'lsada, ular ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozorida oldi-sotdi ob'ektiga aylangani yo'q.

O'zbekiston Respublikasining «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, aksiyadorlik shaklidagi jamiyatlarning, shu jumladan sug'urta tashkilotlarining oliy boshqaruv organi – aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi hisoblanadi. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi maxsus vakolatiga quyidagilar kiradi:

- Sug'urta tashkiloti nizomiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish;
- Sug'urta tashkilotini qayta tashkil etish;
- Sug'urta tashkilotini tugatish, tugatish komissiyasini tayinlash hamda oraliq va yakuniy balansni tasdiqlash;
- Sug'urta tashkiloti kuzatuv kengashining tarkibi va sonini aniqlash, uning a'zolari va raisini saylash;
- E'lon qilingan aksiyalarning eng ko'p miqdorini belgilash;
- Sug'urta tashkilotining ustav kapitalini ko'paytirish;
- Sug'urta tashkilotining auditorini tasdiqlash;

Shunisi diqqatga sazovorki, aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi bir yilda kamida bir marta chaqiriladi. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi unda qatnashayotgan aksiyadorlar yoki ularning vakillarining kamida 60 foiz ovozga ega bo'lsa, vakolatli deb hisoblanadi.

Sug'urta tashkiloti kuzatuv kengashi aksiyadorlar orasidan saylanib, ular umumiy yig'ilish orlag'ida aksiyadorlarning manfaatlarini himoya etadi.

Sug'urta tashkiloti kuzatuv kengashi quyidagi huquqlarga ega:

- Sug'urta tashkilotining ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi;
- Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi kun tartibini belgilaydi;
- Obligatsiyalar va qimmatli qog'ozlarni joylashtiradi;
- Sug'urta tashkiloti filiallari va vakolatxonalarini tashkil etadi va tugatadi.

3. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlar sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Bu jarayonda sug'urta faoliyati ham rivojlanib, ravnaq topmoqda. Sug'urta instituti bozor infratuzilmasining tarkibiy qismi sifatida uning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, sug'urta faoliyatida risklar transferi ham o'z navbatida, bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasiga bog'liqdir.

Shu o'rinda, «infratuzilma» tushunchasi iqtisodiy ilmiy lug'atlarda turlicha: masalan, «asosiy ishlab chiqarish sohalari va aholiga xizmat ko'rsatuvchi iqtisodiy tarmoqlar yig'indisi» yoki «ma'lum tarmoqqa xizmat ko'rsatuvchi ishlab chiqaruvchi va noishlab chiqaruvchi tarmoqlar majmuasi»⁹ kabi ma'nolarda qo'llanilishini qayd etish mumkin. Xususan, sug'urta bozori infratuzilmasining mazmun-mohiyatini ochib

⁹Под. ред. Турбиной К. Е. «Теория и практика страхования», Учебное пособие, М.: «Анкил», 2003.,с. 173.

berishda, iqtisodiyot sub'ekting samarali faoliyat yuritishi uchun kafolatli shart-sharoit yaratuvchi faoliyat turlari majmuasi nazarda tutiladi. Ma'lumki, sug'urta mahsuloti sotilishining o'ziga xos jihatlari mavjud va bu jarayon:

- sug'urta riski haqida axborot to'plash va uni aniqlashtirish;

- sug'urta shartnomasini imzolash va uning amal qilishini ta'minlash kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Sug'urta faoliyatida risklar transferining mazkur bosqichlari o'ziga xos bilimni talab etadi. Ayni vaqtda ob'ektiv va sub'ektiv sabablarga ko'ra, ma'lum qisqa davr oralig'ida talab etilayotgan mutaxassis kompaniyaning shtatlar birligiga kiritilishi iqtisodiy jihatdan samarasiz hisoblanishi ham mumkin. Shuning uchun kompaniya o'z faoliyatida, odatda boshqa soha mutaxassislari xizmatidan foydalanadi. Demak, ta'kidlash mumkinki, sug'urta bozori infratuzilmasi uning professional ishtirokchilari va boshqa soha mutaxassislari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatida sug'urta faoliyatida risklar transferining samaradorligini ta'minlovchi omil sanaladi.

Sug'urta bozori infratuzilmasining o'ziga xosligidan kelib chiqib, shuni qayd etish mumkinki, uning tarkibiga sug'urta vositachilari, sug'urtachilar uyushmasi, avariya komissari, syurveyer, aktuariy, sug'urta auditori, maxsus ixtisoslashgan maslahatchilar hamda baholovchi firmalar kabi sub'ektlar kiradi (1-chizma). Shu o'rinda, London sug'urta bozori infratuzilmasi tarkibiga sug'urta anderrayterlari ham kiritilganligini qayd etish mumkin. O'zbekiston sug'urta bozorida o'ziga xos o'ringa egadir. Masalan, aktuariy sug'urta xizmatlari narxini aniqlashda qatnashuvchi sub'ekt sanaladi. Bunda, u katta sonlar va ehtimollik qonunlari, shuningdek, statistik ma'lumotlardan foydalanadi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta tashkilotlari aktuariy faoliyatisiz sug'urta xizmatlariga iqtisodiy asoslangan narxlarning belgilanishini ta'minlay olmaydi. Aktuariy sug'urta faoliyatini strategik rejalashtirish, sug'urta sohalari, klass(tur)lari, shuningdek, kompaniya bo'yicha sug'urta portfeli tarkibi va sifatining tahlili kabi jarayonlarda ishtirok etadi. Ayrim davlatlarda sug'urta tashkilotining hisoboti uning vakolatli shaxslaridan tashqari aktuariy tomonidan ham tasdiqlanishi talab etiladi.

Sug'urta bozori infratuzilmasining yana bir asosiy sub'ekti bu avariya komissaridir. U sug'urta hodisasi yuz berganidan so'ng shartnoma shartlariga muvofiq amalga oshiriladigan faoliyatda ishtirok etadi. Ta'kidlash mumkinki, avariya komissari sug'urta tashkiloti bilan tuzgan shartnomasi asosida faoliyat yuritadi. U sug'urta tashkilotining vakili sifatida sug'urta hodisasi oqibatida zarar ko'rgan mulkni ko'rikdan o'tkazadi, uning ko'lami va sabablarini aniqlaydi hamda avariya sertifikatini tuzadi. Ba'zi mamlakatlarda sug'urta tashkiloti tomonidan avariya komissariga ma'lum limit doirasida yo'qolgan mulkni qidirish xarajatlarini amalga oshirish huquqi ham berilishi mumkin.

Sug'urta bozori infratuzilmasining sub'ektlari

Mamlakatimizda aksariyat hollarda sug'urta tashkilotining o'zi yoki hodisaning turiga qarab tegishli tashkilot (yo'l patrul xizmati, baholovchi tashkilot va boshqa)lar tomonidan avariya komissarining vazifasi bajarilmoqda. Bu holat, albatta sug'urta xizmatining sifatiga o'z ta'sirini o'tkazmoqda.

Keyingi yillarda O'zbekiston sug'urta bozori jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Mazkur jarayonda avariya komissari faoliyatining yo'lga qo'yilishi va rivojlantirilishi turli sub'ektlarning sug'urtaga bo'lgan ishonchlari ortishiga omil bo'ladi.

Sug'urta bozori infratuzilmasida avariya komissari bilan «yonma-yon» syurveyer va dispasherlar kabi sub'ektlar ham faoliyat ko'rsatadi. Syurveyer - bu maxsus ekspert bo'lib, u sug'urta ob'ektlarini sug'urta tashkiloti so'roviga asosan ko'rikdan o'tkazuvchi sub'ekt sanaladi. U sug'urtalanuvchi tomonidan ob'ektni ko'rikdan o'tkazish uchun jalb etilishi ham mumkin. Ta'kidlash lozimki, uning avariya komissari bilan o'zaro o'xshash hamda o'ziga xos farqli tomonlari ham mavjud. Bundan tashqari syurveyerning ixtisoslashganlik darajasi odatda avariya komissariga nisbatan yuqori sanaladi. Shuning uchun avariya komissari ham ba'zan syurveyer xizmatidan foydalanadi.

Sug'urta bozorida avariya komissari va syurveyer bilan birgalikda dispatcher ham faoliyat ko'rsatishi mumkin. Mazkur faoliyat dengiz sug'urtasi bilan bog'liqligi sababli asosan dengiz bo'yi davlatlarida rivojlangan. Mol-mulk yoki boshqa ob'ektlar dengiz orqali manzilga yetkazilish jarayonida yuz berishi ehtimol bo'lgan, turli risklardan sug'urtalanadi. Ma'lumki, dengiz transportida bir necha sub'ektlarning mol-mulki yuklangan hamda ular sug'urtalangan bo'lishi mumkin. Dengizda sug'urta xodisasi yuz berishi oqibatida mulklarning zararlanishi umumiy avariya deb nomlanadi.

Umumiy avariya holatida har bir mulk egasi qancha zarar ko'rganligini aniqlash lozim bo'ladi. Aynan shunday faoliyatni dispatcher amalga oshiradi, hamda u ko'rilgan zararni hisoblash va uni xolisona taqsimlash bilan shug'ullanuvchi mutaxassis hisoblanadi. Zararning hisobi bo'yicha tuzilgan xujjat dispasha deb nomlanadi.

Sug'urta bozori infratuzilmasida sug'urta vositachilari professional ishtirokchilar sifatida o'ziga xos o'rinni egallaydi. Ular sug'urtachi va sug'urtalanuvchi o'rtasida vositachilik faoliyatini amalga oshirish borasida muhim sub'ektlar hisoblanadi. Sug'urta vositachilarining tarkibiga sug'urta agentlari, sug'urta va qayta sug'urta brokerlari kabi sub'ektlar kiradi. Xususan, sug'urta agenti bu sug'urta tashkilotining nomidan yoki uning topshirig'iga binoan sug'urta shartnomasining tuzilishi va uning ijro etilishini tashkil etuvchi yuridik yoki jismoniy shaxsdir. Sug'urta brokeri esa sug'urtalanuvchining nomidan yoki uning topshirig'iga asosan shartnomani tuzish va uning amal qilishi bilan bog'liq faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxs hisoblanadi. Sug'urta vositachilari sug'urta mahsulotini sotish bo'yicha maxsus tizimga ega bo'lib, sug'urta bozorining o'ziga xos infrastrukturasini tashkil etadi.

Sug'urtachilar uyushmasi unga a'zo bo'lgan sub'ektlarning manfaatlariga xizmat qilish maqsadida (masalan, 1985 yildan boshlab faoliyat ko'rsatayotgan Britaniya sug'urtachilar assotsiatsiyasi singari) tashkil etilishi mumkin bo'lgan sug'urta bozori infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Mazkur uyushma(assotsiatsiya)ning vazifasi keng ko'lamli bo'lib, u sug'urta sohasiga oid bilimlarni ommalashtirish, maxsus bukletlar, statistik ma'lumotlarni nashr etish kabi yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatadi.

Sug'urta bozori infratuzilmasida auditorlik tashkilotlari ham o'ziga xos o'ringa ega. O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 mayda qabul qilingan «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq sug'urta tashkilotlari ham auditorlik tekshiruvidan o'tishlari majburiy qilib belgilab qo'yilgan. Auditorlik tekshiruvi sug'urta tashkilotining so'roviga asosan amalga oshiriladi. Uning natijasiga ko'ra, auditor sug'urta tashkilotining moliyaviy ahvoli yuzasidan o'z xulosasini beradi. Mazkur xulosada sug'urta tashkilotining moliyaviy holati aks ettiriladi. Sug'urta tashkiloti auditor taqdim etgan xulosadan kelib chiqib, o'zining moliyaviy holatini yaxshilash strategiyasini ishlab chiqadi hamda uni amalga oshiradi.

Sug'urta faoliyati o'ziga xos xususiyatlarga ham ega bo'lib, maxsus (masalan, tijorat banklari buxgalteriyasi kabi) buxgalteriya hisobini yuritish tartibini ishlab chiqishni talab etadi.

Shuni qayd etish lozimki, sug'urta faoliyatini tekshiruvchi auditor bu soha yuzasidan maxsus bilimga ega bo'lmasa, tomonlar o'rtasida kelishmovchilik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababdan, sug'urta faoliyatini rivojlantirishda uning o'ziga xos bo'lgan buxgalteriya hisobini yuritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilardan tashqari maxsus ixtisoslashgan maslahatchilar ham sug'urta bozori infratuzilmasining sub'ekti sifatida faoliyat yuritishlari mumkin. Mazkur sub'ektlar jumlasiga ixtisoslashgan va keng qamrovli maslahat byurolari, advokatlik hamda baholovchi firmalarni kiritish mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash mumkinki, mamlakatimizda maslahatchilik xizmatining rivojlanganlik darajasi hozirda yuqori emas va mazkur mutaxassislar sug'urta faoliyatida deyarli ishtirok etishmayapti.

O'zbekistonda 2004 yilning yakuniga ko'ra, sug'urta mukofotlari 32,9 mlrd. so'mga yaqin summani tashkil etdi. 2005 yil bu ko'rsatkichning yanada ortishi kutilmoqda. Bu ko'rsatkichlar O'zbekiston sug'urta bozorining jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotganidan dalolat beradi. Mamlakatimizda sug'urta bozorini yanada rivojlantirish uning xizmatlari ko'lamini kengaytirishni hamda ularning sifatini oshirishni taqozo etadi.

Xalqaro tajribani o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, bozorinfratuzilmasi sug'urta bozori infratuzilmasini shakllantirish bilan bir butunlikda kechadigan jarayondir. O'zbekistonda sug'urta bozori infratuzilmasining shakllantirilishi birmuncha o'zgacha tarzda kechmoqda.

Sug'urta bozori infratuzilmasida alohida mustaqil faoliyat ko'rsatishi lozim bo'lgan sug'urta vositachilari, auditorlari, sug'urta ob'ektlarini baholovchi(ekspert)lar hamda boshqa sub'ektlar, xorijiy amaliyotdagidan farqli ravishda, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sug'urta tashkilotlarining o'ziga birlashtirilgan. Garchi, sug'urta bozori infratuzilmasining rivojlanishi sust kechayotgan bo'lsada, sug'urta tashkilotlarining o'z infratuzilmasini rivojlantirishga bo'lgan harakatlari ko'zga tashlanmoqda. Xususan, bu borada «O'zbekinvest» EIMSKning yetakchi bo'layotganini, uning qoshida «Sug'urta olami» nomli sug'urta biznesini o'qitish va «Innovatsiya va sug'urta xizmatlarini rivojlantirish» markazlari, «O'zbekinvest Eksinform» marketing hamda «O'zbekinvest Assistans» servis agentliklari «O'zbekinvest Sarmoyalari» investitsion kompaniya shuningdek, boshqa sho'ba korxonalar samarali faoliyat ko'rsatayotganligini qayd etish mumkin.

Sug'urta bozori infratuzilmasini shakllantirish va uning sub'ektlari faoliyatining me'yoriy-xuquqiy bazasini takomillashtirish O'zbekistonda sug'urta bozori taraqqiyotini yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqadi. Xususan, mamlakatimizda sug'urtachilar uyushmasini tashkil etish, aktuariy, syurveyer kabi sub'ektlarning faoliyatini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'kidlash joizki, bu jarayon sug'urta bozori infratuzilmasi sub'ektlarining alohida ixtisoslashuvini hamda ularning faoliyatini o'zaro muvofiqlashtirishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 16-bobi xususiy mulkka bag'ishlangan bo'lib, uning 207-moddasida «xususiy mulk huquqi shaxsning qonun hujjatlariga muvofiq tarzda qo'lga kiritgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqidir», deb ko'rsatilgan. Sug'urta tashkilotlari xususiy mulk shaklida ham tashkil etilishi mumkin. Shuningdek sug'urta tashkiloti mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat shaklida ham tashkil etiladi.

Mas'uliyati cheklangan jamiyat deganda bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlarda ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati tushuniladi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasining «Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida»gi Qonunining 3-moddasida alohida qayd etilgan. Mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari uning majburiyatlari bo'yicha javobgar bo'lmaydilar va jamiyat faoliyati bilan bog'liq zararlar uchun o'zlari qo'shgan hissalar qiymati doirasida javobgar bo'ladilar.

Biz yuqorida sug'urta tashkiloti qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat shaklida ham barpo etilishi mumkin, deb ta'kidlagan edik. Bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlardagi ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat hisoblanadi.

Yuridik va jismoniy shaxslar mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida tuzilgan sug'urta tashkilotining ishtirokchilari bo'ladi. Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari mas'uliyati cheklangan jamiyatning ishtirokchilari bo'lishi mumkin emas. Ta'kidlash joizki, mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkiloti ishtirokchilarining soni ellik kishidan oshmasligi lozim.

Sug'urta tashkilotlarining faoliyati boshqa turdagi xujalik sub'ektlari faoliyatidan keskinfarq qiladi. Chunki, ular ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlashda va sug'urta hodisalari ro'y berganda yetkazilgan zararni qoplash uchun xizmat qiladilar. Bu holat, sug'urtachilar zimmasiga alohida mas'uliyat yuklaydi va shuning uchun, ular davlat tomonidan nazorat ostiga olinmog'i zarurdir.

Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish shakllari. Sugurta faoliyatini davlat tomonidan nazoratga olishni shartli ravishda uchga bulish mumkin (1-chizmaga qarang).

Xorijiy mamlakatlar tajribasining ko'rsatishicha, iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarning barchasida sug'urta bozori davlatning vakolatli idoralari tomonidan tartibga solib boriladi.

1-chizma

Masalan, Buyuk britaniyada sug'urta ishini Savdo va sanoat departamenti, Yaponiyada Moliya vazirligining sug'urta bulimi, AQShda esa maxsus sug'urta komissariatlari nazorat qilib boradi. Davlat, bunday nazorat ishini olib borar ekan, avvalo, mamlakatning sug'urta sohasiga taalluqli qonunlariga hamda boshqa me'yoriy hujjatlariga asoslanadi. Sug'urta va qayta sug'urtalash kompaniyalari, sug'urtaga ixtisoslashgan vositachilar davlat sug'urta nazoratining ob'ektlari hisoblanadi.

Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish turli shakllarda, xususan, maxsus qonunlar qabul qilish, soliq solish, alohida hukumat qarorlari bilan majburiy sug'urtalashni joriy qilish va vakolatli sug'urta nazorati xizmatini tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Sug'urta bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga litsenziyalar (ruksatnomalar) berish sug'urta nazorati xizmatining eng asosiy vazifalaridan biridir. Litsenziya (ruksatnoma) berish jarayonida sug'urta nazorati sug'urtachining bo'lajak faoliyatini dastlabki tekshiruvdan o'tkazadi. Ya'ni, nizom jamg'armasi va o'z mablag'larining holati hamda bu mablag'larning tashkilot zimmasidagi majburiyatlariga o'zaro munosabati ko'rib chiqiladi. Sug'urta faoliyatiga litsenziya (ruksatnoma) berishning zaruriyati sug'urtaning o'z mohiyatidan kelib chiqishini unutmazlik kerak. Chunki, sug'urta tashkiloti sug'urta hodisasi yuz bergan vaqtda sug'urtalanuvchiga shartnomada ko'rsatilgan mablag'ni o'z vaqtida to'lashi lozim. Sug'urta faoliyatini nazorat qiluvchi organning bu boradagi ishlari nafaqat sug'urtalanuvchilar manfaatiga mos tushadi, balki butun davlatning manfaatlari yo'lida ham xizmat qiladi.

E'tirof etish lozimki, bugungi kunda mamlakatda sug'urta faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziya (ruksatnoma) berish tartibi ishlab chiqilgan. Sug'urta tashkilotiga beriladigan litsenziya (ruksatnoma) sug'urtalashning har bir turi yoki bir-biriga yaqin bo'lgan sug'urta turlari guruhlari uchun beriladi. Chunki, ba'zi sug'urta turlari bo'yicha operatsiyani amalga oshirish sug'urtalovchida yetarli darajada moliyaviy mablag'lar bo'lishini talab etadi. Bundan tashqari, sug'urta kompaniyasi ishlab chiqqan biznes-rejada sug'urta tarifi stavkalarini to'g'ri hisoblanishiga alohida e'tiborni qaratish zarur. Negaki, noto'g'ri hisob-kitob qilingan tarif, pirovard natijada, sug'urta tashkilotini moliyaviy barqarorliksizga yoki to'lov qobiliyatini yomonlashuviga olib keladi. Nazarimizda, faqat sug'urta kompaniyalarini emas, balki, qayta sug'urtalashga ixtisoslashgan tashkilotlar va vositachilik idoralari ham faoliyatini litsenziyalashni kiritilishi katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Biz mamlakatimizda sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solishni tashkil etish va uni takomillashtirish yo'llari haqida o'ylar ekanmiz, yaqin qo'shni mamlakatlar, xususan, Rossiya Federatsiyasida bu sohada olib borilayotgan ishlar haqida biroz to'xtasak, foydadan xoli bo'lmaydi.

Bugungi kunda, Rossiya Federatsiyasida 1500 dan ortiq sug'urta tashkiloti faoliyat ko'rsatmoqda va ularning aksariyati sug'urta faoliyatini nazorat qiluvchi Federal xizmatning litsenziyalariga ega. Sug'urta faoliyatini nazorat qiluvchi bu

tashkilot 1992 yilda tashkil etilgan bo'lib, u Rossiya sug'urta bozorini tartibga keltirish bo'yicha yetarli tajribaga ega bo'ldi, o'nlab me'yoriy hujjatlar ishlab chiqdi. Ulardan eng muhimlari "Rossiya xududida faoliyat ko'rsatuvchi sug'urta tashkilotlariga litsenziyalar berish tartibi", "Sug'urta zahiralarini joylashtirish tartibi" va hokazolardir. Mazkur tashkilot o'zini qattiqqo'lligi va boshqa harakatlari tufayli Rossiya ijtimoiy-iqtisodiy hayotida katta nufuzga egadir. Eng asosiysi, sug'urta nazorati xizmati har yili Rossiya hududida faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta kompaniyalarining yetarli darajada kuchlilarini reyting asosida aniqlab, keng xalq ommasiga ma'lum qilib boradi.

O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, sug'urta tashkilotlari sug'urtalanuvchi oldidagi majburiyatini bajara olmay qolganda, davlat sug'urta nazorati xizmati, mijozlarning manfaatini ko'zda tutadigan choralar ko'rishi kerak. Bozorda ko'plab sug'urta tashkilotlari faoliyat ko'rsatadi, tabiiyki, bu holat potensial mijozlarni jalb qilish uchun ular o'rtasidagi raqobatni ham kuchayishiga olib keladi. Natijada, raqobatga bardosh bermagan ba'zi sug'urta kompaniyalari "sug'urta maydonidan" chiqib ketadi. Bunga jahon tajribasidan ham misollar keltirish mumkin. Jumladan, 1993 yil boshida AQShda 103 ta fuqarolar hayotini sug'urtalashga ixtisoslashgan kompaniyalar to'lov qobiliyatini yo'qotgan, deb e'lon qilindi. Qizig'i shundaki, bu kompaniyalar ichida moliyaviy jihatdan ishonchli bo'lgan "Ekzekyutiv Layf Inshuerans" kompaniyasi ham bor. Mutaxassislar tomonidan uning aktivi bir necha milliard AQSh dollariga baholangan. Bu yerda, shunday o'rinli savol tug'ilishi mumkin. Xo'sh, xalqaro sug'urta bozorida kuzatilgan yuqoridagidek holat ro'y bermasligi uchun, davlat qanday chora-tadbirlar ko'rishi mumkin?

Birinchidan hukumat o'zining tegishli nazorat organi orqali, sug'urta kompaniyalari tomonidan "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni talablarini qat'iy bajarilishini, shu jumladan, sug'urta zahiralarini to'g'ri joylanishini nazorat qilib borish muhimdir. Ikkinchidan, endi shakllanayotgan O'zbekiston sug'urta bozoriga moliyaviy jihatdan mustahkam xorijiy sug'urta kompaniyalarining kirib kelishini tartibga solish kerak. Negaki, bu holat mahalliy sug'urta kompaniyalarining raqobat bardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni bankrot bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Sug'urta tashkilotlari o'z zimmasiga olgan majburiyatlari hajmiga qarab, ma'lum foiz ajratish yo'li bilan markazlashgan sug'urta jamg'armasini tashkil etsalar, maqsadga muvofiqdir. Ushbu jamg'arma mablag'lari qiyin holatga tushib qolgan sug'urta tashkilotlariga beriladigan yoki ular bankrot deb e'lon qilinganda majburiyatlarini bajarishi uchun xizmat qiladi. Bizningcha, bu jamg'arma tashkil etilajak davlat sug'urta nazorati xizmati tomonidan, sug'urtalovchilar uyushmasi vakillarini jalb qilgan holda boshqarilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 15-moddasida sug'urta faoliyatini litsenziyalash masalalari ko'rsatib o'tilgan¹⁰. Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyati

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг "Сугурта фаолияти то'г'risida"ги қонуни. — Халқ сўзи, 2002-йил 28 май.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda maxsus vakolatli davlat organi beradigan litsenziyalar asosida amalga oshiriladi.

Litsenziya sug‘urtalovchiga hayotni sug‘urta qilish sohasida yoxud umumiy sug‘urta sohasida sug‘urta faoliyatini amalga oshirish uchun beriladi. Hayotni sug‘urta qilish sohasida sug‘urta faoliyatini amalga oshirayotgan sug‘urtalovchi umumiy sug‘urta sohasida sug‘urta faoliyatini amalga oshirishga haqli emas, umumiy sug‘urta sohasining O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan ayrim turlari (klasslari) bundan mustasnodir. Umumiy sug‘urta sohasida sug‘urta faoliyatini amalga oshirayotgan sug‘urtalovchi hayotni sug‘urta qilish sohasida sug‘urta faoliyatini amalga oshirishga haqli emas.

Litsenziyada sug‘urtalovchi amalga oshirishni nazarda tutayotgan sug‘urta turlari (klasslari) ko‘rsatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada rivojlanlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qaroriga asosan sug‘urta faoliyati klassifikatori tasdiqlangan. Unda hayotni sug‘urta qilish tarmog‘i 4 ta klassdan, umumiy sug‘urta tarmog‘i 17 ta klassdan iborat ekanligi ko‘rsatilgan.

Sug‘urtalovchining litsenziyasi amal qilishining to‘xtatib turilishi uning yangi sug‘urta shartnomalari tuzishi taqiqlanishiga, shu jumladan amaldagi sug‘urta shartnomalari uzaytirilishining taqiqlanishiga sabab bo‘ladi. Bunda sug‘urtalovchi ilgari tuzilgan sug‘urta shartnomalari bo‘yicha o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarini belgilangan tartibda bajarishga majburdir. Litsenziyaning amal qilishi tugatilgan kundan e‘tiboran besh kun ichida maxsus vakolatli davlat organi sug‘urtalovchini tugatish to‘g‘risidagi ariza bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sudga murojaat etishi shart.

Sug‘urtalovchining ilgari amal qilgan boshqaruv organlarining vakolatlari to‘xtatib turiladi va maxsus vakolatli davlat organi tomonidan tayinlagan sug‘urtalovchining muvaqqat ma‘muriyatiga o‘tadi. Muvaqqat ma‘muriyat sud qaror chiqargunga qadar bo‘lgan davrda o‘z faoliyatini amalga oshiradi. Sug‘urtalovchi muvaqqat ma‘muriyatining hisoboti maxsus vakolatli davlat organiga hamda sug‘urtalovchini tugatish to‘g‘risida maxsus vakolatli davlat organining arizasi yo‘llangan sudga taqdim etiladi. Sug‘urtalovchining muvaqqat ma‘muriyati o‘z faoliyati davrida xarajat operatsiyalarini amalga oshirishga haqli emas, sug‘urtalovchining boshqaruv xarajatlari (ma‘muriy xarajatlari), sug‘urtalovchiga tushayotgan pullarni hisobga yozish va ilgari tuzilgan sug‘urta shartnomalari bo‘yicha sug‘urta hodisalari yuz berganda sug‘urta tovonini (sug‘urta pulini) to‘lash bilan bog‘liq hollar bundan mustasnodir. Sug‘urtalovchi muvaqqat ma‘muriyatining ishlash tartibi maxsus vakolatli davlat organi tomonidan belgilanadi. Ushbu moddaning qoidalari sug‘urtalovchining arizasiga binoan litsenziya bekor qilingan hollarga, shuningdek uning muassislari (ishtirokchilari)ning yoki ta‘sis hujjatlarida shunday vakolat berilgan sug‘urtalovchining boshqaruv organi qaroriga binoan qayta tashkil etilishi yoxud tugatilishiga taalluqli emas.

Sug‘urtalovchilar ustav fondining eng kam miqdori O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada rivojlanlantirish chora-tadbirlari

to'g'risida" 2002 yil 27 noyabrda qabul qilgan qaroriga ko'ra, sug'urta kompaniyalari ustav kapitaliga talablar qo'yildi¹¹.

Sug'urtalovchi ustav fondining kamida to'qson foizi muassislarning pul mablag'laridan shakllantiriladi. Sug'urtalovchining ustav fondini shakllantirish uchun kreditga, garovga olingan mablag'lardan va boshqa jalb qilingan mablag'lardan foydalanishga yo'l qo'yilmaydi. Sug'urtalovchining ustav fondi litsenziya olinadigan paytga qadar sug'urtalovchining muassislari tomonidan to'langan bo'lishi kerak. Sug'urta kompaniyalari ustav fondining eng kam miqdori: qayta sug'urta qilish faoliyatiga ixtisoslashayotgan sug'urtalovchilar uchun (agar faoliyat mavzusi faqat qayta sug'urta qilish bo'lsa) - 2 mln AQSh dollariga teng summada belgilandi. Majburiy sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi sug'urtalovchilar uchun ustav fondining eng kam miqdori 500 ming AQSh dollariga teng miqdordagi summada belgilandi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, 2007 yil 10 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 618-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 618-son qaroriga muvofiq, sug'urta kompaniyalari ustav kapitali eng kam miqdoriga yangi talab o'rnatildi¹². Qayta sug'urta qilish faoliyatiga ixtisoslashayotgan sug'urtalovchilar uchun (agar faoliyat mavzusi faqat qayta sug'urta qilish bo'lsa) - 3 mln AQSh dollariga teng summada belgilandi. Majburiy sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi sug'urtalovchilar uchun ustav fondining eng kam miqdori 1,0 mln. AQSh dollariga teng miqdordagi summada belgilandi.

Vazirlar Mahkamasining yuqorida ko'rsatib o'tilgan qarori bilan "Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash to'g'risida Nizom tasdiqlandi. Unga ko'ra, sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan yuridik shaxslar sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziya talabgorlari bo'lishlari mumkin. Sug'urtalovchi va sug'urta brokerining sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyaning amal qilish muddati, qoidaga ko'ra, cheklanmaydi. Litsenziyaning amal qilishi litsenziya berilgan kundan boshlanadi.

Sug'urta tashkilotlari litsenziya olishlari uchun quyidagi talab va shartlarga javob berishlari zarur:

-O'zbekiston Respublikasining sug'urta faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilish;

-sug'urta faoliyatini amalga oshirishda olingan axborotlarning qonun hujjatlari talablariga muvofiq maxfiyligini ta'minlash;

-litsenziyalovchi organ talabiga ko'ra sug'urta faoliyatini amalga oshirishga doir qonun hujjatlarida belgilangan axborotlarni taqdim etish;

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли "Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" қарори."

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 10 апрелдаги 618-сонли "Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" Қарори.

-litsenziya talabgori rahbari oliy ma'lumotga hamda sug'urta sohasida kamida ikki yillik ish stajiga ega bo'lishi kerak;

-litsenziya talabgori (litsenziat) rahbari boshqa sug'urta tashkilotlarida rahbar lavozimini egallashga haqli emas.

a) sug'urtalovchilar uchun:

ustav fondining qonun hujjatlarida belgilangan eng kam miqdorining mavjud bo'lishi;

b) sug'urta brokerlari uchun:

sug'urta brokerining sug'urta faoliyatini amalga oshirishda shartnoma majburiyatlariga rioya etilishini ta'minlash;

sug'urta shartnomasining litsenziat mijozlari uchun qulay shartlarda tuzilishi va bajarilishi;

sug'urtalashga doir vositachilik faoliyatini asosiy faoliyat turi sifatida amalga oshirish.

Litsenziya olish uchun sug'urta kompaniyasi litsenziyalovchi organga quyidagi hujjatlarni taqdim etadi:

a) sug'urtalovchilar uchun:

yuridik shaxsning nomi va tashkiliy-huquqiy shakli, uning joylashgan joyi (pochta manzili), bank muassasasining nomi va bankdagi hisob raqami, yuridik shaxs amalga oshirishni mo'ljallayotgan litsenziyalanadigan faoliyat turi hamda ko'rsatib o'tilgan faoliyat turi amalga oshiriladigan muddat ko'rsatilgan litsenziya berish to'g'risida ariza;

yuridik shaxsning davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi;

rahbar to'g'risidagi ma'lumotlar (oliy ma'lumot to'g'risidagi diplom nusxasi va mehnat daftarchasidan ko'chirma);

litsenziya talabgori tomonidan litsenziya talabgorining arizasi litsenziyalovchi organ tomonidan ko'rib chiqilganligi uchun yig'im to'langanligini tasdiqlovchi hujjat;

ustav fondining belgilangan eng kam miqdoridan kam bo'lmagan ustav kapitali to'langanligini tasdiqlovchi hujjatlar (bank ma'lumotnomasi, mol-mulkni qabul qilish-topshirish dalolatnomalari va boshqa hujjatlar);

sug'urta faoliyatining iqtisodiy asoslanishi, unga sug'urtalash operatsiyalarini rivojlantirish prognozini, ehtimol tutilgan qayta sug'urtalash bitishuvlari rejasini, sug'urta zahiralarining hisob-kitob rejasini o'z ichiga oluvchi litsenziyalanayotgan sug'urta klassi bo'yicha biznes-reja kiradi;

sug'urtalashning litsenziya talab qilinadigan turlari bo'yicha qoidalar (shartlar), litsenziyada quyidagilar bo'ladi: sug'urtalash sub'ektlari doirasini belgilash va sug'urta shartnomasi tuzish bo'yicha cheklashlar, sug'urta ob'ektlarini belgilash, sug'urta hodisalari ro'yxatini belgilash - ushbu holatlar ro'y berganda sug'urtalovchining sug'urta to'lovlari bo'yicha majburiyatlari paydo bo'ladi, (asosiy va qo'shimcha shartlar), olib qo'yish (tavakkalchilarning yoki mol-mukllarni) bunda sug'urtalovchi majburiyatlarni bajarmasdan ozod bo'ladi, sug'urta mukofotlari tariflari (stavkalari), sug'urtalashning eng ko'p (eng kam) muddati, sug'urta shartnomalarini tuzish va sug'urta mukofotlarini to'lash tartibi, tomonlarning sug'urta

shartnomasi bo'yicha o'zaro majburiyatlari va sug'urta shartnomalari bo'yicha to'lovni rad etishning mumkin bo'lgan holatlari sug'urta shartnomasi bo'yicha e'tirozlarni ko'rib chiqish tartibi. Qoidalarga sug'urta shartnomalari namunalari ilova qilinishi kerak. Litsenziya talabgori rahbari tomonidan tasdiqlangan sug'urtalash qoidalari (shartlari) ikki nusxada taqdim etiladi, ularning betlari tikilgan va raqamlangan bo'lishi kerak. Faoliyat turi faqat qayta sug'urta qilishdan iborat bo'lgan litsenziya talabgorlari mazkur badda ko'rsatib o'tilgan hujjatlarni taqdim etadilar, sug'urtalash qoidalari (shartlari)ga oid xat boshi bundan mustasno.

b) sug'urta brokerlari uchun:

yuridik shaxsning nomi va tashkiliy-huquqiy shakli, uning joylashgan joyi (pochta manzili), bank muassasasining nomi va bankdagi hisob raqami, yuridik shaxs amalga oshirishni mo'ljallayotgan litsenziyalanadigan faoliyat turi (uning bir qismi) hamda ko'rsatib o'tilgan faoliyat turi amalga oshiriladigan muddat ko'rsatilgan litsenziya berish to'g'risida ariza;

yuridik shaxsning davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi;

litsenziya talabgori tomonidan litsenziya talabgorining arizasi litsenziyalovchi organ tomonidan ko'rib chiqilganligi uchun yig'im to'langanligini tasdiqlovchi hujjat;

ustav kapitali to'langanligini tasdiqlovchi hujjatlar (bank ma'lumotnomasi, mulkni qabul qilish-topshirish dalolatnomalari va boshqa hujjatlar).

Ko'rsatib o'tilgan hujjatlar bir nusxada taqdim etiladi.

Litsenziya talabgorining arizasi ko'rib chiqilganligi uchun O'zbekiston Respublikasida belgilangan eng kam oylik ish haqining besh baravari miqdorida yig'im undiriladi. Ariza ko'rib chiqilganligi uchun yig'im summasi litsenziyalovchi organning maxsus hisob raqamiga o'tkaziladi. Litsenziya talabgori berilgan arizadan voz kechgan taqdirda to'langan yig'im summasi qaytarilmaydi.

Sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash ilovada keltirilgan sxemaga muvofiq amalga oshiriladi (1-ilovaga qarang). Ilova keltirilgan sxemadan ko'rinib turibdiki, sug'urtalovchilar va sug'urta brokerlarining sug'urta faoliyatini litsenziyalash jarayoni 6 ta bosqichni o'z ichiga olib, dastlab litsenziya talabgori zarur hujjatlarni tayyorlaydi va uni ko'rib chiqish uchun Moliya vazirligiga taqdim etadi. Keyingi bosqichda hujjatlar Moliya vazirligi tomonidan qabul qilinadi va ko'rib chiqish uchun ekspert komissiyaga beriladi. Ekspert komissiyasi taqdim etilgan hujjatlarni batafsil o'rganib chiqib, sug'urtalovchiga yoki sug'urta brokeriga litsenziya berish yoxud litsenziya berishni rad etish to'g'risida qaror qabul qiladi.

Shunday qilib xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonda sug'urta nazorati davlat organiga yuklatilgan sug'urta faoliyatini litsenziyalash vakolati, pirovardida, barcha sug'urtalanuvchilarning, ya'ni sug'urta kompaniyalari mijozlarining qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Bunday tizimining yaratilganligi nafaqat sug'urtalanuvchilarning, balki davlatning manfaatlariga mos keladi.

1. Sug'urta tashkilotining daromadlari va ularning guruhlanishi.
2. Sug'urta tashkilotining xarajatlari va ularning tarkibi.
3. Sug'urta tashkilotlarida moliyaviy natijani shakllanishi.

1. Sug'urta tashkilotining daromadlari va ularning guruhlanishi.

Sug'urta tashkiloti hayotni sug'urta qilish borasida tuzilgan har bir shartnomada turli darajadagi sug'urta tarifini qo'llashi yoki daromadlilik me'yorini har bir shartnoma bo'yicha mustaqil ravishda hisoblab chiqishi va belgilashi mumkin. Hayotni sug'urta qilish klasslari bo'yicha daromadlilik me'yorlari qat'iy belgilangan bo'lishi, uning tarif stavkalariga o'zgarishlar kiritish esa, davlatning vakolatli organi bilan kelishilgan holda amalga oshirilishi lozim.

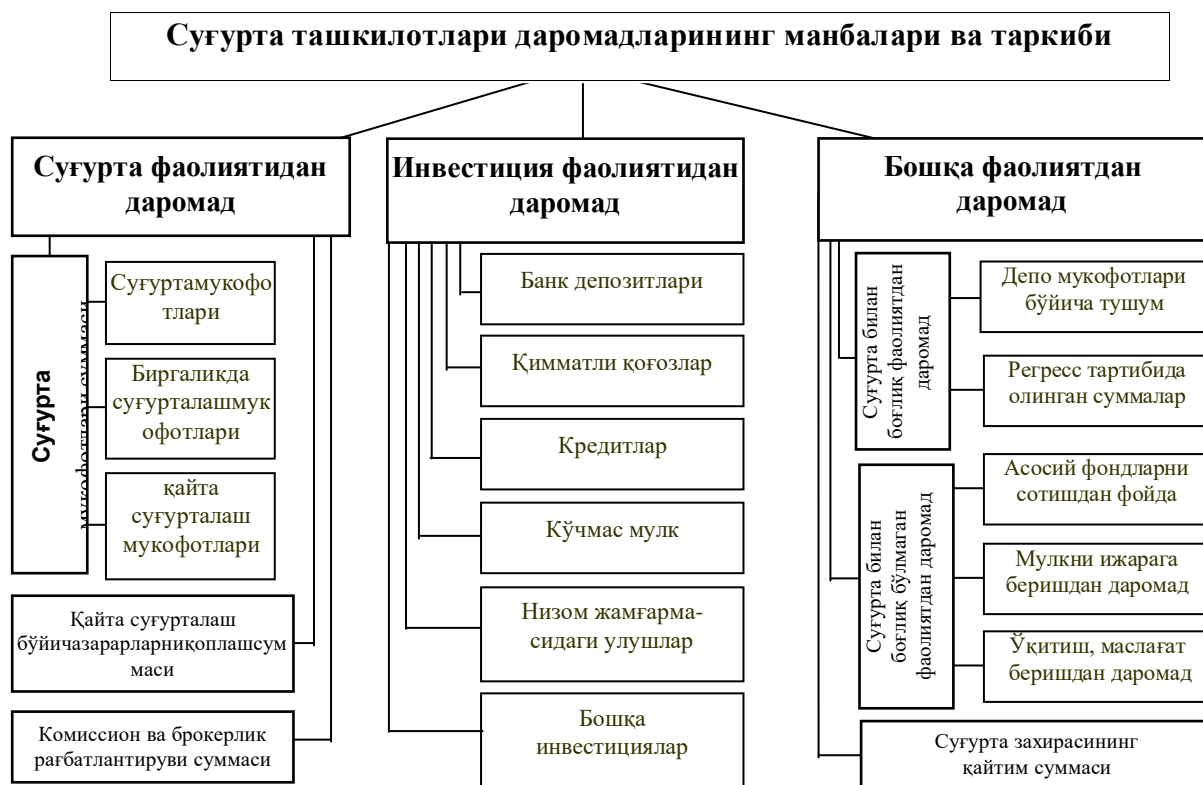
Cug'urta tashkilotlarida asosiy daromad va xarajatlar hisobi o'ziga xosligi bilan farq qiladi. Sug'urtani amalga oshirish, qonunchilikda man etilmagan boshqa faoliyat bilan shug'ullanish natijasida hisob raqamiga kelib tushgan pul mablag'larining jami uning daromadi hisoblanadi.

Sug'urta tashkiloti daromadlarini guruhlashning turli variantlari mavjud. Ular ichida manbalarga ko'ra, olingan daromadlarni uch guruhga bo'lishga asoslangan variant keng qo'llaniladi (1-chizma):

a) sug'urta faoliyatidan olingan daromadlar. Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirishdan olingan daromadlar sug'urtachi daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi.

Bu daromadlarning asosiy qismi sug'urta shartnomalari bo'yicha undirilgan mukofotlar hisobiga shakllantiriladi. Sug'urta tashkilotining mukofot tushumlari hajmiga sug'urta majburiyatlari portfelining tarkibi va tuzilishi, tarif siyosati, marketing strategiyasi hamda boshqa qator omillar o'zaro bog'liqlikda ta'sir etadi. Masalan, ishlab chiqilgan marketing strategiyasini unga mos bo'lgan tarif siyosatisiz amalga oshirib bo'lmaydi, o'z navbatida, muvaffaqiyatli amalga oshirilgan marketing strategiyasi sug'urta portfeli balanslashuvini ta'minlaydi va aksincha.

manbalari va tarkibi

Суғурта ташкилотининг мукофот тушумларига бозор конъюнктураси, инфляция суръати, меъорий қонунчилик базаси, амалдаги солиққа тўғрисидаги тизим, суғурта бозорининг монополизация даражаси, кредит фоизи динамикаси, мамлакатдаги иқтисодий ҳимоянинг ҳолати ва бошқа қатор омиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Yuqorida sanab o'tilgan omillar ta'sirining qandayligidan qat'iy nazar amaliyotda sug'urta tashkilotining mukofot tushumlari oqimi ortishi yoki kamayishi hodisasi kuzatiladi.

O'zaro kelishuv shartnomasiga muvofiq sug'urta tashkiloti sug'urta riskining ma'lum ulushi bo'yicha mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Bu jarayonda u sug'urta operatsiyalarini birgalikda sug'urtalash mexanizmi orqali sug'urta mukofotining mos bo'lgan qismi o'z hisobiga o'tkazilishidan ham daromad olishi mumkin.

Sug'urta tashkilotining yana bir daromad manbai qayta sug'urta tizimida qatnashish orqali mukofotlar ulushini undirishdir. Bu ulushning qanday kattalikda bo'lishi qayta sug'urtalashning rivojlanganlik darajasi, unga bo'lgan talab, qayta sug'urtalovchilarning kasbiy yetukligi kabi omillar hamda birlamchi sug'urta bozori ko'lami, sug'urta risklarining hajmi kabilarning ta'siriga bog'liqlikda kechadi.

Sug'urta tashkiloti qayta sug'urtalashni amalga oshirish huquqiga ega bo'lsa, u sug'urta hodisasi yuz berganda shartnoma shartlariga binoan qayta sug'urtalashga o'tkazilgan risklar bo'yicha zarar qoplamasidagi ulushini ham undirib oladi.

Sug'urta tashkiloti vositachilik vazifasini ham bajarishi mumkin. Masalan, riskni qayta sug'urtalashga o'tkazish jarayonida sug'urtachi vositachilik haqini undirib oladi. Sug'urta tashkiloti ayrim holatlarga ko'ra, riskni boshqa sug'urtachiga siylov etishi orqali vositachilik va brokerlik raqobatlantirishlarini olishdan ham daromad ko'rishi mumkin.

Teng ulushdagi qayta sug'urtalash shartnomasida qayta sug'urtachiga tantem to'lovlari ham nazarda tutilishi sug'urtachining qayta sug'urtalovchining foydasida o'z ulushiga ega bo'lishi shaklidir.

B) investitsiya joylashtiriluvdan olingan daromadlar. Sug'urta tashkilotining ushbu faoliyati to'g'ridan-to'g'ri sug'urta faoliyati bilan bog'liq emas. Sug'urtachining investitsiya joylashtirish imkoniyati sug'urta mukofotlari hisobidan yuzaga keladi. Odatda, sug'urta mukofotlari ma'lum vaqt oralig'ida sug'urtachi ixtiyorida bo'lishi davrida amaldagi me'yoriy qoidalarga asoslanib, daromad aktivlariga joylashtirilishi unga investitsiya daromadlarini keltiradi. Investitsiya imkoniyatlari bo'yicha uzoq muddatga hayotni sug'urtalash zaxiralari ko'proq manfaatlidir.

Sug'urta tashkilotining investitsiya faoliyatidan oladigan daromatlari tarkibi:

- bank jamg'armalari foizlari;
- aksiyalardan dividend foizlari;
- qimmatli qog'ozlardan daromadlar;
- ko'chmas mulkdan olingan daromadlar kabilardan iborat bo'ladi.

Bu faoliyatning ahamiyatli jihati shundaki, sug'urtachi o'z mijozlariga bonus to'lovlarini aynan investitsiya joylashtiriluvdan oladigan manbalari hisobidan to'laydi.

Investitsiya bozorlari rivojlangan mamlakatlarda ushbu faoliyatdan sug'urtachining olgan daromatlari ayrim sug'urtalash turlari bo'yicha sug'urta operatsiyalarini amalga oshirishda yuzaga kelgan zararlarni qoplash imkoniyatini bermoqda.

Shu nuqtai nazardan sug'urta tashkiloti investitsiya faoliyatini samarali olib borishi uning daromad manbalari tarkibida muhim ahamiyat kasb etadi.

V) sug'urta tashkilotining boshqa daromatlari. Sug'urtachi sug'urta operatsiyalarini amalga oshirishi va investitsiya joylashtiriluvdan tashqari boshqa faoliyatdan ham daromad olishi mumkin.

Bunday daromadning manbalari:

- depo mukofotlar hisobiga o'tkazilgan foiz summolari;
- regress tartibida olingan summalar;
- asosiy fondlar, moddiy boyliklar va boshqa aktivlarni sotishdan olingan foyda;
- ijarachilik faoliyatidan olingan daromadlar;
- sug'urta zaxiralarning qaytim summolari;
- o'qitish, maslahat ishlarini olib borish bo'yicha undirilgan to'lovlar hisoblanadi.

Sug'urtachining sug'urta xizmatlarini sotuvdan tashqari olgan daromatlari asosan o'z filiallariga ish qog'ozlarini (hisobot blanklari va shu kabilarni) tayyorlab berish, ularning yangi «mahsulot»ini reklama qilish kabilarni hisobiga olinadi. Ayrim hollarda ular ijara munosabatlari orqali ham shakllantiriladi. Sug'urtachining sotuvdan tashqari daromadlarini hajmi sug'urta tashkilotining kattaligiga bog'liqdir.

Sotuvdan tashqari daromadlarni olish uchun amalga oshirilgan xarajatlarni sug'urta faoliyatiga yoki sug'urtadan boshqa faoliyatga taalluqli ekanligini aniqlash murakkab kechadi. Shuningdek, sug'urta tashkiloti ma'lum bir sug'urta turi bo'yicha sug'urtalashni amalga oshirmayotgan bo'lsa-da, uni yo'lga qo'yish yuzasidan

xarajatlarni sotuvdan tashqari daromadlari hisobiga bajaradi.

Ma'lumki, sug'urtada risklar transformatsiyasi jarayonida hamda bosh tashkilot va filiallar (yakuniy moliyaviy natija balansi yoki hisob raqamiga egaligiga ko'ra) o'rtasida mas'uliyat taqsimotining mexanizmi turlichadir.

Sug'urta faoliyati – sug'urta hodisasi yuz berishi oqibatida sug'urtalanuvchining zararini qoplash bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos iqtisodiy faoliyat turidir. Sug'urta hodisasi yuz berishi yoki bermasligiga ko'ra qoplama to'lashning ilmiy asoslanganlik (o'rganilgan, hisoblangan, aniqlangan) me'yorini belgilash va ko'rilgan zararni sug'urta tashkilotining zaxira fondidan to'lash maqsadga muvofiqdir.

Sug'urta hodisasining yillar bo'yicha yuz berishi ehtimolligi turlichadir. Ayrim aniq bir yilda bu hodisalarning soni ko'p bo'lishi ham mumkin. Aynan shu yil bo'yicha sug'urta tashkilotining faoliyati zarar bilan tugashi mumkin. Zaxira fondining mablag'i yetishmasligi holatida sug'urta tashkilotida qolgan daromad hisobidan uning har yilgi zaxira fondiga ajratma me'yorini qayta ko'rib chiqish zarur. Statistik ma'lumotlarga asoslanib, qayd etish kerakki, sug'urtaning ko'p turlari bo'yicha amalga oshirilgan sug'urta qoplama undirilgan mukofotlari summasiga nisbatan past foizlarni tashkil etadi. Shunga asoslanib, tariflarni oshirish emas, balki uning tarkibini o'zgartirish mantiqan to'g'ri bo'ladi.

Qayta sug'urtalash shartnomasini tuzishda qayta sug'urtalovchi (xalqaro terminda «sedent») qayta sug'urtalash mukofotining ma'lum qismini yoki hammasini deponentga o'tkazishi nazarda tutilishi mumkin. U shartnoma davri tugashi hamda sug'urta hodisasi yuz bermagan taqdirda mazkur mukofotlar hisobidan olingan depo foizlari bilan birgalikda qayta sug'urtalovchi hisobiga o'tkaziladi. Uning hajmi (foizda) shartnomada qayd etilgan bo'ladi.

Shunday kafolat berilishi qayta sug'urtalash mukofotlarini moliyaviy zaxira sifatida ishlatish imkoniyatini oshiradi.

Fuqarolik qonunchiligiga binoan sug'urta tashkiloti o'z mijozlari manfaatlarini himoya qiluvchi vakil sifatida sug'urta hodisasiga sababchi bo'lgan aybdor shaxsga regress da'vo qilish huquqiga ham egadir. Odatda regress tartibidagi summa sug'urtachi o'z kafilligini bajarib bo'lganidan keyin undiriladi. Bunday faoliyat natijasida undirilgan summa sug'urta tashkilotining sug'urta ta'minoti to'lovlari bo'yicha xarajatlarini qoplash uchun manba hisoblanadi.

Sug'urta tashkiloti xo'jalik yurituvchi sub'ekt sifatida o'z faoliyatida foydalanilayotgan asosiy fondlarini sotish huquqiga egadir. Shunda faoliyat bo'yicha sug'urtachining foydasi asosiy fondni sotishdan olgan tushum summasi bilan mulkning balans (qoldiq) bahosida hisobdan chiqarish summasi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Sug'urta tashkilotining mulki ijaraga berilishi mumkin. Masalan, ko'chmas mulk ob'ektlari hamda asosiy fondlardan ayrim hollarda ijara ob'ekti sifatida foydalaniladi. Bu faoliyat natijasida undirilgan ijara to'lovi ham sug'urtachining daromadi hisoblanadi.

Sug'urta tashkilotining yana bir daromad manbai o'qitish, maslahat ishlari uchun undirilgan to'lovlar summasi, shuningdek, risk-menejment bo'yicha xizmatlar ko'rsatishi, dastur «mahsulot»larini o'rnatib berishi kabilar hisoblanadi. Bu daromadlar sug'urtaga to'g'ridan-to'g'ri daxldor bo'lmasa-da, ammo u bilan uzviy bog'liqlikda shakllanadi.

Sug'urta tashkiloti daromadining shakllanish mexanizmi, tarkibi va tuzilishini o'rganish uning o'ziga xos faoliyat turi ekanligini namoyon etadi.

Sug'urta tashkilotlarini investitsion faoliyati va uning mazmun-mohiyati. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qayta tahrirdagi Qonunida investitsiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: "investitsiya - iqtisodiy va boshqa faoliyat ob'ektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlar"¹³, sifatida ta'riflanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni tahlil qilish orqali shunday xulosaga kelish mumkinki, "investitsiyalar" tushunchasi "kapital qo'yilmalar", "investitsiyalarning mulkiy shakli", "kapital", "kredit" va boshqa tushunchalarga qaraganda kengroq, "sig'imliroq" tushuncha hisoblanadi¹⁴. Kapital qo'yilmalar investitsiyalarning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning bilan birgalikda investitsiyalarning tarkibida kapital qo'yilmalardan tashqari aylanma mablag' (vosita)lar ham mavjud. Demak, ko'rinib turibdiki, kapital qo'yilmalar tushunchasi aynan investitsiyalar tushunchasini anglatmaydi.¹⁵ Umumlashtiradigan bo'lsak, investitsiyalar bu faqat uzoq muddatli kapital qo'yilmalar bo'libgina qolmasdan, balki qisqa muddatli qo'yilmalarni ham o'z ichiga oladi. Demak, investitsiyalar - mulkchilikning barcha ko'rinishlaridagi moddiy va nomoddiy boyliklarni iqtisodiy-ijtimoiy daromad olish maqsadida muomalaga kiritishdir.

"Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasiga ko'ra "chet el investorlari asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat ob'ektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka doir huquqlar, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad O'zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari"¹⁶, deb e'tirof etiladi.

Sug'urta kompaniyalari asosiy faoliyati Bilan bir qatorda investsiya faoliyatini xam amalga oshirish imkoniyatiga egadir. Odatda, sug'urta kompaniyalarining sug'urtaviy xizmat ko'rsatish o'ziga xos xususiyatga ega ya'ni, mijoz dastlab sug'urtalovchiga sug'urta badalini shartnoma tuzilishi Bilan to'laydi. Sug'urta shartnomasi muddatining tugashi xizmat to'liq ko'rsatilganligini bildiradi. Demak, sug'urta kompaniyalarida moliya resurslarining xarakati xususiyatlari shunga olib boradiki, sug'urta kompaniyalari ixtiyorida shartnomani amal qilish mobaynida qo'shimcha daromad olish maqsadida investitsiyalash mumkin bo'lgan vaqtinchalik majburiyatdan xoli bo'lgan katta miqdorda vaqtincha bo'sh mablag'lar to'planadi. Sug'urtalovchilar bu mablag'larni qo'shimcha daromad olish maqsadida turli ob'ektlarga investitsiya qilishlari mumkin.

¹³ Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги Қонуни, 1998. 24 декабр. //Солиқлар ва божхона хабарлари. 4-сон, 1999. 3-б.

¹⁴ Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Т.: "Молия" нашриёти, 2003. 28-б.

¹⁵ Инвестиции: Учебное пособие /Г.П. Подшиваленко, Н.И. Лахметкина, М.В. Макарова и др. –М.: КНОРУС, 2004. С.7. (Финансовая академия при Правительстве РФ).

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг "Чет эл инвестициялари тўғрисида"ги Қонуни, 1998. 30-апрел. //Халқ сўзи. 1999. 12 январ. 7-сон. 1-б.

Sug'urta tashkilotlari tasarrufida kata miqdordagi moliyaviy resurslarni to'planishi, ularni iqtisodiyotni rivojlanishida muxim rol o'ynashini ko'rsatadi. Sug'urta qiluvchilar tomonidan moliya resurslarining to'planishi sug'urtani faol investitsion siyosat yo'li bilan iqtisodiyotning asosiy omiliga aylantiradi. Boshqacha so'z bilan aytganda, sug'urtalovchilar turli polis egalaridan olingan passiv pul mablag'larni moliya bozorida xarakat qiluvchi aktiv kapitaliga aylantirishadi.

Sug'urta kompaniyasi investitsion imkoniyatlarini quyidagi omillar belgilaydi:

- yig'iladigan sug'urta mukofotlari xajmi;
- sug'urta portfeli xajmi;
- amalga oshirilayotgan sug'urta xizmatining foydaliligi yoki zararliligi;
- sug'urta rezervlarini shakllantirishga davlat tomonidan qo'yiladigan talablar;
- tuzilgan sug'urta shartnomalari muddati;
- o'zlik mablag'lari xajmi.

Sug'urta kompaniyasining investitsion imkoniyatlari taxminan shunday deyarli shakllanib boradi. Investitsion imkoniyat asosiy qismi «O'zlik mablag'lar»ga to'g'ri keladi. Sug'urta rezervi esa domiy ravishda sug'urta qoplamalari to'lanishiga qarab o'zgarib turadi.

Sug'urta kompaniyasining investitsion portfeli tizimi, uning moliyaviy barqarorligini ta'minlashi lozim va u odatda sug'urta nazorati me'yorlari bilan belgilanadi. Unda sug'urta zaxiralarining vaqtinchalik bo'sh turgan mablag'larini joylashtirish tartibi belgilanadi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng, sug'urta kompaniyalari bo'sh mablag'larini turli ob'ektlarga investitsiya qilish imkoniyati tug'ildi. 1993 yilning 6 mayida qabul qilingan "Sug'urta to'g'risida"gi Qonunning 25-moddasida "Sug'urta tashkilotlari o'z moliyaviy manbalarini boshqa yo'l bilan foydalanishga xaqlidir", deb ko'rsatilgan edi. Ammo 2002 yilning 5 apreldagi ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining VIII-sessiyasida qabul qilingan «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonunning 6-moddasiga muvofiq "sug'urtalovchilar sug'urtani amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishlari mumkin emas" deb belgilangan. Demak, sug'urtalovchilarning investitsiya faoliyati qat'iy cheklangan. Shuningdek, Ushbu qonunning yuqorida ko'rsatib o'tilgan moddasida sug'urtalovchilar maxsus vakolatli davlat organi belgilaydigan tartib va shartlardagi investitsiya faoliyati bilan shug'ullanishlariga ruxsat berilgan. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 2006 yil 6 mayda tasdiqlangan, №1571 raqam bilan davlat ro'yxatidan va 2006 yil 22 aprelda tasdiqlangan, №1565 raqami bilan davlat ro'yxatidan o'tgan buyruqlariga asosan, sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urta rezervlarini tashkil qilish va investitsiyalashning tartiblari belgilangandir.

Jumladan, unda respublika sug'urta kompaniyalarining sug'urta aktivlarini joylashtirish tartiblari, investitsiyalashning qonunchilikda belgilangan quyidagi asosiy talablarga javob berishi lozim:

1. Diversifikatsiya;
2. Qaytishliligi;
3. Likvidliligi;
4. Foydaliligi.

Investitsion faoliyatning diversifikatsiyasi birinchi navbatda sug'urta kompaniyasi investitsion portfelining barqarorligini ko'zda tutadi. Ma'lumki, sug'urta kompaniyalari ularga o'z mablag'larini qo'yishi mumkin bo'lgan investitsion loyixalar tshplami sarmoya bozorining rivojlanish darajasiga bog'liq. Xozirgi paytda sug'urtalovchilarning vaqtinchalik bo'sh turgan mablag'lari tijorat banklari depozitlariga, qimmatli qog'ozlarga joylashtirilishi, korxonalar va ko'chmas mulklarga investitsiya qilinishi mumkin. Investitsiya portfel tarkibi va tizimini tartibga solish odatda kiritilgan mablag'larning turlari bo'yicha minimum va maksimumni belgilash yo'llari orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, dunyoning yetakchi kompaniyalarining tajribasiga ko'ra, kompaniya investitsion portfelining korxonalar va ko'chmas mulklar ustav fondiga investitsiyalari 15%, qimmatli qog'ozlarga investitsiyalari 25-60%, tijorat banklari depozitlariga mablag'lari 15-30%, investitsiyaning boshqa turlariga 1-12% dan oshmaydigan miqdorlarda joylashtiriladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar mablag'lar yalanishini to'g'ri tashil etish muxim ahamiyatga ega. Chunki, mablag'lar aylanishi eng ma'qul variantini topish pirovard natijada korxonalar faoliyatini foyda bilan yakunlashiga olib keladi.

Sug'urta faoliyatida joriy natijalar sug'urta badallari ko'rinishida sug'urta kompaniyalari xisob – raqamiga kelib tushgan pul mablag'lari aylanishi xisobidan daromad kelish imkoniyati yuzaga keladi.

Ushbu daromadlar sug'urta kompaniyalarini sug'urta zaxiralarini shakllantirish orqali xarajatlar qismini qoplash va foyda olish manbai bo'lib xizmat qiladi.

Sug'urta faoliyatining joriy taxlil pul mablag'lari tushumi orqali o'ziga olyotgan majburiyatlar adektivligini belgilaydi.

Investitsion faoliyatda mavjud risklar haqida tushuncha va unga noqulay omillarning ta'siri.

Har qanday investitsion loyixani amalga oshirishda asosiy risk sifatida xizmatlar bozorida kuchli raqobatchining bo'lishidir. Umuman olganda kompaniya uchun quyidagi turdagi risklar mavjud bo'lib ular loyixani amaliyotga joriy etishda o'z ta'sir doiralarini o'tkazishlari mumkin.

Siyosiy risklar –bu turdagi risklar davlatdagi siyosiy jarayon bilan bevosita bog'liq bo'lib o'z ichiga quyidagilarni oladi;

- xarbiy xarakatlar natijasida faoliyat ko'rsata olmaslik;
- kutilmagan xodisalarning ro'y berishi natijasida vaqtinchalik faoliyatni yurita olmaslik.

- soliq qonunchiligida o'zgarishlar.

O'zbekiston Respublikasi siyosiy axvolning tinchligiga qaramasdan ko'rinishdagi risklar davlatimizga chegaradosh bo'lgan davlatlardagi notinch axvol sababli mavjud bo'lib qoldi.

Risk darajasini kamaytirish tadbirlari.

- davlat organlari bilan kompaniya aksiyadorlari o'rtasidagi aloqani mustaxkamlash.

•ishbilarmon muxitini yaratishuqiy risklar – bu risklar qonunchilik bazasining nomukammalligi, xujjatlarni to‘g‘ri tuzish, rasmiylashtirilmasligi bilan bevosita bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik sub’ektlari uchun barcha qonunchilik bazasi mukammal ishlab chiqilganligiga qaramasdan bu turdagi riskni inobatga olmaslik mumkin emas. Buning asosiy sababi byurokratiyaning mavjudligi.

Ammo kompaniya faoliyatini Davlat qo‘llab quvvatlayotgani bu turdagi risk darajasini pasayishiga olib keladi.

Risk darajasini kamaytirish chora tadbirlari bo‘lib;

- xujjatlarni aniq shakllarini yuritish;
- xujjatlarni rasmiylashtirishda bu soxa mutaxasislarini jalb etish;
- yukori malakali yurist va tarjimonlar uchun qo‘yshimcha moliyaviy resurslarni ajratish.

Texnik risklar - bu turdagi risklar ishlarni amalga oshirishdagi qiyinchiliklar va texnik loyixaning mavjud emasligidan vujudga keladi.

Asbob uskunalarga tender e‘lon qilingandan boshlab, tovar yetkazib beruvchining texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha yuqori malakali mutaxasislar mavjudligiga xam inobatga olinadi. Bu sezilarli ravishda texnik risk darajasini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin. Ishlab chiqarish riski – bu turdagi risk taklif etilayotgan xizmatning sifati pastligi, yuqori malakali mutaxasislarning mavjud emasligi bo‘lishi mumkin. Shuni ta’kidlash lozimki, kompaniya loyixasini amaliyotga joriy etish uchun yetarli darajada yuqori malakali mutaxasislarga ega bo‘lsa, bu turdagi risk darajasini kamaytirishga xizmat qiladi.

Riskni kamaytirish darajasini bo‘yicha chora tadbirlari:

•Loyixani amalga oshirishda aniq qalendar rejalashtirish va boshqarishni yo‘lga qo‘yish;

- Taklif etilayotgan xizmatlar ustidan doimiy nazoratni o‘rnatish;
- Yuqori malakali kadrlarni tayyorlab borish.

Ekologik risklar – bu turdagi risklar atrof muxitni ifloslanishi, atmosfera va suvga xar xil chiqindilarning chiqishi natijasida yuzaga keladi. Biz shug‘urlanayotgan soxa uchun bu turdagi risk darajasi ancha pastdir. Marketing riski – bu turdagi risklar bozorni yaxshi o‘rganilmaganligi, baxo siyosatining to‘g‘ri yuritilmaganligi marketing strategiyasini noto‘g‘ri ekanligi bilan bog‘liq.

Risk darajasini kamaytirish;

- Kuchli marketing xizmatini joriy etish;
- Marketing strategiyasini ishlab chiqish;
- Marketing tadqiqotlarini o‘tkazish;
- Egiluvchan tarif siyosatini ishlab chiqish.

Moliyaviy risklar –bu turdagi risklar moliyaviy natijalarini yo‘qotilgan, istemolchining to‘lovga layoqatsizligidan, talabning qatiyemasligidan, raqobatchilar tomonidan narxni kamaytirishlar, oborot mabag‘larining yetishmasligini kelib chiqishni mumkin.

Riskni darajasini kamaytirish chora-tadbirlari.

- Istemolchilar talabini o‘rganish; { 5982 }

- Sifat ustida to‘liq nazoratni o‘rnatish;

- Investitsion va kredit resurslarini yangi yo‘nalishlarini aniqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni ko‘rish;

- Investitsion – moliyaviy strategiyani ishlab chiqarish.

Tabiiy risklar – bu turdagi risklar tabiatda xar xil baxtsiz xodisalarning ro‘y berishi, yer qimirlashi, suv toshishi sel kelishi, yong‘in chiqishi, epidemiya tarqalishi bilan bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda qabul qilingan «Investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi qonunida investitsiya faoliyati xamda investitsiya faoliyati bilan shug‘ullanish tartiblari ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu qonunning 4-moddasida investitsiyalarni amalga oshirish shakllari xaqida to‘xtalib o‘tilgan, ya’ni investorlar investitsiyalarni quyidagi yo‘llar bilan amalga oshirishlari mumkin:

- yuridik shaxs tuzish yoi ularning ustav jamg‘armalarida (kapitallarida) ulushli ishtirok etish, jumladan mol-mulkni yoki aksiyalarni olish;

- qimmatli qog‘ozlar, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz majburiyatlarini olish;

- konsessiyalari, shu jumladan tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo‘lgan konsessiyalarni olish;

- mulk xuquqini, shu jumladan ular joylashgan yer uchastkalari bilan birgalikda savdo va xizmat ko‘rsatish soxalari ob‘ektlariga, turar joylarga mulk xuquqini, shuningdek yerga xamda boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish xuquqini qonun xujjatlariga muvofiq olish.

Investorlar investitsiyalarni qonun xujjatlariga zid bo‘lmagan boshqa shakllarda xam amalga oshirishlari mumkin.

Investor investitsiyalash maqsadi, yo‘nalishi, turi va xajmini mustaqil ravishda belgilaydi, buni amalga oshirish uchun shartnoma asosida, qoida tariqasida, tanlov savdosini o‘tkazish yo‘li bilan yuridik va jismoniy shaxslarni investitsiya faoliyati ishtirokchilari sifatida jalb etadi.

Agar qonun xujjatlarida boshqacha tartib belgilanmagan bo‘lsa, investor, o‘ziga zarur bo‘lgan mol-mulkni yuridik va jismoniy shaxslardan o‘zaro kelishuv asosida belgilanadigan shartlarda xajmi va nomenlaturasini cheklamagan tarzda olishga xaqli.

Investor qonun xujjatlarida nazarda tutilgan boshqa xuquqlarga xam ega bo‘lishi mumin.

Qonunning 14-moddasiga asosan investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish quyidagi yo‘llar bilan amalga oshiriladi:

- investitsiya faoliyatining qonunchili negizi takomillashtirish;

- soliq to‘lovchilar va soliq solish ob‘ektlarini, soliq stavkalari va ularga doir imtiyozlarni tabaqalashtiruvchi soliq tizimini qo‘llash;

- asosiy fondlarni jadal amortizatsiya qilish;

- normalar, qoidalar va standartlarni belgilash;

- monopoliyaga qarshi choralarni qo‘llash;

- kredit siyosati va narx belgilash siyosatini o‘tkazish;

- yerga va boshqa tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish shartlarini belgilash;

- investitsiya loyixalarini ekspertiza qilish mexanizmlarini belgilash;

- O‘zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan investitsiya loyixalarining amalga oshirilishi monitoringini yuritish;
- investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish qonun xujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda xam amalga oshiriladi.

2002 yilning 5 aprelidagi Ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining VIII-sessiyasida qabul qilingan “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonunning 6-moddasida - sug‘urtalovchilar maxsus vakolatli davlat organi belgilaydigan tartib va shartlarda investitsiya faoliyati bilan shug‘ullanishlariga ruxsat berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan 2000 yilning 28 iyunida 66-sonli buyruq bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi xududida sug‘urta tashkilotlarining zaxiralarini joylashtirish to‘g‘risidagi vaqtinchalik nizomi”ni 952-raqam bilan davlat ro‘yxatiga olingan edi. Ushbu nizom 2000 yilning 5 avgustidan yuridik kuchga kiritilgan bo‘lib 2005 yil 31 deabr gacha amal qildi.

Bu nizomning o‘z kuchini yo‘qotish Moliya Vazirligi tomonidan zamon talablariga javob beradigan, rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqqan xolda yangi nizomni ishlab chiqilishini talab etdi. 2006 yilda sug‘urta kompaniyalarining o‘z rezervlarini tashkil etish va investitsiyalash, kompaniyalarning tshlov qobiliyatini aniqlash bo‘yicha ikkita nizom qabul qilindi:

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan tasdiqlangan, 2006 yil 22 aprelida №1565-raqam bilan davlat ro‘yxatidan o‘tgan “Aloxida sug‘urta tavakkalchiliklari bo‘yicha majburiyatlar, jami majburiyatlarning yo‘l qo‘yiladigan eng ko‘p xajmini va sug‘urtalovchilarning to‘lov qobiliyati me‘yorlarini aniqlash tartibi to‘g‘risida nizom”, 2006 yil 2 maydan kuchga kirgan;

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan tasdiqlangan, 2006 yil 6 mayda №1571-raqam bilan davlat ro‘yxatidan o‘tgan “Sug‘urtalovchilar tomonidan sug‘urta zaxiralarini shakllantirish xamda joylashtirish tartibi va shartlari to‘g‘risida nizom”, 2006 yil 16 maydan kuchga kirgan.

Ushbu nizomda sug‘urta tashkilotlarining investitsiya faoliyati davlat tomonidan tartibga solingan. Jumladan, unda Respublika iqtisodiyotida ustav va sug‘urta mablag‘lari qismini investitsiyalash qonunchilik yo‘li bilan belgilanishi va quyidagi asosiy talablarga javob berishi lozimligi ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi sug‘urta kompaniyalari yuqoridagi №1565 nizomga o‘z mablag‘larini diversifikatsiya, qaytuvchanlik. Foydalilik va likvidlilik prinsiplari asosida joylashtiradilar.

2006 iyil 22 aprelda qabul qilingan №1565 nizom sug‘urta kompaniyalari tomonidan olinishi mumkin bo‘lgan majburiyatlarining chegaralari, sug‘urtalovchilarning to‘lov qobiliyati masalalarini o‘z ichiga qamrab olgan. Ushbu nizomda keltirilgan ayrim muxim masalalarga to‘xtalib o‘tish maqsadga muvofiq xisoblanadi.

Nizomga ko‘ra aloxida sug‘urta shartnomasi bo‘yicha sug‘urtalovchi majburiyatlarining yo‘l qo‘yiladigan eng ko‘p xajmi o‘z mablag‘lari va sug‘urta zaxiralarining 10%dan oshmasligi lozim. Sug‘urtalovchi ushbu me‘yordan ortiq majburiyatni, qabul qilingan majburiyat bo‘yicha ortiqcha tavakkalchilikni mazur Nizomga muvofiq ravishda qayta sug‘urtalangan xolda qabul qilishi mumkin. Aloxida

tavakkalchilik bo'yicha sug'urtalovchining majburiyatlari to'langan sug'urta muhofotiga proporsional tarzda aniqlanadi, agarda sug'urta shartnomasida alohida tavakkalchiliklar bo'yicha sug'urtalovchining majburiyatlari xajmi ko'rsatilmagan bo'lgan taqdirda.

Mazkur Nizom maqsadida sug'urtalovchining jami majburiyatlari deganda biz, 5 ta eng katta tavakkalchiliklar bo'yicha sug'urtalovchi majburiyatlarining eng ko'p xajmi tushiniladi. Umumiy sug'urta tarmog'ida sug'urtalovchining jami majburiyatlari xajmi o'zlik mablag'lari miqdorining ikki barobaridan oshmasligi shart.

Sug'urtalovchining to'lov qobiliyatini aniqlash uchun oxirgi xisob sanasiga sug'urtalovchining balans ma'lumotlari, shuningdek, xisob-kitob asosida aniqlanadigan ma'lumotlardan foydalaniladi. Sug'urtalovchining to'lov qobiliyati ko'rsatkichi mazkur Nizom asosida o'rnatilgan sug'urtalovchi tomonidan qabul qilingan majburiyatlar va likvidligi xisobiga olingan aktivlar o'rtasidagi nisbat me'yorlarining bajarilishi xisoblanadi. To'lov qobiliyatini sug'urta faoliyati xajmlariga muvofiq ravishda ta'minlash uchun sug'urtalovchilar yo'l qo'yiladigan aktivlarning xaqiqiy xajmi darajasini belgilangan tartibda muvofiqlashtirib borishi zarur.

Respublika sug'urta kompaniyalarida sug'urta zaxiralarni shakllantirish O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan tasdiqlangan, 2006 yil 6 mayda №1571-raqam bilan davlat ro'yxatidan o'tgan « Sug'urtalovchilar tomonidan sug'urta zaxiralarini shakllantirish xamda joylashtirish tartibi va shartlari to'g'risida nizomi»ga asosan amalga oshiriladi.

Sug'urta zaxiralarining shakllanishi bo'yicha quyidagi qonun-qoidalar mavjud:

- xamma zaxiralar maxsus xisob-kitoblar asosida shakllanadi;
- zaxiralar sug'urta olib borayotgan valyutada shakllanadi;
- sug'urta zaxiralari xar bir aniq to'lash muddatiga shakllanadi;
- zaxiralar faqat sug'urta shartnomasi bo'yicha emas, qayta sug'urtalashda qabul qilingan shartnomalar bo'yicha xam shakllanishi mumkin.

Sug'urtalovchilar o'ziga qabul qilgan sug'urta majburiyatlarini bajarish uchun yig'ilgan sug'urta mukofotlaridan kelgusida sug'urta to'lovlari uchun barcha sug'urta turlari bo'yicha kerakli sug'urta zaxiralarini shakllantirishadi. Sug'urta zaxiralari sug'urtalovchining sug'urtalanovchilar bilan tuzgan sug'urta shartnomalari bo'yicha shu vaqtdagi bajarilmagan majburiyatlarining xajmini ko'rsatib turadi.

Xorij mamlakatlarida qabul qilingan sug'urta zaxiralarining shakllanishi texnikasiga ko'ra, sug'urta qiluvchi bo'yniga olgan xar bir majburiyat turi sug'urta zaxirasiga mos keladigan turi bilan qoplanadi. Xayot sug'urtasi bo'yicha amaldagi shartnomalar sharoitiga bog'liq xolda matematik zaxiralar, yillik renta zaxiralari, fond zaxiralari va ishtirok etish zaxiralari shakllanadi. Sug'urtaning boshqa turlari bo'yicha -mukofot zaxiralari va zarar zaxiralari shakllanadi. Sug'urta zaxiralari xajmi amaldagi shartnoma bo'yicha to'lanishi kerak bo'lgan summani butun xolda qoplashi zarur. Shuning uchun ularning xajmini aniqlash uchun sug'urta qiluvchining operatsiyalarini chuqur taxlili va matematik xisob kitoblar zarur.

Texnik mablag'lar sug'urta qiluvchi tomonidan alohida sug'urta shartnomasi va butun sug'urta portfeli bo'yicha bir muddatga xisob-kitob qilingan sug'urta to'lovlari bo'yicha moliyaviy majburiyatlarni bajarish kerak bo'lgan mablag'lar

yig'indisi. Ular sug'urta zaxiralarining qismi bo'lib xayot sug'urtasidan tashqari sug'urta turlari buyicha xisob-kitob qilinadi.

«Sug'urtalovchilar tomonidan sug'urta zaxiralarini shakllantirish xamda joylashtirish tartibi va shartlari to'g'risida nizomi»ga muvofiq sug'urtalovchi o'zining balansida majburiyat yoki aktiv(sharoitdan kelib chiqib) sifatida aks ettiriladigan quyidagi texnik zaxiralarni shakllantirishga majburdir:

- ishlab topilmagan mukofotlar zaxirasi (umumiy sug'urta soxasida faoliyat amalga oshirilganda);
- mukofotlar zaxirasi (xayot sug'urtasi soxasida faoliyat amalga oshirilganda);
- zararlar zaxirasi. Sug'urta xodisasi oqibatida yuzaga kelgan va sug'urta shartnomasining shartlari bo'yicha qoplanishi lozim bo'lgan zararlar xajmiga muvofiqravishda aniqlanadi va quyidagilardan tashkil topadi:

- xabar qilingan lekin, bartaraf etilmagan zararlar zaxirasi;
- sodir bo'lgan lekin, xabar qilinmagan zararlar zaxirasi;
- Sug'urtalovchi Davsug'urtanazorat bilan kelishgan xolda qo'shimcha ravishda, quyidagi zaxiralarni tashkil etishi mumkin:
- oldini-olish chora-tadbirlari zaxirasi;
- xalokatlar zaxirasi;
- zararlilikning tebranishi zaxirasi ;
- aktivlarning nomuvofiqlik zaxirasi ;
- boshqa zaxira turlari.

Investitsilarni ularni turli xil belgilari bo'yicha turkumlash yoki tasniflash mumkin. Ularni tasniflashda turli maqsadlar qo'yiladi. Masalan, investitsiyalarni kelajak natijalarini baholashda, ular bo'yicha kutiladigan samaralarni aniqlashda, ularni ishlab chiqarishda ishtirokida, ularni soha va yo'nalishlarini aniqlashda va. h.k. shunga o'xshash belgilari bo'yicha ularni batafsil turkimini belgilash amalda qo'laniladi.

Ko'pgina hollarda investitsiyalar quyidagi tasnifiy belgilar bo'yicha turkumlanadi.

1. Investitsiyalarni kiritish ob'ektlari bo'yicha.
2. Investitsiyalarni band qilish muddatlari bo'yicha.
3. Real sektorni qayta ishlab chiqarish bo'yicha.
4. Investitsiyalarni yakuniy natijalari bo'yicha.
5. Mulkchilik shakllari bo'yicha.
6. Maqsadlar bo'yicha.
7. Risklar darajalari bo'yicha.
8. Investitsiyalarni kiritish sub'ektlari bo'yicha.
9. Moliyaviy vositalar turlari bo'yicha.
10. Moliyaviy ta'minlash jihatlari bo'yicha.
11. Moliyalashtirish manbalari, usullari va mexanizmlari bo'yicha.
12. Moliyalashtirish manbalari , mexanizmlari va usullari bo'yicha.
13. Investitsiya jarayonini ishtirokchilari va ularni hissalarini bo'yicha investitsiyalar tasniflanadi.

Hozirgi paytda O‘zbekistonda sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonun, 22.04.2008 yilda moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan “Sug‘urtalovchilar va qayta sug‘urtalovchilarning to‘lovga qobilligi to‘g‘risida”gi Nizom va boshqa hujjatlar asosida tartibga solinadi.

Nizomga ko‘ra quyidagilar belgilangan:

1.Sug‘urta kompaniyasining boshqa yuridik shaxslarning ustav kapitallariga joylashtirilgan aktivlarining umumiy summasi sug‘urta kompaniyasi ustav kapitalining 50 foizidan oshmasligi kerak.

2.Sug‘urtalovchining har qanday yuridik shaxsning ustav kapitalidagi ulushi ushbu yuridik shaxs ustav kapitalining 30 foizidan oshmasligi kerak.

3.Sug‘urtalovchining ko‘chmas mulklarga yo‘naltirgan aktivlari hajmi sug‘urtalovchining investitsiyaga yo‘naltirgan jami aktivlarining 50 foizidan oshmasligi kerak.

4.Sug‘urta kompaniyasining bir tijorat bankiga depozit sifatida yo‘naltirgan aktivlari kompaniya aktivlarining 40 foizidan oshmasligi kerak.

5. Sug‘urta kompaniyasining bir kredit uyushmalariga depozit sifatida yo‘naltirgan aktivlari kompaniya aktivlarining 10 foizidan oshmasligi kerak.

Sug‘urtalovchining aktivlarini quyidagi sohalarga yo‘naltirish ta‘qiqlanadi:

1.Intellektual mulkka.

2.Sug‘urtalovchi o‘ziga aloqador bo‘lgan jismoniy va yuridik shaxslarga o‘z faoliyatining birinchi ikki yilida aktivlarini joylashtirishi.

2.Sug‘urta tashkilotining xarajatlari va ularning tarkibi.

Sug‘urtachining jami mablag‘lar sarfi sug‘urta «mahsulot»i tannarxini tashkil etadi. U amaldagi me‘yoriy hujjatlar asosida tartibga solinadi hamda sug‘urtachi xarajatlarning tarkibini belgilashi uchun asos hisoblanadi. Soliqqa tortish bazasini aniqlashda sug‘urtachining jami xarajatlari va ularning tarkibini aniqlashtirish ham talab etiladi.

Sug‘urta tashkiloti xarajatlarining tarkibi ham xilma-xildir (2-chizma). Sug‘urta tashkilotining xarajatlari sakkiz turdan iborat bo‘lib, har bir tur o‘z navbatida, asosiy va maqsadli faoliyat hamda xarajatlarning amalga oshirilishi vaqtiga qarab guruhlanadi. Sug‘urta tashkiloti xarajatlarining turlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular o‘z ahamiyatiga ko‘ra quyidagi guruhlariga bo‘linadi:

a) sug‘urtani amalga oshirish xarajatlari. Bu xarajatlar sug‘urtachi faoliyatini moliyalashtirish uchun amalga oshiriladi. Sug‘urta tashkiloti faoliyatini tahlil etishda mazkur xarajatlar tarkibini ma‘lum belgilariga ko‘ra guruhlash maqsadga muvofiqdir.

Sug‘urtachining faoliyati jarayonida mablag‘lar sarf etilishi yuzasidan belgilangan vazifalarga ko‘ra, sug‘urta tashkiloti daromadi va zararlari haqidagi hisobotiga mos ravishda sug‘urta ishini yuritish xarajatlari tarkibini quyidagicha guruhlash mumkin:

- shartnomalarni tuzish va bajarish xarajatlari;
- investitsiya faoliyati bo‘yicha xarajatlar;
- boshqaruv xarajatlari.

B) sug‘urta ishini yuritish xarajatlari sarflanishiga ko‘ra quyidagicha bo‘lish mumkin:

- ish haqi to'lovlari;

- davlat fondlariga ajratmalar, xodimlarni tayyorlash xarajatlari, reklama hamda marketing xarajatlari, xo'jalik xarajatlari va boshqalar;

Sug'urta ishini yuritish xarajatlarining yuzaga kelishi davriga ko'ra, ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

2-chizma

Sug'urta tashkiloti xarajatlarining turlari va ularning tasniflanishi

t/r	Xarajat turlari	Xarajatlarning tasnifi		
		Asosiy faoliyat Bo'yicha	Maqsadli faoliyat bo'yicha	Amalga oshirilish vaqtiga ko'ra
1	Ma'muriy-xo'jalik yuritish xarajatlari	Sug'urtalash bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'lmagan xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish jarayonida
2	Vositachilik taqdirlashlarini undirish xarajatlari	Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani tayyorlash va tuzish xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish jarayonida
3	Reklama va marketing xizmati xarajatlari	Sug'urtalash bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan xarajatlari	Shartnomani tayyorlash va tuzish xarajatlari	Shartnomani tuzishga qadar
4	Maxsus ish qog'ozlarini tayyorlash xarajatlari	Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani tayyorlash va tuzish xarajatlari	Shartnomani tuzishga qadar
5	Sug'urta zaxiralariga ajratmalar	Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani bajarish xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish jarayonida
6	Qayta sug'urtalash xarajatlari	Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani bajarish xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish jarayonida
7	Investitsiya joylashtiriluvchi xarajatlari	Sug'urtalash bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan xarajatlari	Shartnomani bajarish xarajatlari	Shartnomani amalga oshirish jarayonida
8	Sug'urta qoplamasi xarajatlari	Sug'urta operatsiyalarini amalga oshirish xarajatlari	Shartnomani bajarish xarajatlari	Sug'urta hodisasi yuz berganda

- sug'urta shartnomasini tuzish uchun oldindan qilingan (ish qog'ozlarini tayyorlash, statistik ma'lumotlarni yig'ish, tarif hisob-kitoblari va shu kabi) xarajatlar;

- sug'urta shartnomasi tuzish davrida qilingan (xalqaro terminda «acquisition») xarajatlar;

- sug'urta shartnomasi amal qilish davrida qilingan (masalan, riskni qayta sug'urtalashga o'tkazish bo'yicha) xarajatlar;

- sug'urta hodisasi yuz berganda (sabablarini o'rganish va uning oqibatlarini tugatish uchun) qilinadigan xarajatlar.

Sug'urta ishini yuritish xarajatlarini, shuningdek, ayrim sug'urta turi yoki shartnomasiga daxldor bo'lgan o'zgaruvchan va barcha tuzilgan sug'urta shartnomalari portfeliga aloqador bo'lgan doimiy kabi guruhlarga ham bo'lish mumkin¹.

Xalqaro amaliyotda sug'urta tashkilotining xarajatlari akvizitsiya (ommaviy-tashkiliy kompleks tadbirlar), inkassatsiya (sug'urtaning ayrim turlari bo'yicha mukofotlarning naqd pullarda qabul qilinishi), likvidatsiya (sug'urta hodisasi yuz berganligi yuzasidan sug'urtalanuvchi arizasida bayon qilingan talablarning qondirilishi) va boshqaruvga oid kabi turlardan iboratdir².

Sug'urta tashkiloti daromad va xarajatlarini sug'urta faoliyatini amalga oshirish jarayonidagi o'rni va roliga qarab tasniflash ko'proq maqsadga muvofiqdir. Ular quyidagichadir:

- sug'urta himoyasini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan (sug'urta operatsiyalari hamda investitsiya joylashtiriluvchi bo'yicha) daromad va xarajatlar;

- sug'urta himoyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan boshqa daromad va xarajatlar.

Sug'urta tashkilotining daromad va xarajatlari tarkibi hamda ularni hisoblash ko'p jihatdan milliy sug'urta qonunchiligi me'yorlariga ham bog'liqdir. Shuningdek, sug'urta tashkilotining daromad va xarajatlariga amaldagi soliq qonunchiligiga binoan to'lanadigan daromad(foйда) solig'ining soliq bazasini aniqlash uslubiyati hamda stavkalari darajasi ham ta'sir etadi.

3. Sug'urta tashkilotlarida moliyaviy natijani shakllanishi.

Sug'urta tashkilotining daromad va xarajatlari tarkibi bo'yicha yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarga asoslanib, uni aniqlash bo'yicha quyidagi uslubiyatni taklif etamiz:

$$SM = SM_s + SM_{qs} + O'MZo' \quad (1),$$

Bu yerda: SM- ishlab topilgan sug'urta mukofotlari summasi;

SM_s – bevosita sug'urtalash bo'yicha sug'urta mukofotlari summasi;

SM_{qs} – qayta sug'urtalash bo'yicha sug'urta mukofotlari summasi;

O'MZo' – o'zlashtirilmagan mukofotlar zaxirasining o'zgarishi.

$$UN_z = N_z + N_{vt} \quad (2),$$

¹Каранг: Дубровина Т.А., Сухов В.А., Шеремет А.Д. Аудиторская деятельность в страховании. Учебное пособие под ред. проф. Шеремета А.Д.-М.: ИНФРА-М, 1997. с. 160.

²Каранг: Страховое дело. Учебник. Под ред. Рейтмана Л.И.-М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. с. 333.

Bu yerda: UNz – ko‘rilgan zararining umumiy netto qismi;

Nz – ko‘rilgan zararining netto qismi;

Nvt – qayta sug‘urtalash bo‘yicha vositachilik to‘lovlarining netto qismi.

$$Nz = SM - SQs - (SQqs - SQqsq) \quad (2.1),$$

Bu yerda: SQs – to‘langan sug‘urta qoplamalari;

SQqs – qayta sug‘urtalash bo‘yicha to‘langan sug‘urta qoplamalari;

TSQqsq – qayta sug‘urtalash shartnomalariga ko‘ra, qayta sug‘urtalovchilar tomonidan to‘langan sug‘urta qoplamalari.

$$Nvt = VTqs + VSqs \quad (2.2),$$

Bu yerda: VTqs – qayta sug‘urtalash bo‘yicha vositachilik to‘lovlari;

VSqs – qayta sug‘urtalash bo‘yicha vositachilik siylovlari.

$$Tsx = UNz - (Yuk + SMqsrr + SQs + VTqs + Zm + SQqs) \quad (3)$$

Bu yerda: Tsx – sug‘urta xizmatlarining tannarxi.

Yuk – sug‘urta ishini yuritish xarajatlari;

SMqsrr – qayta sug‘urtalash va retrotsessiyaga o‘tkazilgan risklar bo‘yicha hisoblangan sug‘urta mukofotlari;

VTqs- vositachilik to‘lovlari va brokerlik siylovlari, qayta sug‘urtalash tantemlari va yig‘imlari;

Zm – zaxira fondiga o‘tkazilgan mablag‘lar.

$$YaD(Z) = D(Z)af \pm D(Z)bf \quad (4),$$

Bu yerda: YaD(Z) – yalpi daromad yoki zarar (soliq to‘langunga qadar bo‘lgan daromad yoki zarar);

D(Z)af- asosiy faoliyatdan olingan daromad yoki zarar;

D(Z)bf – boshqa faoliyatdan daromad yoki zarar.

$$D(Z)af = Ns \pm Nz \pm Nvt \pm Yuk - DX \quad (4.1),$$

Bu yerda: Ns – sug‘urta mukofotlarining netto qismi;

DX – davr xarajatlari.

$$D(Z)bf = Dbf - Xbf \quad (4.2),$$

Bu yerda: Dbf – boshqa faoliyatdan daromadlar;

Xbf – boshqa faoliyatni amalga oshirish uchun qilingan xarajatlar.

Sug‘urta tashkiloti daromadi (foydasini) aniqlashning keltirilgan uslubiyatini joriy etish masalasiga (7-jadval) to‘xtaladigan bo‘lsak, bu borada sug‘urta ishini amalga oshirish xarajatlariga kiritilgan sug‘urta xizmatlarni tashkil etish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi yangi Nizomni ishlab chiqish zaruriyati yuzaga keladi.

Taklif etilayotgan uslubiyatga ko‘ra, keltirilgan ma‘lumotlarda ishlab topilgan sug‘urta mukofotlari summasi 1232223,0 bo‘lgan bo‘lsa, shundan 910786,8 bevosita sug‘urtalash mukofotlari, 6741,1 qayta sug‘urtalash bo‘yicha mukofotlari va nihoyat, 314695,1 so‘mini o‘zlashtirilmagan mukofotlar summasi tashkil etgan.

To‘langan sug‘urta qoplamalari 1188750,1 qayta sug‘urtalash shartnomalariga binoan qoplama to‘lovlari bo‘yicha zararlar 506,3; ko‘rilgan zararlarning netto qismi 1189256,4; qayta sug‘urtalashga qabul qilingan shartnomalar bo‘yicha hisoblangan vositachilik to‘lovlari 840,8; qayta sug‘urtalash bo‘yicha vositachilik to‘lovlarning netto qismi 840,8; sug‘urta ishini yuritish xarajatlari 5136,5; hisoblangan vositachilik hamda brokerlar siylovlari, qayta sug‘urtalash tantemlari va yig‘imlari 321,4;

zararlarni qoplash zaxirasiga o'tkazilgan mablag'lar 1153961,8 ming so'mni tashkil qilgan.

Keltirilgan ma'lumotlarga asoslangan holda sug'urta xizmatini ko'rsatishdan tushgan yalpi foydani aniqlash uchun ishlab topilgan mukofotlarning netto qismi (1232223), ko'rilgan zararlarning netto qismi (1189256,4), qayta sug'urtalash bo'yicha vositachilik to'lovlarning

1-jadval

Sug'urta tashkilotlari daromad va xarajatlarini hisoblash:

	(so'm hisobida)
(+) Bevosita sug'urtalash bo'yicha hisoblangan sug'urta mukofotlari	910786.8
(+) Qayta sug'urtalash shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari	6741.1
(+) O'zlashtirilmagan mukofotlari zaxirasini o'zgartirish	314695.1
(=) Ishlab topilgan mukofotlar	1232223
(-) To'langan sug'urtaviy qoplamalar	1188750.1
(-) Qayta sug'urtalash shartnomalariga binoan qilingan qoplama to'lovlari bo'yicha zararlar	506.3
(+) Qayta sug'urtalashga taqdim etilgan shartnomalarga ko'ra, qayta sug'urtalovchilar tomonidan qilingan qoplamalar bo'yicha zararlar	-
(=) Ko'rilgan zararlarning netto qismi	1189256.4
(+) Qayta sug'urtalashga taqdim etilgan shartnomalarga ko'ra hisoblangan qayta sug'urtalash bo'yicha vositachilik to'lovlari	-
(+) Qayta sug'urtalashga qabul qilingan shartnomalar bo'yicha hisoblangan vositachilik to'lovlari	840.8
(=) Qayta sug'urtalash bo'yicha vositachilik to'lovlarning netto qismi	840.8
(-) Sug'urta ishini yuritish xarajatlari	5136.5
(-) Qayta sug'urtalash va retrotsessiyaga o'tkazilgan risklar bo'yicha hisoblangan sug'urta mukofotlari	-
(-) Bevosita sug'urtalash bo'yicha sug'urtaviy to'lovlari (sug'urta qoplamalari)	-
(-) Hisoblangan vositachilik va brokerlar siylovlari. Qayta sug'urtalash tantemlari va yig'implari	321.4
(-) Zararlarni qoplash zaxirasiga o'tkazilgan mablag'lar	1153961.8
(-) Qayta sug'urtalashga qabul qilingan risklar bo'yicha qilingan qoplama to'lovlarning ulushi	-

Bunda sug'urta xizmatini ko'rsatish(sotish)dan tushgan yalpi foyda quyidagicha hisoblanadi:

(=) Ishlab topilgan mukofotlarining netto qismi	1232223
(+) Ko'rilgan zararlarning netto qismi	1189256.4
(+) Qayta sug'urtalash bo'yicha vositachilik to'lovlarning netto	840.8

qismi	
(-) Sug'urta ishini yuritish xarajatlari	5136.5
(-) Davr xarajatlari	226235.7
(-) Xizmat ko'rsatuvchi ishlab chiqarish va xo'jalik xarajatlari	-
(=) Asosiy faoliyatdan olingan foyda	189246.4
(+) Operatsion. Investitsion va moliyaviy faoliyatdan olingan daromad	214343.3
(+) Operatsion. Investitsion va moliyaviy faoliyat uchun qilingan xarajat	-
(=) Soliq to'langunga qadar bo'lgan daromad(foyda) yoki zarar	25096.9
Manba: «O'zagrosug'urta» DASKning 2002 yil ko'rsatkichlari asosidamuallif tomonidan hisoblab chiqilgan.	

netto qismi (840,8) yig'indisidan sug'urta ishini yuritish xarajatlari (5136,5), davr xarajatlari (226235,7), xizmat ko'rsatuvchi ishlab chiqarish va xo'jalik xarajatlari jamisini ayirish orqali asosiy faoliyatdan olingan foyda (189246,4 ming so'm) hisoblab topiladi. Shundan so'ng, investitsion-moliyaviy faoliyatdan olingan daromad va xarajatlar yig'indisini qo'shish orqali balansdagi (25096,9 ming so'm) foyda summasi aniqlanadi.

7-MAVZU. SHAXSIY SUG'URTA

1. Shaxsiy sug'urtaning mohiyati va rivojlanish tarixi.
2. Shaxsiy sug'urtaning turlari.
3. Fuqarolarni baxtsiz hodisadan sug'urta qilish.

1. Shaxsiy sug'urtaning mohiyati va rivojlanish tarixi.

Shaxsiy sug'urta – baxtsiz hodisalar yoxud tabiiy hodisalar ro'y berishi oqibatida fuqarolarning hayoti va sog'ligiga shikast yetkazilishi bilan bog'liq ularning mulkiy manfaatlarini himoyalashga qaratilgan sug'urtaning mustaqil tarmog'i. Shaxsiy sug'urta fuqarolar boshiga kulfat tushganda ularni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlashning muhim vositasi hisoblanadi. Shu ma'noda, shaxsiy sug'urta ijtimoiy himoyaning hayotiy tajribada sinalgan ishonchli shaklidir.

Shaxsiy sug'urtaning, xususan uning ajralmas bo'g'ini bo'lgan fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtasining joriy etilishi bir necha asrlik tarixga ega. 1541 yilda Yevropada mavjud bo'lgan dengiz huquqi qoidalariga ko'ra, kema egalari shu kema kapitanlarini baxtsiz hodisalardan sug'urtalashlari shart bo'lgan.

Shaxsiy sug'urtaning ba'zi belgilari qadimgi rimliklarga ham ma'lum bo'lgan. O'sha paytda Diana va Antoni muxlislarining diniy jamiyati bo'lgan. Unga a'zo bo'lib kirgan shaxslar a'zolik badalini to'lashgan. Jamiyat a'zolaridan vafot etganda uni ko'mish bilan bog'liq xarajatlar jamiyat hisobidan amalga oshirilgan va hatto, pul mablag'larining muayyan qismi vafot etgan shaxsning merosxo'rlariga berilgan.

1699 yil Angliyada shaxsiy sug'urta bilan shug'ullanadigan dastlabki sug'urta tashkiloti barpo etilgan va u avvalo beva ayollar hamda yetim bolalarni sug'urtasini

amalgaga oshirgan. Bu jamiyatning nomi “Ekvatebl” deb atalgan. XVIII asrda esa Germaniyada suyak sinishi holatlaridan himoyalash bo‘yicha o‘zaro yordam uyushmalari tashkil etilgan. 1849 yili Angliyada temir yo‘llarda baxtsiz hodisalardan sug‘urtalash bo‘yicha dastlabki «Railway Death Rascengers Company» nomli sug‘urta kompaniyasi tuzildi.

Shaxsiy sug‘urta bo‘yicha sug‘urtalanuvchi sifatida har qanday yuridik va jismoniy shaxs bo‘lishi mumkin.

Shaxsiy sug‘urta – bu inson hayotiga, uning mehnat qobiliyati va salomatligiga tahdid soladigan turli xavf-xatarlardan himoyalashning muhim shakli.

Hozirgi paytda shaxsiy sug‘urta sug‘urta faoliyatining yirik tarmog‘i sifatida jahon amaliyotida keng qo‘llaniladi. Rivojlangan xorijiy davlatlarda shaxsiy sug‘urta turlari bo‘yicha kelib tushgan sug‘urta mukofotlari boshqa sug‘urta turlari bo‘yicha kelib tushgan sug‘urta mukofotlariga nisbatan yuqori salmoqqa ega. Masalan, AQShda jami yig‘ilgan sug‘urta mukofotlari hajmida shaxsiy sug‘urtaning hissasi 50,0 foizdan yuqoridir.

O‘tgan asrning boshlarida hozirgi O‘zbekiston hududida Rossiya sug‘urta tashkilotlarining vakolatxonalari faoliyat ko‘rsatgan va ular aholiga shaxsiy sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatishgan.

1917 yildan 1990 yilgacha mamlakatimizda shaxsiy sug‘urtalash ishlari davlat sug‘urta organlari (Gosstrax) tomonidan amalga oshirilgan. Ana shu davrda sug‘urta shartlari, qoidalari va tariflari markazda-Moskvada ishlab chiqilar va aksariyat hollarda mahalliy shart-sharoitlar va xususiyatlar hisobga olinmas edi.

1991 yilda O‘zbekistonning o‘z siyosiy va iqtisodiy mustaqilligini qo‘lga kiritishi hayotimizning barcha jabhalari qatorida sug‘urta sohasini ham bozor munosabatlari tamoyillariga mos ravishda rivojlanishi uchun sharoit yaratdi. To‘g‘ri, mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiyotda ro‘y bergan keskin o‘zgarishlar qisqa muddat bo‘lsada pulning qadrsizlanishiga, pirovardida, aholi turmush darajasining pasayib ketishiga olib keldi. Shubhasiz, bu holat shaxsiy sug‘urtaning aholi o‘rtasidagi ommaviyligiga putur yetkazdi. Natijada, bu sug‘urta turlari bo‘yicha sug‘urta shartnomalari soni va sug‘urta mukofotlari miqdori kamaydi. Masalan, 1993 yilda shaxsiy sug‘urtaning alohida turi bo‘lgan hayot sug‘urtasi bo‘yicha jami 1770356 dona shartnoma tuzilgan holda bu ko‘rsatkich 1994 yilda 406864 donaga kamaygan.

Bunday salbiy vaziyatni oldini olish va aholining shaxsiy sug‘urtaga bo‘lgan ishonchini tiklash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholining omonotlardagi va davlat sug‘urtasi bo‘yicha pul mablag‘larini indeksatsiya qilish to‘g‘risida” 1995 yilning 20 dekabrda PF № 1327-son Farmoni qabul qilindi.

Ushbu Farmonga muvofiq, 1996 yildan boshlab aholining 1992 yil 1 yanvargacha bo‘lgan holatiga ko‘ra va 1996 yil 1 yanvargacha amalda bo‘lgan Davlat sug‘urta bosh boshqarmasi muassasalarida turgan hayotni, bolalarni sug‘urta qilish, nikoh kunida beriladigan uzoq muddatli sug‘urta shartnomalari to‘lovlarini bosqichma-bosqich indeksatsiya qilish maqsadga muvofiq deb topildi. Davlat sug‘urta muassasalari tomonidan 1996 yilning 1 yanvaridan 1 iyuligacha bo‘lgan muddatda fuqarolarning 400,0 mingdan ziyod shartnomalari indeksatsiya qilindi.

O'zbekiston Respublikasida shaxsiy sug'urtani amalga oshirishning huquqiy asoslari Fuqarolik kodeksining 921-moddasida aks ettirilgan. Unga ko'ra, shaxsiy sug'urta shartnomasi bo'yicha bir taraf (sug'urtalovchi) boshqa taraf (sug'urta qildiruvchi) to'laydigan, shartnomada shartlashilgan haq (sug'urta mukofoti) evaziga sug'urta qildiruvchining o'zining yoxud shartnomada ko'rsatilgan boshqa fuqaro (sug'urtalangan shaxs)ning hayoti yoki sog'ligiga zarar yetkazilgan, u muayyan yoshga to'lgan yoki uning hayotida shartnomada nazarda tutilgan boshqa voqea (sug'urta hodisasi) yuz bergan hollarda shartnomada shartlashilgan pulni (sug'urta pulini) bir yo'la yoki vaqt-vaqti bilan to'lab turish majburiyatini oladi. Shuningdek, kodeksda shaxsiy sug'urta shartnomasi kimning foydasini ko'zlab tuzilgan bo'lsa, o'sha shaxs sug'urta pulini olish huquqiga ega bo'ladi, deb ko'rsatilgan.

Shaxsiy sug'urta shartnomasi tuzishda sug'urta qildiruvchi bilan sug'urtalovchi o'rtasida quyidagilar to'g'risida kelishuvga erishilishi lozim:

- sug'urtalangan shaxs to'g'risida;
- sug'urtalangan shaxs hayotida yuz berishi ehtimol tutilib sug'urta amalga oshirilayotgan voqea (sug'urta hodisasi)ning xususiyati to'g'risida;
- sug'urta puli miqdori to'g'risida;
- sug'urta mukofotining miqdori va uni to'lash muddati (muddatlari) to'g'risida;
- shartnomaning amal qilish muddati to'g'risida.

Taraflarning kelishuviga binoan shartnomaga boshqa shartlar ham kiritilishi mumkin. Agar sug'urta shartnomasi sug'urta qildiruvchi, sug'urtalangan shaxs yoki naf oluvchi hisoblangan fuqaroning ahvolini qonun hujjatlarida belgilangan qoidalarga nisbatan yomonlashtiradigan shartlarni o'z ichiga olsa, shartnomaning ana shu shartlari o'rniga qonun hujjatlarining tegishli qoidalari qo'llaniladi.

2. Shaxsiy sug'urtaning turlari.

Sug'urtalanuvchining hayoti, sog'lig'i, mehnat qobiliyati bilan bog'liq mulkiy manfaatlari shaxsiy sug'urtaning ob'ekti hisoblanadi. Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchilar hamda sug'urtalangan shaxslar shaxsiy sug'urta sub'ektlaridir.

Shaxsiy sug'urta, odatda, fuqarolarni quyidagi xavf-xatarlardan himoyalanihini nazarda tutadi:

- sug'urtalanuvchining yoki sug'urtalangan shaxsning vafot etishi;
- mehnat qobiliyatini vaqtinchalik yo'qotishi;
- nafaqa yoshiga yetishi bilan fuqaroning faol mehnat faoliyatini tugashi.

Yuqorida qayd etilgan hamma holatlarda sug'urta hodisasini ro'y berishi sug'urtalanuvchining yoki sug'urtalangan shaxsning daromadini kamayishiga sabab bo'ladi.

Ilmiy-iqtisodiy adabiyotlarda shaxsiy sug'urta turlicha tasniflanadi. Mutaxassislar o'rtasida keng tarqalgan fikrlarga ko'ra, shaxsiy sug'urta 2 ta kichik tarmoqqa bo'linadi:

- hayot sug'urtasi;
- sog'liqni sug'urtalash;

Sog'liqni sug'urtalash, o'z navbatida, 2 ta guruhga bo'linadi:

- baxtsiz hodisalardan sug'urtalash;

- tibbiy sug'urta.

Shaxsiy sug'urtani hayot sug'urtasiga va sog'liqni sug'urtasiga bo'linishiga asosiy sabab sug'urta summalarini jamg'arilib borilishidir. Hayot sug'urtasi uzoq muddatli bo'lib, unda shartnoma bo'yicha belgilangan sug'urta summasi har yili jamg'arilib boradi.

Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalashda sug'urta summolari jamg'arilmaydi, muddati 1 yildan oshmaydi.

2002 yilning 28 mayidan e'tiboran "Sug'urta faoliyati to'g'risida" qonunning qabul qilinishi bilan sug'urta 2 ta tarmoqqa bo'lindi:

- hayot sug'urtasi;
- umumiy sug'urta.

Qonunga asosan sug'urtalovchilarning faoliyati sug'urtaning qaysi tarmog'iga ixtisoslashganligiga qarab alohida litsenziyalanadigan bo'ldi. Hayot sug'urtasini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyaga ega bo'lgan sug'urtalovchilar umumiy sug'urta turlarini o'tkazishga haqli emas yoki aksincha.

Shaxsiy sug'urta ixtiyoriy va majburiy shakllarda amalga oshiriladi.

Ixtiyoriy shaxsiy sug'urta turlariga quyidagilar kiradi:

- hayot sug'urtasi;
- fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash;
- fuqarolarning sog'lig'ini va kasalliklardan sug'urtalash;
- fuqaroni ma'lum yoshgacha yetishish sug'urtasi;
- vafot etish holatidan uzoq muddatli sug'urta;
- tibbiy sug'urta;
- chet elga ketuvchilarni kasalliklardan sug'urta;
- maktab o'quvchilarini baxtsiz hodisalardan sug'urtalash.

Majburiy tarzda amalga oshiriladigan shaxsiy sug'urta turlariga quyidagilar kiradi:

- yo'lovchilarni baxtsiz hodisalardan majburiy sug'urtalash;
- soliq organlari xodimlarini baxtsiz hodisalardan majburiy davlat sug'urtasi;
- O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati, Davlat bojxona qo'mitasi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi xodimlarini baxtsiz hodisalardan majburiy davlat sug'urtasi.

Majburiy davlat sug'urtasini 2003 yil 1 yanvardan boshlab "O'zbekinvest" eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi o'tkazib kelmoqda. Ushbu sug'urta turlari bo'yicha sug'urta tarifi bir sug'urtalanuvchiga bir yilga eng kam oylik ish haqining 20 foizi miqdorida belgilangan. 2005 yil 1 fevral holatiga bu summa 1306 so'mni tashkil etadi (2004 yil 1 avgustdan eng kam ish haqi 6530,0 so'm miqdorida belgilangan). Sug'urta mukofotlari sug'urtalanuvchi uchun respublika byudjeti mablag'lari hisobidan to'lanadi.

Hozirgi paytda mamlakatimizda faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta tashkilotlari, asosan, quyidagi sug'urta turlarini amalga oshirishadi:

- baxtsiz hodisalardan sug'urtalash;
- ixtiyoriy tibbiy sug'urta va kasal bo'lish holatidan sug'urta;
- chet elga ketayotgan shaxslarni sug'urtasi;

- hayot sug'urtasi.

Yuqorida qayd etilgan sug'urta turlari ichida baxtsiz hodisalardan sug'urtalash keng tarqalgan bo'lib, ular "O'zbekinvest" EIMSK, "O'zagrosug'urta" va "Kafolat" davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyalari, "Madad" sug'urta agentligi kabi bir qator sug'urta tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

2007 yil 1 yanvar holatiga mamlakatimizda 27 ta sug'urta tashkiloti faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, ularning aksariyati baxtsiz hodisalardan sug'urtalash, 9 tasi ixtiyoriy tibbiy sug'urta va kasal bo'lish holatidan sug'urtalash, 9 tasi chet elga chiquvchilarni sug'urtasi va faqat 2 tasi hayot sug'urtasi bo'yicha tegishli litsenziyalarga ega.

2003 yil yakunlari bo'yicha shaxsiy sug'urta bo'yicha kelib tushgan jami sug'urta mukofotlari 1627,2 mln.so'mni tashkil etgan va bu o'tgan yil ko'rsatkichlaridan 25,4 mln.so'mga ko'pdir. 2003 yilda shaxsiy sug'urta turlari bo'yicha jami 380,1 mln.so'm miqdorida sug'urta qoplamalari to'langan. Bu ko'rsatkich 2002 yilda 316,7 mln.so'mga teng bo'lgan. 2003 yilda shaxsiy sug'urta turlari bo'yicha jami 2592992 dona sug'urta shartnomalari tuzilgan bo'lib, u 2002 yilga nisbatan 695103 donaga kamdir.

Shunisi diqqatga sazovorki, 2003 yilda O'zbekiston bo'yicha to'plangan jami sug'urta mukofotlari 27062,6 mln.so'mni tashkil etgan bo'lib, ularning 1627,2 mln.so'mi yoki atigi 6,0 foizi shaxsiy sug'urta hissasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich shaxsiy sug'urta hali milliy sug'urta bozorida o'z o'rnini to'liq topmaganligini va kelgusida uni rivojlantirish bo'yicha katta imkoniyatlar borligini ko'rsatadi. Agar bu holatni kompaniyalar misolida ko'radigan bo'lsak, vaziyat turlicha ekanligiga guvoh bo'lish mumkin. Masalan, "O'zbekinvest" sug'urta kompaniyasida 2003 yil yakunlari bo'yicha shaxsiy sug'urta turlaridan 229,5 mln.so'm sug'urta mukofotlari kelib tushgan va u kompaniya bo'yicha yig'ilgan jami sug'urta mukofotlarining atigi 1,8 foizini tashkil etgan. "Kafolat" sug'urta kompaniyasida bu ko'rsatkich - 18,7 foizga teng bo'lgan.

Shaxsiy sug'urtaning ixtiyoriy turlari bo'yicha tarif stavkalari sug'urta tashkiloti tomonidan bozordagi talab va taklif, mijozning yoshini hisobga olgan holda aktuar hisob-kitoblar asosida ishlab chiqiladi. Shaxsiy sug'urtaning majburiy turlari bo'yicha tarif stavkalari qonunchilik hujjatlariga muvofiq hukumat tomonidan belgilanadi.

Sug'urta bozorida mijozlarni jalb etish bo'yicha raqobat bo'lganligi tufayli ixtiyoriy shaxsiy sug'urta turlari bo'yicha tarif stavkalari turlichadir. Masalan, "O'zbekinvest" kompaniyasida 20-25 yoshlardagi shaxslarni 100,0 ming so'mga sug'urtalash uchun tarif stavkasi ana shu sug'urta summasiga nisbatan 1,125 foizni, yoshi 55-60 da bo'lgan fuqarolar uchun esa tarif stavkasi 1,575 foizni tashkil etadi. "O'zagrosug'urta" sug'urta kompaniyasida maktab o'quvchilarini baxtsiz hodisalardan ixtiyoriy sug'urtalash bo'yicha tarif stavkasi sug'urta summasiga nisbatan 0,2 foiz miqdorida belgilangan.

"Kafolat" sug'urta kompaniyasida talabalarni baxtsiz hodisalardan ixtiyoriy sug'urtasi bo'yicha tarif stavkasi sug'urta summasiga nisbatan

0,5 foizni tashkil etadi.

3. Fuqarolarni baxtsiz hodisadan sug'urta qilish.

Shaxsiy sug'urta turlari tarkibida fuqarolarni baxtsiz hodisalardan ixtiyoriy sug'urtalash alohida o'ringa ega. Shu bois, biz ushbu sug'urta turi bilan yaqindan tanishamiz. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan ixtiyoriy sug'urtalash bo'yicha shartnoma qonunga ko'ra yuridik va jismoniy shaxslarni yozma arizasi asosida tuziladi. Shartnoma tuzishdan oldin sug'urta tashkiloti o'z mijozlariga sug'urta xizmatini taklif etadi. Yuridik va jismoniy shaxslar sug'urta shartnomasi tuzishdan oldin albatta sug'urtalovchining moliyaviy holati, litsenziyasi mavjudligi bilan qiziqishi lozim.

Sug'urta shartnomasi tuzishdan oldin sug'urta tashkiloti vakili sug'urtalayotgan shaxslarni fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash qoidalar bilan tanishtirishi lozim. Mazkur sug'urta turi bo'yicha fuqarolarni baxtsiz hodisa ro'y berish natijasida sog'lig'i va hayotini saqlash bilan bog'liq manfaat sug'urta ob'ekti hisoblanadi. Sug'urtalovchi, odatda, asab va ruxiy kasallikka duchor bo'lgan, falaj, ko'zi ojiz shaxslar, eshitish qobiliyati zaif bo'lgan va nogiron shaxslar bilan sug'urta shartnomasini tuzmaydi.

Sug'urtalangan shaxsning hayotiga va sog'lig'iga quyidagi baxtsiz hodisalarni ro'y berishi natijasida shikast yetganda va tasdiqlanganda sug'urta summolari berilishi mumkin:

- jarohat olganda;
- suyaklarni sinishi, chiqishi;
- ichki organlarni zararlanishi;
- kuyishi;
- teri qatlamlarini sovuq urishi;
- elekt toki ta'sirida jarohatlanishi;
- kimyoviy moddalar va zararli o'simlik ta'sirida zararlanishi;
- tish sinishi.

Bundan tashqari yuqorida qayd etilgan holatlar natijasida o'lim xolati yuz berganda xam sug'urta summasi to'lanadi.

Quyidagi hodisalarni ro'y berishi oqibatida sug'urtalangan shaxsning hayoti va sog'lig'iga shikast yetkazilsa yoxud o'limga olib kelsa sug'urta summasi to'lanmaydi:

- yadro portlashi;
- radiatsiya va nurlanish;
- sug'urtalangan shaxsning atayin hatti-harakati natijasida baxtsiz hodisalar yuz berganda, o'z joniga qasd qilganda va jinoiy harakatlar natijasida ro'y berishi.

Sug'urta mukofoti sug'urta tashkilotining hisob-kitob raqamiga kelib tushgandan so'ng u shartnomada ko'rsatilgan muddat ichida fuqarolarga sug'urta polisini berishi shart. Agar sug'urta polisi yo'qotilgan taqdirda sug'urta tashkiloti sug'urtalagan shaxsga uning dublikatini beradi.

Sug'urtalanuvchilarning huquqlari:

- sug'urta shartnomasi amalda bo'lgan davrda sug'urtalangan shaxs sug'urta tashkilotidan sug'urta masalalari bo'yicha maslahatlar olishi;
- sug'urta polisi yo'qotilganda uning dublikatini olish.

Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalashda sug'urtalangan shaxslar yana quyidagi huquqlarga ega bo'lishi mumkin:

- sug'urta summasini olishda nizolar paydo bo'lganda mustaqil ekspertni jalb etish;

- sug'urtalanuvchi bilan kelishilgan holda amaldagi sug'urta shartnomasiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish;

- sug'urtalovchi bilan kelishgan holda sug'urta shartnomasini muddatdan oldin bekor qilish.

Sug'urtalanuvchi majburiyatlari:

- sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan muddat va shartlarda sug'urta mukofotlarini to'lash;

- sug'urtalangan shaxslarga sug'urta shartnomasi shartlari to'g'risida ma'lumotlar berish.

Sug'urtalovchining huquqlari:

- sug'urta hodisalari sug'urtalovchi tomonidan tan olinmaganda sug'urta summalarini to'lamaslik;

- sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan muddatda sug'urta mukofoti to'lanmasa sug'urta shartnomasini bekor qilish.

Sug'urtalovchining majburiyatlari:

- fuqarolarni baxtsiz hodisalardan ixtiyoriy sug'urtalash qoidalari va sug'urta shartnomasi shartlari bilan sug'urtalanuvchini tanishtirish;

- sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan muddatda sug'urta polisini berish;

- sug'urta hodisasi ro'y berganda sug'urta summasini to'lash;

- sug'urta summasini to'lashdan voz kechilganda, u holda 10 kun muddatda sug'urtalanuvchiga yozma ravishda xabar berish.

Sug'urta hodisasi ro'y berganda bu haqida sug'urtalangan shaxslar qisqa muddatda sug'urtalovchiga xabar berishi lozim. Baxtsiz hodisa ro'y berganda sug'urtalangan shaxslar sug'urtalovchiga quyidagi hujjatlarni taqdim etishi shart:

- sug'urta polisi;

- davolash profilaktika muassasidan baxtsiz hodisa natijasida sug'urtalangan shaxsning davolanganligini tasdiqlovchi ma'lumotnoma.

Zaruriyat bo'lganda sug'urtalovchi sug'urta summasini to'lash masalasini hal etish uchun zarur bo'lgan boshqa hujjatlarni so'rashga ham haqli.

Baxtsiz hodisalar ro'y berish natijasida o'lim hodisasi ro'y berganda quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

- sug'urta polisi;

- FXDYo bo'limidan o'lim holati ro'y bergani to'g'risida ma'lumotnoma;

- merosxurlik huquqini tasdiqlovchi hujjat;

agar o'lim hodisasi yo'l-transporti natijasida ro'y bergan bo'lsa, yo'l harakati xavfsizligi organidan olingan ma'lumotnoma

- shaxsni tasdiqlovchi hujjat.

Sug'urtalovchi zaruriyat bo'lganda yuqoridagi hujjatlardan tashqari boshqa hujjatlarni so'rashga ham haqli.

Sug'urtalovchi tomonidan sug'urta summasini to'lash to'g'risida qaror qabul qilinganda sug'urta summasi shartnomada ko'rsatilgan muddat ichida to'lab beriladi.

8-MAVZU. JAVOBGARLIKNI SUG'URTA QILISH

Reja:

1. Javobgarlik sug'urtasida sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Avtotransport vositalari egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urtalashning zarurligi va asosiy shartlari va sug'urta tarifi.
2. Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashning mohiyati va uni amalga oshirish tartibi.
3. Kasbiy javobgarlikni sug'urtasi haqida tushuncha. Notariuslarning kasbiy javobgarligini sug'urtalash bo'yicha shartnoma tuzish.
4. Notariuslarning kasbiy javobgarligini sug'urtasi bo'yicha sug'urta tarifini aniqlash va sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.
5. Auditorning kasbiy javobgarligini sug'urtasi bo'yicha sug'urta tariflarini aniqlash va sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.

1. Bozor munosabatlari sharoitida yuridik va jismoniy shaxslarning uchinchi shaxslar manfaatiga zarar yetkazish xavfi kuchayadi. Bu xavfning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan zarar yetkazgan shaxslarning javobgarligini sug'urta qilish mamlakatimizda o'z rivojini topmoqda. Ana shunday javobgarlikni sug'urta qilishning keng tarqalgan turlaridan biri – transport vositalari egalarining uchinchi shaxslarga zarar yetkazish fuqarolik javobgarligini sug'urtalashdir.

Ma'lumki transport yuqori xavfni keltirib chiqaruvchi manbalardan biri hisoblanadi.

Transport haydovchisi transport vositasini boshqarish jarayonida uchinchi shaxslarning muayyan manfaatlariga, sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin.

Yo'l transport hodisasi natijasida zarar ko'rgan shaxslar, ko'p holatlarda aybdorlardan zararni undirib ololmaydilar. G'ayri qonuniy harakat tufayli yuridik yoki jismoniy shaxslarning sog'lig'i, hayoti yoki mol-mulkiga yetkazilgan aybdor shaxs tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim. Qonun hujjatlarida zararni to'lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo'lmagan shaxsga yuklatilishi mumkin. Zarar yetkazgan shaxs agar zarar o'z aybi bilan yetkazilmaganligini isbotlansa zararni to'lashdan ozod etilishi mumkin.

Bugungi kunda aholi turmush darajasining doimo oshib borishi transport vositalarining yanada takomillashishi jahonda avtomobillar sonining muntazam o'sishiga olib kelayapti.

Afsuski transport vositalari sonining ko'payishi salbiy oqibatlariga olib keladi. Ya'ni, yo'l-transport hodisasi bilan bog'liq/

Hozirgi sharoitda yuridik va jismoniy shaxslarning uchinchi shaxslar manfaatiga zarar yetkazish xavfi kuchaymoqda. Bu xavfning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan zarar yetkazgan shaxslarning javobgarligini sug'urta qilish mamlakatimizda o'z rivojini topmoqda. Ana shunday

javobgarlikni sug'urta qilishning keng tarqalgan turlaridan biri – transport vositalari egalarining uchinchi shaxslarga zarar yetkazish fuqarolik javobgarligini sug'urtalashdir.

Ma'lumki transport yuqori xavfni keltirib chiqaruvchi manbalardan biri hisoblanadi.

Transport haydovchisi transport vositasini boshqarish jarayonida uchinchi shaxslarning muayyan manfaatlariga, sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin.

Yo'l transport hodisasi natijasida zarar ko'rgan shaxslar, ko'p holatlarda aybdorlardan zararni undirib ololmaydilar. G'ayri qonuniy harakat tufayli yuridik yoki jismoniy shaxslarning sog'lig'i, hayoti yoki mol-mulkiga yetkazilgan aybdor shaxs tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim. Qonun hujjatlarida zararni to'lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo'lmagan shaxsga yuklatilishi mumkin. Zarar yetkazgan shaxs agar zarar o'z aybi bilan yetkazilmaganligini isbotlasa zararni to'lashdan ozod etilishi mumkin.

Bugungi kunda aholi turmush darajasining doimo oshib borishi transport vositalarining yanada takomillashishi jahonda avtomobillar sonining muntazam o'sishiga olib kelayapti.

O'zbekiston Respublikasida yengil avtobil ishlab chiqarish sanoatining sanoatining rivojlanishi ma'lum bir ma'noda transport vositalari sug'urtasini hamda transport vositalari egalarini fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtasini rivojlanishiga va sug'urta kompaniyalariga ma'lum bir ma'noda aniq vazifalarni yuklashi tabiiy albatta. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, Respublikamiz xududida yengil avtomobillar sonining keskin ravishda o'sib borishi jamiyatimiz va uning vakillari uchun foydali hisoblanadi. Lekin shu bilan bir qatorda shuni unutmaslik kerakki, avtotransport soning keskin ravishda ortib borishi o'z-o'zidan yo'llarimiz hududida hunuk va noxush xodisalarni yuzaga keltirishi mumkin.

Barchamizga ma'lumki 2008 yil 22 oktyabrda O'zbekistonda "Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash to'g'risida"gi Qonun kuchga kirdi. 2009 yilning 22 yanvaridan boshlab transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash (FJMS) polisiga ega bo'lmaganlar, eng kam ish haqi miqdorida, mansabdor shaxslar esa eng kam ish haqining uch barobari miqdorida jarima to'ladilar.

Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashda jabrlanuvchining mulkiga zarar yetganda eng ko'pi bilan \$1050, jabrlanuvchining sog'lig'i yoki hayotiga zarar yetganda esa eng ko'pi bilan \$1950 miqdordagi mablag'ni ko'zda tutadi. Sug'urta qoplamasi sug'urtalovchi tomonidan bevosita jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar miqdorida, lekin yuqorida qayd etilgan qiymatdan ortiq bo'lmagan miqdorda to'lanadi.

Bunda o'z-o'zidan nega zararning barchasi to'lanmaydi degan savol tug'iladi? Zararning hammasi ham qoplanishi mumkin, lekin buning uchun sug'urtalanuvchi majburiy sug'urtadan tashqari fuqarolik javobgarligini ixtiyoriy sug'urtalash polisiga ega bo'lishi kerak. Chunki yetkazilgan zarar o'rnatilgan limitdan yuqori bo'lish holatlari ham kam emas.

Masalan, sug'urtalanuvchi fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash polisiga ega bo'lsa, Qonunga muvofiq jabrlanuvchining mulkiga zarar yetkazilganda

sug'urta qoplamasi \$1050ga teng miqdorda chegaralanadi, yetkazilgan zarar miqdori \$3000 ni tashkil etadi. Bu holda sug'urta kompaniyasi faqat ko'zda tutilgan \$1050 ni to'laydi, qolgan qiymatni esa sug'urtalanuvchi o'z yonidan to'lashiga to'g'ri keladi.

Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashda sug'urta polisi qiymati birinchi navbatda transport vositasining turi va quvvatiga bog'liq (yillik baza stavkasi). Masalan, yengil avtomobil dvigatelinig hajmi, avtobus va mikroavtobusning yo'lovchi sig'imi, yuk avtomobilining yuk ko'tarish qobiliyati qanchalik katta bo'lsa, polis narxi ham shuncha yuqori bo'ladi.

Keyin quyidagilarga ko'ra sug'urta polisi narxini orttiruvchi va pasaytiruvchi koeffitsentlar qo'llaniladi:

- transport vositasi ro'yxatga olingan joy;
- transport vositasini boshqarishga ruxsat etilgan shaxslar soni;
- o'tgan davr va haydovchi staji davomida sug'urta hodisalarining ro'y bergan yoki bermaganligi;
- transport vositasidan foydalanishning mavsumiyliigi;
- qoida buzish holatlarining mavjudligi;
- haydovchining yoshi.

Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash bo'yicha maksimal sug'urta mukofoti yillik baza stavkasiga muvofiq ravishda uning besh barobaridan yuqori bo'lmasligi kerak.

Shunga ko'ra, agar sug'urtalanuvchi, masalan, divigatel hajmi 1200-2000 sm³ atrofida bo'lgan yengil avtomobil egasi bo'lsa va undan taksi sifatida foydalanilmasa, fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashning yillik polisi miqdori yuqorida qayd etilgan omillarga ko'ra \$10,8 dan \$67,5 gacha bo'lgan qiymatni tashkil etadi.

Shu bilan birga, 1941-1945 yilgi urush qatnashchilari yoki partizanlari yohud ularga tenglashtirilgan shaxslar, 1941-1945 yildagi urush davri mehnat faxriylari, bolaligida ota-onalaridan biri yoki qayta turmushga chiqmagan beva ayol bilan birga konsentratsion lagerda bo'lgan sobiq asirlar, xarbiy xizmatni o'tash chog'ida yarador, kontuziyasi yoki nogiron bo'lgan va shuning natijasida haok bo'lgan yoki frontda orttirilgan kasallik oqibatida vafot etgan xarbiy xizmatchilarning farzandlari, Chernobil AESidagi avariya natijasida jabrlanganlar, nafaqadagilar va nogironlar uchun sug'urta mukofoti narxining 50 foizi miqdorida chegirma belgilanadi.

Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashda sug'urtalanuvchi yo'l-transport hodisasi aybdori bo'lib qolsa va uchinchi bir shaxsga zarar yetkazsa, bunday vaqtda sug'urtalanuvchi yoki sug'urtalanuvchining vakolatiga ega bo'lgan shaxs yo'l-transport hodisasi sodir bo'lgandan so'ng 72 soatdan kechigmagan holda sug'urta kompaniyasining, yo'l harakati xavfsizligi xizmatining hodisa sodir bo'lgan va transport vositasi ro'yxatga olingan xududlardagi bo'limlarini yozma ravishda voqeadan xabardor qilishi lozim.

Shuningdek, sug'urta kompaniyasiga sug'urta polisining asli yoki nusxasini ilova qilgan holda sug'urta to'lovini to'lash haqidagi ariza, yetkazilgan zarar fakti va miqdorini, mulkka yetkazilgan zarar vaqti va miqdorini, jabrlanuvchining shaxsini, vorislik yoki huquqqa egalikning kuchga kirishini tasdiqlovchi hujjatlarni, shuningdek, vorislarning shaxsini va huquqqa egalikning davlat ro'yxatidan o'tganini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etishi lozim.

O'z navbatida, sug'urta kompaniyasi 15 kun muddatdan kechiktirmagan holda sug'urta qoplamasini to'lash to'g'risidagi arizani ko'rib chiqishi va o'z qarorini sug'urtalanuvchiga ma'lum qilishi shart. Sug'urta qoplamasi to'lash rad qilinganda, rad qilish to'g'risidagi qarorda asoslovchi dalillar ko'rsatilgan bo'lishi shart.

Sug'urtalanuvchi, birinchi navbatda, o'z tashabbusi yoki sug'urta kompaniyasining talabi bilan zararlangan mulkni yoki uning qoldiqlarini zarar yetkazilish holatlarini aniqlash va qoplanishi talab etiladigan zarar miqdorini aniqlash maqsadida ko'rib chiqish va mustaqil ekspertizadan o'tkazish uchun sug'urta kompaniyasiga taqdim etishi shart.

Sug'urta kompaniyasi esa, o'z navbatida, agar o'zaro yozma ravishda boshqa muddat kelishilmagan bo'lsa, zararlangan mulk yoki uning qoldiqlarini besh kundan ortiq bo'lmagan muddat ichida ko'rib chiqishi va mustaqil ekspertizasi o'tkazishi darkor.

Sug'urta kompaniyasi zararlangan mulkni yoki uning qoldiqlarini ko'rib chiqmasa va yuqorida qayd etilgan muddat ichida mustaqil ekspertiza o'tkazmasa, sug'urtalanuvchi shunday ekspertizani mustaqil ravishda tashkil etishi mumkin. Bundan tashqari, bunday holda sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga zararlangan mulk yoki uning qoldiqlarini taqdim etmaslikka haqlidir, sug'urta kompaniyasi esa mazkur mustaqil ekspertiza natijalariga e'tiroz bildirishi mumkin emas.

Sug'urta to'lovi uchun asos bo'lgan mustaqil ekspertiza qiymati sug'urta kompaniyasi tomonidan qoplanuvchi zarar tarkibiga kiritiladi, ammo har qanday takdirda ham umumiy to'lov o'rnatilgan sug'urta summasidan oshmasligi kerak. Shuni unutmaslik kerakki, sug'urta qoplamasini to'lash sug'urta kompaniyasi tomonidan zararini qoplash to'g'risidagi qaror qabul qilingandan keyin 5 kundan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Boshqa variant. Mijoz jabrlanuvchiga yetkazgan zararni o'z yonidan to'laydi, sug'urta kompaniyasi esa o'rnatilgan limit (sug'urta miqdori) doirasida mijozning xarajatini qoplaydi. Ammo sharti shundaki, bu ishni mijoz o'z sug'urta kompaniyasining yozma roziligi asosida amalga oshirgan bo'lsa va unga yetkazilgan zararni qoplaganini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etgan bo'lishi kerak. Agar mijoz zararni qisman qoplagan bo'lsa, sug'urta kompaniyasi sug'urta to'lovining tegishli qismini mijoziga, qolgan qismini esa jabrlanganga (uning vorisi yoki xuquqa egalik qiluvchi shaxsga) yuqoridagi shartga asosan to'laydi. Yana bir variant mavjud. Jabrlanuvchi hayotiga, sog'lig'iga va (yoki) mulkiga yetkazilgan zararni qoplashni so'rab yozma ravishda o'zi polis olgan sug'urta kompaniyasiga murojat qiladi. O'z navbatida, ushbu kompaniyaning sug'urta qoplamasini to'lash bilan bog'liq barcha harajatlarni qoplaydi. Bu sug'urta holati zararni bevosita bartaraf etishi deb ataladi. Ta'kidlash joizki, sug'urta kompaniyasi mijozning tashabbusi yoki sug'urta kompaniyasining talabi bilan qabul qilingan zararni bartaraf etish yoki kamaytirish bo'yicha kechiktirib bo'lmas choralar bilan bog'liq mijozning barcha talab qilingan va isbotlangan (sud xarajatlari, jarimalar va boshqa shunga o'xshash to'lovlardan tashqari) xarajatlarini qoplaydi.

Mamlakatimiz sug'urta tarixida shu kunga qadar ushbu sug'urta turi bo'yicha faoliyat yurituvchi biror sug'urta kompaniyasining bankrotga uchrash holati

kuzatilmagan. Ammo shunga qaramay, kelajakda bu holatning yuzaga kelmasligiga hech kim kafolat berolmaydi.

2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi bugungi kunda xizmat burchini bajarayotgan paytida jarohat olgan xodimlarning ijtimoiy muhofazasini ko'zda tutadi. Mehnat Kodeksi ish beruvchining xodimiga yetgan ziyon uchun javobgar ekanini belgilagan. Ma'lumki, Mehnat Kodeksining 189- va 192- moddalariga binoan, ish beruvchi olgan jarohati, kasb kasalligi yoki mehnat jarayoni bilan bog'liq ravishda sog'lig'iga yetgan zararni, shuningdek boquvchisini yo'qotganlik uchun yetgan zararni belgilangan tartibda to'liq qoplashi shart.

Ko'rinib turibdiki, xizmat burchini o'tayotgan paytda jarohat olgan xodimlarni moddiy jihatdan himoyalash ish beruvchi hisobidan amalga oshiriladi. Xodimning xizmat burchini o'tayotgan paytda olgan jarohati uchun ish beruvchi javobgar hisoblanadi.

Shu bilan birga, ish beruvchi qoplashi kerak bo'lgan zarar hajmi doim ham ish beruvchining moliyaviy imkoniyatlariga mos kelavermaydi yoki ish beruvchining faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chunki ish beruvchi qoplashi kerak bo'lgan zarar hajmiga bir vaqtda va har oyda to'lanishi kerak bo'lgan kompensatsiya to'lovlari kirishi mumkin. Masalan, Mehnat Kodeksining 190-moddasiga binoan, xodimning sog'lig'iga yetgan zarar uchun qoplanishi kerak bo'lgan mablag' xodim jarohat olgan vaqtga qadar olgan oylik o'rtacha ish haqiga qo'shimcha ravishda, xodim olgan jarohat darajasiga qarab belgilangan oylik foiz, jarohat olishi bilan bog'liq harajatlarni qoplash, shuningdek, bir martalik nafaqa ko'rinishidagi to'lovdan iborat. Bir martalik nafaqa hajmi jamoa shartnomasida, agar shartnoma tuzilmagan bo'lsa, ish beruvchi va kasaba uyushmasi yoki xodimlarning boshqa vakolatli organi o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Bunda jarohat olgan xodimga to'lanadigan bir martalik nafaqa hajmi jaroxatlangan xodimning bir yillik o'rtacha ish haqidan kam bo'lmasligi, halok bo'lgan xodimning oila a'zolariga beriladigan bir martalik nafaqa hajmi esa xalok bo'lgan xodimning oltita o'rtacha yillik ish haqidan kam bo'lmasligi kerak.

Shu munosabat bilan, "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash to'g'risida"gi Qonun barcha ish beruvchilarga ularning xodimlari xizmat burchini o'tayotgan paytda hayoti yoki salomatligiga ziyon yetgan taqdirda majburiy tarzda sug'urta himoyasini taqdim etishni ko'zda tutadi.

Qonun xodimlarning xizmat burchini o'tayotgan paytda hayoti yoki salomatligiga ziyon yetishi yoki kasb kasalligiga uchrashi, halok bo'lishi yohud kasb kasalligi oqibatida vafot etishi bois ish beruvchining javobgarligi yuzaga kelgan hollarda sug'urta kompaniyalari tomonidan davriy va bir martalik to'lovlarni to'lash uchun zarur mablag'larni to'lashlarini ta'minlovchi murakkab tizim uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda turli mulkchilik shaklidagi 34 ta sug'urta kompaniyasi faoliyat ko'rsatmokda. Jumladan, "O'zbekinvest" EIMSK jadal rivojlanayotgan sug'urta kompaniyalaridan biridir. 1994 yilda tashkil etilgan ushbu kompaniya bugun barcha viloyatlar va Qoraqalpog'iston Respublikasida keng hududiy filiallar tarmog'iga va sug'urta bo'limlariga ega.

Sug'urta qonunchiligiga asosan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining "Umumiy sug'urtalash" ning 17 toifasi bo'yicha sug'urta qilish va qayta sug'urtalash xizmatlarini ko'rsatish huquqini beradigan litsenziyasiga ega ushbu kompaniya asosiy e'tiborini bugungi kundagi dolzarb vazifa – ish beruvchining fukaroligini majburiy sug'urta qilish ko'lamini kengaytirishga qaratmoqda.

Sug'urtaning ushbu turining majburiyigi birinchi navbatda mamlakatning barcha ish beruvchilarini qamrab olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida sug'urtaning ushbu turi bo'yicha minimal sug'urta tariflarini qo'llash imkonini yaratadi. Mohiyatan, majburiy sug'urtaning bu turi mamlakat ish beruvchilari o'rtasidagi jabr ko'rgan ish beruvchilar ko'rgan zararlarni qoplash uchun mo'ljallangan mablag'larni qayta taqsimlash mexanizmi sifatida ish ko'radi.

Bu mexanizm birinchi navbatda jabr ko'rgan xodimlar ko'rgan zararni qonunda belgilangan sug'urta summasi doirasida qoplash kafolatini ta'minlaydi. Ikkinchidan, majburiy sug'urta ish beruvchi o'zining jabr ko'rgan xodmiga zararni qoplab berganda ham moliyaviy barqarorligi saqlanib qolishi va ish beruvchining faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi real usul bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur sug'urta turiga asosan ish beruvchi, ish beruvchining fuqarolik javobgarligini sug'urtalash shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi, annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi, jabrlanuvchi va naf oluvchi ushbu majburiy sug'urta turining sub'ektlari sanaladi. Jismoniy shaxs bilan qonunchilikda belgilangan tartibda mehnat shartnomasini tuzgan yuridik yoki jismoniy shaxs ish beruvchi deb tan olinadi.

Mehnat jarohati, kasb kasalligi yoki xizmat burchini bajarayotgan vaqtda salomatligiga ziyon ktib, sug'urta qoplamasini olish huquqiga ega bo'lgan xodim jabrlanuvchi hisoblanadi.

Naf oluvchi – xodim o'z xizmat burchini o'tayotgan vaqtda halok bo'lgan hollarda sug'urta qoplamasini olish huquqiga ega bo'lgan shaxslardir. Masalan, halok bo'lganning qaramog'ida bo'lgan mehnatga layoqatsiz shaxslar, shuningdek, o'n olti yoshga yetmagan farzandlari, otasining o'limidan keyin tug'ilgan bolasi, halok bo'lgan kishining ishlaydigan yo bo'lmasa, bolalar tarbiyasi bilan band bo'lgan xotini (yoki eri), yoki halok bo'lgan kishining farzandlari, uch yoshga yetmagan uka va singillari, nabiralarini tarbiyalayotgan oilaning boshqa a'zosi yoki halok bo'lganning o'limi kunida uning qaramog'ida bo'lish huquqiga ega bo'lganlar.

Mehnat jarohati, kasb kasalligi yoki xizmat burchini bajarayotgan vaqtda salomatligiga ziyon ktib, sug'urta qoplamasini olish huquqiga ega bo'lgan xodim jabrlanuvchi hisoblanadi.

Naf oluvchi – xodim o'z xizmat burchini o'tayotgan vaqtda halok bo'lgan hollarda sug'urta qoplamasini olish huquqiga ega bo'lgan shaxslardir. Masalan, halok bo'lganning qaramog'ida bo'lgan mehnatga layoqatsiz shaxslar, shuningdek, o'n olti yoshga yetmagan farzandlari, otasining o'limidan keyin tug'ilgan bolasi, halok bo'lgan kishining ishlaydigan yo bo'lmasa, bolalar tarbiyasi bilan band bo'lgan xotini (yoki eri), yoki halok bo'lgan kishining farzandlari, uch yoshga yetmagan uka va singillari, nabiralarini tarbiyalayotgan oilaning boshqa a'zosi yoki halok bo'lganning o'limi kunida uning qaramog'ida bo'lish huquqiga ega bo'lganlar.

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi umumiy sug'urta sohasida faoliyat olib borish huquqini beruvchi tegishli litsenziyaga, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomalari yoki annuitet shartnomalarini tuzish, ish beruvchi yoki jabrlanuvchi (naf oluvchi)larning sug'urta qoplamasini to'lash haqidagi talablarini belgilangan tartibda ko'rib chiqishga vakolatlangan alohida bo'linmalarga ega bo'lishi kerak. Annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchilarga ham shunga o'xshash talablar qo'yilgan. Hayot sug'urtasi sohasida faoliyat yuritayotgan sug'urtalovchilar annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchilar sifatida ish ko'rishlari mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan sug'urta sub'ektlarining majburiy sug'urtaning ushbu turini amalga oshirish chog'ida o'zaro munosabatda bo'lish tartiblari va shartlari Qonunda belgilab qo'yilgan. Sug'urta sub'ektlari o'zaro munosabatlari tartibi va shartlari majburiy sug'urtalashning ish mexanizmini tashkil etadi.

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash jarayonini shartli ravishda ikki bosqichga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich majburiy sug'urta shartnomasi imzolangan paytdan sug'urta hodisasi sodir bo'lgan kun yoki majburiy sug'urta shartnomasi tugagan sanagacha davom etadi. Ikkinchi bosqich majburiy sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta hodisasi yuzaga kelgan paytdan boshlanadi.

Birinchi bosqich sug'urta munosabatlarida faqat sug'urtaning ushbu turini amalga oshirgan sug'urtalovchi va ish beruvchi kabi sub'ektlar qatnashadi. Mazkur bosqichda majburiy sug'urta shartnomasi tuziladi va sug'urtaning ushbu turi bo'yicha sug'urta mukofoti to'lanadi. Sug'urta shartnomasiga binoan, sug'urtalovchi kelishilgan haq (sug'urta mukofoti) evaziga sug'urta hodisasi yuzaga kelganda ish beruvchi va jabrlanuvchi, yoki naf oluvchiga sug'urta shartnomasida kelishilgan sug'urta summasi doirasida sug'urta to'lovlarini to'lash majburiyatini zimmasiga oladi.

Ta'kidlash kerakki, majburiy sug'urta shartnomasining asosiy shartlari Qonunning o'zi bilan muvofiqlashtiriladi. Mazkur shartlar asosida Vazirlar Mahkamasining 177-sonli Qarori bilan ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash Qoidalari tasdiqlangan.

Ushbu Qoidalar majburiy sug'urtalashning mazkur turini amalga oshirishning umumiy qoidalari, subrogatsiya, sug'urtalovchini almashtirish yoki annuitetlar shartnomasiga ko'ra sug'urtalovchini o'zgartirish, yakuni qoidalar kabi umumiy shartlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, Qoidalar fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasiga tegishli shartlarni ham o'z ichiga oladi. Bu shartlar majburiy sug'urta shartnomasini tuzish, o'zgartirish va muddatidan avval bekor qilish, sug'urta summasi, sug'urta mukofoti va uni to'lash qoidalari, majburiy sug'urta shartnomasida tomonlarning huquq va majburiyatlari, sug'urta hodisalarini ko'rib chiqish tartibi, ko'rilgan zarar hajmini aniqlash va majburiy sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta qoplamasini to'lash, shuningdek, annuitetlar shartnomasiga tegishli, annuitetlar shartnomasini tuzish tartibini belgilovchi shartlar, sug'urta summasi, sug'urta mukofoti va annuitetlar shartnomasi bo'yicha qaytarib sotib olish summasi, annuitetlar shartnomasida tomonlarning huquq va

majzburiyatlari, annuitetlar shartnomasi bo'yicha joriy to'lovlar shaklida sug'urta qoplamalarini to'lash tartibi, annuitetlar shartnomasini o'zgartirish va muddatidan avval bekor qilish tartibidan iborat.

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasi oshkora shartnoma hisoblanadi va bir yil muddatga tuziladi. Lekin agar ish beruvchining faoliyati bir yildan kam muddat davom etishi mo'ljallangan bo'lsa, u holda shartnoma ish beruvchi tomsonidan ushbu faoliyatni olib borish muddatiga tuziladi.

Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalashda sug'urta mukofoti quyida keltirilgan formulalar orqali aniqlanadi:

Shartnoma 1 yil muddatga tuzilganda:

$$SMQ = SS \times YBS \times STK / 100$$

Shartnoma 1 yildan kam muddatga tuzilganda:

$$SQM = SS \times YBS \times STK / 100 / 365 \times K$$

Bu yerda:

SMQ – Sug'urta mukofoti qiymati;

SS – Sug'urta summasi;

YBS – Yillik bazaviy stavka;

STK – Sug'urta tarifining mos koeffitsenti;

K – Shartnoma tuziladigan kunlar soni.

Majburiy sug'urtaning ushbu turi bo'yicha sug'urta summasi quyidagicha belgilanadi:

- majburiy sug'urta shartnomasi tuzilayotgan sanaga kelib bir yildan ko'p faoliyat olib borgan ish beruvchi uchun – ish beruvchining barcha xodimlarining ushbu shartnoma tuzilgunigacha o'tgan o'n ikki oyda olgan yillik ish haqi hajmida;
- o'z faoliyatini yangitdan boshlayotgan ish beruvchi uchun – barcha xodimlarning majburiy sug'urta shartnomasi tuzilgandan keyin keladigan o'n ikki oy uchun oladigan ish haqi hajmida. Bunda yillik ish haqi miqdori birinchi oydagi ish haqini o'n ikkiga ko'paytirish yo'li bilan hisoblanadi;
- o'z faoliyatini kamida bir yil avval boshlagan ish beruvchi uchun ish beruvchining barcha xodimlari ish beruvchining ushbu faoliyatini amalga oshirish muddatida olgan ish haqi hajmida.

Majburiy sug'urta bo'yicha sug'urta mukofoti sug'urta tariflari asosida hisoblanadi. Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash bo'yicha sug'urta tarifi ikki tarkibiy qismdan shakllantiriladi: bazaviy stavka va ish beruvchi olib borayotgan faoliyatning xavflilik darajasiga qarab bazaviy stavkaga ko'paytiriladigan koeffitsent.

Bazaviy stavka ish beruvchilar va sug'urtalovchilar uchun yagona hisoblanadi va ish beruvchining fuqarolik javobgarligi shartnomasi bo'yicha sug'urta summasining yillik 0,1% miqdorida belgilanadi.

Bazaviy stavkaga ko'paytiriladigan koeffitsent ish beruvchi olib boradigan faoliyatning xavflilik darajasiga qarab belgilanadi. Faoliyat xavflilik darajasi Klassifikatsiyaga muvofiq belgilanadi.

Ish beruvchining faoliyat turining xavflilik darajasi Klassifikatsiyasi Qoidalari asosida tasdiqlangan. Ushbu Klassifikatsiyaga binoan, iqtisodiyot sohalari kasbiy

xatarlarning 20 ta sinfiga ajratilgan. har bir sinf bo'yicha tegishli koeffitsentlar belgilangan. Agar ish beruvchi Klassifikatsiyada keltirilmagan faoliyat turi Bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, faoliyatning bu turiga nisbatan kasbiy xatarlar sinflari bo'yicha o'rtacha sug'urta tariflariga teng 3,400 hajmidagi koeffitsent qo'llaniladi.

Shuningdek, sug'urtaning ushbu turi bo'yicha sug'urta tariflari tarkibi ham belgilangan bo'lib, bunda sug'urta mukofoti hajmidagi nettog'stavka va sug'urta mukofoti hajmida majburiy sug'urtani amalga oshirish harajatlari ulushi belgilab beriladi. Sug'urta tarifi tarkibiga muvofiq, tarif stavkasining 70% ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasi bo'yicha to'lovlar va 30% ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash xarajatlari (shu jumladan, sug'urta hodisalarining oldini olishga oid ogohlantirish tadbirlari zahirasiga chegirmalar tarifining 5% ni tashkil etadi) dan iborat.

Bundan tashqari, majburiy sug'urta bo'yicha sug'urta tariflari koeffitsentini qo'llash tartibi 1 yildan kam muddatga shartnomalar tuzilishini ham hisobga oladi. Majburiy sug'urta shartnomasi 1 yildan kam muddatga tuzilganda Ushbu shartnoma bo'yicha to'lanishi kerak bo'lgan sug'urta mukofoti hajmi sug'urta summasining yillik bazaviy stavkaga, sug'urta tarifining tegishli koeffitsenti va majburiy sug'urta shartnomasi yilning necha kuniga tuzilayotganiga qarab kunlar soni ulushiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi.

Shuningdek, Qoidalar Bilan quyidagi hujjatlarning namunalari tasdiqlangan:

- ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasi va annuitetlar shartnomasi;
- ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasini tuzish va annuitetlar shartnomasi haqidagi arizalar;
- ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomasi bo'yicha sug'urta polisi va annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urta polisi blankalari;
- sug'urta qoplamasini to'lash haqidagi ariza;
- ishlab chiqarishdagi baxtsiz xodisa va boquvchisini yo'qotganlik bilan bog'liq zararlarni qoplash haqidagi buyruqlar.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ikkinchi bosqichda sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta hodisasi yuzaga kelganda boshlanadi. Qonunga muvofiq sug'urta hodisasi bu – majburiy sug'urta shartnomasi amalda bo'lgan vaqtda xodimning jarohat olishi, kasb ksalligi yoki xizmat burchini bajarayotgan vaqtda salomatligiga yetgan zararlarni qoplash bo'yicha ish beruvchining javobgarligi yuzaga kelganini tasdiqlovchi holatdir.

Ikkinchi bosqichda majburiy sug'urta munosabatlari tomonlariga jabrlanuvchi, naf oluvchi va annuitet shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi qo'shiladi. Sug'urta hodisasi yuzaga kelganda jabrlanuvchi va naf oluvchi majburiy sug'urta shartnomasiga asosan sug'urta qoplamasini oluvchilarga aylanadilar.

Majburiy sug'urta bo'yicha sug'urta qoplamasi quyidagi ko'rinishlarda amalga oshiriladi:

- jabrlanuvchining mehnat jarayonida jarohat olguniga qadar bo'lgan o'rtacha oylik ish haqiga xodimning kasbiy layoqatini yo'qotish yoki kasb kasalligi darajasiga nisbatan foizlar ko'rinishidagi har oylik to'lovlar;

- halok bo'lganning o'rtacha oylik ish haqidan uning o'ziga tegishli bo'lgan hamda uning qaramog'ida bo'lib, mehnatga layoqatli bo'lgan , lekin yetkazilgan zararni qoplashga huquqi bo'lmagan shaxslarga tegishli ulushi chegirib tashlangan har oylik to'lovlar;
- jabrlanuvchi yoki manfaat ko'ruvchiga qonunchilikda belgilangan hollarda bir martalik nafaqa to'lovlari;
- majburiy sug'urta shartnomasida belgilangan hajmda Dafn marosimlari xarajatlari;
- ish beruvchining qonunchilikka muvofiq qo'shimcha xarajatlari.

Shuni ta'kidlash zarurki, sug'urta qoplamalarini to'lash muddatiga qarab uni to'lash tartibi belgilanadi. Agar yetkazilgan zararni qoplash bir yildan ortiq muddatga mo'ljallangan to'lovlarni ko'zda tutsa, u holda sug'urta to'lovlari bevosita jabrlangan yoki naf oluvchiga to'lanadi.

Agar yetkazilgan zararni qoplash bir yildan ko'p muddatga mo'ljallangan to'lovlarni ko'zda tutsa, u holda sug'urta to'lovlari sug'urtalovchi tomonidan ish beruvchiga to'lanadi. Bunda ish beruvchi sug'urtalovchi Bilan annuitetlar shartnomasini tuzishi shart va majburiy sug'urta shartnomasi bo'yicha olgan sug'urta to'lovlarini faqat annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urta mukofotlarini to'lashga sarf qilishi kerak. Bu holda sug'urta munosabatlariga annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urtalovchi ham qo'shiladi. Sug'urta to'lovlari muntazam asosda va bir yildan ortiq muddatga to'lanishi munosabati bilan ish beruvchi va hayot sug'urtasiga ixtisoslashgan sug'urtalovchi o'rtasida annuitetlar shartnomasi tuziladi. Shu tariqa, keyinchalik jabrlanuvchi yoki manfaat ko'ruvchi annuitetlar shartnomasi bo'yicha muntazam ravishda zararni qoplash hisobiga to'lovlar oladi.

Anuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urta summasi jabrlanuvchi yoki manfaat ko'ruvchiga yetkazilgan zararning qonunchilikka muvofiq ravishda qoplab berilishi kerak bo'lgan hajmda belgilanadi.

Anuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urta mukofotlari ish beruvchi tomonidan annuitetlar shartnomasi bo'yicha sug'urta muddatining hammasi uchun bir martada to'lab beriladi.

Shuni aytilish kerakki, bugungi kunda respublikada majburiy sug'urtaning ijtimoiy yo'naltirilgan tizimi qurilmoqda. Bu tizim mamlakat iqtisodiyotining zamonaviy talablariga to'la javob beradi. Majburiy sug'urta turlarining manna shunday tizimlarining tatbiq etilishi yaqin yillar ichida mamlakat sug'urta bozorini rivojlantirishga qudratli turtki beradi va majburiy sug'urtaning aholini ijtimoiy himoyalashda ishtirokini kengaytiradi.

3. Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash sug'urtachining sug'urta ob'ektiga keltirilgan zararni to'liq yoki qisman qoplash miqdorida sug'urta to'lovlari bo'yicha majburiyatlarni ko'zda tutuvchi sug'urta turlarini ifoda etadi.

Bunda jismoniy shaxsning mulkiy manfaatlari sug'urta ob'ekti hisoblanadi. Ushbu ob'ektni sug'urta qilish to'g'risida fuqarolik qonunchiligi tomonidan belgilangan tartibda jismoniy shaxsning uchinchi shaxs tomonidan sug'urtalangan kasbiy faoliyatni amalga oshirish munosabati bilan yetkazilgan zararni qoplash majburiyatlari bilan bog'liq sug'urta shartnomasi tuziladi. Kasbiy faoliyatga talablar va uni amalga oshirish tartibi tegishli qonunchilik hamda me'yoriy hujjatlar tomonidan belgilanadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash kasbiy faoliyatni amalga oshirishda uchinchi shaxsga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan turli shaxslar toifalarining mulkiy manfaatlarini sug'urta qilish turlarini birlashtiradi. Ko'pincha shifokorlar, notariuslar, baholovchilar, ekspertlar, qo'riqchilar, advokatlar va boshqalarning kasbiy javobgarligi sug'urta qilinadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalashda boshqa sug'urta turlaridan farqli ularoq sug'urta holatining boshlanishi tashqi omillarga (tabiiy ofatlar va kesin o'zgarishlar, uchinchi shaxs harakatlari va hokazolar) emas, balki muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan shaxs malakasiga bog'liq. Sug'urtachi sug'urta shartnomasi tuzganidan so'ng kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs ehtiyotkorlik bilan ish tutishi va kasbiy ko'nikmalarni namoyon etishi lozim.

Ko'pchilik holatlarda sug'urta holatining boshlanishi sudning mutaxassisning mijozga moddiy zarar yetkazganligi va uning miqdori uchun mulkiy javobgarligini belgilovchi qarori qonuniy kuchga kirgandan keyin tan olinadi. Bundan tashqari, sug'urtachining uchinchi shaxsga e'tirozlarni sudgacha hal etishda yetkazgan zarari uchun javobgarligining belgilanishi ham faqat sug'urtachi tomonidan yetkazilgan zarar aniq isbotlanganda sug'urta holati sifatida tan olinishi mumkin. Bunda sug'urta shartnomasida sug'urtachi javobgarligining paydo bo'lishi asosli ekanligini tan olish va zararni qoplash miqdorini aniqlash sug'urtachi yoki vakolatli vakili ishtirokida amalga oshirilishi kelishib olinadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalashning har bir turi ma'lum bir kasbning o'ziga xos xususiyatlari bilan asoslangan o'z xususiyatlariga ega. Har bir ma'lum kasbning o'ziga xos xususiyatlari kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasini tuzishda hisobga olinadi. Bu borada sug'urtachining o'z kasbiy majburiyatlarini bajarishga vijdonan, mulohaza bilan va asosli yondoshuvi kasbiy javobgarlikni sug'urtalashda umumiy prinsip sanaladi. Aks holda sug'urtachi sug'urta qilish shartnomasi bo'yicha o'z javobgarligidan ozod etilishi mumkin.

Xorijiy amaliyotda kasbiy javobgarlikni sug'urtalashning ayrim turlari majburiy asosda amalga oshiriladi, ya'ni yuridik yoki jismoniy shaxslar (masalan, shifokorlar, rielterlar, baholovchilar, notariuslar va boshqalar) kasbiy javobgarlikni sug'urtalash polisisiz ma'lum bir kasbiy faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega emas.

Bu borada sug'urtalanuvchi - kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan yuridik yoki jismoniy shaxs, sug'urtachi - sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun tashkil etilgan va belgilangan tartibda ro'yxatga olingan hamda korxonaning kasbiy javobgarlikni sug'urtalash huquqini beruvchi litsenziyaga ega yuridik shaxs sug'urta huquqiy munosabat sub'ekti hisoblanadi. Ushbu sug'urta sub'ektlari sug'urta majburiyatlarining asosiy tomonlari, ya'ni sug'urta shartnomasi tomonlaridir. Bundan tashqari, jabr ko'rgan shaxs (sug'urta shartnomasi uning foydasiga tuzilgan) ham kasbiy javobgarlikni sug'urtalash sub'ektlari sirasiga kiradi. Odatda, jabr ko'rgan shaxs, agarda sug'urta shartnomasida boshqa narsa ko'zda tutilmagan bo'lsa, yetkazilgan zarar miqdorida sug'urta to'lovi olishga haqqi bor.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasini tuzishda jabr ko'rganlar (foyda oluvchilar) sug'urtalanuvchiga ham sug'urtachiga ma'lum qilinmaydi. Ushbu holatda sug'urta shartnomasida bu shartnoma kimning foydasiga tuzilganligi aytilmagan yoki u sug'urta qiluvchi yoxud boshqa shaxs foydasiga tuzilgan bo'lsada,

sug'urta to'lovi olish huquqiga foyda oluvchi faqatgina sug'urta qiluvchi uning oldida javobgar bo'lgan shaxsgina (yoki uning merosxo'ri) hisoblanadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasi shartlarida sug'urtachining sug'urtalanuvchi yoki uning xodimi vakolatiga nisbatan kafolatlari ko'zda tutilmagan.

Sug'urtachi uchinchi shaxsga sug'urtalanuvchi tomonidan qonuniy va me'yoriy hujjatlar buzilishi, sug'urtalanuvchining atayin harakatlari natijasida zarar yetkazilsa sug'urtalanuvchi majburiyatlari bo'yicha javobgar hisoblanmaydi. Sug'urtalanuvchining harakatlaridagi niyatni isbotlash sug'urtachi zimmasiga yuklatiladi. Sug'urtalanuvchining niyati sudning qonuniy kuchga kirgan qarori, hukmi bilan aniqlanadi. Agarda sug'urtalanuvchiga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa, sug'urta mukofoti to'g'risidagi masala sud qarori va hukmigacha to'xtatiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Notariat to'g'risida"gi qonunining 20-moddasiga binoan shaxsiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius o'z faoliyati sug'urta qilish shartnomasini tuzishga majbur. Notarius o'z majburiyatlarini sug'urta shartnomasini tuzmasdan turib bajarish huquqiga ega emas.

Notariusning qonunchilik tomonidan belgilangan tartibda uchinchi shaxsga notarial faoliyatni amalga oshirishda yetkazilgan zararni qoplashga doir majburiyatlari bilan mulk manfaatlarini sug'urta ob'ektlari hisoblanadi.

Notariuslarning kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasi shartlariga muvofiq sug'urta qiluvchi sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan sug'urta mukofotini to'laganidan keyin sug'urtalanuvchiga sug'urta shartnomasining amal qilinish davrida ahamiyatga ega bo'lgan notarial harakatlarni qonunga xilof ravishda amalga oshirishgan (yoki kerakli notarial harakatlari bajarmagan) sug'urta qiluvchi o'z kasbiy majburiyatlarini tegishli tarzda bajarmagani oqibatida yuzaga kelgan e'tirozlar bo'yicha zararni qoplash majburiyatlarini qabul qiladi.

Sug'urta qiluvchining zararni qoplash majburiyati notarius mijozlariga notarius tomonidan o'zining kasbiy majburiyatlarini amalga oshirishdagi e'tiborsiz harakatlari, xatolari yoki kerakli notarial hatti-harakatlarni bajarilmasligi natijasida yuzaga kelgan zarar yetkazilgan holatlarda paydo bo'ladi. Sug'urtachi odatda amaldagi qonunchilikka nomuvofiq tarzda amalga oshirilgan notarial harakatlar yoki sug'urtalanuvchining g'arazli niyatida kerakli notarial harakatlarni bajarmaslik natijasida yetkazilgan zararni qoplamaydi. Notariusning g'araz niyati sudning qonuniy kuchga kirgan qarori va hukmi bilan aniqlanadi. Bunda sug'urtalanuvchining harakatlarida g'araz niyat borligini isbotlash sug'urtachi zimmasiga yuklanadi.

Sug'urta holati sug'urtalanuvchining zararni qoplash majburiyati belgilangan paytdan boshlanadi. Odatda sug'urta holati notariusga uchinchi shaxsga u tomonidan bajarilgan noqonuniy notarial harakatlar, xatolar yoki kerakli notarial harakatlarni bajarmaslik oqibatida yetkazilgan zararni qoplashni yuklaydigan sud organining qarori kuchga kirgach, boshlangan hisoblanadi. Sug'urta shartnomasida sug'urta holatini belgilash va mijozning notariusga zararni qoplash talabi bildirilgan e'tirozi asosli bo'lganda, uni sug'urta yo'li bilan to'lash majburiyati ko'zda tutiladi. Sug'urta holatini aniqlash sug'urta shartnomasida bayon etilishi shart.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi bo'yicha eng kam sug'urta summasi O'zbekiston Respublikasining "Notariat to'g'risida"gi qonunining 20-moddasiga muvofiq begilangan eng kam ish haqining yuz baravar miqdoridan kam bo'lmasligi kerak.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi notariusning yozma arizasi asosida tuziladi. Arizada odatda notarius haqida sug'urta xavfi darajasini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega ma'lumotlar, ya'ni kasbiy javobgarligi sug'urta qilinayotgan shaxsning ismi sharifi, kasbi, kasbiy faoliyati boshlangan sana, shaxsiy notarial amaliyot bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olish sanasi va raqami, pochta manzili, telefon, faks, teleks ko'rsatiladi. Ariza berish paytida notarius faoliyati sug'urtalangani, avval tuzilgan sug'urta shartnomasi to'xtalishi nimaga bog'liqligi, notariusning kasbiy faoliyatiga taaluqli xatolar, ehtiyotsizlik yoki kamchiliklar bilan bog'liq e'tiroz bildirilgan ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi notarius kasbiy faoliyatini amalga oshirishda o'z harakatlari uchun javob bergandagina, shaxslar foydasiga tuzilgan hisoblanadi. Sug'urta shartnomasini tuzishda foyda oluvchilar sug'urtalanuvchi yoki sug'urtachiga ma'lum qilinmaydi. Shunday bo'lsada, sug'urta shartnomasida u kimning foydasiga tuzilgani aytilmagan bo'lsa yoki shartnoma notarius yoxud boshqa shaxs foydasiga tuzilgan bo'lsa ham sug'urta to'lovi olish huquqiga ega foyda oluvchi faqatgina notarius uning oldida javobgar bo'lgan shaxs bo'lishi mumkin.

Sug'urta shartnomasi odatda bir yildan kam bo'lmagan muddatga tuziladi. Sug'urta shartnomasi agarda shartnomada boshqa narsa ko'zda tutilmagan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta mukofotlari to'langanidan keyin kuchga kiradi.

Sug'urta shartnomasining amal qilinishi shartnomada ko'rsatilgan muddatda yoki sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta summasi to'liq to'langan yoxud sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta manfaatini yo'qotgan holatda to'xtatiladi. Sug'urtalanuvchining sug'urta manfaatdorligi notarius vakolatini to'xtatganda yo'qotilgan sanaladi. Ushbu holatda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga bu haqda yozma bildirishnoma va sug'urta manfaatdorlik yo'qolganini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etadi. Shartnomani sug'urtalanuvchining sug'urta manfaatdorligi yo'qotganligi natijasida muddatidan oldin to'xtatilishi sug'urtachi sug'urtalanuvchiga sug'urta mukofoti sug'urta shartnomasining bekor qilinishining haqiqiy sanasidan unda ko'rsatilgan amal qilish sanasigacha qolgan muddatga mutannosib tarzda qaytaradi.

Odatda sug'urta shartnomasida sug'urtalanuvchining quyidagi majburiyatlari ko'zda tutiladi: sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlarini aniqlash uchun barcha imkoni bor va maqsadga muvofiq chora-tadbirlarni qabul qilish; sug'urtachini unga sug'urta holati munosabati bilan bildirilayotgan barcha e'tiroz haqida kechiktirmasdan (sug'urta shartnomasida kelishilgan muddatda) xabardor qilish; sug'urtachiga sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlarini, yetkazilgan zarar xususiyatlari va miqdori haqida muhokama qilish imkonini beradigan barcha axborotlar hamda hujjatlarni taqdim etish.

Sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urtachi unga sug'urtalanuvchi nomidan zararni undirish to'g'risida talab qayd etilgan e'tirozlar bildirilgan holatda

muzokaralar olib borishi va yetkazilgan zararni qoplash haqida bitim tuzish, sug'urta holati holatlari va sabablarini yoki sug'urtalanuvchining roziligini kutmasdan zarar miqdorini aniqlash uchun choralar ko'rish, shuningdek, sud va boshqa vakolatli organlarda sug'urtalanuvchi nomidan hamda topshirig'i bo'yicha ish yuritish huquqiga ega.

Agarda notarius rozi bo'lmasa yoki boshqa tarzda qayd etilgan harakatlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilsa, sug'urtachi sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortishi mumkin.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasida sug'urta mukofotini to'lash muddatlari aniqlanadi. Sug'urta mukofotining miqdori sug'urta shartnomasiga muvofiq belgilanadi va sug'urta summasi miqdoriga bog'liq bo'ladi.

4. Sug'urta mukofoti tarif stavkalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi va tanlangan sug'urta summasiga bog'liq bo'ladi. Sug'urta tariflari statistika ma'lumotlari, sug'urta bozori konyukturasi, tavakkalchilik darajasi, sug'urta qilish muddati va sug'urta summasi miqdori hisobga olingan holda belgilanadi. Bundan tashqari, sug'urta mukofoti miqdori notarius tomonidan kasbiy harakatlarning amalga oshirilishi va amalga oshirilayotgan notarial harkatlar turlari munosabati bilan e'tirozlarni qonunda belgilangan tartibda qondirish to'g'risida ma'lumotlar aniqligiga bog'liq bo'ladi. Notarius ijro xatlarini amalga oshirish chog'ida sug'urtachi oshiruvchi koeffitsentlarni qo'llashi mumkin.

Hisoblab chiqarilgan sug'urta mukofoti sug'urtalanuvchi tomonidan bir yo'la yoki qisman naqd yoxud naqdsiz yo'li orqali shartnoma tuzilgan kundan boshlab kelishilgan muddat ichida to'lanishi mumkin. Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda esa sug'urta summasi sug'urta mukofotining to'langan qismiga mutanosib ravishda kamayadi.

Notariusga e'tirozlar u bilan shartnoma munosabatidan bo'lgan mijoz va u bilan shartnoma munosabatida bo'lmagan, biroq yetkazilgan zarar sababli e'tiroz bildirish huquqiga ega shaxslar tomonidan bildirilishi mumkin.

Sug'urta holati sodir bo'lgan chog'da sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasida belgilangan muddatda bu haqda sug'urtachiga yozma ravishda xabar berishga majbur.

Sug'urta holati sodir bo'lgan chog'da sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati sodir bo'lganini isbotlovchi barcha kerakli hujjatlarni taqdim etadi. Bunda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati bilan bog'liq unga ma'lum bo'lgan yoki paydo bo'lgan ma'lumotlar va vaziyatlarni xabar qilishi shart. Sug'urtachi taqdim etilgan hujjatlar xaqiqiyligini tekshirish huquqiga ega.

Sug'urta to'lovi sug'urtachi tomonidan sug'urta shartnomasida belgilangan muddat davomida sug'urtalanuvchidan sodir bo'lgan sug'urta holati haqida barcha kerakli hujjatlarni olganidan keyin to'lanadi. Sug'urta to'lovi miqdori sug'urta polisida ko'rsatilgan sug'urta summasidan oshmasligi kerak. Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasi shartlarini tegishli ravishda bajarmasa, sug'urta to'lovi summasini kamaytirish huquqiga ega. Sug'urta to'lovi miqdori zarar va e'tiroz bildiruvchi tomonidan qilingan sarf-harajatlar, shuningdek, notarius tomonidan sug'urtachining yozma ravishdagi roziligi bilan qilingan sarf-harajatlar miqdori summasi kabi aniqlanadi. Biroq sug'urta shartnomasi sug'urtachining har bir

sug'urta holati va jabr ko'rgan kishi tomonidan bildirilgan e'tiroz bo'yicha javobgarligi limitini belgilashi mumkin. Agarda notariusga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa, sug'urta to'lovini to'lash haqida masalani hal qilish to'xtatiladi.

Notariusning bir yo'la bir qancha mijozlarining zararini qoplashda agarda uning miqdori sug'urtachi javobgarligining umumiy limitidan ohsa (sug'urta summasining sug'urta shartnomasi bo'yicha miqdori), sug'urta to'lovi har bir jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar summasiga nisbatan sug'urtachi javobgarligining umumiy limitiga mutanosib ravishda to'lanadi.

Shuningdek, sug'urta shartnomasida notarius tomonidan qoplanishi lozim bo'lgan zarar miqdori - franshiza ko'zda tutilishi mumkin. Ushbu holatda kompaniya notarius tomonidan franshiza miqdorida qoplanishi lozim bo'lgan summadan oshadigan zararni qoplash majburiyatini qabul qiladi.

Notarius harakatiga bildirilgan e'tirozlar, shikoyatlar, arizalarni ko'rib chiqish bilan bog'liq sud yoki boshqa sarf-harajatlar, agarda ushbu sarf-harajatlar sug'urtalanuvchi zimmasiga yuklatilgan bo'lsa, sug'urtachi tomonidan sug'urtachi javobgarligi limiti doirasida qoplanadi.

Sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasiga amal qilish bekor qilinganidan keyin sug'urtachi undan sug'urta shartnomasiga amal qilish davrida sug'urta holati to'g'risida e'tiroz (bildirish) olgan bo'lsagina, sug'urta summasini olish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Pul mablag'lari sug'urtachining hisobraqamidan sug'urtalanuvchi hisobraqamiga o'tkazilgan kun sug'urta summasi to'lash kuni hisoblanadi.

Sug'urtachi quyidagi hollarda sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish huquqiga ega: agarda sug'urtalanuvchi soxta ma'lumotlar taqdim etgan va ular asosida sug'urta shartnomasi tuzilgan bo'lsa; agarda zarar sug'urtalanuvchi aybi bilan yetkazilgan bo'lsa; agarda zarar sug'urtachi yoki uning mijozining bevosita g'arazli niyati sababli yetkazilgan bo'lsa; agarda sug'urtalanuvchi notarial harakatlarni qonuniy muddatlardan tashqari amalga oshirgan bo'lsa (litsenziyani chaqirib olish, litsenziyaning amal qilish muddati tugashi); agarda sug'urtalanuvchi sug'urtachining sug'urta shartnomasida ko'zda tutilgan harakatlarni amalga oshirishiga rozi bo'lmasa yoki boshqacha yo'l bilan to'sqinlik qilsa; agarda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati sodir bo'lgani to'g'risida o'z vaqtida xabar bermasa.

Agarda sug'urta to'lovi to'langanidan keyin ushbu to'lov notarius yoki boshqa manfaatdor shaxslar tomonidan g'arazli harakatlar natijasida qalbaki yo'llar bilan olinganligi aniqlansa, to'langan mablag'ning hammasi uni to'lagan sug'urtachiga qaytariladi. Sug'urtachi va sug'urtalanuvchi o'rtasida yuzaga keladigan barcha tortishuvlar muzokaralar yo'li bilan, o'zaro kelishuvga erishilmasa, sudda hal etiladi.

5. Sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta mukofoti miqdori sug'urta summasi miqdoridan kelib chiqqan holda sug'urtachining tarif stavkasi bo'yicha hisoblanadi. Sug'urta tariflari statistika ma'lumotlari, sug'urta bozori konyukturasi, tavakkalchilik darajasi, sug'urtalanuvchi faoliyati turini sug'urta qilish muddati, tanlangan tavakkalchilik va tavakkalchilik darajasiga ta'sir qiluvchi boshqa holatlar hisobga olingan holda belgilanadi.

Sug'urta mukofoti auditorlik xizmatlarni amalga oshirishga doir rejalashtirilayotgan aylanma mablag' asosida belgilanadi. Sug'urta shartnomasining

amal qilish muddati yoki shartnomada belgilangan boshqa davrning tugashi bilan odatda sug'urta puli va sug'urta mukofoti miqdori sug'urtalanuvchi faoliyatining natijalari hisobga olingan holda qayta hisoblanadi.

Sug'urta mukofotini to'lash tartibi tomonlar kelishuvi bo'yicha belgilanadi: bir yo'la yoki qisman sug'urtachining hisobraqamiga naqd pulsiz o'tkazish yo'li bilan. Sug'urta mukofoti sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta shartnomasida kelishilgan muddat ichida shartnoma imzolangan kundan boshlab to'lanadi. Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda sug'urta puli sug'urta to'lovining to'langan qismiga mutanosib ravishda kamayadi.

Shartnomani bir yildan kam muddatga tuzilganda sug'urta mukofoti yillik sug'urta mukofoti summasidan foiz hisobida ajratiladi. Sug'urta shartnomasiga to'liq bir oy amal qilinmagan holatda ham sug'urta mukofoti to'liq to'lanadi. Shartnomani bir yildan oshiq muddatga tuzishda sug'urta to'lovi imtiyozli tarif stavkalari bo'yicha hisoblanadi.

Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda sug'urta polisida sug'urtalanuvchi tomonidan haqiqatdan ham to'langan sug'urta mukofoti va unga tegishli sug'urta puli ko'rsatiladi.

Sug'urtalanuvchi sug'urtachiga yozma ravishda sug'urta shartnomasiga amal qilish muddati ichida tavakkalchilik darajasidagi o'zgarishlar haqida xabar qilish shart. Agarda tavakkalchilik darajasining oshishi sug'urta mukofoti miqdorini oshirish zaruratini yuzaga keltirganda sug'urtachi sug'urtalanuvchiga qo'shimcha sug'urta mukofoti uchun hisob bilan birga sug'urta shartnomasiga kiritilgan tegishli qo'shimchalarni ham jo'natadi. Sug'urtalanuvchi qo'shimcha sug'urta mukofotini to'lashi va mukofot uchun hisobni hamda shartnomaga qo'shimcha matnini olgan kundan boshlab sug'urta shartnomasiga kelishilgan muddat ichida qo'shimchani imzolashi yoki sug'urta shartnomasini buzishni talab qilishi mumkin.

Agarda sug'urtalanuvchi ko'rsatilgan hatti-harakatlarni bajarmasa, sug'urtachi sug'urta shartnomasini bekor qilishni va shartnomani bekor qilish orqali yetkazilgan zararni qoplashni talab qilish huquqiga ega.

Sug'urta shartnomasini amal qilish davri tugagandan keyin va u bo'yicha sug'urta holati sodir etilmasa sug'urtalanuvchiga shartnoma bo'yicha to'langan sug'urta mukofotining bir qismi qaytariladi.

Sug'urtalovchining javobgarligi uning hisobraqamiga sug'urta mukofoti kelib tushgan kundan boshlanadi, sug'urta to'lovini to'lash bo'yicha sug'urtachi javobgarligining kuchga kirishi odatda sug'urta polisi bilan tasdiqlanadi. Sug'urta polisi sug'urtalanuvchiga sug'urta mukofotini sug'urtachining hisobraqamiga sug'urta shartnomasida kelishilgan muddat ichida kelib tushgan kundan boshlab beriladi.

Sug'urta holati sodir etilganda yoki uning boshlanishiga sabab bo'luvchi holatlarda, shuningdek, uchinchi shaxsdan e'tirozlar kelib tushganda sug'urtalanuvchi sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlarini aniqlash uchun kerakli choralarni, zararining oldini olish yoki kamaytirish, zarar yetkazilgan shaxslar hayoti va mulkini saqlashga oid barcha imkoni bor va maqsadga muvofiq choralarni ko'rishi, qisqa muddat ichida sug'urta qiluvchiga ushbu holatning sodir etilgani haqida xabar berishi va unga ushbu ishga taaluqli barcha hujjatlarni yuborishi,

sug'urta qiluvchiga uning oqibatlarini, sudda ishni ko'rish va ushbu ishga taaluqli boshqa faktlar haqida ma'lumot berishi, agarda sug'urtalanuvchi sug'urta holati bo'yicha sug'urtachi va sug'urtalanuvchining manfaatlarini sudda hamda suddan tashqari tartibda himoya qilish uchun o'z advokatini yoki boshqa vakolatli shaxsni tayinlash kerak deb hisoblasa unga bu borada imkoni boricha yordam berishi, zararni to'lamasligi, sug'urta holati bo'yicha sug'urtalanuvchiga bildirilgan talablarni qisman yoki to'liq tan olmasligi, bunday talablarni bartaraf etish bo'yicha sug'urta qiluvchining roziligisiz hech qanday majburiyatlarni qabul qilmasligi, sug'urtalanuvchi imkoni boricha sug'urta qiluvchining zarar yetkazilgan mulkni ko'zdan kechirish va yetkazilgan zarar miqdorini belgilashda ishtirok etishini ta'minlashi, sug'urta holatida yetkazilgan zarar uchun javobgar bo'lgan uchinchi shaxsga nisbatan teskari talablarni ta'minlashga oid barcha choralarni ko'rishi, agarda sug'urtalanuvchida zararni muntazam to'lashni to'xtatishi yoki uning miqdorini qisqartirish imkoni paydo bo'lganda, bu haqida sug'urtachiga xabar berishi va bunday to'lovlarni to'xtatish yoki ularning miqdorini kamaytirish bo'yicha barcha choralarni ko'rishi shart.

Sug'urtachi sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urtalanuvchining sug'urta holati sababli yuzaga kelgan mulkiy yo'qotishlarining o'rnini to'ldiradi. Agarda shartnomaga amal qilish davrida ahamiyatga ega bo'lgan sug'urta holati sug'urta qilish boshlangunga qadar ahamiyatga ega bo'lgan yoki ta'sir qilishni boshlagan sabablarga ko'ra sodir etilsa, zarar sug'urtalanuvchiga shartnomani tuzish paytida ushbu sug'urta holatining boshlanishiga sabab bo'lgan sabablar haqida unga ma'lum bo'lmaganda to'lanishi lozim.

Agar sug'urta to'lovi sug'urta summasi miqdorida to'langan bo'lsa, sug'urta polisiga amal qilish to'lov to'langan paytdan boshlab bekor qilinadi. Sug'urta puli miqdorida to'liq to'lanmagan sug'urta to'lovi to'lanadigan sug'urta polisi o'z kuchini unga amal qilish muddati oxirigacha sug'urta summasi va to'langan summa o'rtasida farq miqdorida saqlab qolinadi.

Sug'urta to'lovi sug'urtachi tomonidan sug'urta shartnomasida belgilangan muddat ichida sug'urtalanuvchidan sodir etilgan sug'urta holati to'g'risidagi barcha kerakli hujjatlar olingandan keyin to'lanadi. Sug'urta to'lovi sug'urtalanuvchining isbotlangan javobgarligi miqdorida sug'urta polisida ko'rsatilgan sug'urta pulidan ortiq bo'lmagan holda to'lanadi.

Sug'urtachining hisobraqamidan sug'urtalanuvchining hisobraqamiga pul o'tkazilgan kun sug'urta to'lovi to'langan kun hisoblanadi.

Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasi shartlarini tegishli ravishda bajarmasa, sug'urta to'lovi miqdorini kamaytirish huquqiga ega.

Sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasiga amal qilish bekor qilinganidan so'ng sug'urtachiga sug'urta shartnomasiga amal qilish davrida undan sug'urta holati to'g'risida e'tiroz bildirilgandagina sug'urta to'lovini olishi mumkin.

Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi ataylab soxta ma'lumotlar taqdim etgan va ular asosida sug'urta shartnomasi tuzilgan bo'lsa, zarar sug'urtalanuvchi aybi bilan yetkazilmagan bo'lsa, zarar sug'urtalanuvchi yoki korxonaning bevosita g'arazli niyati oqibatida yetkazilgan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tekshiruvlarni qonunda belgilangan muddatdan tashqari muddatda amalga oshirgan bo'lsa (litsenziyani

chaqirib olish, litsenziyaga amal qilish muddatining tugashi), auditorlik tekshiruviga malaka shahodatnomalariga ega bo'lmagan va auditorlarning kasbiy reestriga kiritilmagan shaxslar jalb qilingan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tomonidan imzolangan va belgilangan tartibda muhr bilan tasdiqlangan auditorlik xulosasi bo'lmasa, sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta shartnomasida ko'zda tutilgan hatti-harakatlarni amalga oshirishga rozi bo'lmasa yoki boshqacha yo'l bilan to'sqinlik qilsa, sug'urtalanuvchi o'z vaqtida sug'urtachiga sug'urta holatining sodir etilgani to'g'risida xabar bermagan bo'lsa, sug'urta to'lovini to'lashni rad etish huquqiga ega.

Sug'urta holati tufayli yetkazilgan zarar hajmi sug'urtalanuvchiga sug'urta holati bo'yicha yetkazilgan zarar hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Zarar hajmi maxsus tayinlangan davlat organi yoki sudning jarima yoki boshqa moddiy sanksiyalar qiymatidan yoxud sud tomonidan qondirilgan da'vo talabalaridan kelib chiqqan holda qaror chiqarilganda, e'tirozlar uchinchi shaxsga yetkazilgan zarar qiymatidan kelib chiqqan holda ixtiyoriy qondirilganda aniqlanadi.

Qoplanayotgan zarar summasiga sug'urta holatida zararning oldini olish yoki kamaytirish uchun maqsadga muvofiq sarf-harajatlar ham kiritilishi mumkin, biroq to'lovlarning umumiy qiymati sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta pulidan oshmasligi kerak.

Sug'urta to'lovini to'lagan sug'urtachiga to'langan mablag' doirasida sug'urta to'lovini olgan sug'urtalanuvchiga boshqa shaxs yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan ega bo'lgan talablarni talab qilish huquqi o'tadi. Sug'urtalanuvchi sug'urtachiga o'zidagi barcha hujjatlar va dalillarni berishi hamda ushbu huquqni amalga oshirish uchun kerakli barcha rasmiy ishlarni bajarishi kerak. Agar qayd etilgan shaxslar yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan talab qilish huquqidan voz kechsa yoki ushbu huquqni ularning aybi bilan (hujjatlarni taqdim etmaslik va hokazolar) amalga oshirishning iloji bo'lmasa, sug'urtachi sug'urta to'lovlarni to'lashdan ozod etiladi. Agarda ushbu to'lovlar to'langan bo'lsa, qayd etilgan shaxslar sug'urtachiga olingan mablag'larni uni olgan kundan boshlab qonunchilikda belgilangan foizlar bilan qaytarishi shart.

Sug'urtalanuvchi sug'urtachiga O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi tomonidan belgilangan da'vo muddati ichida qonun yoki sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish uchun asos bo'lgan holatlar aniqlanganda, to'langan pulni qaytarishga majbur.

Agarda sug'urta holati sodir etilgan paytda sug'urtachi tomonidan sug'urtalangan ob'ekt bo'yicha sug'urtalashning boshqa shartlariga amal qilingan bo'lsa, sug'urta to'lovi sug'urta mablag'lariga nisbatan mutanosib ravishda taqsimlanadi va ushbu mablag'lar uchun auditor javobgarligi har bir sug'urta qiluvchi tomonidan sug'urtalangan, har bir sug'urta qiluvchi esa o'z ulushiga to'g'ri keladigan zararning bir qismini to'laydi, xolos.

Sug'urtalanuvchi yoki uchinchi shaxsning sug'urta holati sodir etilishiga qaratilgan g'arazli hatti-harakatlari, sug'urtalanuvchi yoki uchinchi shaxs tomonidan sug'urta holati bilan bevosita sababli aloqada bo'lgan jinoyatning atayin sodir etilishi, sug'urtalanuvchining sug'urtachiga ataylab sug'urta ob'ekti bo'yicha soxta ma'lumotlarni berishi, sug'urtalanuvchi tomonidan zararni yetkazishda aybdor bo'lgan shaxsdan uning undirilishi, sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urtachiga

tuzilgan sug'urta shartnomasi bo'yicha tavakkalchilik darajasining oshganligi to'g'risida ma'lum qilinmasligi va qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan boshqa holatlar sug'urtachining sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortishiga asos hisoblanadi. Sug'urta shartnomasi shartlarida sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish uchun qo'shimcha asoslar ham ko'zda tutilgan.

9-MAVZU. MAJBURIY DAVLAT SUG'URTA TURLARI VA ULARNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

1. Majburiy sug'urta tushunchasi va uning joriy etilish shartlari.
2. Majburiy sug'urtalashning asosiy tamoyillari.

1. Majburiy sug'urta tushunchasi va uning joriy etilish shartlari.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 922-moddasida majburiy sug'urta haqida alohida ko'rsatib o'tilgan. Xususan, unda shunday deyiladi: «Qonunda quyidagilarni sug'urta qilish majburiyati belgilab qo'yilishi mumkin:

- qonunda ko'rsatilgan boshqa shaxslarning hayoti, sog'ligi yoki mol-mulki ularning hayoti, sog'ligi yoki mol-mulkiga zarar yetkazilishi ehtimolini nazarda tutib;
- boshqa shaxslarning hayoti, sog'ligi yoki mol-mulkiga zarar yetkazilishi yoxud boshqa shaxslar bilan tuzilgan shartnomalarning buzilishi oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'zining fuqaroviy javobgarligi xavfi».

Sug'urta qildiruvchi bo'lish majburiyati qonun bilan unda ko'rsatilgan shaxslar zimmasiga yuklanadi. Qonunda majburiy sug'urtaning boshqa turlari ham belgilanishi mumkin. Fuqaroga o'z hayoti yoki sog'ligini sug'urtalash majburiyati qonun bilan yuklatilishi mumkin emas. Qonunda nazarda tutilgan hollarda yoki unda belgilangan tartibda xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida davlatga qarashli mol-mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslarga bu mulkni sug'urtalash majburiyati yuklanishi mumkin.

Mol-mulkni sug'urta qilish majburiyati qonundan kelib chiqmaydigan, balki mol-mulkning egasi bilan tuzilgan shartnomaga yoki mol-mulkning mulkdori hisoblanuvchi yuridik shaxsning ta'sis hujjatlariga asoslangan hollarda, bunday sug'urta ushbu moddaning ma'nosi jihatidan majburiy.

Majburiy sug'urta bunday sug'urta qilish majburiyati yuklangan shaxs (sug'urta qildiruvchi) sug'urtalovchi bilan sug'urta shartnomasi tuzishi vositasida amalga oshiriladi. Majburiy sug'urta sug'urta qildiruvchi hisobidan amalga oshiriladi, yo'lovchilarni majburiy sug'urtalash bundan mustasno bo'lib, bu sug'urta qonunda nazarda tutilgan hollarda ularning o'z hisobidan amalga oshirilishi mumkin. Majburiy sug'urtalanishi lozim bo'lgan ob'ektlar, ular sug'urtalanishga sabab bo'ladigan xavflar va sug'urta pulining eng kam miqdorlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Fuqarolik kodeksining 924-moddasida majburiy sug'urta to'g'risidagi qoidalarni buzish oqibatlari ko'rsatib o'tilgan. Qonun bo'yicha foydasiga majburiy sug'urta amalga oshirilishi lozim bo'lgan shaxs, agar sug'urta amalga oshirilmagani unga ma'lum bo'lsa, sug'urta qildiruvchi sifatida zimmasiga sug'urtalash majburiyati yuklangan shaxs uni amalga oshirishi tartibida talab qilishga haqli. Agar

sug'urta qildiruvchi sifatida sug'urtalash majburiyati zimmasiga yuklangan shaxs uni amalga oshirmagan bo'lsa yoki sug'urta shartnomasini naf oluvchining ahvolini qonunda belgilangan shartlarga nisbatan yomonlashtiradigan shartlarda buzgan bo'lsa, u sug'urta hodisasi yuz berganida basharti tegishli sug'urtalangan taqdirda sug'urta to'lovni to'lashga asos bo'lishi kerak bo'lgan shartlarda javobgar bo'ladi.

Bozor munosabatlari sharoitida yuridik va jismoniy shaxslarning uchinchi shaxslar manfaatiga zarar yetkazish xavfi kuchayadi. Bu xavfning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan zarar yetkazgan shaxslarning javobgarligini sug'urta qilish mamlakatimizda o'z rivojini topmoqda. Ana shunday javobgarlikni sug'urta qilishning keng tarqalgan turlaridan biri – transport vositalari egalari uchun uchinchi shaxslarga zarar yetkazish fuqarolik javobgarligini sug'urtalashdir.

Ma'lumki transport yuqori xavfni keltirib chiqaruvchi manbalardan biri hisoblanadi.

Transport haydovchisi transport vositasini boshqarish jarayonida uchinchi shaxslarning muayyan manfaatlariga, sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin.

Yo'l transport hodisasi natijasida zarar ko'rgan shaxslar, ko'p holatlarda aybdorlardan zararni undirib olmaydilar. G'ayri qonuniy harakat tufayli yuridik yoki jismoniy shaxslarning sog'lig'i, hayoti yoki mol-mulkiga yetkazilgan aybdor shaxs tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim. Qonun hujjatlarida zararni to'lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo'lmagan shaxsga yuklatilishi mumkin. Zarar yetkazgan shaxs agar zarar o'z aybi bilan yetkazilmaganligini isbotlarsa zararni to'lashdan ozod etilishi

mumkin.

Bugungi kunda aholi turmush darajasining doimo oshib borishi transport vositalarining yanada takomillashishi jahonda avtomobillar sonining muntazam o'sishiga olib kelayapti. O'zbekiston Respublikasida 1,5 mln.dan ortiq avtotransport vositalari bo'lib 2005 yilga kelib ularning soni ayrim hisob-kitoblarga ko'ra 3 mln.ga yetishi kutilmoqda. Shubhasiz bu "UZDEWOO AVTO" avtomobil zavodi tomonidan va yaqin hamda uzoq horij mamlakatlaridan halqaro standartlarga mos keladigan avtomobillarning kelishi hisobga erishiladi.

Afsuski transport vositalari sonining ko'payishi salbiy oqibatlariga olib keladi. Ya'ni, yo'l-transport hodisasi bilan bog'liq baxtsiz hodisalar ko'payishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi yo'l xarakat xavfsizligi boshqarmasining ma'lumotlariga qaraganda birgina 2000 yillarning 9 oyi mobaynida 1981 ta yo'l transport hodisasi ro'y bergan bo'lib unda 150 kishi halok bo'lgan¹⁷.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida transport vositalari va boshqa o'ziyurar mashina hamda mexanizmlar egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtasi to'g'risida" 1994 yil 30 dekabrda qabul qilgan 632-sonli qaroriga (bu qarorga Vazirlar Mahkamasining "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2002 yil 27 noyabrda 413-son qarori bilan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilgan) muvofiq, 1995 yil 1 yanvardan boshlab transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligining

¹⁷ "Халқ сўзи", 2000 йил 12 ноябрь.

majburiy sug'urtasi joriy etilgan. O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan mulkchilikning barcha shakllaridagi transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligi majburiy sug'urtasiga jalb qilinadilar.

Ushbu fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtasini joriy etilganligi yo'l-transport ishtirokchilari manfaatlarini himoya etishga va ulrani ijtimoiy muhofaza etishga qaratilgandir.

Quyidagi jadvalda transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha transport vositasi birligidan bir yilda bir marta undiriladigan sug'urta summasi hajmidan sug'urta mukofotlari tariflari miqdorlari keltirilgan (1-jadval).

Yuridik va jismoniy shaxslarga yetkazilgan zararni undirish uchun sug'urta summalarining cheklangan miqdorlari:

mol-mulkka yetkazilgan zararni qoplash uchun (har bir zarar yetkazilishi holati bo'yicha) - O'zbekiston Respublikasida belgilangan eng kam oylik ish haqining 20 baravari miqdorida;

o'limga olib kelgan zararni qoplash uchun (har bir jabrlangan bo'yicha) - eng kam oylik ish haqining 30 baravari miqdorida.

2007 yilning 1 avgustidan boshlab, O'zbekiston Respublikasida o'rnatilgan eng kam ish haqi miqdori 15525 so'm miqdorida belgilangan. Demak, yuridik yoki jismoniy shaxslarning mol-mulkiga sug'urtalanuvchi tomonidan zarar yetkazilganda sug'urtalovchi 310400 so'mgacha sug'urta qoplamasi to'lab beradi. Ayni paytda fuqaroning o'limiga olib kelgan zararni qoplash uchun 465750 so'm miqdorida sug'urta qoplamasi beriladi. Hozirgi paytda "Avtofuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtasi" bo'yicha qonun loyihasi ishlab chiqilgan. Biz ushbu qonun loyihasida ko'rsatilgan javobgarlik hajmini yanada oshirish maqsadga muvofiqdir.

Ekspertlarning fikricha, O'zbekiston Respublikasida davlat ro'yxatidan o'tgan avtotransport vositalari haydovchilarining ancha qismi javobgarlikni sug'urtalash bo'yicha shartnomaga ega emas. Buni shu bilan izohlash mumkinki, ko'pgina avtotransport haydovchilarimiz sug'urtani ikkinchi darajali keraksiz bir vosita sifatida tushunishadi. Xatto yo'l avtotransport hodisalari ro'y berganda sug'urta tashkilotlariga murojat qilishni ham unutiladi.

Vaziyatning bunday salbiy holatda ekanligini shu bilan tushuntirish mumkinki, hanuzgacha bizda "Avtofuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtasi to'g'risida" Qonun qabul qilinmagan. Biz ushbu qonunni qisqa muddatlarda qabul qilishni taklif etamiz.

Avtotransport haydovchilarining fuqarolik javobgarligini sug'urtalash ixtiyoriy tartibda ham o'tkaziladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bu sug'urta turini amalga oshirish bir tomondan transport haydovchisi uchun ikkinchi tomondan esa yo'l transport hodisasi natijasida zarar ko'rgan jabrlanuvchi uchun ham katta ahamiyatga ega. Chunki transport haydovchisida jabrlanuvchiga moddiy yordam ko'rsatish uchun mablag' bo'lmasligi mumkin. Agar u uchinchi shaxslarga zarar keltirish javobgarligini sug'urtalash bo'yicha shartnomaga ega bo'lsa sug'urta qoplamasa sug'urta tashkiloti tomonidan qoplanadi.

Avtotransport haydovchilarining fuqarolik javobgarligini sug'urtalashning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bunda sug'urta tashkiloti va sug'urtalovchidan tashqari uchinchi shaxs ham ishtirok etadi.

Ammo fuqarolik javobgarligi sug'urtasi bo'yicha shartnoma sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi (transport vositasi haydovchisi) o'rtasida tuziladi. Uchinchi shaxs esa shartnomada ishtirok etmaydi, ammo shartnoma uning foydasiga tuziladi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki avtotransport haydovchilariga nisbatan sud orqali belgilangan jabrlanuvchiga to'lanishi lozim bo'lgan zarar miqdori haydovchining bir yillik ish haqining yarmidan ko'pini tashkil etadi.

1-jadval

**Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini
majburiy sug'urta qilish bo'yicha transport vositasi birligidan
bir yilda bir marta undiriladigan sug'urta summasi hajmidan
sug'urta tariflari stavkalari¹⁸**

(foizlarda)

Transport vositalari	Sug'urta summalarining qabul qilingan hajmidan sug'urta mukofotlari tariflari (qonun hujjatlari bilan belgilangan eng kam oylik ish haqining ellik baravari miqdori)	
	Yuridik shaxslar	Jismoniy shaxslar
Yengil avtomobillar, avtobuslar	1,5	1
Yuk avtomobillari	2	1,5
Trolleybuslar, tramvaylar	1	-
Traktorlar, kombaynlar va boshqa o'zi yurar mashina va mexanizmlar	1	1
Maxsus yengil avtomobillar va mikroavtobuslar	1	1
Mototransport	0,5	0,5

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xorijiy avtotransport vositalarining O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida bo'lishining qo'shimcha shartlari to'g'risida" 2000 yil 12 yanvar 11-sonli qaroriga binoan, Qozog'iston Respublikasi va Turkmanistonning transport vositalari, boshqa o'ziyurar mashina va mexanizmlarining O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga kirib kelishiga tegishli litsenziyaga ega bo'lgan sug'urta tashkilotlarining haydovchilarning uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik majburiyati sug'urtalanganligi to'g'risidagi polisi mavjud bo'lgan taqdirda yo'l qo'yiladi. Davlat bojxona qo'mitasi O'zbekiston Respublikasining sug'urta tashkilotlari bilan birgalikda bojxona postlarida transport

¹⁸Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида транспорт воситалари ва бошқа ўзиюрар машина ҳамда механизмлар эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртаси тўғрисида" 1994 йил 30 декабрда қабул қилган 6329782 қарори (мазкур қарорга Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли қарори билан қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган).

vositalari, boshqa o'ziyurar mashina va mexanizmlar egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligi sug'urtasini amalga oshiradi. Bu javobgarlik sug'urta turini joriy etishga asosiy sabab shuki, chegaradosh mamlakatlar tomonidan bir tomonlama tusda qo'yidagi chora-tadbirlar joriy qilingan: Qozog'iston Respublikasida - tashuvchining yo'lovchi oldidagi fuqarolik, huquqiy javobgarligi uchun turli avtotransport vositalaridan sug'urta yig'implari qo'llanilayotganligi; Turkmanistonda - Turkmaniston hududiga kirib kelayotgan avtotransport vositalari egalaridan O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan yig'implarga teng bo'lmagan yig'implar belgilangan.

Shuni e'tiborga olgan holda 2000 yilning 1 yanvaridan boshlab, Qozog'iston va Turkmaniston Respublikalaridan kirib keladigan transport vositalari uchun avtofuqarolik javobgarligining majburiy sug'urtasi joriy etildi. Quyida ana chegaradosh mamlakatlar hududidan kirib kelgan transport vositalari haydovchilardan undiriladigan sug'urta mukofotlari miqdori keltirilgan (2-jadval).

Sug'urta summasi miqdori Qozog'iston Respublikasi avtotransporti uchun:

- mol-mulkka yetkazilgan zararni qoplash uchun - 400 AQSh dollari;
- o'lim holatiga olib kelgan zararni qoplash uchun - 600 AQSh dollari.

2-jadval

Transport vositalari egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urtalash shartnomalari bo'yicha bir oygacha muddatga O'zbekiston Respublikasi hududiga kiradigan bitta avtotransport vositasidan undiriladigan sug'urta tarif stavkalari¹⁹

(foizlarda)

t/r	Transport turlari	Sug'urta javobgarligi miqdoridan sug'urta tarif stavkalari (foizlarda)	
		1000 AQSh dollari (Qozog'iston)	3000 AQSh dollari (Turkmaniston)
1.	Yuk avtomobillari	1,0	2,5
2.	Avtobuslar	0,8	2,0
3.	Yengil avtomobillar	0,5	1,5
4.	Traktorlar, kombaynlar va boshqa o'ziyurar mashinalar va mexanizmlar	0,4	1,0
5.	Mototransport	0,2	0,7

Turkmaniston avtotransporti uchun:

- mol-mulkka yetkazilgan zararni qoplash uchun - 1000 AQSh dollari;

¹⁹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Хорижий автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси божхона хуудидида бўлишининг шартлари тўғрисида” 2000 йил 12 январь 11-сонли қарори.

-o'lim holatiga olib kelgan zararni qoplash uchun - 2000 AQSh dollarida belgilangan.

Sug'urta mukofotlari bojxona organlari tomonidan bevosita bojxona postlarida erkin almashtiriladigan valyutada undiriladi, mablag'lar keyinchalik shartnoma asosida sug'urta tashkilotlarining hisobraqamlariga o'tkaziladi. Sug'urta mukofoti to'langandan so'ng horijiy transport vositasi haydovchilariga sug'urta polisi beriladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga kirib kelayotgan horijiy transport vositalari haydovchilarining uchinchi shaxslar (jismoniy va yuridik shaxslar)ning sog'ligiga va mol-mulkiga yetkazilgan zarar uchun fuqarolik javobgarligi sug'urta qilish ob'ekti hisoblanadi.

Bunday tartib O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Tojikiston Respublikasi va Qirg'iziston Respublikasi avtotransport vositalari haydovchilarining uchinchi shaxslar oldida O'zbekiston Respublikasida fuqarolik javobgarligi to'g'risida" 2000 yil 18 fevraldagi 59-son qaroriga (mazkur qarorga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.11.2002 y. 413-son qaroriga muvofiq o'zgartirishlar kiritilgan) muvofiq, Tojikiston va Qirg'iziston Respublikalari uchun ham joriy etilgan (3-jadvalga qarang).

3-jadval

Transport vositalari egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududiga 1 oygacha muddatga kirib kelayotgan bir avtotransport vositasidan undiriladigan sug'urta tarif stavkalari²⁰

t/r	Transport turlari	Sug'urta javobgarligi hajmiga nisbatan sug'urta tarif stavkalari (foizlarda) 3000 AQSh dollari (Tojikiston Respublikasi va Qirg'iziston Respublikasi)
1.	Yuk avtomobillari	2,5
2.	Avtobuslar	2,0
3.	Mikroavtobuslar	1,8
4.	Yengil avtobillar	1,5
5.	Traktorlar, kombaynlar va boshqa o'ziyurar mashinalar va mexanizmlar	1,0
6.	Mototransport	0,7

Transport vositalari egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududiga 1 oygacha muddatga kirib kelayotgan bir avtotransport vositasidan undiriladigan sug'urta tarif stavkalari yuqoridagi jadvalda o'z aksini topgan.

²⁰Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тожикистон Республикаси ва Қирғизистон Республикаси автотранспорт воситалари ҳайдовчиларининг учинчи шахслар олдида Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жавобгарлиги тўғрисида” 2000 йил 18 февралдаги 59-сон қарори (Мазкур қарорга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 27.11.2002 й. 413-сон қарoriga мувофиқ ўзгартиришлар киритилган).

Tojikiston Respublikasi va Qirg'iziston Respublikasi avtotransporti uchun sug'urta summalari miqdorlari:

- 1000 AQSh dollari mol-mulkka yetkazilgan zararni qoplash uchun;
- 2000 AQSh dollari o'limga olib kelgan zararni qoplash uchun.

Horiyiy transport vositasi haydovchisi tomonidan uchinchi shaxsga yetkazilgan zararning sug'urtalovchi tomonidan to'lanishini nazarda tutuvchi voqea yoki tasodif sug'urta hodisasi hisoblanadi.

Ularga quyidagilar kiradi.

- Fuqarolarning sog'ligiga, hayotiga zarar yetkazilishi;
- transport vositasining, shuningdek mol-mulkning shikastlanishi, nobud bo'lishi.

Zarar miqdoriga shikastlangan transport vositasini eng yaqin joydagi texnik xizmat ko'rsatish stansiyasigacha yetkazish va uni tuzatish xarajatlari ham kiritiladi.

Sug'urta qoplamasi, agar yo'l-transport hodisasi yoki baxtsiz voqea oqibatida:

- jabrlanuvchi mayib bo'lsa yoki uning sog'ligiga boshqa shikast yetkazilsa;
- jabrlanuvchi vafot etsa;
- uchinchi shaxslarning mol-mulki nobud bo'lsa, yo'q qilinsa yoki shikastlansa sug'urtalovchi tomonidan to'lanadi.²¹

Transport vositasining harakatlanishi natijasida yetkazilgan zararlarga, shuningdek:

- transport vositasiga yo'lovchilar chiqarish yoki tushirish paytida;
- transport vositasi yo'lda to'xtab turgan yoki tuzatilayotgan vaqtda kelib chiqqan zararlar ham kiritiladi.

Sug'urtalovchi:

- aybdor shaxsning transport vositasida bo'lgan yukka;
- yo'l-transport hodisasi natijasida atrof-muhitga;
- yong'in kelib chiqishi tufayli o'rmonlarga, daraxtzorlarga va bog'larga yetkazilgan zarar uchun;
- naqd pul, qimmatli qog'ozlar, har qanday turdagi hujjatlar, shuningdek, filatelistik, numizmatik va boshqa kolleksiyalar va boyliklar yo'qolganligi uchun javob bermaydi.

Agar jabrlanuvchi tomonidan qasddan jinoyat sodir etilgan bo'lsa, sug'urta to'loni to'lanmaydi. Zarar miqdori sud orqali aniqlanadi.

Shaxsga yetkazilgan zarar uchun sug'urta summasi jabrlanuvchiga, unga boshqa sug'urta shartnomalari bo'yicha to'lanadigan summalardan qat'iy nazar, to'lanadi.

Jabrlanuvchining sog'ligiga yetkazilgan zarar uchun tovon miqdori davolash-profilaktika muassasasining tegishli hujjatida ko'rsatib o'tilgan zarar darajasiga qarab yoki vafot etganlik to'g'risidagi dalolatnoma asosida belgilanadi.

Salomatlikka yetkazilgan zarar uchun tovon sug'urta summasiga mutanosib ravishda, biroq uning jami miqdorining 60 foizidan (vafot etgan taqdirda) ko'p bo'lmagan miqdorda to'lanadi.

²¹ Келтирилган жумлалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Хорижий автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси божхона [1008] бўлишининг қўшимча шартлари тўғрисида” 2000 йил 12 январь 11-сонли қароридан олинган.

Uchinchi shaxslarning mol-mulkiga zarar yetkazilganligi yoki nobud bo'lganligi uchun sug'urta qoplamasi sug'urta summasiga mutanosib ravishda, biroq uning jami miqdorining 40 foizidan (mol-mulk to'liq nobud bo'lgan taqdirda) ko'p bo'lmagan miqdorda to'lanadi.

Mol-mulkka yetkazilgan zarar uchun yoki jabrlanuvchilarning sog'ligiga ziyon yetkazganlik uchun sug'urta to'lovi har bir aniq, sug'urta hodisasi bo'yicha bir vaqtda to'lanadi.

Sug'urta qoplamasini sug'urtalovchi barcha zarur hujjatlar olingandan so'ng 72 soat mobaynida to'laydi. Sug'urta qoplamasini to'lash sug'urtalovchining aybi bilan kechiktirilsa, u har bir kechikkan kun uchun hisoblab chiqilgan sug'urta to'voni summasining 0,5 foizi miqdorida penya to'laydi.

Yo'l-transport hodisasi (baxtsiz hodisa) ro'y bergan taqdirda sug'urtalanuvchi:

- yo'l-transport hodisasi (baxtsiz hodisa) yuz bergan joyda harakatlanish xavfsizligini ta'minlash maqsadida tegishli choralar ko'rishga, voqea oqibatlarini yengillashtirish, shuningdek, mol-mulkning saqlanishini ta'minlash choralari ko'rishga;

- imkoni boricha zararning ko'payishini bartaraf etishga;

- jabr ko'rgan shaxslarga fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish shartnomasini tuzgan sug'urtalovchi to'g'risida zarur ma'lumotlar berishga;

- voqea ro'y bergan joydagi sug'urtalovchini darhol xabardor qilishga yoki voqea ro'y bergandan keyingi ish kunidan kechiktirmay sug'urtalovchiga zarur axborot va tushuntirish xati taqdim etishga majburdir.

Transport vositasi egasi, haydovchi yoki da'vo qiluvchi shaxs sug'urta tashkilotiga yo'l-transport hodisasi (baxtsiz hodisa)ga taalluqli mavjud dalillarni taqdim etishi hamda sug'urtalovchining yuz bergan voqea tafsilotlarini va yetkazilgan zarar miqdorini aniqlanishini ta'minlashi, shuningdek, sug'urtalovchi tomonidan yo'l-transport hodisasi (baxtsiz hodisa) aybdorlariga qarshi da'volarni tekshirishda yordam ko'rsatishi shart.

Yo'l-transport hodisasi (baxtsiz hodisa) to'g'risida xabar olingandan so'ng sug'urtalovchi zarar miqdorini, hodisaning haqiqiy holatlarini aniqlash maqsadida harakat qiladi hamda sug'urta dalolatnomasini va manfaatdor shaxslar ishtirokida belgilangan namunadagi hisob-kitob smetasini tuzadi.

Sug'urtalovchi transport vositasi egasini va da'vo qiluvchi shaxsni

to'lanadigan zarar miqdorini aniqlash uchun qanday hujjatlar taqdim etish zarurligi haqida xabardor qiladi.

Jabrlanuvchi yoki uning topshirig'iga ko'ra vakolatli shaxs transport vositasi tomonidan yetkazilgan zarar to'g'risida sug'urtalovchini xabardor qiladi.

Agar zarar noma'lum transport vositasi tomonidan yetkazilgan bo'lsa, u holda jabrlanuvchi militsiyaga yoki DANga, sug'urtalovchiga darhol xabar berishi va zarar noma'lum transport vositasi tomonidan yetkazilganligi to'g'risida tergov organlarining xulosasini olishi shart.

Jabrlanuvchi tomonidan ushbu shartlar bajarilmagan taqdirda cyg'urtalovchi voqeaning muhim holatlari aniqlanmay qolganligi uchun tovon to'lashga majbur emas.

- uchinchi shaxsga zarar yetkazilishini qasddan yuzaga keltirgan;
- transport vositasini alkogolli ichimlik ichish yoki giyohvand modda iste'mol qilish natijasida mast holatda boshqargan va bu bilan sug'urta voqeasini yuzaga keltirgan;
- transport vositasini boshqarishga ruxsatnomasi bo'lmagan;
- transport vositasidan uning egasining ra'yiga qarshi foydalangan va ushbu transport vositasi bilan zarar yetkazgan haydovchi to'langan sug'urta qoplamasini sug'urtalovchiga qaytarishga majburdir.

Agar sug'urtalanuvchi sug'urtalovchiga zarar yetkazilganligi to'g'risida xabar bermasa yoki o'z vaqtida xabar bermasa, u holda sug'urtalovchi bunday xabar bermaslik yoki o'z vaqtida xabar bermaslik oqibatida kelib chiqqan qo'shimcha xarajatlar va sud chiqimlarini qoplash yuzasidan sug'urtalangan shaxsga nisbatan da'vo qo'zg'ashi mumkin.

2. Majburiy sug'urtalashning asosiy tamoyillari.

O'zbekiston Respublikasida majburiy sug'urtaning quyidagi turlari mavjud:

- transport vositalari egalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish;
- yo'lovchilarni majburiy sug'urta qilish;
- Davlat majburiy sug'urtasi.

Shu yerda ta'kidlash lozimki, yuqorida ko'rsatilgan majburiy sug'urta turlari hukumat qarorlari asosida joriy etilgan. Unda sug'urtalanuvchilar guruhi, sug'urta qilish shartlari, sug'urta tarifi stavkalari va sug'urta qoplamalari miqdorlari ko'rsatilgan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasida transport vositalari va boshqa o'ziyurar mashina hamda mexanizmlar egalari fuqarolik javobgarligining davlat majburiy sug'urtasi to'g'risida» 1994 yil 30 dekabrda 632-sonli qaroriga ko'ra, 1995 yil 1 yanvardan boshlab transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligining davlat majburiy sug'urtasi joriy etilgan. Ushbu qaror bilan belgilab qo'yilganki, O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan mulkchilikning barcha shakllaridagi transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligining davlat majburiy sug'urtasiga jalb qilinadilar.

Fuqarolarning ijtimoiy manfaatlarini va davlatning manfaatlarini ta'minlash maqsadida qonunda hayot, sog'lik va mol-mulkning majburiy davlat sug'urtasi belgilab qo'yilishi mumkin.

Majburiy davlat sug'urtasi ana shu maqsadlar uchun davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'lar hisobiga amalga oshiriladi.

Majburiy davlat sug'urtasi bevosita sug'urta to'g'risidagi qonun hujjatlari asosida unda ko'rsatilgan davlat sug'urta tashkilotlari yoki davlatning boshqa tashkilotlari (sug'urtalovchilar) tomonidan amalga oshiriladi.

Fuqarolik kodeksining qoidalari, agar sug'urta to'g'risidagi qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa va sug'urta bo'yicha mavjud munosabatlar mohiyatidan kelib chiqmаса, majburiy davlat sug'urtasiga nisbatan qo'llaniladi. Ixtiyoriy sug'urta turlarini huquqiy tartibga solish. Ixtiyoriy sug'urta

ko'proq mol-mulk sug'urtasiga taalluqlidir. Mulkiy sug'urta shartnomasiga muvofiq bir taraf (sug'urtalovchi) shartnomada shartlashilgan haq (sug'urta mukofoti) evaziga shartnomada nazarda tutilgan voqea (sug'urta hodisasi) sodir bo'lganda boshqa tarafga (sug'urta qildiruvchiga) yoki shartnoma qaysi shaxsning foydasiga tuzilgan bo'lsa, o'sha shaxsga (naf oluvchiga) bu hodisa oqibatida sug'urtalangan mulkka yetkazilgan zararni yoxud sug'urtalanuvchining boshqa mulkiy manfaatlari bilan bog'liq zararni shartnomada belgilangan summa (sug'urta puli) doirasida to'lash (sug'urta to'lash) majburiyatini oladi.

Mulkiy sug'urta shartnomasi bo'yicha quyidagilar sug'urtalanishi mumkin:

- muayyan mol-mulkning yo'qotilishi (nobud bo'lishi), kam chiqishi yoki shikastlanishi xavfi;

- fuqarolik javobgarligi xavfi – boshqa shaxslarning hayoti, sog'ligi yoki mol-mulkiga zarar yetkazilishi oqibatida yuzaga keladigan majburiyatlar bo'yicha javobgarlik, qonunda nazarda tutilgan hollarda esa, shuningdek shartnomalar bo'yicha javobgarlik xavfi;

- tadbirkorlik xavfi - tadbirkorning kontragentlari o'z majburiyatlarini buzishi yoki tadbirkorga bog'liq bo'lmagan vaziyatlarga ko'ra bu faoliyat shart-sharoitlarining o'zgarishi tufayli tadbirkorlik faoliyatidan kutilgan daromadlarni ololmaslik xavfi.

G'ayriqonuniy manfaatlarni sug'urtalashga yo'l qo'yilmaydi.

Qimor, loteriyalar va garov o'yinlarida ishtirok etishda ko'riladigan zararni sug'urtalashga yo'l qo'yilmaydi.

Garovga olinganlarni ozod qilish maqsadida shaxs majburan qilishi mumkin bo'lgan xarajatlarni sug'urtalashga yo'l qo'yilmaydi.

Mol-mulk uning asralishidan qonun hujjatlariga yoki shartnomaga asoslangan manfaatga ega bo'lgan shaxs (sug'urta qildiruvchi yoki naf oluvchi) foydasiga, uning mulkdori, mol-mulkka nisbatan boshqa ashyoviy huquqqa ega bo'lgan shaxs, ijarachi, pudratchi, saqllovchi, vositachi va boshqa shu kabilar foydasiga sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urtalanishi mumkin.

Sug'urtalangan mol-mulkning asralishidan sug'urta qildiruvchida va naf oluvchida manfaat bo'lmagan paytda tuzilgan mol-mulkning sug'urta qilish shartnomasi haqiqiy emas.

Naf oluvchi foydasiga mol-mulkni sug'urta qilish shartnomasi naf oluvchining ismi yoki nomi ko'rsatilmadan tuzilishi mumkin. Bunday shartnoma tuzilganda sug'urta qildiruvchiga egasining nomi ko'rsatilmagan polis beriladi. Bunday shartnoma bo'yicha huquqlarni amalga oshirishda bu polisni sug'urtalovchiga taqdim etish zarur.

Shaxsiy sug'urta shartnomasi bo'yicha bir taraf (sug'urtalovchi) boshqa taraf (sug'urta qildiruvchi) to'laydigan, shartnomada shartlashilgan haq (sug'urta mukofoti) evaziga sug'urta qildiruvchining o'zining yoxud shartnomada ko'rsatilgan boshqa fuqaro (sug'urtalangan shaxs)ning hayoti yoki sog'ligiga zarar yetkazilgan, u muayyan yoshga to'lgan yoki uning hayotida shartnomada nazarda tutilgan boshqa voqea (sug'urta hodisasi) yuz bergan hollarda shartnomada shartlashilgan pulni (sug'urta pulini) bir yo'la yoki vaqt-vaqti bilan to'lab turish majburiyatini oladi.

Shaxsiy sug'urta shartnomasi kimning foydasini ko'zlab tuzilgan

bo'lsa, o'sha shaxs sug'urta pulini olish huquqiga ega bo'ladi.

Agar shartnomada naf oluvchi sifatida boshqa shaxs ko'rsatilmagan bo'lsa, shaxsiy sug'urta shartnomasi sug'urtalangan shaxs foydasiga tuzilgan hisoblanadi. Boshqa naf oluvchi ko'rsatilmagan shartnoma bo'yicha sug'urtalangan shaxs vafot etgan taqdirda, sug'urtalangan shaxsning merosxo'rlari naf oluvchilar deb tan olinadi.

Sug'urtalangan deb hisoblanmaydigan shaxs foydasiga, shu jumladan sug'urtalangan shaxs hisoblanmaydigan sug'urta qildiruvchi foydasiga shaxsiy sug'urta shartnomasi faqat sug'urtalangan shaxsning yozma roziligi bilangina tuzilishi mumkin. Bunday rozilik bo'lmagan taqdirda, shartnoma sug'urtalangan shaxsning da'vosi bo'yicha, bu shaxs vafot etgan taqdirda esa, uning merosxo'rlari da'vosi bo'yicha haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash sug'urtachining sug'urta ob'ektiga keltirilgan zararni to'liq yoki qisman qoplash miqdorida sug'urta to'lovlari bo'yicha majburiyatlarni ko'zda tutuvchi sug'urta turlarini ifoda etadi.

Bunda jismoniy shaxsning mulkiy manfaatlari sug'urta ob'ekti hisoblanadi. Ushbu ob'ektni sug'urta qilish to'g'risida fuqarolik qonunchiligi tomonidan belgilangan tartibda jismoniy shaxsning uchinchi shaxs tomonidan sug'urtalangan kasbiy faoliyatni amalga oshirish munosabati bilan yetkazilgan zararni qoplash majburiyatlari bilan bog'liq sug'urta shartnomasi tuziladi. Kasbiy faoliyatga talablar va uni amalga oshirish tartibi tegishli qonunchilik hamda me'yoriy hujjatlar tomonidan belgilanadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash kasbiy faoliyatni amalga oshirishda uchinchi shaxsga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan turli shaxslar toifalarining mulkiy manfaatlarini sug'urta qilish turlarini birlashtiradi. Ko'pincha shifokorlar, notariuslar, baholovchilar, ekspertlar, qo'riqchilar, advokatlar va boshqalarning kasbiy javobgarligi sug'urta qilinadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalashda boshqa sug'urta turlaridan farqli ularoq sug'urta holatining boshlanishi tashqi omillarga (tabiiy ofatlar va kesin o'zgarishlar, uchinchi shaxs harakatlari va hokozolar) emas, balki muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan shaxs malakasiga bog'liq. Sug'urtachi sug'urta shartnomasi tuzganidan so'ng kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs ehtiyotkorlik bilan ish tutishi va kasbiy ko'nikmalarni namoyon etishi lozim.

Ko'pchilik holatlarda sug'urta holatining boshlanishi sudning mutaxassisning mijozga moddiy zarar yetkazganligi va uning miqdori uchun mulkiy javobgarligini belgilovchi qarori qonuniy kuchga kirgandan keyin tan olinadi. Bundan tashqari, sug'urtachining uchinchi shaxsga e'tirozlarni sudgacha hal etishda yetkazgan zarari uchun javobgarligining belgilanishi ham faqat sug'urtachi tomonidan yetkazilgan zarar aniq isbotlanganda sug'urta holati sifatida tan olinishi mumkin. Bunda sug'urta shartnomasida sug'urtachi javobgarligining paydo bo'lishi asosli ekanligini tan olish va zararni qoplash miqdorini aniqlash sug'urtachi yoki vakolatli vakili ishtirokida amalga oshirilishi kelishib olinadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalashning har bir turi ma'lum bir kasbning o'ziga xos xususiyatlari bilan asoslangan o'z xususiyatlariga ega. Har bir ma'lum kasbning o'ziga xos xususiyatlari kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasini tuzishda hisobga olinadi. Bu borada sug'urtachining o'z kasbiy majburiyatlarini bajarishga

viydonan, mulohaza bilan va asosli yondoshuvi kasbiy javobgarlikni sug'urtalashda umumiy prinsip sanaladi. Aks holda sug'urtachi sug'urta qilish shartnomasi bo'yicha o'z javobgarligidan ozod etilishi mumkin.

Xorijiy amaliyotda kasbiy javobgarlikni sug'urtalashning ayrim turlari majburiy asosda amalga oshiriladi, ya'ni yuridik yoki jismoniy shaxslar (masalan, shifokorlar, rielterlar, baholovchilar, notariuslar va boshqalar) kasbiy javobgarlikni sug'urtalash polisisiz ma'lum bir kasbiy faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega emas.

Bu borada sug'urtalanuvchi - kasbiy faoliyatni amalga oshiradigan yuridik yoki jismoniy shaxs, sug'urtachi - sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun tashkil etilgan va belgilangan tartibda ro'yxatga olingan hamda korxonaning kasbiy javobgarlikni sug'urtalash huquqini beruvchi litsenziyaga ega yuridik shaxs sug'urta huquqiy munosabat sub'ekti hisoblanadi. Ushbu sug'urta sub'ektlari sug'urta majburiyatlarining asosiy tomonlari, ya'ni sug'urta shartnomasi tomonlaridir. Bundan tashqari, jabr ko'rgan shaxs (sug'urta shartnomasi uning foydasiga tuzilgan) ham kasbiy javobgarlikni sug'urtalash sub'ektlari sirasiga kiradi. Odatda, jabr ko'rgan shaxs, agarda sug'urta shartnomasida boshqa narsa ko'zda tutilmagan bo'lsa, yetkazilgan zarar miqdorida sug'urta to'lovi olishga haqqi bor.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasini tuzishda jabr ko'rganlar (foyda oluvchilar) sug'urtalanuvchiga ham sug'urtachiga ma'lum qilinmaydi. Ushbu holatda sug'urta shartnomasida bu shartnoma kimning foydasiga tuzilganligi aytilmagan yoki u sug'urta qiluvchi yoxud boshqa shaxs foydasiga tuzilgan bo'lsada, sug'urta to'lovi olish huquqiga foyda oluvchi faqatgina sug'urta qiluvchi uning oldida javobgar bo'lgan shaxsgina (yoki uning merosxo'ri) hisoblanadi.

Kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasi shartlarida sug'urtachining sug'urtalanuvchi yoki uning xodimi vakolatiga nisbatan kafolatlari ko'zda tutilmagan.

Sug'urtachi uchinchi shaxsga sug'urtalanuvchi tomonidan qonuniy va me'yoriy hujjatlar buzilishi, sug'urtalanuvchining atayin harakatlari natijasida zarar yetkazilsa sug'urtalanuvchi majburiyatlari bo'yicha javobgar hisoblanmaydi. Sug'urtalanuvchining harakatlaridagi niyatni isbotlash sug'urtachi zimmasiga yuklatiladi. Sug'urtalanuvchining niyati sudning qonuniy kuchga kirgan qarori, hukmi bilan aniqlanadi. Agarda sug'urtalanuvchiga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa, sug'urta

mukofoti to'g'risidagi masala sud qarori va hukmigacha to'xtatiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Notariat to'g'risida"gi qonunining 20-moddasiga binoan shaxsiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius o'z faoliyati sug'urta qilish shartnomasini tuzishga majbur. Notarius o'z majburiyatlarini sug'urta shartnomasini tuzmasdan turib bajarish huquqiga ega emas.

Notariusning qonunchilik tomonidan belgilangan tartibda uchinchi shaxsga notarial faoliyatni amalga oshirishda yetkazilgan zararni qoplashga doir majburiyatlari bilan mulk manfaatlari sug'urta ob'ektlari hisoblanadi.

Notariuslarning kasbiy javobgarlikni sug'urtalash shartnomasi shartlariga muvofiq sug'urta qiluvchi sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan sug'urta mukofotini to'laganidan keyin sug'urtalanuvchiga sug'urta shartnomasining amal qilinish davrida ¹⁰⁵⁸ amaliyotga ega bo'lgan notarial harakatlarni

qonunga xilof ravishda amalga oshirishgan (yoki kerakli notarial harakatlari bajarmagan) sug'urta qiluvchi o'z kasbiy majburiyatlarini tegishli tarzda bajarmagani oqibatida yuzaga kelgan e'tirozlar bo'yicha zararni qoplash majburiyatlarini qabul qiladi.

Sug'urta qiluvchining zararni qoplash majburiyati notarius mijozlariga notarius tomonidan o'zining kasbiy majburiyatlarini amalga oshirishdagi e'tiborsiz harakatlari, xatolari yoki kerakli notarial hatti-harakatlarni bajarilmasligi natijasida yuzaga kelgan zarar yetkazilgan holatlarda paydo bo'ladi. Sug'urtachi odatda amaldagi qonunchilikka nomuvofiq tarzda amalga oshirilgan notarial harakatlar yoki sug'urtalanuvchining g'arazli niyatida kerakli notarial harakatlarni bajarmaslik natijasida yetkazilgan zararni qoplamaydi. Notariusning g'araz niyati sudning qonuniy kuchga kirgan qarori va hukmi bilan aniqlanadi. Bunda sug'urtalanuvchining harakatlarida g'araz niyat borligini isbotlash sug'urtachi zimmasiga yuklanadi.

Sug'urta holati sug'urtalanuvchining zararni qoplash majburiyati belgilangan paytdan boshlanadi. Odatda sug'urta holati notariusga uchinch shaxsga u tomonidan bajarilgan noqonuniy notarial harakatlar, xatolar yoki kerakli notarial harakatlarni bajarmaslik oqibatida yetkazilgan zararni qoplashni yuklaydigan sud organining qarori kuchga kirgach, boshlangan hisoblanadi. Sug'urta shartnomasida sug'urta holatini belgilash va mijozning notariusga zararni qoplash talabi bildirilgan e'tirozi asosli bo'lganda, uni sug'urta yo'li bilan to'lash majburiyati ko'zda tutiladi. Sug'urta holatini aniqlash sug'urta shartnomasida aniq bayon etilishi shart.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi bo'yicha eng kam sug'urta summasi O'zbekiston Respublikasining "Notariat to'g'risida"gi qonunining 20-moddasiga muvofiq begilangan eng kam ish haqining yuz baravar miqdoridan kam bo'lmasligi kerak.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi notariusning yozma arizasi asosida tuziladi. Arizada odatda notarius haqida sug'urta xavfi darajasini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega ma'lumotlar, ya'ni kasbiy javobgarligi sug'urta qilinayotgan shaxsning ismi sharifi, kasbi, kasbiy faoliyati boshlangan sana, shaxsiy notarial amaliyot bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olish sanasi va raqami, pochta manzili, telefon, faks, teleks ko'rsatiladi. Ariza berish paytida notarius faoliyati sug'urtalangani, avval tuzilgan sug'urta shartnomasi to'xtalishi nimaga bog'liqligi, notariusning kasbiy faoliyatiga taaluqli xatolar, ehtiyotsizlik yoki kamchiliklar bilan bog'liq e'tiroz bildirilgan ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasi notarius kasbiy faoliyatini amalga oshirishda o'z harakatlari uchun javob bergandagina, shaxslar foydasiga tuzilgan hisoblanadi. Sug'urta shartnomasini tuzishda foyda oluvchilar sug'urtalanuvchi yoki sug'urtachiga ma'lum qilinmaydi. Shunday bo'lsada, sug'urta shartnomasida u kimning foydasiga tuzilgani aytilmagan bo'lsa yoki shartnoma notarius yoxud boshqa shaxs foydasiga tuzilgan bo'lsa ham sug'urta to'lovi olish huquqiga ega foyda oluvchi faqatgina notarius uning oldida javobgar bo'lgan shaxs bo'lishi mumkin.

Sug'urta shartnomasi odatda bir yildan kam bo'lmagan muddatga tuziladi. Sug'urta shartnomasi agarda shartnomada boshqa narsa ko'zda tutilmagan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta mukofotlari to'langanidan keyin kuchga kiradi.

Sug'urta shartnomasining amal qilinishi shartnomada ko'rsatilgan muddatda yoki sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta summasi to'liq to'langan yoxud sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta manfaatini yo'qotgan holatda to'xtatiladi. Sug'urtalanuvchining sug'urta manfaatdorligi notarius vakolatini to'xtatganda yo'qotilgan sanaladi. Ushbu holatda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga bu haqda yozma bildirishnoma va sug'urta manfaatdorlik yo'qolganini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etadi. Shartnomani sug'urtalanuvchining sug'urta manfaatdorligi yo'qotganligi natijasida muddatidan oldin to'xtatilishi sug'urtachi sug'urtalanuvchiga sug'urta mukofoti sug'urta shartnomasining bekor qilinishining haqiqiy sanasidan unda ko'rsatilgan amal qilish sanasigacha qolgan muddatga mutannosib tarzda qaytaradi.

Odatda sug'urta shartnomasida sug'urtalanuvchining quyidagi majburiyatlari ko'zda tutiladi: sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlarini aniqlash uchun barcha imkoni bor va maqsadga muvofiq chora-tadbirlarni qabul qilish; sug'urtachini unga sug'urta holati munosabati bilan bildirilayotgan barcha e'tiroz haqida kechiktirmasdan (sug'urta shartnomasida kelishilgan muddatda) xabardor qilish; sug'urtachiga sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlari, yetkazilgan zarar xususiyatlari va miqdori haqida muhokama qilish imkonini beradigan barcha axborotlar hamda hujjatlarni taqdim etish.

Sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urtachi unga sug'urtalanuvchi nomidan zararni undirish to'g'risida talab qayd etilgan e'tirozlar bildirilgan holatda muzokaralar olib borishi va yetkazilgan zararni qoplash haqida bitim tuzish, sug'urta holati holatlari va sabablarini yoki sug'urtalanuvchining roziligini kutmasdan zarar miqdorini aniqlash uchun choralar ko'rish, shuningdek, sud va boshqa vakolatli organlarda sug'urtalanuvchi nomidan hamda topshirig'i bo'yicha ish yuritish huquqiga ega.

Agarda notarius rozi bo'lmasa yoki boshqa tarzda qayd etilgan harakatlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilsa, sug'urtachi sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortishi mumkin.

Notariusning kasbiy javobgarligini sug'urtalash shartnomasida sug'urta mukofotini to'lash muddatlari aniqlanadi. Sug'urta mukofotining miqdori sug'urta shartnomasiga muvofiq belgilanadi va sug'urta summasi miqdoriga bog'liq bo'ladi.

Sug'urta mukofoti tarif stavkalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi va tanlangan sug'urta summasiga bog'liq bo'ladi. Sug'urta tariflari statistika ma'lumotlari, sug'urta bozori konyukturasi, tavakkalchilik darajasi, sug'urta qilish muddati va sug'urta summasi miqdori hisobga olingan holda belgilanadi. Bundan tashqari, sug'urta mukofoti miqdori notarius tomonidan kasbiy harakatlarning amalga oshirilishi va amalga oshirilayotgan notarial harakatlar turlari munosabati bilan e'tirozlarni qonunda belgilangan tartibda qondirish to'g'risida ma'lumotlar aniqligiga bog'liq bo'ladi. Notarius ijro xatlarini amalga oshirish chog'ida sug'urtachi oshiruvchi koeffitsentlarni qo'llashi mumkin.

Hisoblab chiqarilgan sug'urta mukofoti sug'urtalanuvchi tomonidan bir yo'la yoki qisman naqd yoxud naqdsiz yo'li orqali shartnoma tuzilgan kundan boshlab

kelishilgan muddat ichida to'lanishi mumkin. Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda esa sug'urta summasi sug'urta mukofotining to'langan qismiga mutanosib ravishda kamayadi.

Notariusga e'tirozlar u bilan shartnoma munosabatidan bo'lgan mijoz va u bilan shartnoma munosabatida bo'lmagan, biroq yetkazilgan zarar sababli e'tiroz bildirish huquqiga ega shaxslar tomonidan bildirilishi mumkin.

Sug'urta holati sodir bo'lgan chog'da sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasida belgilangan muddatda bu haqda sug'urtachiga yozma ravishda xabar berishga majbur.

Sug'urta holati sodir bo'lgan chog'da sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati sodir bo'lganini isbotlovchi barcha kerakli hujjatlarni taqdim etadi. Bunda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati bilan bog'liq unga ma'lum bo'lgan yoki paydo bo'lgan ma'lumotlar va vaziyatlarni xabar qilishi shart. Sug'urtachi taqdim etilgan hujjatlar xaqiqiylikini tekshirish huquqiga ega.

Sug'urta to'lovi sug'urtachi tomonidan sug'urta shartnomasida belgilangan muddat davomida sug'urtalanuvchidan sodir bo'lgan sug'urta holati haqida barcha kerakli hujjatlarni olganidan keyin to'lanadi. Sug'urta to'lovi miqdori sug'urta polisida ko'rsatilgan sug'urta summasidan oshmasligi kerak. Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasi shartlarini tegishli ravishda bajarmasa, sug'urta to'lovi summasini kamaytirish huquqiga ega. Sug'urta to'lovi miqdori zarar va e'tiroz bildiruvchi tomonidan qilingan sarf-harajatlar, shuningdek, notarius tomonidan sug'urtachining yozma ravishdagi roziligi bilan qilingan sarf-harajatlar miqdori summasi kabi aniqlanadi. Biroq sug'urta shartnomasi sug'urtachining har bir sug'urta holati va jabr ko'rgan kishi tomonidan bildirilgan e'tiroz bo'yicha javobgarligi limitini belgilashi mumkin. Agarda notariusga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan bo'lsa, sug'urta to'lovini to'lash haqida masalani hal qilish to'xtatiladi.

Notariusning bir yo'la bir qancha mijozlarining zararini qoplashda agarda uning miqdori sug'urtachi javobgarligining umumiy limitidan oshsa (sug'urta summasining sug'urta shartnomasi bo'yicha miqdori), sug'urta to'lovi har bir jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar summasiga nisbatan sug'urtachi javobgarligining umumiy limitiga mutanosib ravishda to'lanadi.

Shuningdek, sug'urta shartnomasida notarius tomonidan qoplanishi lozim bo'lgan zarar miqdori - franshiza ko'zda tutilishi mumkin. Ushbu holatda kompaniya notarius tomonidan franshiza miqdorida qoplanishi lozim bo'lgan summadan oshadigan zararni qoplash majburiyatini qabul qiladi.

Notarius harakatiga bildirilgan e'tirozlar, shikoyatlar, arizalarni ko'rib chiqish bilan bog'liq sud yoki boshqa sarf-harajatlar, agarda ushbu sarf-harajatlar sug'urtalanuvchi zimmasiga yuklatilgan bo'lsa, sug'urtachi tomonidan sug'urtachi javobgarligi limiti doirasida qoplanadi.

Sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasiga amal qilish bekor qilinganidan keyin sug'urtachi undan sug'urta shartnomasiga amal qilish davrida sug'urta holati to'g'risida e'tiroz (bildirish) olgan bo'lsagina, sug'urta summasini olish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Pul mablag'lari sug'urtachining hisobraqamidan sug'urtalanuvchi hisobraqamiga o'tkazilgan kun sug'urta summasi to'lash kuni hisoblanadi.

Sug'urtachi quyidagi hollarda sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish huquqiga ega: agarda sug'urtalanuvchi soxta ma'lumotlar taqdim etgan va ular asosida sug'urta shartnomasi tuzilgan bo'lsa; agarda zarar sug'urtalanuvchi aybi bilan yetkazilgan bo'lsa; agarda zarar sug'urtachi yoki uning mijozining bevosita g'arazli niyati sababli yetkazilgan bo'lsa; agarda sug'urtalanuvchi notarial harakatlarni qonuniy muddatlardan tashqari amalga oshirgan bo'lsa (litsenziyani chaqirib olish, litsenziyaning amal qilish muddati tugashi); agarda sug'urtalanuvchi sug'urtachining sug'urta shartnomasida ko'zda tutilgan harakatlarni amalga oshirishiga rozi bo'lmasa yoki boshqacha yo'l bilan to'sqinlik qilsa; agarda sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta holati sodir bo'lgani to'g'risida o'z vaqtida xabar bermasa.

Agarda sug'urta to'lovi to'langanidan keyin ushbu to'lov notarius yoki boshqa manfaatdor shaxslar tomonidan g'arazli harakatlar natijasida qalbaki yo'llar bilan olinganligi aniqlansa, to'langan mablag'ning hammasi uni to'lagan sug'urtachiga qaytariladi. Sug'urtachi va sug'urtalanuvchi o'rtasida yuzaga keladigan barcha tortishuvlar muzokaralar yo'li bilan, o'zaro kelishuvga erishilmasa, sudda hal etiladi.

Sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta mukofoti miqdori sug'urta summasi miqdoridan kelib chiqqan holda sug'urtachining tarif stavkasi bo'yicha hisoblanadi. Sug'urta tariflari statistika ma'lumotlari, sug'urta bozori konyukturasi, tavakkalchilik darajasi, sug'urtalanuvchi faoliyati turini sug'urta qilish muddati, tanlangan tavakkalchilik va tavakkalchilik darajasiga ta'sir qiluvchi boshqa holatlar hisobga olingan holda belgilanadi.

Sug'urta mukofoti auditorlik xizmatlarni amalga oshirishga doir rejalashtirilayotgan aylanma mablag' asosida belgilanadi. Sug'urta shartnomasining amal qilish muddati yoki shartnomada belgilangan boshqa davrning tugashi bilan odatda sug'urta puli va sug'urta mukofoti miqdori sug'urtalanuvchi faoliyatining natijalari hisobga olingan holda qayta hisoblanadi.

Sug'urta mukofotini to'lash tartibi tomonlar kelishuvi bo'yicha belgilanadi: bir yo'la yoki qisman sug'urtachining hisobraqamiga naqd pulsiz o'tkazish yo'li bilan. Sug'urta mukofoti sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urta shartnomasida kelishilgan muddat ichida shartnoma imzolangan kundan boshlab to'lanadi. Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda sug'urta puli sug'urta to'lovining to'langan qismiga mutanosib ravishda kamayadi.

Shartnomani bir yildan kam muddatga tuzilganda sug'urta mukofoti yillik sug'urta mukofoti summasidan foiz hisobida ajratiladi. Sug'urta shartnomasiga to'liq bir oy amal qilinmagan holatda ham sug'urta mukofoti to'liq to'lanadi. Shartnomani bir yildan oshiq muddatga tuzishda sug'urta to'lovi imtiyozli tarif stavkalari bo'yicha hisoblanadi.

Sug'urta mukofoti to'liq to'lanmagan holatda sug'urta polisida sug'urtalanuvchi tomonidan haqiqatdan ham to'langan sug'urta mukofoti va unga tegishli sug'urta puli ko'rsatiladi.

Sug'urtalanuvchi sug'urtachiga yozma ravishda sug'urta shartnomasiga amal qilish muddati ichida tavakkalchilik darajasidagi o'zgarishlar haqida xabar qilish shart. Agarda tavakkalchilik darajasining oshishi sug'urta mukofoti miqdorini oshirish zaruratini yuzaga keltirganda sug'urtachi sug'urtalanuvchiga qo'shimcha sug'urta mukofoti uchun hisob bilan birga sug'urta shartnomasiga kiritilgan tegishli

qo'shimchalarni ham jo'natadi. Sug'urtalanuvchi qo'shimcha sug'urta mukofotini to'lashi va mukofot uchun hisobni hamda shartnomaga qo'shimcha matnini olgan kundan boshlab sug'urta shartnomasiga kelishilgan muddat ichida qo'shimchani imzolashi yoki sug'urta shartnomasini buzishni talab qilishi mumkin.

Agarda sug'urtalanuvchi ko'rsatilgan hatti-harakatlarni bajarmasa, sug'urtachi sug'urta shartnomasini bekor qilishni va shartnomani bekor qilish orqali yetkazilgan zararni qoplashni talab qilish huquqiga ega.

Sug'urta shartnomasini amal qilish davri tugagandan keyin va u bo'yicha sug'urta holati sodir etilmasa sug'urtalanuvchiga shartnoma bo'yicha to'langan sug'urta mukofotining bir qismi qaytariladi.

Sug'urtalovchining javobgarligi uning hisobraqamiga sug'urta mukofoti kelib tushgan kundan boshlanadi, sug'urta to'lovini to'lash bo'yicha sug'urtachi javobgarligining kuchga kirishi odatda sug'urta polisi bilan tasdiqlanadi. Sug'urta polisi sug'urtalanuvchiga sug'urta mukofotini sug'urtachining hisobraqamiga sug'urta shartnomasida kelishilgan muddat ichida kelib tushgan kundan boshlab beriladi.

Sug'urta holati sodir etilganda yoki uning boshlanishiga sabab bo'luvchi holatlarda, shuningdek, uchinchi shaxsdan e'tirozlar kelib tushganda sug'urtalanuvchi sug'urta holati sabablari, uning borishi va oqibatlarini aniqlash uchun kerakli choralarni, zararning oldini olish yoki kamaytirish, zarar yetkazilgan shaxslar hayoti va mulkini saqlashga oid barcha imkoni bor va maqsadga muvofiq choralarni ko'rishi, qisqa muddat ichida sug'urta qiluvchiga ushbu holatning sodir etilgani haqida xabar berishi va unga ushbu ishga taaluqli barcha hujjatlarni yuborishi, sug'urta qiluvchiga uning oqibatlari, sudda ishni ko'rish va ushbu ishga taaluqli boshqa faktlar haqida ma'lumot berishi, agarda sug'urtalanuvchi sug'urta holati bo'yicha sug'urtachi va sug'urtalanuvchining manfaatlarini sudda hamda suddan tashqari tartibda himoya qilish uchun o'z advokatini yoki boshqa vakolatli shaxsni tayinlash kerak deb hisoblasa unga bu borada imkoni boricha yordam berishi, zararni to'lamasligi, sug'urta holati bo'yicha sug'urtalanuvchiga bildirilgan talablarni qisman yoki to'liq tan olmasligi, bunday talablarni bartaraf etish bo'yicha sug'urta qiluvchining roziligisiz hech qanday majburiyatlarni qabul qilmasligi, sug'urtalanuvchi imkoni boricha sug'urta qiluvchining zarar yetkazilgan mulkni ko'zdan kechirish va yetkazilgan zarar miqdorini belgilashda ishtirok etishini ta'minlashi, sug'urta holatida yetkazilgan zarar uchun javobgar bo'lgan uchinchi shaxsga nisbatan teskari talablarni ta'minlashga oid barcha choralarni ko'rishi, agarda sug'urtalanuvchida zararni muntazam to'lashni to'xtatishi yoki uning miqdorini qisqartirish imkoni paydo bo'lganda, bu haqida sug'urtachiga xabar berishi va bunday to'lovlarni to'xtatish yoki ularning miqdorini kamaytirish bo'yicha barcha choralarni ko'rishi shart.

Sug'urtachi sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urtalanuvchining sug'urta holati sababli yuzaga kelgan mulkiy yo'qotishlarining o'rnini to'ldiradi. Agarda shartnomaga amal qilish davrida ahamiyatga ega bo'lgan sug'urta holati sug'urta qilish boshlangunga qadar ahamiyatga ega bo'lgan yoki ta'sir qilishni boshlagan sabablarga ko'ra sodir etilsa, zarar sug'urtalanuvchiga shartnomani tuzish paytida

ushbu sug'urta holatining boshlanishiga sabab bo'lgan sabablar haqida unga ma'lum bo'lmaganda to'lanishi lozim.

Agar sug'urta to'lovi sug'urta summasi miqdorida to'langan bo'lsa, sug'urta polisiga amal qilish to'lov to'langan paytdan boshlab bekor qilinadi. Sug'urta puli miqdorida to'liq to'lanmagan sug'urta to'lovi to'lanadigan sug'urta polisi o'z kuchini unga amal qilish muddati oxirigacha sug'urta summasi va to'langan summa o'rtasida farq miqdorida saqlab qolinadi.

Sug'urta to'lovi sug'urtachi tomonidan sug'urta shartnomasida belgilangan muddat ichida sug'urtalanuvchidan sodir etilgan sug'urta holati to'g'risidagi barcha kerakli hujjatlar olingandan keyin to'lanadi. Sug'urta to'lovi sug'urtalanuvchining isbotlangan javobgarligi miqdorida sug'urta polisida ko'rsatilgan sug'urta pulidan ortiq bo'lmagan holda to'lanadi.

Sug'urtachining hisobraqamidan sug'urtalanuvchining hisobraqamiga pul o'tkazilgan kun sug'urta to'lovi to'langan kun hisoblanadi.

Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasi shartlarini tegishli ravishda bajarmasa, sug'urta to'lovi miqdorini kamaytirish huquqiga ega.

Sug'urtalanuvchi sug'urta shartnomasiga amal qilish bekor qilinganidan so'ng sug'urtachiga sug'urta shartnomasiga amal qilish davrida undan sug'urta holati to'g'risida e'tiroz bildirilgandagina sug'urta to'lovini olishi mumkin.

Sug'urtachi agarda sug'urtalanuvchi ataylab soxta ma'lumotlar taqdim etgan va ular asosida sug'urta shartnomasi tuzilgan bo'lsa, zarar sug'urtalanuvchi aybi bilan yetkazilmagan bo'lsa, zarar sug'urtalanuvchi yoki korxonaning bevosita g'arazli niyati oqibatida yetkazilgan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tekshiruvlarni qonunda belgilangan muddatdan tashqari muddatda amalga oshirgan bo'lsa (litsenziyani chaqirib olish, litsenziyaga amal qilish muddatining tugashi), auditorlik tekshiruviga malaka shahodatnomalariga ega bo'lmagan va auditorlarning kasbiy reestriga kiritilmagan shaxslar jalb qilingan bo'lsa, sug'urtalanuvchi tomonidan imzolangan va belgilangan tartibda muhr bilan tasdiqlangan auditorlik xulosasi bo'lmasa, sug'urtalanuvchi sug'urtachiga sug'urta shartnomasida ko'zda tutilgan hatti-harakatlarni amalga oshirishga rozi bo'lmasa yoki boshqacha yo'l bilan to'sqinlik qilsa, sug'urtalanuvchi o'z vaqtida sug'urtachiga sug'urta holatining sodir etilgani to'g'risida xabar bermagan bo'lsa, sug'urta to'lovini to'lashni rad etish huquqiga ega.

Sug'urta holati tufayli yetkazilgan zarar hajmi sug'urtalanuvchiga sug'urta holati bo'yicha yetkazilgan zarar hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Zarar hajmi maxsus tayinlangan davlat organi yoki sudning jarima yoki boshqa moddiy sanksiyalar qiymatidan yoxud sud tomonidan qondirilgan da'vo talabalaridan kelib chiqqan holda qaror chiqarilganda, e'tirozlar uchinchi shaxsga yetkazilgan zarar qiymatidan kelib chiqqan holda ixtiyoriy qondirilganda aniqlanadi.

Qoplanayotgan zarar summasiga sug'urta holatida zararining oldini olish yoki kamaytirish uchun maqsadga muvofiq sarf-harajatlar ham kiritilishi mumkin, biroq to'lovlarning umumiy qiymati sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta pulidan oshmasligi kerak.

Sug'urta to'lovini to'lagan sug'urtachiga to'langan mablag' doirasida sug'urta to'lovini olgan sug'urtalanuvchiga boshqa shaxs yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan ega bo'lgan talablarni talab qilish huquqi o'tadi. Sug'urtalanuvchi

sug'urtachiga o'zidagi barcha hujjatlar va dalillarni berishi hamda ushbu huquqni amalga oshirish uchun kerakli barcha rasmiy ishlarni bajarishi kerak. Agar qayd etilgan shaxslar yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxsga nisbatan talab qilish huquqidan voz kechsa yoki ushbu huquqni ularning aybi bilan (hujjatlarni taqdim etmaslik va hokazolar) amalga oshirishning iloji bo'lmasa, sug'urtachi sug'urta to'lovlarini to'lashdan ozod etiladi. Agarda ushbu to'lovlar to'langan bo'lsa, qayd etilgan shaxslar sug'urtachiga olingan mablag'larni uni olgan kundan boshlab qonunchilikda belgilangan foizlar bilan qaytarishi shart.

Sug'urtalanuvchi sug'urtachiga O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi tomonidan belgilangan da'vo muddati ichida qonun yoki sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish uchun asos bo'lgan holatlar aniqlanganda, to'langan pulni qaytarishga majbur.

Agarda sug'urta holati sodir etilgan paytda sug'urtachi tomonidan sug'urtalangan ob'ekt bo'yicha sug'urtalashning boshqa shartlariga amal qilingan bo'lsa, sug'urta to'lovi sug'urta mablag'lariga nisbatan mutanosib ravishda taqsimlanadi va ushbu mablag'lar uchun auditor javobgarligi har bir sug'urta qiluvchi tomonidan sug'urtalangan, har bir sug'urta qiluvchi esa o'z ulushiga to'g'ri keladigan zararning bir qismini to'laydi, xolos.

Sug'urtalanuvchi yoki uchinchi shaxsning sug'urta holati sodir etilishiga qaratilgan g'arazli hatti-harakatlari, sug'urtalanuvchi yoki uchinchi shaxs tomonidan sug'urta holati bilan bevosita sababli aloqada bo'lgan jinoyatning atayin sodir etilishi, sug'urtalanuvchining sug'urtachiga ataylab sug'urta ob'ekti bo'yicha soxta ma'lumotlarni berishi, sug'urtalanuvchi tomonidan zararni yetkazishda aybdor bo'lgan shaxsdan uning undirilishi, sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urtachiga tuzilgan sug'urta shartnomasi bo'yicha tavakkalchilik darajasining oshganligi to'g'risida ma'lum qilinmasligi va qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan boshqa holatlar sug'urtachining sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortishiga asos hisoblanadi. Sug'urta shartnomasi shartlarida sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish uchun qo'shimcha asoslar ham ko'zda tutilgan.

Sug'urta to'lovini to'lashdan bosh tortish haqidagi qaror sug'urtachi tomonidan qabul qilinadi va sug'urta hujjatini tuzish uchun belgilangan muddatda yozma ravishda bosh tortish sabablari ko'rsatilgan holda ma'lum qilinadi. Sug'urtalanuvchi va sug'urtachi o'rtasida yuzaga keladigan barcha bahslar muzokalar yo'li bilan, agarda o'zaro kelishuvga erishilmasa, sudga hal etiladi.

10-MAVZU. Yuridik VA JISMONIY SHAXSLARNING MOL-MULKINI SUG'URTALASH

1. Umumiy sug'urta tarmog'ining mol-mulklarni sug'urtalashga oid klasslari.
2. Yuridik shaxslar mol-mulkini sug'urtasida ishtirok etayotgan tomonlarning huquq va majburiyatlari.
3. Sug'urta hodisasi yuz berganda tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish.

1. Umumiy sug'urta tarmog'ining mol-mulklarni sug'urtalashga oid klasslari.

Yuridik shaxslarning mol-mulkini sug'urtalash sug'urta tashkilotlari tomonidan "Sug'urta faoliyati klassifikatori"ga muvofiq, umumiy sug'urta tarmog'ining 8-klassi - "Mol-mulknini o'ldirish va tabiiy ofatlardan sug'urta qilish"da qayd etilgan shartlarda, ya'ni yong'in, portlash, bo'ron, dovul, jala, ko'chki, tuproqning cho'kishi, yemirilish, yer osti suvlari, sel, yashin urishi, zilzila, yadro energiyasi ta'siri natijasida mol-mulk yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari asosida amalga oshiriladi. Shuningdek, mazkur klassifikatorning 9-klassi ham mol-mulklarni sug'urta qilishga oid bo'lib, u "Mol-mulknini zarardan sug'urta qilish" deb ataladi. 9-klassning mazmuni 8-klassda ko'rsatilmagan do'l, qalin qor yog'ishi yoki qattiq sovuq tushishi, buzib kirib o'g'irlik qilish va boshqa voqealar natijasida mol-mulk yo'qotilganda yoki shikastlanganda sug'urta qoplamasi to'lanishini ta'minlovchi sug'urtaning turlari jamidan iborat.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, yuridik shaxslarning mol-mulkini sug'urta qilish huquqiga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 8 va 9-klasslar bo'yicha litsenziya olgan barcha sug'urta tashkilotlari haqlidir.

Yuridik shaxslarning mol-mulkini sug'urta qilish sug'urtalovchilar bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq amalga oshiriladi.

Sug'urta shartnomasi - tomonlarning aniq yuridik va moliyaviy munosabatlarini belgilab beruvchi xujjatdir. Shartnomada franshiza qo'llanilishi mumkin. Franshiza-yuridik shaxslar ko'rgan zararining muayyan qismi bo'lib, sug'urta hodisasi yuz berganda sug'urta tashkiloti ana shu qism doirasida javobgar bo'lmaydi va u to'lanishi kerak bo'lgan sug'urta qoplamasidan chegirib tashlanadi.

Sug'urtalovchi yuridik shaxslarga tegishli mol-mulklarni yong'in, zilzila, toshqin, suv bosishi, ko'chki, bo'ron, yer cho'kishi, ichki sanitariya texnikasi tizimlari buzilishi natijasida to'liq yoki qisman nobud bo'lganda sug'urta qoplamasini, sug'urtalanuvchi bo'lgan yuridik shaxslar esa sug'urta mukofotini o'z vaqtida to'lash va shartnomaning boshqa shartlarini bajarish majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Mana shu qayd etilgan holatlar sug'urta tashkiloti va yuridik shaxslar o'rtasida mol-mulknini sug'urtalash bo'yicha tuzilgan shartnomaning predmetini tashkil etadi.

Surtalovchining majburiyatlari sug'urta mukofoti surtalovchining hisob-kitob raqamiga kelib tushgan paytdan e'tiboran kuchga kiradi. So'ng sug'urta polisi sug'urtalanuvchiga shartnomada ko'rsatilgan muddat ichida beriladi.

2. Yuridik shaxslar mol-mulkini sug'urtasida ishtirok etayotgan tomonlarning huquq va majburiyatlari.

Yuridik shaxslarning hamda sug'urtalovchi o'rtasida tuzilgan sug'urta shartnomasida tomonlarning huquq va majburiyatlari aks ettiriladi.

Sug'urtalanuvchi bo'lgan yuridik shaxslarning majburiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Sug'urta ob'ektini ko'zdan kechirish uchun imkoniyat yaratib berish;
- Sug'urta mukofotlarini o'z vaqtida to'lash;

•Shartnoma tuzilayotganda sug'urtalovchiga sug'urta tavakkalchiligini baholash uchun ahamiyat kasb etuvchi o'ziga ma'lum barcha holatlar haqida, shuningdek mazkur sug'urta ob'ekti bo'yicha tuzilgan yoki tuzilajak hamma sug'urta shartnomalari to'g'risida ma'lumot berish;

•Sug'urta hodisasi yuz berganda sug'urtalangan mulkiga zarar yetkazilishining oldini olish va zararni kamaytirish uchun zarur choralarni ko'rish va sug'urtalovchiga sug'urta hodisasi sodir bo'lganligi haqida sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan muddatlarda xabar berish.

Yuridik shaxslar sug'urtalangan mulkini ko'zdan kechirish uchun sug'urtalovchiga taqdim qilishi yoki mulkning barcha zararlangan qismlarining fotosurati yoki video suratini oldirishi va tiklash ishlari boshlangunga qadar o'zi qiladigan ishlarni sug'urtalovchi bilan kelishib olishi kerak.

Yuridik shaxslar quyidagi huquqlarga ega bo'lishi mumkin:

•butun mulkni va ayrim ob'ektlarni tomonlarning qo'shimcha kelishuvi yoki yangi sug'urta shartnomasi shartlari asosida qo'shimcha sug'urtalash;

•sug'urta hodisasi sodir bo'lganda mustaqil ekspertiza o'tkazilishini talab qilish;

•sug'urta shartnomasi amalda bo'lgan davrda sug'urtalovchidan sug'urta masalalari borasida maslahatlar olish;

•sug'urtalovchi bilan kelishgan holda sug'urta shartnomasiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish.

Yuridik shaxslar oldida sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta tashkiloti quyidagi majburiyatlarga ega bo'ladi:

•shartnomada belgilangan muddatlarda sug'urta polisini berish va shartnoma tuzishda asoslanilgan sug'urtalash qoidalari bilan tanishtirish;

•sug'urta shartnomasida nazarda tutilgan sug'urta hodisalari yuz berganda sug'urta hodisasi sodir bo'lganligi haqidagi dalolatnoma asosida sug'urta qoplamasi to'lash;

•sug'urtalanuvchi bilan bo'ladigan munosabatlarda mahfiylikni ta'minlash.

Shu bilan bir qatorda sug'urta tashkilotining huquqlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

•agar sug'urta hodisasi:

a) sug'urtalovchining sug'urta hodisasini keltirib chiqarish uchun ataylab qilgan hatti-harakatlari natijasida yuz bergan bo'lsa;

b) sug'urtalanuvchi tavakkalchilikdagi jiddiy o'zgarishlar haqida sug'urtalovchini boxabar qilgan bo'lmasa;

v) sug'urtalanuvchi sug'urta hodisasi to'g'risida sug'urtalovchiga xabar bermagan yoki yetkazilgan zarar tafsilotlari, turi va miqdorini aniqlashda sug'urtalovchi yoxud uning vakili ishtirok etishiga to'sqinlik qilgan bo'lsa;

g) sug'urtalanuvchi zararni aniqlash uchun zarur bo'lgan hujjatlarni taqdim etmagan bo'lsa, sug'urta to'voni to'lashni rad etish;

•sug'urta shartnomasining muddati mobaynida sug'urtalangan mulkning ahvoli va qiymatini, shuningdek sug'urtalanuvchi o'z mulki haqida ma'lum qilgan ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish;

• sug'urtalanuvchidan sug'urta hodisasi haqida xabar kelishini kutib o'tirmasdan, sug'urta hodisasi yetkazgan zararni ko'zdan kechirish va baholashga kirishish;

• sug'urta hodisasi yuz berish xavfining darajasini ifodalovchi qo'shimcha hujjatlarni talab qilib olish.

Sug'urtalanuvchi bo'lgan yuridik shaxslar sug'urta mukofotini shartnomada ko'rsatilgan muddatda to'lamaganda shartnoma yuridik kuchini yo'qotishi mumkin.

Agar sug'urtalangan mulkning yo'qolishi yoki zararlanishiga quyidagilar sabab bo'lsa sug'urta tashkiloti sug'urta javobgarligidan ozod etilishi mumkin:

a) sug'urtalanuvchining majburiyatlari kuchga kiringunga qadar mulkda mavjud bo'lgan hamda sug'urtalanuvchi yoki uning vakillariga ma'lum bo'lgan kamchilik va nuqsonlar;

b) sug'urtalangan mulkdan foydalanish qoidalarining sug'urtalanuvchi yoki uning vakillari tomonidan buzilishi natijasida zarar yetkazilishi;

v) sug'urtalanuvchining yoki uning shartnoma bo'yicha sug'urtalangan mulk ishonib topshirilishi mumkin bo'lgan xodimlaridan, vakillaridan yoki boshqa shaxslardan birining ehtiyotsizligi, vijdotsizligi, nosamimiyligi, shuningdek mulkka mulkdorlik yoxud egalik huquqining qalloblik yo'li bilan boshqa shaxsga o'tkazilishi;

g) doimiy ta'sir ko'rsatuvchi foydalanish omillari (eskirish, zanglab chirish) va ob-havo omillari ta'sirida yoxud sug'urtalangan narsalardan foydalanmaslik oqibatida asta-sekin zararlanish;

d) sug'urtalanuvchi yoki uning vakillari tomonidan yong'in xavfsizligi qoidalarining buzilishi;

ye) yengil alanganadigan modda va materiallarni saqlash yoki ulardan foydalanish qoidalarining buzilishi;

z) sug'urtalanuvchi zararlangan narsalarni yoki ularning qoldiqlarini sug'urtalovchiga ko'rsatishdan bosh tortgan taqdirda, butunlay yo'q bo'lib ketishi mumkin bo'lgan narsalar bundan mustasnodir;

i) urush yoki urush harakatlari (urush e'lon qilingani-qilinmaganidan qati nazar), g'alayon, inqilob, qo'zg'olon, isyon, fitna, ish tashlash, noqonuniy yo'l bilan hokimiyatni qo'lga olish, suiqasd, qo'poruvchilik harakati, amalda yoki qonuniy mavjud bo'lgan hukumatning yoki biror hokimiyat organining farmoyishi bilan musodara qilish, rekvizitsiya, buzish yoki zararlantirish, yadro reaksiyasi, yadro nurlanishi yoxud

radioaktiv zararlanish.

Ichki sanitariya texnikasi tizimlari buzilganda quyidagi:

a) agar falokat sug'urtalanuvchining ehtiyotsizligi yoki noshud hatti-harakatlari tufayli yuz bergan;

b) basharti falokat uchinchi shaxslarning ataylab qilgan yoki ataylab qilmagan xatti-harakatlari oqibatida yuz bergan hollarda sug'urta tashkiloti yetkazilgan zarar uchun javob bermaydi.

3. Sug'urta hodisasi yuz berganda tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish.

Sug'urta qoplamasi sug'urta-ulanuvchining zararni qoplash to'g'risidagi yozma arizasi, shuningdek, vakolatli organlardan olingan tegishli hujjatlar asosida to'lanadi. Bunday hujjatlarning taqdim etilmasligi sug'urtalovchiga ushbu hujjatlar bilan tasdiqlanmagan zarar uchun tovon to'lashni rad etish huquqini beradi.

Sug'urtalanuvchi sug'urta hodisasi sodir bo'lgani haqida ariza bergach, komissiya tuzilib, uning tarkibiga sug'urtalanuvchining, sug'urtalovchining, zarur hollarda esa vakolatli tashkilotlarning ham vakillari kiritiladi.

Komissiya muayyan muhlat ichida zararlanish sabablari va miqdorini aniklaydi. Komissiya sug'urta hodisasini e'tirof ettan taqdirda yo'qotish va zararlar miqdori, shuningdek to'lanishi lozim bo'lgan sug'urta qoplamasining miqdori aniqlanadi. Tomonlar buni dalolatnomada qayd etadilar.

Mazkur dalolatnoma sug'urtalanuvchiga sug'urtalovchi tomonidan suturta tovonni to'lanishi uchun asos bo'ladi.

Zarar sabablari va miqdori xususida tomonlar o'rtasida nizolar paydo bo'lgan hollarda mustaqil ekspertiza o'tkazilishi mumkin.

Sug'urtalanuvchi zararni qoplash haqidagi arizasida quyidagilarni ko'rsatishi shart:

- sug'urta hodisasi yuz bergan sana va uning tavsifi;
- sug'urta hodisasi sodir bo'lganda sug'urtalanuvchi qilgan ishlar;
- zarar miqdori va sug'urtalanuvchi da'vo qilayotgan sug'urta tovonining miqdori. Bunda tegishli ro'yxat va summa ko'rsatilishi kerak;
- zararni qoplash uchun uchinchi shaxslardan olingan tovon miqdori.

Mabodo zarar to'liq qoplangan bo'lsa yoki sud qaroriga ko'ra zarar aybdor shaxs tomonidan qoplanadigan bo'lsa sug'urtalanuvchi sug'urta tovonni olish huquqidan mahrum bo'ladi.

Quyidagi hollarda sug'urta tovonni to'lanmaydi:

- agar sug'urtalanuvchi zarar yetkazilishiga olib keluvchi hatti-harakatlarni ataylab yoki qo'pol ehtiyotsizligi tufayli sodir etgan yoki ularga yo'l qo'ygan bo'lsa;
- basharti zarar kelib chiqishiga olib kelgan holatlar huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan tekshirilayotgan bo'lsa, tekshiruv tamom bo'lgunga qadar.

Mabodo sug'urtalanuvchi yoki naf oluvchi shaxs zarar uchun aybdor yoki uchinchi shaxslardan tovon olgan bo'lsa, sug'urtalovchi sug'urta shartlariga ko'ra to'lanishi lozim bo'lgan pul bilan aybdor yoxud uchinchi shaxslardan olingan pul o'rtasidagi farqning o'zini to'laydi.

Shartnoma imzolagandan so'ng tavakkalchilik darajasida ro'y bergan va sug'urta hodisasi yuz berish ehtimolini oshiradigan barcha o'zgarishlar sug'urtalovchiga sug'urta shartlarini o'zgartirish hamda qo'shimcha sug'urta mukofoti to'lanishi talab qilish huquqini beradi. Sug'urtalanuvchi qo'shimcha sug'urta mukofotini to'lashdan bosh tortgan taqdirda mazkur shartnoma yuridik kuchini yo'qotadi, to'langan sug'urta mukofoti esa qaytarib berilmaydi.

Shartnomada kelishilgan zararlarni qoplash uchun sug'urtalovchi tomonidan amalga oshirilgan har bir to'lov majburiyatlar chegarasini ana shu to'lov miqdorida, ammo agar mas'uliyat chegarasini qayta tiklash uchun qo'shimcha sug'urta mukofoti to'lanmasa, dalolatnomada qayd etilgan zarar miqdoridan ko'p bo'lmagan hajmda kamaytiradi.

Shartnoma tomonlar unda kursatilgan majburiyatlarini bajarmay qo‘ygunlariga qadar kuchda bo‘ladi.

Tomonlardan birining kamida 30 kun oldin beriladigan yozma arizasiga binoan shartnoma istalgan vaqtda bekor qilinishi mumkin.

Agar sug‘urtalanuvchi shartnomani muddatidan oldin bekor qilishini ma‘lum qilsa, sug‘urta mukofoti unga qaytarilmaydi.

Sug‘urta shartnomasi bekor qilinishini sug‘urtalovchi talab etgan takdirda:

a) sug‘urtalanuvchiga sug‘urta mukofoti muddati tamom bo‘lmagan davrga mutanosib miqdorda qaytariladi, bunda o‘tgan davrda qilingan xarajatlar sug‘urta mukofotidan ushlab qolinadi;

b) basharti sug‘urta shartnomasi bekor qilinishining talab etilishiga ushbu shartnomada kelishilgan shartlarning sug‘urtalanuvchi tomonidan buzilishi sabab bo‘lsa, faqat sug‘urta mukofoti muddati tamom bo‘lmagan davrga mutanosib miqdorda qaytariladi.

Sug‘urta tovonni to‘lash haqida dalolatnoma tuzilgandan keyin sug‘urtalanuvchining zarar yetkazilishi uchun javobgar shaxslarga nisbatan bo‘lgan huquqlari to‘langan pul miqdorida sug‘urtalovchiga o‘tadi. Bunda sug‘urtalanuvchi aybdor shaxslardan talab qilish huquqini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan hujjatlarni sug‘urtalovchiga berishi shart.

Sug‘urtalanuvchi zarar yetkazgan shaxsga bo‘lgan da‘vosidan yoki unga nisbatan bo‘lgan talablarning amalga oshirilishini ta‘minlovchi huquqlaridan voz kechganda, shuningdek regress talabni qo‘yish uchun zarur bo‘ladigan hujjatlarni sug‘urtalovchiga berishdan bosh tortganda sug‘urtalovchi sug‘urta tovonni to‘lashdan ozod bo‘ladi.

Shartnomaga kiritiladigan hamma qo‘shimcha va o‘zgartirishlar, shuningdek prolongatsiya, bekor qilish yoki to‘xtatish tomonlarning roziligi bilan o‘zaro xabar berilgan holda yozma ravishda amalga oshirilmog‘i darkor.

Sug‘urta shartnomasidan kelib chiquvchi barcha nizo va kelishmovchiliklar tomonlarning muzokara olib borishi yo‘li bilan hal etiladi, kelishuvga erishib bo‘lmagan taqdirda esa tegishli muddat ichida O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda qarab chiqish uchun xo‘jalik sudiga oshiriladi.

**fanidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha
uslubiy**

K O ' R S A T M A

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO'JALIGI VAZIRLIGI
ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI VA AGROTEXNOLOGIYALAR
INSTITUTI

BUXGALTERIYA HISOBI, TAHLIL VA AUDIT KAFEDRASI

«AGROSUG'URTA»

fanidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha uslubiy

K O' R S A T M A

ANDIJON-2021 YIL

Tuzuvchi:

© Mamanazarov.T.A. “Agrosug’urta” fanidan 5232300 – “Agrosanoatda buxgalteriya hisobi” ta’lim yo’nalishi talabalari uchun amaliy mashg’ulotlar o’tkazish bo’yicha uslubiy ko’rsatma Andijon.: 2021, -- bet.

Taqrizchilar:

E.Mo’ydinov - “Profi audit” auditorlik firmasi bosh ijroji direktori, i.f.n,
dotsent.
- “Agrobiznes va marketing” kafedrası i.f.f.d.(PhD)

A. To’ychiev

«TASDIQLAYMAN»

«Agrobiznes va raqamli iqtisodiyot» fakultetining o’quv-uslubiy komissiyasida muhokama qilingan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Komissiya raisi _____

(F.I.SH.)

2021 yil « _____ » _____

“TAVSIYA ETILGAN”

«Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit» kafedrası majlisida muhokama qilingan va fakultet o’quv-uslubiy komissiyasida ko’rib chiqishga tavsiya etilgan

Kafedra mudiri i.f.f.d.(PhD) _____ Mamajonov.A

(Kafedra majlisining _____ - sonli bayonnomasi

“ _____ ” _____ 2021 yil)

Agrosug'urta munosabatlarini o'rganish bozor iqtisodiyoti sharoitida agrosugurtaning mohiyati, funksiyalari va bozor munosabatlaridagi o'rnini va huquqiy asoslari hamda sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish to'g'risida tushunish va nazariy va amaliy bilimlari bilan boyitishni vazifa qilib qo'yadi. "Agrosugurta" fani hozirgi rivojlangan iqtisodiyotda sug'urtaning tutgan o'rnini va ahamiyati, sug'urta sohasida qo'llaniladigan asosiy atama va tushunchalarning mazmuni hamda sug'urtada tarif siyosatini sug'urta faoliyatida yuritilishi va sug'urta tashkiloti moliyasini tarkibiy tuzulishiga oid iqtisodiy ma'lumotlarni umumlashtirib, tahlil qilib, real ma'lumotlarga ega bo'lish, iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha xulosa va takliflar berishda etarli darajada bilimlarni beradi. Uning asosiy maqsadi-sug'urtaning mohiyati, funksiyalari va bozor munosabatlaridagi o'rnini tahlil qilish, sug'urtada tarif siyosatini yurg'izish bo'yicha maslahatlar berish va boshqalardan iborat. "Agrosugurta" fanini sug'urta faoliyatini na faqat milliy iqtisodiyotdagi sug'urtalash mezonlari asosida balki kengroq va chuqurroq chet el davlatlari tajribasi asosida o'rgatadi. "Agrosugurta" fanini o'rganish mavjud risklarni sug'urtalash va boshqarishda tutgan o'rnini tushunish va nazariy bilimlarni amaliy bilimlar bilan boyitishni vazifa qilib qo'yadi.

AMALIY MASHG'ULOTLARNING TAVSIYA ETILADIGAN MAVZULARI

№	Amaliy mashg'ulotlar	Soat
	7-semestr	
	1-Modul. Sug'urtanazariyasi	
1	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari	2
2	Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar	2
3	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari	2
4	Sug'urtada tarif siyosati	2
5	Sug'urta faoliyati klassifikatori va unga oid sug'urta klasslari	2
	2-Modul. Sug'urtaamaliyoti	
6	Hayot sug'urtasi	2
7	Shaxsiy sug'urta	2
8	Qishloq xo'jaligi korxonalarining mulkiy sug'urtasi	2
9	Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish	2
10	Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish	2
11	Kasbiy javobgarlik sug'urtasi { 1218 }	2

12	Qayta sug'urta qilish asoslari	2
13	Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari	2
14	Sug'urta kompaniyasining investitsiya faoliyati	2
15	O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	2
	Jami	30

1-mavzu. Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari

Fanning perdmoti va ob'ekti. Sug'urta haqida tushuncha. Sug'urta iqtisodiy kategoriyasining muhim belgilari. Sug'urta bozor infratuzilmasi va uning tarkibiy qismi. Sug'urta fondlari va ularning shakllanishi. Markazlashgan sug'urta fondlari.

O'z-o'zini sug'urtalash fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlarining afzallik va kamchilik tomonlari.

Sug'urtaning funksiyalari. Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funksiyasi. Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funksiyasi. Nazorat qilish funksiyasi.

1-masala

A sug'urta kompaniyasi yiliga 20 foiz tushgan sug'urta mukofotidan daromad ko'radi. Agar u 5 yil davomida jami yiqqan sug'urta mukofoti 500 mln so'm bo'lsa, to'lagan solig'i 20 foizni tashkil etsa foyda nechaga teng?

2-masala

2020 yilda sug'urta tashkiloti RNP zaxirasi jami sug'urta mukofotlarining 60 foizini tashkil etadi.

Jami sug'urta mukofoti – 5000 ming dollar.

RZU zaxirasi – 30 foiz

Olingan daromad – 40000 dollar.

Qayta sug'urtaga ajratilgan summa RNP zaxirasining 10 foizini tashkil etadi. Foyda solig'ini hisoblang.

Testlar

1) Quyidagilardan qaysi biri sug'urtaning xarakterli belgisini bildiradi?

A) ishlab chiqarishni aylanma mablag'lar bilan ta'minlash;

B) investitsiya faoliyatini amalga oshirish;

V) ijtimoiy sug'urta fondining shakllanishida ishtirok etish;

G) yalpi ichki mahsulotni qayta taqsimlash.

2) Quyidagilardan qaysi biri sug'urtaviy risk hisoblanishi mumkin?

A) biror bir shaxsning qasddan ikkinchi bir shaxsga zarar yetkazishi;

B) mulkdorning o'z mulkiga nisbatan sovuqqonlik bilan munosabatda bo'lishi natijasida mazkur mulkning shikastlanishi;

V) eng'in chiqishi natijasida ishlab chiqarish vositasining yaroqsiz holatga kelishi;

G) haydovchining aybi bilan avtomobilning zararlanishi.

3) Shaxsiy sug'urtaning qaysi turlari ham majburiy, ham ixtiëriy shaklda o'tkazilishini ko'rsating?

A) fuqarolar haëtini baxtsiz hodisalardan sug'urtalash.

B) tibbiët xodimlari haëtini sug'urtasi.

V) transportdagi yo'lovchilarning haëtini baxtsiz hodisalardan sug'urtalash.

G) ishlab chiqarishda band bo'lgan fuqarolarning haëtini sug'urtasi.

4) Sug'urta nechta tarmoqqa ega? (quyidagi bandlarni birini ko'rsatish bilan bir qatorda, javobni qisqacha èzma holatda asoslang).

A) 2 ta;

B) 4 ta;

V) 3 ta;

G) 5 ta;

5) Quyidagilardan qaysi biri majburiy sug'urtani ixtiëriy sug'urtadan farqini to'laroq anglatadi?

A) sug'urta tarifi stavkalarini tomonlarning o'zaro kelishuviga asosan belgilanishi.

B) sug'urta tarifi stavkalarini tomonlarning ishtirokisiz qonun chiqaruvchi èki ijroiya organ tomonidan belgilanishi.

V) sug'urta summalarini sug'urta tashkiloti tomonidan yuqori darajada belgilanishi.

G) sug'urta shartnomasining o'ziga xosligi.

6) «Madad» sug'urta agentligining asosiy vazifasini ko'rsating?

A) fuqarolarning mol-mulkini tabiiy ofatlardan sug'urta yo'li bilan himoyalash.

B) transport vositasi egalarining uchinchi shaxsga zarar yetkazish javobgarligini sug'urtalash.

V) kichik biznes risklarini sug'urtalash.

G) yuklarni sug'urtalash.

7) «Madad» sug'urta agentligi qaysi mulk shakliga asoslangan holda tashkil etilganligini aniqlang?

A) mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida.

B) o'zaro sug'urtalash jamiyati shaklida.

V) davlat mulkiga asoslangan.

G) aksiyadorlik shaklida.

8) Sug'urta bozori qaysi bozorning tarkibiga kirishini aniqlang?

(Javob ko'rsatilgandan so'ng uning to'g'riligini asoslang).

A) investitsiyalar bozori.

B) ssuda kapitallari bozori.

V) qimmatli qog'ozlar bozori.

G) tovarlar va xizmatlar bozori.

9) O‘zbekistonda sug‘urta faoliyati bilan shug‘ullanish uchun litsenziya kerakmi? (Javobni to‘g‘riligini èzma shaklda asoslang).

A) ha.

B) yo‘q.

V) faqat majburiy sug‘urtalash uchun talabi etiladi;

G) yuqoridagi javoblarni hammasi noto‘g‘ri.

10) Fuqarolar ixtièridagi mol-mulklar qaysi tartibda sug‘urtalanishini ko‘rsating?

A) majburiy tartibda.

B) ixtièriy tartibda.

V) majburiy hamda ixtièriy tartibda.

G) yuqoridagi javoblarning hammasi noto‘g‘ri.

2-mavzu. Sug‘urtaga doir asosiy atama va tushunchalar

Sug‘urta zaxiralarini shakllanishi bilan bog‘liq atamalar. Sug‘urtalovchi va sug‘urtalanuvchi. Sug‘urta shartnomasi va sug‘urta polisi. Sug‘urta ob‘ekti va sub‘ekti. Sug‘urta tarifi va sug‘urta mukofoti. Sug‘urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlari. Sug‘urta zaxiralaridan foydalanish bilan bog‘liq atama va tushunchalar. Sug‘urta hodisasi. Sug‘urta summasi va sug‘urta qoplamasi. Sug‘urta javobgarligi hajmi. Sug‘urta riski. Sug‘urta dalolatnomasi. Franshiza. Xalqaro sug‘urta atamalar: “YAshil karta”, “SIF”, “KOF” tushunchalar

1-masala

“Kapital sug‘urta” sug‘urta kompaniyasi xodimlari ish haqi quyidagicha hisoblangan:

Rahbar – 500 ming so‘m;

Bosh menejer – 400 ming so‘m;

Katta anderrayter – 350 ming so‘m;

Menejer – 300 ming so‘m;

Anderrayter – 200 ming so‘m; Pensiyaga - 25 foiz, bandlik fondiga - 2 foiz, kasaba uyushmasiga – 3 foiz.

Yuqorida berilgan ish haqi miqdorlarini jadval asosida daromad solig‘ini hisoblang.

№	Lavozimlar	Hisoblangan summa-	Daromadd solig‘i	INP S 1 foiz	2,5 foiz sug‘urta	uyushma Kasabasi 1 foiz	Jami ushlanma	Jami berildi
1	Rahbar							
2	Bosh			(1248)				

	menejer							
3	Katta anderrayter							
4	Menejer							
5	Anderrayter							
6	Kurer							

Testlar

1) Sug'urta shartnomasi kimlar o'rtasida tuziladi?

- A) sug'urta brokeri va mijoz o'rtasida.
- B) sug'urtalanuvchi va sug'urta nazorati o'rtasida.
- V) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida.
- G) yuqoridagi javoblarni hammasi noto'g'ri.

2) Haetni sug'urtalashda sug'urta mukofoti qaysi muddatlarda to'lanishi mumkin?

- A) sug'urta shartnomasi tuzilmasdan oldin.
- B) sug'urta shartnomasi tuzilgandan keyin to shartnoma muddati tugagunga qadar.
- V) sug'urta hodisasi ro'y bergandan so'ng.
- G) sug'urta shartnomasi bekor etilgandan so'ng.

3) Sug'urta mukofoti qaysi usulda to'lanmaydi?

- A) natura hisobida.
- B) naqd pulsiz hisob-kitob yo'li bilan.
- V) naqd pul bilan.
- G) omonat daftarchasi orqali pul o'tkazish yo'li bilan.

4) Quyidagi toifadagi qaysi fuqarolar bilan haetni sug'urtalash bo'yicha shartnomalar tuzilmaydi?

- A) 18 eshdan 60 eshgacha bo'lgan fuqarolar bilan.
- B) ishlamaydigan 1- guruh nogironlari bilan.
- V) maktab o'quvchilari bilan.
- G) yuqoridagi javoblarning hammasi noto'g'ri.

5) Soliq xodimlarini baxtsiz hodisalardan sug'urtalash qaysi sug'urta tashkiloti tomonidan o'tkaziladi?

- A) «Madad» sug'urta Agentligi tomonidan.
- B) «O'zbekinvest» Milliy eksport-import sug'urta kompaniyasi tomonidan.
- V) «Kafolat» davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasi tomonidan.
- G) «O'zagrosug'urta» davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasi tomonidan.

6) Quyidagi sug'urta tashkilotlaridan qaysi biri hukumat qaroriga muvofiq tashkil

etilgan?

A) «ALSKOM» sugʻurta kompaniyasi.

B) «OʻZAIG» qoʻshma sugʻurta kompaniyasi.

V) «Toshkent-sugʻurta» sugʻurta kompaniyasi.

G) Osiè temir yoʻl sugʻurta kompaniyasi.

7) Haètni sugʻurtalashda sugʻurta summasi qanday aniqlanadi?

A) sugʻurtalanuvchining tashabbusi asosida.

B) sugʻurtalovchining fikri bilan.

V) sugʻurtalovchi va sugʻurtalanuvchi oʻzaro kelishgan holda.

G) yuqoridagilarning hammasi notoʻgʻri.

8) Quyidagilardan qaysi biri mulkiy sugʻurta tarmogʻiga mansub? A) yoʻlovchilarning haètni baxtsiz hodisalardan sugʻurtalash.

B) auditorlarning xoʻjalik subʼektlariga zarar keltirish masʼuliyatini sugʻurtasi.

V) fuqarolarning shaxsiy avtomobillarini ixtièriy sugʻurtalash.

G) qarz oluvchilarning bank kreditini oʻz vaqtida qaytarib bermaslik masʼuliyatini sugʻurtalash.

9) Lloyd sugʻurta bozori qaysi davlatda joylashgan?

A) Tailandda.

B) AQShda.

V) Angliyada.

G) Yaponiyada.

10) Sugʻurta zahirasini tashkil topish manbasini aniqlang? A) bank kreditlari.

B) davlat byudjetining mablagʻlari.

V) sugʻurta mukofotining bir qismi.

G) yuqoridagi javoblarning hammasi notoʻgʻri.

3-mavzu. Sugʻurta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari.

Sugʻurtaning qonuniy asoslari va uning mazmuni. Sugʻurta qonunchiligi va uning tarkibiga kiruvchi qonunchilik hujjatlari. Umumiy sugʻurta qonunchiligi. Maxsus sugʻurta qonunchiligi. Sugʻurta qonunchiligida Fuqarolik Kodeksi va undagi 52-bobning tutgan oʻrni va ahamiyati. Oʻzbekiston Respublikasining “Sugʻurta faoliyati toʻgʻrisida”gi Qonuni: uning tuzilishi va mazmuni. Davlat sugʻurta nazoratining meʼyoriy-huquqiy hujjatlari, ularning qabul qilinish tartibi va Adliya vazirligida davlat roʻyxatiga olinishi. Sugʻurta tashkilotlarining ustav kapitali. Aksiyadorlik sugʻurta tashkilotlari va ularni davlat roʻyxatiga olish tartibi. Aksiyadorlik sugʻurta tashkilotlarining Nizomi. Xususiy va boshqa mulk shaklida tashkil etilgan sugʻurta tashkilotlari. Ularning roʻyxatga olinishi va boshqaruv tuzilmasi.

1-masala

Mamlakat miqèsida jami sug'urta mukofoti 49,7 mlrd so'm. Jami sug'urta qoplamasi 6,9 mlrd so'm.

№	Sug'urta kompaniyalari nomi	Sug'urta mukofoti (%)	Sug'urta qoplamasi (%)
1	"O'zbekinvest" EIMSK	23,5	37,5
2	"O'zagrosug'urta" DASK	19,5	33,3
3	"Kafolat" DASK	6,8	3,3
4	"UVT Insurance" SK	14,9	9,8
5	"Standart Insurance" SK	16,5	0,1

Jadval ma'lumotlarida ko'rsatilgan foiz ko'rsatkichlarini summa hisobida aks ettiring.

Testlar

1) O'zbekiston Respublikasining «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonuni qachon qabul qilingan?

- A) 1993 yilning 6 mayida.
- B) 1994 yilning 12 dekabrda.
- V) 2001 yilning 8 dekabrda.
- G) 2002 yilning 5 aprelida.

2) Shahar joydagi korxonalar va tashkilotlar, aholining mol-mulki, haetini qaysi sug'urta tashkiloti sug'urtalaydi?

- A) «Yunipolis» kompaniyasi.
- B) «O'zagrosug'urta» davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasi.
- V) «Kafolat» davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasi.
- G) «Ishonch» sug'urta kompaniyasi.

3) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qabul qilgan qaysi qonunlarda sug'urtaga taalluqli modda èki boblar mavjud?

- A) «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunda.
- B) «Savdo va sanoat palatasi» to'g'risidagi Qonunda.
- V) «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunda.
- G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

4) Quyidagilardan qaysi biri markazlashgan sug'urta fondining manbalari hisoblanadi?

A) tijorat banklarining kreditlari.

B) aholining vaqtincha bo'sh mablag'lari

- V) umumdavlat resurslari.
- G) xorijiy mamlakatlardan jalb qilingan mablag'lar.
- 5) Sug'urtalanuvchi quyidagi qaysi huquqga ega?
- A) sug'urta mukofotini o'z vaqtida to'lash.
- B) sug'urtalash qoidalari bilan tanishish.
- V) sug'urta qoplamasini olishdan voz kechish.
- G) yuqorida aralash javoblar ko'rsatilgan.
- 6) Quyidagilardan qaysi biri sessiya hisoblanadi?
- A) riskni taqsimlash.
- B) riskni qayta sug'urtalash kompaniyasiga uzatish.
- V) riskni boshqa kompaniyalardan qabul qilib olish.
- G) yuqoridagi javoblarning hammasi noto'g'ri.
- 7) Quyidagilardan qaysi biri sug'urta portfeli tushunchasini anglatadi?
- A) sug'urtalash tartibi.
- B) investitsiya faoliyatini olib borish.
- V) sug'urtalangan ob'ektlarning miqdori.
- G) ob'ektlarni sug'urtaviy baholash.
- 8) Anderrayter nima?
- A) sug'urta zararlarini aniqlaydigan shaxs.
- B) sug'urta riskini qabul qilib oluvchi sug'urta kompaniyasining tegishli vakolatiga ega shaxs.
- V) sug'urta shartnomasini tuzuvchi shaxs.
- G) qayta sug'urtalovchi kompaniya.
- 9) Quyidagilardan qaysi biri ixtiyoriy sug'urtalash shartnomasining zaruriy shartlaridan biri hisoblanadi?
- A) sug'urta zahirasini shakllantirish tartibi.
- B) sug'urta kompaniyasini boshqarish.
- V) sug'urtalanadigan ob'ekt.
- G) yuqoridagi javoblarning hammasi noto'g'ri.
- 10) Sug'urta marketingining asosiy funksiyasi nimalardan iborat?
- A) sug'urta kompaniyasining moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tekshirish.
- B) yangi sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni shakllantirish.
- V) sug'urta tarifi stavkasini belgilash.
- G) sug'urta hodisasi ro'y berish ehtimoliyligini aniqlash

4-mavzu. Sug'urtada tarif siyosati.

Sug'urtada tarif stavka va uning tarkibiy qismlari. Brutto stavka. Netto stavka. Sug'urta hodisasini ro'y berish ehtimolligi va kutilayotgan sug'urta qoplamalari hajmini aniqlash. Aktuar hisob-kitoblar. Sug'urta tarifi va unga ta'sir etuvchi omillar.

Sug'urta tarifiga yuklama va uning ishlatilish yo'nalishlari. Hududlar va ob'ektlarga qarab sug'urta tariflarini tabaqalashtirish.

1-masala

Sug'urta tashkilotining aktivi 1 mln evro ekvivalent summadagi mablag'ni tashkil etadi. Sug'urta tashkiloti quyidagi investisiya ob'ektlariga o'z mablag'ini yo'naltirdi:

№	Investisiya ob'ektlari	Aktiviga nisbatan % da	Yillik daromadi %da	To'laydigan solig'i
1	Davlat qimmatli qog'ozlariga	20	20	
2	Qimmatli qog'ozlar(aksiyalar)ga	30	15	
3	Ustav kapitaldagi ulushi	10	50	
4	Bank depozitlariga	40	40	

Qimmatli qog'ozlardan tushgan daromaddan soliq 10 %;

Bank depozitlaridan tushgan daromaddan 10%;

Ustav kapitalga qatnashish soliq yo'q

Davlatga yo'q

Testlar

1. Sug'urta kompaniyasi investisiya faoliyatidan qancha soliq to'laydi?

1) Sug'urta tarifi stavkasi nima?

A) sug'urta riskining bahosi. B) bank foizi.

V) sug'urta kompaniyasining majburiyati.

G) sug'urta shartnomasini tuzish.

2) Sug'urta tarifi stavkasiga qaysi omillar ta'sir ko'rsatadi?

A) sug'urta bozoridagi raqobat.

B) aholining zichligi.

V) byudjet kamomadi.

G) Markaziy bankning pul-kredit siyosati.

3) Sug'urta agenti –bu:

A) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi vositachidir.

B) sug'urtalovchining topshirig'iga va u bergan vakolatlar doirasida faoliyat yurituvchi shaxs.

V) har qanday yuridik va jismoniy shaxs.

G) sug'urtalovchining shtatida turadigan ~~1298a~~ kelib tushgan sug'urta

mukofotlarining bir qismini olish huquqiga ega yuridik shaxs.

- 4) Sug'urta shartnomasi qachon yuridik kuchga kiradi?
- A) shartnoma ishtirokchilar tomonidan imzolanganidan so'ng.
B) sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi berilgandan so'ng.
V) shartnoma tuzish uchun hamma hujjatlar tayèr bo'lgandan so'ng.
G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 5) Sug'urtalovchining majburiyatini ko'rsating?
- A) sug'urta mukofotini o'z vaqtida tushishini ta'minlash.
B) sug'urtalanaètgan ob'ektni tekshirish.
V) sug'urta shartnomasini bekor qilish.
G) sug'urta qoplamasini to'lash.
- 6) «O'zbekinvest» eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi qachon qayta tashkil etilgan?
- A) 1994 yilda.
B) 1995 yilda.
V) 1997 yilda.
G) 2001 yilda.
- 7) Sug'urta tashkiloti quyidagi qaysi tashkiliy-huquqiy shakllarda tuzilishi mumkin (aniq javobni ko'rsating)?
- A) aksiyadorlik jamiyati shaklida.
B) mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida.
V) xususiy tadbirkorlik shaklida.
G) har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda.
- 8) Netto-stavka deganda nimani tushunasiz?
- A) sug'urta shartnomasini.
B) sug'urta tarif stavkasining bir qismini.
V) sug'urta mukofotini.
G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 9) O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsataètgan sug'urta tashkilotlari quyidagi qaysi muddatga daromad (foyda) solig'i to'lashdan ozod etilgan edi?
- A) 2002 yilning 1 fevralidan 2005 yilning 1 fevraligacha.
B) 2001 yilning 1 yanvaridan 2005 yilning 1 yanvarigacha.
V) 2003 yilning 1 fevralidan 2006 yilning 1 fevraligacha.
G) 2002 yilning 1 yanvaridan 2005 yilning 1 yanvarigacha.
- 10) Sug'urta ob'ekti nima?
- A) sug'urtalovchi.
B) sug'urtalanuvchi.
V) sug'urta agenti.

G) mulkiy manfaat.

5-mavzu. Sug'urta faoliyati klassifikatori va unga oid sug'urta klasslari.

Sug'urta tarifi va unga ta'sir etuvchi omillar. Sug'urta tarifiga yuklama va uning ishlatilish yo'nalishlari. Hududlar va ob'ektlarga qarab sug'urta tariflarini tabaqalashtirish.

1-masala

Sug'urtalangan ob'ektning qiymati 8,400 sum, sug'urta summasi 3,360 so'm, shikastlanish natijasida ko'rilgan zarar 4,840 so'm. Sug'urta ta'minlash tizimining nisbiy javobgarligi qoidalariga asosan sug'urta qoplamasini hisoblang.

Testlar

1) Jismoniy shaxslarning mol-mulkini sug'urtalash nima asosida amalga oshiriladi?

A) sug'urtalovchining tashabbusi asosida.

B) «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonunda belgilangan tartibda.

V) jismoniy shaxslarning e'zma arizasi asosida.

G) jismoniy shaxslarning e'zma arizasi asosida tuzilgan shartnomaga muvofiq.

2) Mol-mulklarni sug'urta qilishda:

A) sug'urta summasi uning haqiqiy qiymatidan oshib ketmasligi zarur.

B) sug'urta summasi uning haqiqiy qiymatidan oshib ketishiga yo'l qo'yiladi.

V) sug'urta summasi uning haqiqiy qiymatidan 5 foiz atrofida oshib ketishiga yo'l qo'yiladi.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

3) Harbiy xizmatchilarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash qaysi manba hisobidan amalga oshiriladi?

A) harbiy xizmatchilarning oylik maoshlarini bir qismini sug'urta tashkilotiga o'tkazish hisobiga.

B) Mudofaa Vazirligining budjetdan tashqari mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

V) Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

G) sug'urta tashkilotlari va harbiy qismlar mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

4) Sug'urtalovchining ish yuritish xarajatlariga quyidagilardan qaysi biri kiradi?

A) ish haqini to'lash xarajatlari.

B) sug'urta hodisalari ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararlarni qoplash xarajatlari.

V) sug'urta zahirasini shakllantirish bilan bog'liq xarajatlari.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

5) Aktuar hisob-kitoblar nima maqsadda ishlatiladi?

A) zarar miqdorlarini aniqlash maqsadida.

- B) sug'urta tarif stavkalarini aniqlash maqsadida.
- V) sug'urta amaliyotlarini tahlil etishda.
- G) sug'urta tashkilotining raqobatbardoshligini aniqlashda.
- 6) Avtotransport egalarining fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish:
- A) sug'urta tashkilotlarini himoya etishga yo'naltirilgan.
- B) davlat manfaatlarini himoya etishga yo'naltirilgan.
- V) yo'l-transport hodisalari ro'y berishi natijasida jabrlanganlarni himoya etishga yo'naltirilgan.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 7) Davlat sug'urta nazorati organining asosiy vazifasini ko'rsating?
- A) sug'urtalovchilarning manfaatlarini himoya etish.
- B) sug'urtalanuvchilarning manfaatini himoya etish.
- V) Davlat budjetiga majburiy to'lovlarni o'z vaqtida tushishini ta'minlash.
- G) sug'urtalovchilarning moliyaviy jihatdan barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'minlash.
- 8) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 31 yanvardagi Farmoniga muvofiq, sug'urta tashkilotlarining daromad (foyda) solig'i to'lashdan ozod etilishi natijasida bo'shab qolgan pul mablag'lari quyidagi qaysi yo'nalishga sarflanishi belgilangan?
- A) sug'urta zahiralari ko'paytirishga.
- B) investitsiya faoliyatini amalga oshirishga.
- V) mintaqalarda agentlik tarmoqlarini rivojlantirishga.
- G) sug'urta operatsiyalarining rentabelligini ta'minlashga.
- 9) Sug'urtalovchilar uyushmasining funksiyasi nimadan iborat?
- A) sug'urtalovchilar faoliyati ustidan nazorat qilish.
- B) sug'urta tashkilotlarining manfaatini himoya etish.
- V) alohida sug'urta tashkilotlariga soliq imtiyozlarini berish.
- G) yangi sug'urta turlarini ishlab chiqish.
- 10) Quyidagilardan qaysi biri sug'urtalovchilar to'lov qobiliyatini ta'minlaydi?
- A) qayta sug'urta qilish.
- B) zararlarni qoplash.
- V) sug'urta zahiralari joylashtirish.
- G) majburiyatlarni qabul qilish.
- 11) Sug'urta tashkilotlari qachon yuridik shaxs maqomini oladi?
- A) Moliya Vazirligidan litsenziya olganlaridan so'ng.
- B) Adliya Vazirligida davlat ro'yxatidan o'tganlaridan so'ng.
- V) Aksiyadorlar umumiy yig'ilishidan so'ng.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

6-mavzu. Hayot sug'urtasi.

Hayot sug'urtasi haqida tushuncha. Hayot sug'urtasining jamg'arilish funksiyasi. Hayot sug'urtasining asosiy turlari: fuqarolarni ma'lum bir yoshgacha yashashini sug'urta qilish; o'lim hodisasidan sug'urta qilish; o'lim va sog'likni yo'qotish hodisasidan sug'urta qilish; hayotni aralash sug'urtasi; tug'ilish va nikoh sug'urtasi. Hayot sug'urtasi shartnomalarini tuzish. Annuitet va renta. Hayot sug'urtasida tariflarni hisoblash metodikasi va sug'urta tariflarini tabaqalashtirish. Sug'urta tariflarini hisoblashda aktuar hisob-kitoblar. Hayotiylik jadvali. O'zbekistonda hayot sug'urtasini rivojlantirish muammolari.

1-masala

Uy jixozlari 90 000 so'm miqdorida sug'urtalangan. Yong'in natijasida uy anjomlariga 120 000 so'm miqdorida zarar etgan. **Birinchi va ikkinchi tavakkal ta'minoti qanday miqdorlarda hisoblanadi.**

Testlar

1) Sug'urta tashkilotlari qachon yuridik shaxs maqomini oladi?

- A) Moliya Vazirligidan litsenziya olganlaridan so'ng.
- B) Adliya Vazirligida davlat ro'yxatidan o'tganlaridan so'ng.
- V) Aksiyadorlar umumiy yig'ilishidan so'ng.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

2) Sug'urta faoliyatini nazorat etish huquqiga ega bo'lgan maxsus vakolatli organ kim tomonidan tashkil etiladi?

- A) Adliya Vazirligi tomonidan.
- B) Oliy Majlis tomonidan.
- V) hukumat tomonidan.
- G) Moliya vazirligi tomonidan.

3) Quyidagilardan qaysi biri sug'urta bozorining professional ishtirokchilari hisoblanadi?

- A) sug'urta kompaniyalarining assotsiatsiyasi.
- B) aktuarlar markazi.
- V) davlat sug'urta nazorati organi.
- G) sug'urta agentlari.

4) Kovernota – bu:

- A) sug'urta brokeri tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarga beriladigan hujjat.
- B) sug'urtalovchi tomonidan mijozlarga beriladigan hujjat.
- V) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi hatti-harakatlarini tartibga soluvchi hujjat.
- G) sug'urta agentiga sug'urta tashkiloti tomonidan beriladigan hujjat.

5) Sug'urta summasi nimaga nisbatan aniqlanadi?

- A) sug'urta mukofotiga nisbatan.
 B) sug'urta ob'ektiga nisbatan.
 V) sug'urtalovchining moliyaviy imkoniyatini hisobga olgan holda.
 G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 6) Sug'urta tashkiloti o'z faoliyatini qanday hujjat asosida amalga oshiradi?
 A) aksiyadorlar umumiy yig'ilishi qarori asosida.
 B) tasdiqlangan Nizom asosida. V) ta'sischilarning ko'rsatmasi asosida.
 G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 7) Qishloq xo'jalik korxonalarini hosilini sug'urta qilish:
 A) ixtiëriy tartibda o'tkaziladi.
 B) majburiy tartibda o'tkaziladi.
 V) majburiy-ixtiëriy tartibda o'tkaziladi.
 G) qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda o'tkaziladi.
- 8) Amalda bo'lgan sug'urta shartnomasiga quyidagi qaysi holatlarda o'zgartirishlar kiritilishi mumkin?
 A) o'zgartirishlar kiritilishi mumkin emas.
 B) sug'urta ob'ektining qiymati o'zgarganda.
 V) «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonunda belgilangan tartibda.
 G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 9) Sug'urta shartnomasi o'z kuchini yo'qotadi:
 A) sug'urtalanuvchining tashabbusi bilan.
 B) sug'urtalovchining tashabbusi bilan.
 V) sug'urtalovchi sug'urtalanuvchi oldida to'liq o'z majburiyatini bajargandan so'ng.
 G) sug'urta shartnomasi hokimiyat qarori bilan o'z kuchini yo'qotadi.
- 10) Sug'urta tashkilotlari savdo-vositachilik faoliyati bilan shug'ullanishga haqlimi?
 A) haqli.
 B) qisman haqli.
 V) haqli emas.
 G) qisman haqli emas.

7-mavzu. Shaxsiy sug'urta,

Baxtsiz hodisalar va ularning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplashda sug'urta. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash shartlari. Sug'urtaga olinmaydigan holatlar. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash bo'yicha shartnoma tuzish. Baxtsiz hodisalardan ehtiyoti shart sug'urtalashda sug'urta tariflarining shakllanishi. Tarif stavkasi. Tibbiy sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta muddati va hududi; sug'urta hodisalari;

tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; tibbiy xizmat haqini to'lash va uni tashkil etish. Majburiy davlat sug'urtasi haqida tushuncha. Harbiy xizmatchilarni majburiy davlat sug'urtasi-ijtimoiy muhofazaning muhim vositasi. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Sug'urta tarifi va sug'urta summasi. Sug'urta mukofotini hisoblash va sug'urtalovchiga to'lash muddati. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Umumiy istisnolar. Sug'urta summalarini to'lash bilan bog'liq hujjatlarni rasmiylashtirish.

1-masala

Sug'urta tashkiloti 2020 yilda 125 mln so'm sug'urta mukofoti yig'di. Uning 25 foizi sug'urta qoplamasi sifatida sug'urtalanuvchilarga qaytarib berildi. Qolgan qismi bo'yicha sug'urta daromadlari bo'yicha investisiya faoliyatidan olingan daromad yiliga 30 foiz omonatdan 2 yil daromad qilingan. Sug'urta tashkilotining foyda solig'ini hisoblang.

1) Haèt sug'urtasi bilan shug'ullanuvchi sug'urta tashkilotlari uchun belgilangan ustav kapitalining eng kam miqdorini ko'rsating?

A) 750 ming yevro

B) 1 mln yevro

V) 1.5 mln yevro

G) 4 mln yevro

2) Sug'urta zahiralari investitsiya ob'ektlariga qanday shartlarda joylashtiriladi?

A) diversifikatsiya shartlarida.

B) faqat savdo-vositachilik bitimlarini moliyalashtirish shartlarida.

V) sug'urta zahiralari 100 foiz davlat qimmatli qog'ozlariga joylashtirishi sharti bilan.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

3) Sug'urta hodisasi ro'y berishi tufayli ko'rilgan zarar qaysi hujjat asosida sug'urtalanuvchiga qoplanadi?

A) sug'urta polisi asosida.

B) sug'urta shartnomasi asosida.

V) sug'urta dalolatnomasi asosida.

G) sug'urta summasi asosida.

4) Qaysi holatlarda sug'urta shartnomasi bekor etilishi mumkin? berilgan taqdirda.

B) Sug'urta shartnomasida orfografik xatolar bo'lganda.

V) sug'urtalovchi ustav kapitali miqdorini oshirganda.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

5) Havo kemasi yo'lovchilarini sug'urta qilish:

- A) ixtiyoriy tarzda amalga oshiriladi.
- B) majburiy tarzda amalga oshiriladi.
- V) davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.
- G) aviakompaniya mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

6) O'zaro sug'urtalash jamiyati qanday asosda tashkil etiladi?

- A) tijorat asosida tashkil etiladi.
- B) qisman tijorat asosida tashkil etiladi.
- V) notijorat asosida tashkil etiladi.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

7) Ogohlantirish tadbirlarini moliyalashtirish uchun mo'ljallangan zahira mablag'lari nima maqsadda ishlatiladi?

- A) sug'urta qoplamalarini to'lash maqsadida.
- B) ish yuritish xarajatlarini moliyalashtirish uchun.
- V) sug'urtalangan mol-mulkni nobud bo'lishi va shikastlanishi, baxtsiz hodisalarni oldini olish bilan bog'liq tadbirlarni moliyalashtirishga.
- G) zararlarni o'zgarishi bo'yicha zahiralarni shakllantirish uchun.

8) Haèt sug'urtasi bilan shug'ullanuvchi sug'urta tashkilotlari uchun belgilangan ustav kapitalining eng kam miqdorini ko'rsating?

- A) 750 ming yevro
- B) 1 mln yevro
- V) 1.5 mln yevro
- G) 4 mln yevro

9) Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagi qaysi funksiyani bajaradi?

- A) himoya funksiyasini.
- B) nazorat funksiyasini.
- V) YaIMni taqsimlash.
- G) sug'urta qoplamalarini to'lash funksiyasini.

10) Sug'urtalovchi – bu:

- A) sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxs.
- B) belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tgan va sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun Moliya vazirligidan litsenziya olgan yuridik shaxs.
- V) Adliya vazirligidan ro'yxatdan o'tgan har qanday yuridik shaxs.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

11) Sug'urta mukofoti aniqlanadi:

- A) ob'ektning bozor bahosiga nisbatan { 1368 }

- B) ob'ektning balans qiymatiga nisbatan.
- V) ob'ektning sug'urta summasiga nisbatan.
- G) ob'ektning haqiqiy qiymatiga nisbatan.

8- mavzu. Qishloq xo'jaligi korxonalarining mulkiy sug'urtasi

Mulkiy sug'urtaning mohiyati. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Qishloq xo'jaligi korxonasi mol-mulkini sug'urtalashning asosiy shartlari. Sug'urta tarifini hisoblash. Sug'urta mukofotini to'lash. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urta shartnomasini kuchga kirishi va ijro etilishi. Shartli va shartsiz franshiza. Sug'urta monitoringi. Umumiy istisnolar. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish va tartibga solish mexanizmi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalarini sug'urtalashning zarurligi. Sug'urta manfaati. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalarini sug'urtasi bo'yicha sug'urta shartnomalari tuzish. Sug'urta risklari. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalari sug'urtasi bo'yicha tarif stavkalarini aniqlanishi. Sug'urta mukofotini hisoblash va to'lash. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalari sug'urtasida franshiza. Sug'urta polislarini rasmiylashtirish va taqdim etish.

1-masala

3 yillik o'rtacha hosil erninghar gektaridan 32 sentner, tabiiy ofat natijasida bu yilgi haqiqiy hosil gektaridan 27 sentner. Bir gektar erdan terilgan paxtaning sotish bahosi 50 000 so'm, umumiy ekin maydoni 300 ga. Sug'urta qoplamasi umumiy zararining 70% miqdorini tashkil qiladi.

2-masala

V sug'urta kompaniyasi ustav kapitali 750 ming evroga teng. Olgan javobgarligi 1000 ming evroga teng. Yig'ilgan sug'urta mukofotlari hajmi va investisiya daromadi 2/3 nisbatda bo'lsa, hamda sug'urta mukofoti va sug'urta javobgarligi nisbati tarif stavkasi 0,5 foiz bo'lsa, sug'urta mukofoti hajmi va investisiya summasi nimaga teng.

1. Qishloq xo'jalik hosilini sug'urtalashda:

A) sug'urta javobgarligi hajmi so'ngi uch yilda 1 ga yerdan olingan o'rtacha hosildorlik qiymatidan oshib ketmasligi zarur.

B) sug'urta javobgarligi hajmi joriy yilda 1 ga yerdan olinishi rejalashtirilgan hosil qiymatidan yuqori bo'lishi mumkin.

V) sug'urta javobgarligi hajmi joriy yilda 1 ga yerdan olinishi rejalashtirilgan hosil qiymatidan yuqori bo'lishi mumkin.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan

- 2) Sug'urta zahiralari investitsiya ob'ektlariga qanday shartlarda joylashtiriladi?
- A) diversifikatsiya shartlarida.
 - B) faqat savdo-vositachilik bitimlarini moliyalashtirish shartlarida.
 - V) sug'urta zahiralari 100 foiz davlat qimmatli qog'ozlariga joylashtirishi sharti bilan.
 - G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 3) Sug'urta hodisasi ro'y berishi tufayli ko'rilgan zarar qaysi hujjat asosida sug'urtalanuvchiga qoplanadi?
- A) sug'urta polisi asosida.
 - B) sug'urta shartnomasi asosida.
 - V) sug'urta dalolatnomasi asosida.
 - G) sug'urta summasi asosida.
- 4) Qaysi holatlarda sug'urta shartnomasi bekor etilishi mumkin?
- A) Sug'urtalanuvchi tomonidan sug'urtalovchiga noto'g'ri ma'lumotlar berilgan taqdirda.
 - B) Sug'urta shartnomasida orfografik xatolar bo'lganda.
 - V) sug'urtalovchi ustav kapitali miqdorini oshirganda.
 - G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 5) Havo kemasi yo'lovchilarini sug'urta qilish:
- A) ixtiyoriy tarzda amalga oshiriladi.
 - B) majburiy tarzda amalga oshiriladi.
 - V) davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.
 - G) aviakompaniya mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.
- 6) O'zaro sug'urtalash jamiyati qanday asosda tashkil etiladi?
- A) tijorat asosida tashkil etiladi.
 - B) qisman tijorat asosida tashkil etiladi.
 - V) notijorat asosida tashkil etiladi.
 - G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 7) Ogohlantirish tadbirlarini moliyalashtirish uchun mo'ljallangan zahira mablag'lari nima maqsadda ishlatiladi?
- A) sug'urta qoplamalarini to'lash maqsadida.
 - B) ish yuritish xarajatlarini moliyalashtirish uchun.
 - V) sug'urtalangan mol-mulkni nobud bo'lishi va shikastlanishi, baxtsiz hodisalarni oldini olish bilan bog'liq tadbirlarni moliyalashtirishga.
 - G) zararlarni o'zgarishi bo'yicha zahiralarni shakllantirish uchun.
- 8) Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida (1388) dagi qaysi funksiyani bajaradi? —

- A) himoya funksiyasini.
- B) nazorat funksiyasini.
- V) YaIMni taqsimlash.
- G) sug'urta qoplamalarini to'lash funksiyasini.

9) Sug'urtalovchi – bu:

- A) sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxs.
- B) belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tgan va sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun Moliya vazirligidan litsenziya olgan yuridik shaxs.
- V) Adliya vazirligidan ro'yxatdan o'tgan har qanday yuridik shaxs.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

10) Sug'urta mukofoti aniqlanadi:

- A) ob'ektning bozor bahosiga nisbatan.
- B) ob'ektning balans qiymatiga nisbatan.
- V) ob'ektning sug'urta summasiga nisbatan.
- G) ob'ektning haqiqiy qiymatiga nisbatan.

9-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish

Fuqarolik javobgarligi haqida tushuncha. Sug'urta ob'ektlari va sub'ektlari. O'zbekiston Respublikasining “Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida”gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasining “Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida”gi Qonuni. Xorijiy avtotransport vositalari egalarining uchinchi shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish.

1-masala

“ALSKOM” sug'urta kompaniyasi o'z agentlariga quyidagicha shartnoma asosida haq to'laydi:

Agentlar tartibi	Oladigan ulushi foizda	Topgan sug'urta mukofotlari, so'mda	Oladigan haqlari, so'mda	To'laydigan soliqlari haqiga nisbatan 10 foiz
1-agent	23%	200 ming		
2-agent	24%	300 ming		
3-agent	20%	400 ming		
4-agent	21%	250 ming		
5-agent	18%	300 ming		

1) Sug'urta hodisasi ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni aniqlashda yuzaga kelgan nizolar qanday hal etiladi?

A) o'zaro kelishuv yo'li bilan hal etilishi mumkin.

B) Vazirlar Mahkamasining qarorida belgilangan tartibda hal etilishi mumkin.

V) sug'urtalovchi tomonidan hal etiladi.

G) sug'urtalanuvchi tomonidan hal etiladi.

2) Sug'urta mukofoti sug'urtalovchining hisob-kitob raqamiga to'liq kelib tushmasa, u holda:

A) sug'urta javobgarligi tushgan sug'urta mukofotiga nisbatan mutanosib ravishda olib boriladi.

B) sug'urta javobgarligi to'liq olib boriladi.

V) sug'urta javobgarligi olib borilmaydi.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

3) Sug'urta mukofoti qanday tartibda to'lanadi?

A) sug'urta shartnoma muddati tugagandan so'ng.

B) sug'urta shartnomasida ko'rsatilgan shartlarda va muddatda.

V) sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi berilgandan so'ng.

G) sug'urta shartnomasi tuzilmasdan oldin to'lanadi.

4) Sug'urtalovchining sug'urtalanuvchi oldidagi sug'urta javobgarligi qachon boshlanadi?

A) sug'urta shartnomasi tuzilgandan so'ng.

B) sug'urta mukofoti sug'urtalovchining hisob-kitob raqamiga kelib tushgandan so'ng.

V) sug'urta mukofoti sug'urtalovchining hisob-kitob raqamiga kelib tushgandan va sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi berilgandan so'ng.

G) sug'urtalanuvchiga tegishli xabar berilgandan so'ng.

5) Qaysi holatlarda sug'urta tashkiloti sug'urta qoplamasini to'lamaslikka haqli?

A) sug'urta hodisasi atayin sodir etilganligi aniqlanganda.

B) sug'urta hodisasi shartnomada ko'rsatilgan risklar ro'y berishi natijasida sodir bo'lganligi aniqlanganda.

V) sug'urta hodisasi shartnoma amalda bo'lgan davrda sodir bo'lganligi aniqlanganda.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

6) Subrogatsiya nima?

- A) sug'urtalanuvchining sug'urta summasini olish maqsadida sug'urtalangan mol-mulkdan to'liq voz kechishi.
- B) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida bo'ladigan o'zaro munosabatlar majmui.
- V) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni hal etish shakli.
- G) sug'urtalanuvchining sug'urta hodisasi ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni aybdorlardan undirib olish huquqini sug'urtalovchiga o'tishi.
- 7) Sug'urta agentiga to'lanadigan vositachilik haqi uning ishtirokida tuzilgan sug'urta shartnomasiga muvofiq kelib tushgan sug'urta mukofotlarining necha foizidan oshib ketmasligi lozim?
- A) 15 foizdan oshib ketmasligi lozim.
- B) 25 foizdan oshib ketmasligi lozim.
- V) 20 foizdan oshib ketmasligi lozim.
- G) 30 foizdan oshib ketmasligi lozim.
- 9) Majburiy sug'urta faoliyatini amalga oshiruvchi sug'urtalovchilar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qancha bo'lishi shart?
- A) 250 ming AQSh dollariga teng bo'lgan summada.
- B) 150 ming AQSh dollariga teng bo'lgan summada.
- V) 750 ming AQSh dollariga teng summada.
- G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 10) Korxonalarining sug'urta mukofotini to'lash bilan bog'liq xarajatlari soliqqa tortiladigan bazadan chiqarib tashlanadimi?
- A) ha, faqat korxonalar yillik tovar aylanmasining 2 foizi miqdorida.
- B) yo'q.
- V) ha, to'liq chiqarib tashlanadi.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.
- 20) **Sug'urta polisi - bu:**
- A) **sug'urtalovchiga** sug'urta shartnomasi tuzishdan oldin beriladigan hujjat.
- B) sug'urtalanuvchiga sug'urta hodisasi ro'y berishidan qat'iy nazar sug'urta summasini olish huquqini beruvchi hujjat.
- V) sug'urta shartnomasiga muvofiq, sug'urtalovchining majburiyati boshlanganlini tasdiqlovchi xujjat.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

Xalqaro iqtisodiy faoliyatda risklar va ularni boshqarishda sug'urta. Xalqaro yo'nalishdagi transport vositalari yuklarini sug'urtalash. Xalqaro savdo yuklarini sug'urtalashda INKOTERMS talablari. Transport vositalari egalarining yuk egalari oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urtasi. Eksport shartnomalarini kompleks sug'urtasi. Turistlarni sug'urtalash. Eksport kreditlari sug'urtasi. Siyosiy risklar tushunchasi. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro institutlar, yirik sug'urta kompaniyalari: MIGA (Butunjahon banki guruhi, AQSh), EKSIMBANK (AQSh), Germes (Germaniya), Kofase (Frantsiya), SACHÉ (Italiya) va boshqalar. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash shartlari: sug'urta ob'ekti, sug'urta tarifi, sug'urta mukofoti, sug'urta javobgarligi, sug'urta muddati. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.

1-masala

“O'zagrosug'urta” DASK bir yil davomida o'rtacha 200 mln so'm sug'urta mukofoti to'playdi. U bo'yicha umumiy sug'urta javobgarligi 300 mlrd so'mni tashkil etadi. Shartnomalar soni 3000 ta. O'rtacha har bir shartnoma bo'yicha sug'urta tarif stavkasi qancha bo'ladi?

1) Franshiza tushunchasiga berilgan to'g'ri javobni toping?

A) sug'urta ob'ektini baholash uslubi.

B) sug'urta shartnomasiga asosan sug'urtalovchining ma'lum mablag' hajmida e'ki foiz hisobida sug'urta summasini to'lashdan ozod etilishi.

V) sug'urtalanuvchining sug'urta hodisasi yuz berishi natijasida ko'rgan zarar miqdorini aniqlashga bo'lgan huquqi.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

2) Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan ehti'eti shart sug'urtalashda sug'urta mukofoti budjet mablag'lari hisobidan to'lanishi mumkinmi?

A) To'lanishi mumkin.

B) qisman to'lanishi mumkin.

V) to'lanishi qat'iyan ma'n etiladi.

G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

3) Baxtsiz hodisalardan ehti'eti shart sug'urta qilish sug'urta faoliyati klassifikatoriga muvofiq, umumiy sug'urtaning qaysi klassiga taalluqli?

A) VIII klass.

B) I klass.

V) V klass.

G) II klass.

4) Mol-mulklarni ixti'eri sug'urtasi bo'yicha sug'urta hodisasi ro'y berganda,

bu haqda sug'urtalanuvchi:

- A) sug'urta tashkilotiga istagan vaqtda xabar berishi mumkin.
- B) sug'urta tashkilotiga shartnomada ko'rsatilgan muddatda xabar berishi shart.
- V) sug'urta tashkilotiga 2 kun muddatda xabar berishi shart.
- G) sug'urtalovchiga 1 kun muddatda xabar berishi shart.

5) Sug'urtalanuvchi quyidagi qanday huquqqa ega?

- A) sug'urta shartnomasini muddatidan oldin bekor qilishga.
- B) sug'urta mukofoti miqdorini mustaqil belgilashga.
- V) sug'urta ob'ektini sug'urtalovchining ishtirokisiz aniqlashga.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

6) Sug'urta shartnomasi bo'yicha sug'urta mukofotini to'lash shartlari buzilsa, sug'urtalanuvchiga nisbatan qanday javobgarlik bo'lishi mumkin?

- A) sug'urtalovchi tomonidan sug'urtalanuvchiga nisbatan jarima qo'llanishi mumkin.
- B) hech qanday jazo qo'llanilmaydi.
- V) sug'urta mukofotini to'lash muddati kechikkan har bir kun uchun penya qo'llanishi mumkin.
- G) yuqorida to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

7) Sug'urta faoliyati deganda nimani tushunasiz?

- A) sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi munosabatni.
- B) sug'urta bozori professional ishtirokchilarining sug'urtani amalga oshirish bilan bog'liq faoliyati.
- V) sug'urta xizmatlarini ko'rsatish san'ati.
- G) sug'urta shartnomalarini tuzish tushuniladi.

8) Sug'urtalovchilar ustav kapitalining eng kam miqdori qaysi organ tomonidan belgilanadi?

- A) Moliya vazirligi huzuridagi Sug'urta nazorati davlat inspeksiyasi tomonidan.
- B) O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan.
- V) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan.
- G) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan.

9) Majburiy sug'urta turlari bo'yicha tarif stavkalari belgilanadi:

- A) sug'urta tashkiloti tomonidan.
- B) hukumat tomonidan.
- V) sug'urta nazorati organi tomonidan

G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

10) Netto-tarifga yuklama –bu:

A) sug'urta qoplamasini to'lashga mo'ljallangan.

B) sug'urta zahiralari shakllantirishga mo'ljallangan.

V) sug'urtalovchi ish yuritish xarajatlarini moliyalashtirishga mo'ljallangan.

G) ogohlantirish tadbirlarini moliyalashtirishga mo'ljallangan.

11- Kasbiy javobgarlik sug'urtasi

Sug'urta tarifi va summasi. Sug'urta mukofotini to'lash va sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta risklari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; sug'urta muddati. Sug'urta shartnomasini bekor etish va tugatish. Sug'urta hodisasi ro'y berganda taqdim etiladigan hujjatlar. Yetkazilgan zararlarni aniqlash, to'lanadigan sug'urta summalarini hisoblash va ularni sug'urta dalolatnomasida aks ettirilishi.

1-masala

Xo'jalik sub'ekti o'z mol-mulkini buzib kirib o'g'irlik qilishdan 800 mln.so'mga bir yilga sug'urta qildi. Sug'urta tarif stavkasi sug'urta summasidan 0,3%. Sug'urta sharnomasi bo'yicha 1% miqdorida shartli franshiza belgilangan, franshiza belgilanganligi sababli 2% miqdorida tarifga chegirma qo'llanilgan. Sug'urtalovchining zarari 12,5 mln.so'mga teng.

Sug'urta mukofoti summasi va sug'urta qoplamasi summasini toping.

Testlar

1). Javobgarlikni sug'urtalashda sug'urta ob'ekti bo'lib nima hisoblanadi?

A) sug'urtalanuvchining mol-mulki.

B) sug'urtalanuvchining shaxsiy manfaati.

V) sug'urtalanuvchining uchinchi shaxslarga keltirgan zararini qoplash bilan bog'liq mulkiy manfaatlari.

G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

2) Sug'urta tashkilotlari sug'urta faoliyatidan boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqlimi?

A) sug'urta tashkilotlari sug'urta faoliyatidan boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqli emas.

B) sug'urta tashkilotlari sug'urta faoliyatidan boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqli.

V) sug'urta tashkilotlari sug'urta faoliyatidan boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqli emas, ammo qonun hujjatlarida belgilanganlardan tashqari.

G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

3) Aksiyadorlik jamiyati shaklida barpo etilgan sug'urtalovchilarning eng oliy boshqaruv organi:

A) aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi hisoblanadi.

B) aksiyadorlik jamiyatining kuzatuv kengashi hisoblanadi.

V) sug'urta tashkilotining ijroiya organi hisoblanadi.

G) to'g'ri javoblar ko'rsatilmagan.

4) Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga kirib kelaётgan xorijiy avtotransport egalaring fuqarolik javobgarligini sug'urtalash qanday tarzda amalga oshiriladi?

A) umuman amalga oshirilmaydi.

B) qisman amalga oshiriladi.

V) majburiy tarzda amalga oshiriladi.

G) ixtiyoriy tarzda amalga oshiriladi.

5) Sug'urta faoliyati klassifikatori:

A) sug'urta faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilaydi.

B) barcha sug'urta klasslarini o'z ichiga oladi.

V) sug'urta agentlari faoliyatini tartibga soladi.

G) sug'urta shartnomasini tuzish tartibini belgilaydi.

6) O'zbekistonda davlat sug'urta nazorati organi qachon tashkil etilgan?

A) 1993 yilda.

B) 1997 yilda.

V) 1998 yilda.

G) 2002 yilda.

7) Syurveyer tushunchasiga mos keladigan javobni aniqlang?

A) sug'urta faoliyatini tahlil etuvchi shaxs.

B) sug'urta agenti.

V) sug'urtalovchining buxgalteriya hisobotini tuzuvchi shaxs.

G) sug'urtalangan mulkni ko'rikdan o'tkazuvchi mutaxassis.

12-mavzu. Qayta sug'urta qilish asoslari

Qayta sug'urtalashning mohiyati. Qayta sug'urtalash shartnomasining tuzilishi. Tomonlarning huquq va majburiyatlari. Qayta sug'urtalash sohasida qo'llaniladigan asosiy ibora va atamalar. Qayta sug'urtalash shakllari: kvotali qayta sug'urtalash, nisbiy va nonisbiy qayta sug'urtalash, fakultativ va obligatorli qayta sug'urtalash.

Chet mamlakatlarda qayta sug'urtalashning tashkil etilishi.

1-masala

Ob'ekt 18 000 so'mga baholangan, uning 80% sug'urtalangan, zarar miqdori 6 200 so'm.

Nisbiy javobgarlik tizimi asosida sug'urta qoplamasini xisoblang.

13-mavzu. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari .

Sug'urtalovchi moliyasi; sug'urta tashkiloti aylanma mablag'larining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urtalovchi moliyaviy barqarorligining asosi; ustav kapitali va uni shakllantirish tamoyillari; sug'urtalovchi o'z kapitali tushunchasi; qarz kapitallar va uning tarkibi; sug'urta tashkilotlari resurslari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urta tashkiloti moliyaviy natijasi shakllanishining o'ziga xos jihatlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirish. Sug'urtalovchining investitsiya portfeli.

1-masala

Avtomobil birinchi tavakkalchilik tizimi asosida 75 000 so'mga sug'urtalangan, uning haqiqiy bahosi 89 000 so'm, sug'urtalanuvchi 32 000 so'm miqdorida zarar ko'rgan.

Birinchi va ikkinchi tavakkal miqdorini belgilang.

14-mavzu. Sug'urta kompaniyasining investitsiya faoliyati

Sug'urta zaxiralarini va boshqa vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni investitsiya qilishning zarurligi. Investitsiyalarning ob'ektlari va turlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirishning asosiy tamoyillari. Sug'urta zaxiralarini ayrim ob'ektlarga investitsiya qilishga yo'l qo'yilmasligi. Sug'urta zaxiralarini joylashtirish qoidalari.

1-masala

Ob'ektning bahosi 30 000 so'm, sug'urta summasi 12 000 so'm. Ob'ekt 100% zaralangan.

Sug'urta qoplamasining birinchi va ikkinchi tavakkal hamda nisbiy miqdorini aniqlang.

Chegaralangan javobgarlik tizimi asosida etkazilgan zarar miqdorini aniqlang.

15-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorining professional va professional bo'lmagan ishtirokchilari. O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy ~~(kriteriyalar)~~ ~~(kriteriyalar)~~ kichiklar. Sug'urta bozorining turlari.

Mintaqaviy sug'urta bozori va uni tashkil etilishi. Xalqaro sug'urta bozori va uning namoyon bo'lish xususiyatlari. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati. Sug'urta bozori professional ishtirokchilari assotsiatsiyasi va uning vazifalari. Aktuariylar markazi va konsalting firmalari. Sug'urta bozorida monopolistik faoliyatning oldini olish, cheklash va barham berish. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish zarurligi. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish shakllari. Sug'urta faoliyatini tartibga solish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari. Davlat sug'urta nazorati organi: uning funktsiya va vazifalari. Sug'urta faoliyatini tartibga solishga qaratilgan asosiy me'yoriy hujjatlar. Sug'urta faoliyatini litsenziyalashda zarur bo'ladigan hujjatlar va ularni ekspertizadan o'tkazish tartibi. Litsenziyani chaqirib olish va vaqtinchalik to'xtatish shartlari.

1-masala

Mamlakat miqòsida jami sug'urta mukofoti 49,7 mlrd so'm. Jami sug'urta qoplamasi 6,9 mlrd so'm.

№	Sug'urta shakllari	Sug'urta mukofoti (%)	Sug'urta qoplamasi (%)	Sug'urta javobgarligi (%)
1	Ixtiòriy sug'urta	94,4	86,3	93,8
1.1	Shaxsiy sug'urta	7,5	11,8	55,2
1.2	Mulkiy sug'urta	73,9	73,1	38
1.3	Javobgarlik sug'urtasi	13	1,4	0,6
2	Majburiy sug'urta	5,6	13,7	6,2
Jami	100	100	100	

Jadval ma'lumotlarida ko'rsatilgan foiz ko'rsatkichlarini summa hisobida aks ettiring.

Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar:

1. David E. Bland. Insurance Principles and Practice. Chartered Insurance Institute, UK., 2012.
2. Shennaev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjaev I.G'. Sug'urta ishi. –T.: "Iqtisod–moliya", 2014. –248 b.

3. Straxovanie: uchebnik dlya studentov, obuchayushixsya po specialnostyam “Finansy i kredit”, «Buxgalterskiy uchet, analiz i audit» /pod red. V.V.Shaxova, Yu.T.Axvlediani. – M.: YuNITI-DANA, 2010 g. – 511 str.
4. Xusanov R.H., Yadgarov A.A. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug‘urta tizimi. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2005.
5. Mahmudova L. Sug‘urta ishi. O‘quv qo‘llanma. -T.: TAQI, 2004.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 47 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 485 b.
4. Mirziyoev Sh.M. «Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak». Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruza, 2017 yil 14 yanvar. –Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. – 104 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
6. Klimova M.A.Straxovanie: Uchebnoe posobie.M.: RIOR, 2004
7. Straxovanie: uchebnik/pod. red. T.A. Fedorovoy.- 3-ye izd., pererab. i dop. - M.: Magistr, 2008.-1006 str.
8. Sobirov X. Sug‘urta: 100 savol va javob. T.: Mehnat, 1998. -160 b.
9. Shaxov V.V. “Straxovanie” Uchebnik dlya vuzov. –M.: YuNITI, 2001.
10. O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi buyrug‘i bilan tasdiqlangan 28 yanvar 2003 yil 19-son. «Sug‘urta agentlari to‘g‘risida Nizom». Soliq va bojxona xabarlari 2003 yil fevral №9.
11. S’hennaev X. Sug‘urta agentlari uchun qo‘llanma. –T.: InfoCom.Uz, 2010 y.

Internet saytlari:

1. www.gov.uz –O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali
2. www.lex.uz. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi
3. www.mf.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
4. www.soliq.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi
5. www.stat.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi

6. www.agro.uz. – O'zbekiston Respublikasi Qis'hloq xo'jaligi vazirligi
7. www.norma.uz. – “NORMA-HAMKOR” MChJ
8. www.agros.uz –O'zagrosug'urta kompaniyasi
9. www.uzbekinvest.uz – O'zbekinvest YeIMSK
10. www.madad.uz- Madad SK
11. www.kafolat.uz – Kafolat SK
12. www.alscom.uz –Alskom SK

AGROSUG'URTA

FAN DASTURI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO‘JALIGI VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI

«TASDIQLAYMAN»

Toshkent davlat agrar universiteti
rektori, akademik

_____B.A.Sulaymonov

202_ yil «__» _____

«KELISHILDI»

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

202_ yil «__» _____

Ro‘yxatga olindi: № BD-5233100- 2.10.

202_ yil «__» _____

AGROSUG‘URTA

FAN DASTURI

Bilim sohasi:	200000	– Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta’lim sohasi:	230000	– Iqtisod
Ta’lim yo‘nalishi:	5233100	– Agrosanoatda buxgalteriya hisobi

Fan dasturi Oliy va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi yoʻnalishlari boʻyicha Oʻquv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning 202__ yil “__” _____ dagi __ – sonli majlis bayonnomasi bilan maʼqullangan.

Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining 202__ yil “__” _____ dagi __ – sonli buyrugʻi bilan maʼqullangan fan dasturini tayanch oliy taʼlim muassasi tomonidan tasdiqlashga ruxsat berilgan.

Fan dasturi Toshkent davlat agrar universitetida ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

- B.Yu.Menglikulov -TDAU “Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrası
professori, iqtisod fanlar nomzodi
- D.U.Mamadiyarov -TDAU “Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrası
dotsenti, iqtisod fanlar nomzodi
- U.X.Urmanova -TDAU “Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit” kafedrası katta
oʻqituvchisi

Taqrizchilar:

- N.Askarov - Qishloq xojaligi iqtisodiyoti ilmiy-tadqiqot instituti ilmiy
kotibi, iqtisod fanlari nomzodi
- N.Mardiyev - TDAU Agrobiznes va investitsion faoliyat kafedrası
dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Fan dasturi Toshkent davlat agrar universiteti Ilmiy Kengashida koʻrib chiqilgan va tavsiya qilingan (202_ yil “__” _____ dagi “__”-sonli bayonnoma).

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Ushbu fanning bakalavrlar tayërlashdagi o'rni va ahamiyati shyndan iboratki, sug'urta tushunchasi va nazariy masalalari, sug'urta bozorining asosiy tamoyillari, respublikamiz sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim qilinadigan sug'urta turlari bo'yicha xususiyatli jihatlar, sug'urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari, sug'urta shartnomasi tuzish uslublari, sug'urta ishini tashkil etish, sug'urta amaliyoti to'g'risidagi bilim va ko'nikmalarni berish hisoblanadi.

“Agrosug'urta” fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 4-kursda o'qitilishi maqsadga myvofiq. Shu boisdan, “Agrosug'urta” fani 5233100-Agrosanoatda buxgalteriya hisobi bakalavriat ta'lim yo'nalishida o'qitiladi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsadi - talabalarga sug'urta nazariyasi va amaliyoti, sug'urta sohasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning tub mohiyatini, rivojlanish tendentsiyalarini va istiqbollarini o'rgatishdan iborat.

Fanning vazifasi - sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funktsiyalari, sug'urta tarif siyosati, sug'urta bozorining asosiy tamoyillari, respublikamiz sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim qilinadigan sug'urta turlari sug'urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari, sug'urta shartnomasi tuzish uslublari, sug'urta ishini tashkil etish, hayot sug'urtasi, qurilish-montaj, tadbirkorlik va moliyaviy risklarni sug'urtasi kabi mavzular bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalar shakllantirishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yidagi talablar qo'yiladi. **Talaba:**

- sug'urtaning mazmuni va turlari;
- qayta sug'urtalashni tashkil etishning zarurligi va mohiyati;
- sug'urta bozorining asosiy tamoyillarini puxta egallashlari;
- respublikamiz sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim qilinadigan sug'urta turlari bo'yicha xususiyatli jihatlar **haqida tasavvurga ega bo'lishi;**
- sug'urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini;
- sug'urta masalalari bo'yicha qonunchilik hujjatlarini;
- sug'urta shartnomasi tuzish uslublarini;
- sug'urtada ishtirok etuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlarini;
- amaldagi sug'urta qonunchiligi asosida sug'urta da'volarini ko'rib chiqish mexanizmini **bilishi va ulardan foydalana olishi;**
- sug'urta bozori rivojlanishi tendentsiyalarini aniqlash maqsadida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni o'tkazish;
- tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga sug'urta polislarini sotish;
- xalqaro yo'nalishdagi yuklarni sug'urtalash;
- sug'urta bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlardan yetarli foydalanish;
- sug'urta ishini tashkil etish;
- sug'urta shartnomasini tuzilishi va **asosiy shartlari;**

- sug'urta shartnomalarida tarif stavkalarini shakllantirish va amaliyotda qo'llash;
 - sug'urta vositachilari faoliyatini yuritish va ular bilan ishlash;
 - sug'urta tashkilotining moliyaviy faoliyatini yuritish;
 - sug'urta tashkilotlari tomonidan to'lanadigan soliqlarni hisoblash va uni to'lash tartibi;
 - sug'urta portfelini muvozonatlashtirish va risklarni taqsimlashda qayta sug'urtalashning roli;
- qayta sug'urtalash shartnomasining tuzilishi va asosiy shartlari haqida *ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.*

III. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)

1-modul. Sug'urta nazariyasi

1-mavzu. Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funktsiyalari

Sug'urtaning kelib chiqishi. Sug'urta iqtisodiy kategoriyasining muhim belgilari. Sug'urta bozor infratuzilmasining tarkibiy qismi. Sug'urta fondlari haqida tushuncha. Sug'urta zaxiralarini shakllanish usullari. Markazlashgan sug'urta fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlarining afzallik va kamchilik tomonlari. Sug'urta fondlarini sug'urtalash yo'li bilan shakllantirish. Sug'urtaning funktsiyalari.

2-mavzu. Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar

Sug'urta fanini o'rganishda ibora va tushunchalar. Sug'urta zaxiralarini shakllanishi bilan bog'liq atamalar. Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi. Sug'urta shartnomasi va sug'urta polisi. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Sug'urta tarifi va sug'urta mukofoti. Sug'urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlari. Sug'urta zaxiralaridan foydalanish bilan bog'liq atama va tushunchalar. Sug'urta hodisasi. Sug'urta summasi va sug'urta qoplamasi. Sug'urta javobgarligi hajmi. Sug'urta riski. Sug'urta dalolatnomasi. Franshiza. Chet mamlakatlarda sug'urta ishi.

3-mavzu. Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari

Sug'urta huquqi va uning mazmuni. Sug'urta qonunchiligi va uning tarkibiga kiruvchi asosiy qonunchilik hujjatlari. Umumiy sug'urta qonunchiligi. Maxsus sug'urta qonunchiligi. Sug'urta qonunchiligida Fuqarolik Kodeksining tutgan o'rni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasining «Sug'urta faoliyati to'g'risida»gi Qonuni: uning tuzilishi va mazmuni. Davlat sug'urta nazoratining me'yoriy-huquqiy hujjatlari, ularning qabul qilinish tartibi va Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinishi. Sug'urta tashkilotlarining ustav kapitali. Aktsiyadorlik sug'urta tashkilotlari va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi. Aktsiyadorlik sug'urta tashkilotlarining Nizomi. Xususiy va boshqa mulk shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkilotlari. Ularning ro'yxatga olinishi va boshqaruv tuzilmasi.

Raqobat sharoitida sug'urta xizmatlariga narx-navoning shakllanish xususiyatlari. Sug'urta hodisasini ro'y berish ehtimoli va kutilayotgan sug'urta qoplamalari hajmini aniqlash. Aktuar hisob-kitoblar. Sug'urta tarifi va unga ta'sir etuvchi omillar. Sug'urta tarif stavkasi. Brutto va netto-stavka. Sug'urta summalarining zararlilik ko'rsatkichi. Risk ustamasi. Sug'urta tarifiga yuklama va uning mazmuni. Hududlar va ob'ektlarga qarab sug'urta tariflarini tabaqalashtirish.

Sug'urta faoliyati klassifikatori haqida tushuncha. Sug'urta faoliyati klassifikatoriga umumiy tavsif. Umumiy sug'urta tarmog'i va unga oid asosiy sug'urta klasslari. Hayotni sug'urta qilish tarmog'i va unga oid asosiy sug'urta klasslari. Sug'urta klasslarining mazmuni hamda ular bo'yicha sug'urtalash shartlariga qo'yiladigan talablar.

2-modul. Sug'urta amaliyoti

5-mavzu. Hayot sug'urtasi

Hayot sug'urtasi haqida tushuncha. Hayot sug'urtasining jamg'arilish funksiyasi. Hayot sug'urtasining asosiy turlari: fuqarolarni ma'lum bir yoshgacha yashashini sug'urta qilish; o'lim hodisasidan sug'urta qilish; o'lim va sog'likni yo'qotish hodisasidan sug'urta qilish; hayotni aralash sug'urtasi; tug'ilish va nikoh sug'urtasi. Hayot sug'urtasi shartnomalarini tuzish. Annuitet va renta. Hayot sug'urtasida tariflarni hisoblash metodikasi va sug'urta tariflarini tabaqalashtirish. Sug'urta tariflarini hisoblashda aktuar hisob-kitoblar. Hayotiylik jadvali. O'zbekistonda hayot sug'urtasini rivojlantirish muammolari.

6-mavzu. Shaxsiy sug'urta

Baxtsiz hodisalar va ularning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplashda sug'urta. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash shartlari. Sug'urtaga olinmaydigan holatlar. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash bo'yicha shartnoma tuzish. Baxtsiz hodisalardan ehtiyoti shart sug'urtalashda sug'urta tariflarining shakllanishi. Tarif stavkasi. Tibbiy sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta muddati va hududi; sug'urta hodisalari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; tibbiy xizmat haqini to'lash va uni tashkil etish. Majburiy davlat sug'urtasi haqida tushuncha. Harbiy xizmatchilarni majburiy davlat sug'urtasi-ijtimoiy muhofazaning muhim vositasi. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Sug'urta tarifi va sug'urta summasi. Sug'urta mukofotini hisoblash va sug'urtalovchiga to'lash muddati. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Umumiy istisnolar. Sug'urta summalarini to'lash bilan bog'liq hujjatlarni rasmiylashtirish.

7-mavzu. Qishloq xo'jaligi korxonalarining mulkiy sug'urtasi

Mulkiy sug'urtaning mohiyati. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Qishloq xo'jaligi korxonasi mol-mulkini sug'urtalashning asosiy

shartlari. Sug'urta tarifini hisoblash. Sug'urta mukofotini to'lash. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urta shartnomasini kuchga kirishi va ijro etilishi. Shartli va shartsiz franshiza. Sug'urta monitoringi. Umumiy istisnolar. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish va tartibga solish mexanizmi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalarini sug'urtalashning zarurligi. Sug'urta manfaati. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalarini sug'urtasi bo'yicha sug'urta shartnomalari tuzish. Sug'urta risklari. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalari sug'urtasi bo'yicha tarif stavkalarini aniqlanishi. Sug'urta mukofotini hisoblash va to'lash. Qishloq xo'jaligi korxonalarining avtotransport vositalari sug'urtasida franshiza. Sug'urta polislarini rasmiylashtirish va taqdim etish.

8-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish

Fuqarolik javobgarligi haqida tushuncha. Sug'urta ob'ektlari va sub'ektlari. O'zbekiston Respublikasining "Transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasining "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. Xorijiy avtotransport vositalari egalari uchun shaxslar oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish.

9-mavzu. Kasbiy javobgarlik sug'urtasi

Sug'urta tarifi va summasi. Sug'urta mukofotini to'lash va sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta risklari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; sug'urta muddati. Sug'urta shartnomasini bekor etish va tugatish. Sug'urta hodisasi ro'y berganda taqdim etiladigan hujjatlar. Yetkazilgan zararlarni aniqlash, to'lanadigan sug'urta summalarini hisoblash va ularni sug'urta dalolatnomasida aks ettirilishi.

10-mavzu. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish

Xalqaro iqtisodiy faoliyatda risklar va ularni boshqarishda sug'urta. Xalqaro yo'nalishdagi transport vositalari yuklarini sug'urtalash. Xalqaro savdo yuklarini sug'urtalashda INKOTERMS talablari. Transport vositalari egalari yuk egalari oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urtasi. Eksport shartnomalarini kompleks sug'urtasi. Turistlarni sug'urtalash. Eksport kreditlari sug'urtasi. Siyosiy risklar tushunchasi. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro institutlar, yirik sug'urta kompaniyalari: MIGA (Butunjahon banki guruhi, AQSh), EKSIMBANK (AQSh), Germes (Germaniya), Kofase (Frantsiya), SACHÉ (Italiya) va boshqalar. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash shartlari: sug'urta ob'ekti, sug'urta tarifi, sug'urta mukofoti, sug'urta javobgarligi, sug'urta muddati. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.

11-mavzu. Qayta sug'urta qilish asoslari

Qayta sug'urtalashning mohiyati. Qayta sug'urtalash shartnomasining tuzilishi. Tomonlarning huquq va majburiyatlari. Qayta sug'urtalash sohasida qo'llaniladigan asosiy ibora va atamalar. Qayta sug'urtalash shakllari: kvotali qayta sug'urtalash, nisbiy va nonisbiy qayta sug'urtalash. Fakultativ va obligatorli qayta sug'urtalash. Chet mamlakatlarda qayta sug'urtalashning tashkil etilishi.

12-mavzu. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari va investitsion faoliyati

Sug'urtalovchi moliyasi; sug'urta tashkiloti aylanma mablag'larining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urtalovchi moliyaviy barqarorligining asosi; ustav kapitali va uni shakllantirish tamoyillari; sug'urtalovchi o'z kapitali tushunchasi; qarz kapitallar va uning tarkibi; sug'urta tashkilotlari resurslari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urta tashkiloti moliyaviy natijasi shakllanishining o'ziga xos jihatlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirish. Sug'urtalovchining investitsiya portfeli.

Sug'urta zaxiralarini va boshqa vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni investitsiya qilishning zarurligi. Investitsiyalarning ob'ektlari va turlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirishning asosiy tamoyillari. Sug'urta zaxiralarini ayrim ob'ektlarga investitsiya qilishga yo'l qo'yilmasligi. Sug'urta zaxiralarini joylashtirish qoidalari.

13-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorining professional va professional bo'lmagan ishtirokchilari. O'zbekiston sug'urta bozori

rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar. Sug'urta bozorining turlari. Mintaqaviy sug'urta bozori va uni tashkil etilishi. Xalqaro sug'urta bozori va uning namoyon bo'lish xususiyatlari. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati. Sug'urta bozori professional ishtirokchilari assotsiatsiyasi va uning vazifalari. Aktuariylar markazi va konsalting firmalari. Sug'urta bozorida monopolistik faoliyatning oldini olish, cheklash va barham berish. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish zarurligi. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish shakllari. Sug'urta faoliyatini tartibga solish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari. Davlat sug'urta nazorati organi: uning funktsiya va vazifalari. Sug'urta faoliyatini tartibga solishga qaratilgan asosiy me'yoriy hujjatlar. Sug'urta faoliyatini litsenziyalashda zarur bo'ladigan hujjatlar va ularni ekspertizadan o'tkazish tartibi. Litsenziyani chaqirib olish va vaqtinchalik to'xtatish shartlari.

IV. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

- 1-mavzu. Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funktsiyalari
- 2-mavzu. Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar
- 3-mavzu. Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari
- 4-mavzu. Sug'urtada tarif siyosati
- 5-mavzu. Sug'urta faoliyati klassifikatori va unga oid sug'urta klasslari
- 6-mavzu. Hayot sug'urtasi
- 7-mavzu. Shaxsiy sug'urta
- 8-mavzu. Qishloq xo'jaligi korxonalarining mulkiy sug'urtasi
- 9-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish
- 10-mavzu. Kasbiy javobgarlik sug'urtasi
- 11-mavzu. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish
- 12-mavzu. Qayta sug'urta qilish asoslari
- 13-mavzu. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari
- 14-mavzu. Sug'urta kompaniyasining investitsiya faoliyati
- 15-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish.

Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyalarda bir akademik guruhga bir o'qituvchi tomonidan o'tkazilishi lozim. Mashg'ulotlar faol va interaktiv usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalar qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

- 1-mavzu. Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funktsiyalari
- 2-mavzu. Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar
- 3-mavzu. Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari
- 4-mavzu. Sug'urtada tarif siyosati
- 5-mavzu. Sug'urta faoliyati klassifikatori va unga oid sug'urta klasslari
- 6-mavzu. Hayot sug'urtasi
- 7-mavzu. Shaxsiy sug'urta
- 8-mavzu. Qishloq xo'jaligi korxonalarining mulkiy sug'urtasi
- 9-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish
- 10-mavzu. Kasbiy javobgarlik sug'urtasi
- 11-mavzu. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish
- 12-mavzu. Qayta sug'urta qilish asoslari
- 13-mavzu. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari
- 14-mavzu. Sug'urta kompaniyasining investitsiya faoliyati
- 15-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish.

Mustaqil ta'limning turli xil shakllari mavjud bo'lib, bunda asosiy e'tibor talabaning berilgan mavzular (amaliy masalalar, topshiriqlar va keys-stadilar)ni mustaqil ravishda, ya'ni auditoriyadan tashqarida bajarishi, o'qib o'rganishi va shu yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishiga qaratiladi.

Mustaqil ta'limning tashkiliy shakllari quyidagilardan iborat: muayyan mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish; berilgan mavzular bo'yicha referatlar tayyorlash; mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish; statistik ma'lumotlar asosida iqtisodiy hisob-kitob va tahlil ishlarini bajarish; berilgan mustaqil ish mavzulari bo'yicha kompyuter dasturlarida taqdimotlar tayyorlash, keys-stadilar tayyorlashda ishtirok etish; ilmiy maqolalar yozish; ilmiy anjumanlarga ma'ruzalar va ma'ruza tezislari tayyorlash.

VI. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar hamda axborotlar manbalari

Asosiy adabiyotlar

6. David E. Bland. Insurance Principles and Practice. Chartered Insurance Institute, UK., 2012.
7. Shennaev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjaev I.G'. Sug'urta ishi. –T.: "Iqtisod–moliya", 2014. –248 b.
8. Straxovanie: uchebnik dlya studentov obuchayushixsya po spetsialnostyam Finansy i kredit, Buxgalterskiy uchet, analiz i audit / Yu.T.Axvlediani– M.: YUNITI-DANA, 2012 g. – 543 s.
9. Shennaev X., Baymuratov T. Sug'urta ishi. O'quv qo'llanma. T.: "TURON-IQBOL" nashriyoti, 2006 – 227 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 56 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 47 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 485 b.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947-sonli Farmoni
6. V.A.Щербakov, Ye.V.Kostyaeva. Straxovanie. M.: Knorus 2007-312s.
7. Straxovanie: uchebnik/pod. red. T.A. Fedorovoy.- 3-e izd., pererab. i dop. - M.: Magistr, 2008.-1006 str.
8. Sobirov X. Sug‘urta: 100 savol va javob. T.: Mehnat, 1998. -160 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi buyrug‘i bilan tasdiqlangan 28 yanvar 2003 yil 19-son. «Sug‘urta agentlari to‘g‘risida Nizom». Soliq va bojxona xabarlari 2003 yil fevral №9.
10. Shaxov V.V. Straxovanie: Uchebnik dlya vuzov. — M.: YuNITI, 2003. - 311 s.
11. Razumovskaya Ye.A., Fomenko V.V. Straxovoe delo : uchebnoe posobie / pod red. Ye.A. Razumovskoy. – Yekaterinburg : Gumanitarnyy universitet, 2016. – 249 s.

Internet saytlari

13. www.gov.uz –O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali
14. www.lex.uz. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi
15. www.mf.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
16. www.soliq.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi
17. www.stat.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi
18. www.agro.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi
19. www.norma.uz. – “NORMA-HAMKOR” MChJ
20. www.agros.uz –O‘zagrosug‘urta kompaniyasi
21. www.uzbeinvest.uz – O‘zbekinvest EIMSK
22. www.madad.uz- Mamad SK
23. www.kafolat.uz – Kafolat SK
24. www.alscom.uz –Alskom SK

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO'JALIGI VAZIRLIGI
ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI VA AGROTEXNOLOGIYALAR
INSTITUTI

Ro'yxatgaolindi:

№ BID-5233300-2.06

«_____»_____2020 y.

«TASDIQLAYMAN»

O'quv ishlari bo'yicha prorektor, q.x.f.f.d,
(PhD), dotsent _____M. Atajanov

«_____»_____2021 y.

«SUG'URTA FAOLIYATINI TASHKIL ETISH»

FANINING ISHCHI O'QUV DASTURI

Bilim sohasi:	200000	– Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	230000	– Iqtisod
Ta'lim yo'nalishi:	5233300	– Agrobiznes va investitsion faoliyat(sirtki)

Umumiyo'quvsoati- 136 soat

SHujumladan:

Ma'ruza- 20 soat

Amaliymashg'ulotlar-20 soat

Mustaqilta'limsoati- 96 soat

ANDIJON-2021

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 201__ yil "____" ____ dagi ____ -sonli buyrug'i bilan (buyruqning ____ - ilovasi) tasdiqlangan "Sug'urta faoliyatini tashkil etish" fani dasturi asosida tayyorlangan

Fanning ishchi dasturi Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti Kengashining 2021 yil "____" _____dagi _____-sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchilar:

T.Mamanazarov - "Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit" kafedrasida katta o'qituvchisi.

Taqrizchilar:

E.Mo'yidinov - "Profi audit" auditorlik firmasi bosh ijroji direktori, i.f.n, dotsent.

A. To'ychiev

- "Agrobiznes va marketing" kafedrasida i.f.f.d.(PhD)

Sirtqi bo'lim boshlig'i dotsenti, i.f.n. _____ X.Komolov
"____" _____2021 yil

"Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit"
kafedrasida mudiri, i.f.f.d, (PhD),:

_____ A Mamajonov
«____» _____2021 yil

Kelishildi:

O'quv-uslubiy bo'lim boshlig'i.

_____ I.Mamajonov

I. O‘quv fanining dolzarbligi va oily kasbiy ta’limdagi o‘rni

Ushbu fanning bakalavrlar tayërlashdagi o‘rni va ahamiyati shyndan iboratki, sug‘urta bozorining asosiy tamoyillari, respublikamiz sug‘urta kompaniyalari tomonidan taqdimqilinadigan sug‘urta turlari bo‘yicha xususiyatliji hatlar, sug‘urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari, sug‘urta shartnomasi tuzish uslublari, 5233300-Agrobiznes va investitsion faoliyat bakalavriat ta’lim yo‘nalishida o‘qitiladi.

II. O‘quv fanining maqsadi va vazifasi sug‘urta ishini tashkil etish to‘g‘risidagi bilim va ko‘nikmalarni berish hisoblanadi.

“Sug‘urta faoliyatini tashkil etish” fani umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 3-kyrslar 7- semestrlarda o‘qitilishi maqsadga myvofiq.

Fanni o‘qitishda nmaqsadi – talabalarga sug‘urta sohasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning tub mohiyatini, rivojlanish tendensiyalarini va istiqbollarni o‘rgatishdan iborat.

Fanning vazifasi - sug‘urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari, sug‘urta tarif siyosati, sug‘urta bozorining asosiy tamoyillari, respublikamiz sug‘urta kompaniyalari tomonidan taqdim qilinadigan sug‘urta turlari sug‘urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari, sug‘urta shartnomasi tuzish uslublari, sug‘urta ishini tashkil etish, hayot sug‘urtasi, qurilish-montaj, tadbirkorlik va moliyaviy risklarni sug‘urtasi kabi mavzular bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalar shakllantirishdan iborat.

Fan bo‘yicha talabalarining bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yidagi talablar qo‘yiladi. **Talaba:**

- sug‘urtaning mazmunivaturlari;
- qaytasug‘urtalashni tashkiletishning zarurligivamohiyati;
- sug‘urta bozorining asosiy tamoyillarini puxta egallashlari;
- respublikamiz sug‘urtakompaniyalaritomonidantaqdimqilinadigansug‘urtaturlarib o‘yichaxususiyatliji hatlar **haqidatasavvurga egabo‘lishi;**
- sug‘urtakompaniyasifaoliyatinitashkiletishning huquqiy asoslarini;
- sug‘urtamasalalaribo‘yicha qonunchilik hujjatlarini;
- sug‘urtashartnomasituzish uslublari;
- sug‘urtada ishtiroketuvchitomonlarning huquqvamajburiyatlarini;

amaldagisug‘urta qonunchiligiasosidasug‘urtada’volariniko‘ribchiqish mexanizmini **bilishivaulardan foydalanaolishi;**

- sug‘urta bozori rivojlanish tendensiyalarini aniqlash maqsadida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni o‘tkazish;

- tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkirlash va sug'urtapolislarini sotish;
- xalqaro yo'nalishdagi yuklarni sug'urtalash;
- sug'urtabo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlardan yetarlifoydalanish;
- sug'urta ishini tashkirlash;
- sug'urtashartnomasini tuzilish va asosiy shartlari;
- sug'urtashartnomalaridatari fstavkalarini shakllantirish va amaliyotda qo'llash;
- sug'urtavositachilari faoliyatini yuritish va ular bilan ishlash;
- sug'urtatashkilotining moliyaviy faoliyatini yuritish;
- sug'urtatashkilotlarini tomonidan to'lanadigan soliqlarini hisoblash va unito'lashtirish;

sug'urtaportfelini muvozonatlashtirish va risklarni taqsimlashda qaytasug'urtalashning roli;

qaytasug'urtalash shartnomasining tuzilish va asosiy shartlari haqidako'nikmalariga ega bo'lish kerak.

1.1. Ma'ruza mashg'ulotlari

1-jadval

No	Ma'ruza mashg'ulotlari	Soat
7-semestr		
1-Modul. Sug'urta nazariyasi		
1	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar	2
2	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari Sug'urtada tarif siyosati	2
2-Modul. Sug'urta amaliyoti		
3	Hayot sug'urtasi Shaxsiy sug'urta	2
4	Mulkiy sug'urta	2
5	Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish Kasbiy javobgarlik sug'urtasi	2
6	Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish	2
7	Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari	2
8	O'zbekiston sug'urtabozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	2
9	Majburiy sug'urta turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlari	2
10	Chet mamlakatlarda sug'urta ishining o'ziga xos xususiyatlari	2
Jami		20

Ma'ruza mashg'ulotlari multimedia qurilmalari bilan jixozlangan auditoriyada akadem guruhlar oqimi uchun o'tiladi.

2-jadval

1.2. AMALIY MASHG'ULOTLARNING TAVSIYA ETILADIGAN MAVZULARI

No	Amaliy mashg'ulotlari	Soat
	7-semestr	

1-Modul. Sug'urta nazariyasi		
1	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar	2
2	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va tashkiliy-huquqiy shakllari Sug'urtada tarif siyosati	2
2-Modul. Sug'urta amaliyoti		
3	Hayot sug'urtasi Shaxsiy sug'urta	2
4	Mulkiy sug'urta	2
5	Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish Kasbiy javobgarlik sug'urtasi	2
6	Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish	2
7	Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari	2
8	O'zbekistonsug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	2
9	Majburiy sug'urta turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlari	2
10	Chet mamlakatlarda sug'urta ishining o'ziga xos xususiyatlari	2
Jami		20

Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada har bir akadem guruhga alohida o'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tiladi. "Keys-stadi" texnologiyasi ishlatiladi, keyslar mazmuni o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Ko'rgazmali materiallar va axborotlar multimedia qurilmalari yordamida uzatiladi.

1.3. Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ish bajariladigan mavzular bo'yicha savolnomalar tuzish, savollarga foydalanishga tavsiya etilgan adabiyotlardan foydalangan holda yozma tarzda javob berish, qonun, qaror, me'yoriy hujjatlardan foydalanish, har bir mavzu bo'yicha muammoli masalalarni hal qilish yo'llarini bayon qilish, tavsiyalar berish va boshqalar.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning mazmuni: talabalar mustaqil ishlari mavzulari kelgusida bajariladigan kurs ishlari va bitiruv malakaviy ishlari mavzulari bilan uzviylikda bajariladi.

MUSTAQIL ISH SOATLARI

№	Mavzular nomi	Turi	Semestr	soat
7-semestr				
1	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari	referat	Semestrda vomida	8
2	Sug'urtaga doir asosiy atama va tushunchalar	referat	Semestrda vomida	8
3	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari	referat	Semestrda vomida	8
4	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy shakllari	referat	Semestrda vomida	6
{ 1658 }				

5	Sug'urtadatarifsiyosati	referat	Semestrda vomida	6
6	Sug'urtafaoliyatiklassifikatori va unga oid sug'urtaklasslari	referat	Semestrda vomida	6
7	Hayotsug'urtasi	referat	Semestrda vomida	6
8	Shaxsiysug'urta	referat	Semestrda vomida	4
9	Mulkiysug'urta	referat	Semestrda vomida	4
10	Qurilish-montajvatad birkorlik risklarni sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	4
11	Moliyaviy risklarni sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	4
12	Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	4
13	Kasbiy javobgarlikni sug'urtasi	referat	Semestrda vomida	4
14	Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta	referat	Semestrda vomida	2
15	Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	2
16	Qayta sug'urta qilish asoslari	referat	Semestrda vomida	2
17	Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari	referat	Semestrda vomida	2
18	Sug'urta tashkilotining investitsiya faoliyati	referat	Semestrda vomida	4
19	O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	referat	Semestrda vomida	4
20	Majburiy sug'urta turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlari	referat	Semestrda vomida	4
21	Chet mamlakatlarda sug'urta ishining o'ziga xos xususiyatlari	referat	Semestrda vomida	4
	Hammasi			96

Fan bo'yicha kurs ishi namunaviy o'quv rejasida rejalashtirilmagan.

2. O'QUV MATERIALLARI MAZMUNI

2.1. Ma'ruza mashg'ulotlari

1-Modul. Sug'urta nazariyasi

1 -mavzu.Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va uning bozor munosabatlarida tutgan o'rni Sug'urta munosabatlarida qo'llaniladigan ibora va tushunchalar

Fanning predmeti va ob'ekti. Sug'urta haqida tushuncha. Sug'urta iqtisodiy kategoriyasining muhim belgilari. Sug'urta bozor infratuzilmasi va uning tarkibiy qismi. Sug'urta fondlari va ularning shakllanishi. Markazlashgan sug'urta fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlarining afzallik va kamchilik tomonlari.

Sug'urtaning funksiyalari. Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funksiyasi. Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funksiyasi. Nazorat qilish funksiyasi. Sug'urta zaxiralarini shakllanishi bilan bog'liq atamalar. Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi.

Sug'urta shartnomasi va sug'urta polisi. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Sug'urta tarifi va sug'urta mukofoti. Sug'urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlari. Sug'urta zaxiralaridan foydalanish bilan bog'liq atama va tushunchalar. Sug'urta hodisasi. Sug'urta summasi va sug'urta qoplamasi. Sug'urta javobgarligi hajmi. Sug'urta riski. Sug'urta dalolatnomasi. Franshiza. Xalqaro sug'urta atamalar: "YAshil karta", "SIF", "KOF" tushunchalari.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: aqliy hujum, interaktiv usullaridan foydalanib o'tiladi.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.

2- mavzu..Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va sug'urta kompaniyalarining tashkiliy-huquqiy shakllari. Sug'urtada tarif siyosati

Sug'urtaning qonuniy asoslari va uning mazmuni. Sug'urta qonunchiligi va uning tarkibiga kiruvchi qonunchilik hujjatlari. Umumiy sug'urta qonunchiligi. Maxsus sug'urta qonunchiligi. Sug'urta qonunchiligida Fuqarolik Kodeksi va undagi 52-bobning tutgan o'rni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni: uning tuzilishi va mazmuni. Davlat sug'urta nazoratining me'yoriy-huquqiy hujjatlari, ularning qabul qilinish tartibi va Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinishi. Sug'urta tashkilotlarining ustav kapitali. Aksiyadorlik sug'urta tashkilotlari va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi. Aksiyadorlik sug'urta tashkilotlarining Nizomi. Xususiy va boshqa mulk shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkilotlari. Ularning ro'yxatga olinishi va boshqaruv tuzilmasi.

Sug'urtada tarif stavka va uning tarkibiy qismlari. Brutto stavka. Netto stavka. Sug'urta hodisasini ro'y berish ehtimolligi va kutilayotgan sug'urta qoplamalari hajmini aniqlash. Aktuar hisob-kitoblar. Sug'urta tarifi va unga ta'sir etuvchi omillar. Sug'urta tarifiga yuklama va uning ishlatilish yo'nalishlari. Hududlar va ob'ektlarga qarab sug'urta tariflarini tabaqalashtirish.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: aqliy hujum, interaktiv.

Adabiyotlar:A2; A3; ; Q1;Q3;Q5.

2-Modul. Sug'urta amaliyoti

3-mavzu. Hayot sug'urtasi. Shaxsiy sug'urta

Hayot sug'urtasi haqida tushuncha. Hayot sug'urtasining jamg'arilish funksiyasi. Hayot sug'urtasining asosiy turlari: fuqarolarni ma'lum bir yoshgacha yashashini sug'urta qilish; o'lim hodisasidan sug'urta qilish; o'lim va sog'likni yo'qotish hodisasidan sug'urta qilish; hayotni aralash sug'urtasi; tug'ilish va nikoh sug'urtasi. Hayot sug'urtasi shartnomalarini tuzish. Annuitet va renta. Hayot sug'urtasida tariflarni hisoblash metodikasi va sug'urta tariflarini tabaqalashtirish. Sug'urta tariflarini hisoblashda aktuar hisob-kitoblar. Hayotiylik jadvali. O'zbekistonda hayot sug'urtasini rivojlantirish muammolari. Baxtsiz hodisalar va ularning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplashda sug'urta. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash shartlari. Sug'urtaga olinmaydigan holatlar. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash bo'yicha shartnoma tuzish. Baxtsiz hodisalardan ehtiyoti shart sug'urtalashda sug'urta tariflarining shakllanishi. Tarif stavkasi. Tibbiy sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta muddati va hududi; sug'urta hodisalari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; tibbiy xizmat haqini to'lash va uni tashkil etish. Majburiy davlat sug'urtasi haqida tushuncha. Harbiy xizmatchilarni majburiy davlat sug'urtasi-ijtimoiy muhofazaning muhim vositasi. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Sug'urta tarifi va sug'urta summasi. Sug'urta mukofotini hisoblash va sug'urtalovchiga to'lash muddati. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Umumiy istisnolar. Sug'urta summalarini to'lash bilan bog'liq hujjatlarni rasmiylashtirish.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.

Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

4-mavzu. Mulkiy sug'urta

Mulkiy sug'urtaning mohiyati. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Korxonalar mol-mulkini sug'urtalashning asosiy shartlari. Sug'urta kuchga kirishi va ijro etilishi. Shartli va shartsiz franshiza. Sug'urta monitoringi. Umumiy istisnolar. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish va tartibga solish mexanizmi. Avtotransport vositalarini sug'urtalashning zarurligi. Sug'urta manfaati. Avtotransport tarifini hisoblashur.

Sug'urta mukofotini to'lash. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urta shartnomasini vositalarini sug'urtasi bo'yicha sug'urta shartnomalari tuzish. Sug'urta risklari. Avtotransport vositalarini sug'urtasi bo'yicha tarif stavkalarini aniqlanishi.

Sug'urta mukofotini hisoblash va to'lash. Avtotransport sug'urtasida franshiza. Sug'urta polislarini rasmiylashtirish va taqdim etish. Avtotransport sug'urtasida yo'l qo'yiladigan umumiy istisnolar. Havo transportini sug'urtasi. Yuklarni sug'urtasi.

Qishloq xo'jaligi sug'urtasi

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;

5-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish Kasbiy javobgarlik sug'urtasi

Fuqarolik javobgarligi haqida tushuncha. Sug'urta ob'ektlari va sub'ektlari. O'zbekiston Respublikasining "Transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasining "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. Xorijiy avtotransport vositalari egalari uchun uchinchilarning fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish.

Sug'urta tarifi va summasi. Sug'urta mukofotini to'lash va sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta risklari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; sug'urta muddati. Sug'urta shartnomasini bekor etish va tugatish. Sug'urta hodisasi ro'y berganda taqdim etiladigan hujjatlar. Yetkazilgan zararlarni aniqlash, to'lanadigan sug'urta summalarini hisoblash va ularni sug'urta dalolatnomasida aks ettirilishi.

**Qo'llaniladigan pedogogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.
Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.**

6-mavzu. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish

Xalqaro iqtisodiy faoliyatda risklar va ularni boshqarishda sug'urta. Xalqaro yo'nalishdagi transport vositalari yuklarini sug'urtalash. Xalqaro savdo yuklarini sug'urtalashda INKOTERMS talablari. Transport vositalari egalarning yuk egalari oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urtasi. Eksport shartnomalarini kompleks sug'urtasi. Turistlarni sug'urtalash. Eksport kreditlari sug'urtasi. Siyosiy risklar tushunchasi. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro institutlar, yirik sug'urta kompaniyalari: MIGA (Butunjahon banki guruhi, AQSh), EKSIMBANK (AQSh), Germes (Germaniya), Kofase (Fransiya), SACHÉ (Italiya) va boshqalar. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash shartlari: sug'urta ob'ekti, sug'urta tarifi, sug'urta mukofoti, sug'urta javobgarligi, sug'urta muddati. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.

**Qo'llaniladigan pedogogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.
Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.**

7-mavzu. Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari

Sug'urtalovchi moliyasi; sug'urta tashkiloti aylanma mablag'larining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urtalovchi moliyaviy barqarorligining asosi; ustav kapitali va uni shakllantirish tamoyillari; sug'urtalovchi o'z kapitali tushunchasi; qarz kapitallar va uning tarkibi; sug'urta tashkilotlari resurslari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urta tashkiloti moliyaviy natijasi shakllanishining o'ziga xos jihatlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirish. Sug'urta zaxiralarini ayrim ob'ektlarga investitsiya qilishga yo'l qo'yilmasligi. Sug'urtalovchining investitsiya portfeli.

**Qo'llaniladigan pedogogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.
Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.**

8-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorining professional va professional bo'lmagan ishtirokchilari. O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar. Sug'urta bozorining turlari. Mintaqaviy sug'urta bozori va uni tashkil etilishi. Xalqaro sug'urta bozori va uning namoyon bo'lish xususiyatlari. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati. Sug'urta bozori professional ishtirokchilari assotsiatsiyasi va uning vazifalari. Aktuariylar markazi va konsalting firmalari. Sug'urta bozorida monopolistik faoliyatning oldini olish, cheklash va barham berish. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish zarurligi. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish shakllari. Sug'urta faoliyatini tartibga solish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari. Davlat sug'urta nazorati organi: uning funktsiya va vazifalari. Sug'urta faoliyatini tartibga solishga qaratilgan asosiy me'yoriy hujjatlar. Sug'urta faoliyatini litsenziyalashda zarur bo'ladigan hujjatlar va ularni ekspertizadan o'tkazish tartibi. Litsenziyani chaqirib olish va vaqtinchalik to'xtatish shartlari.

Qo'llaniladigan pedogogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.

9-mavzu. Majburiy sug'urta turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlari

Majburiy sug'urta haqida tushuncha va uni o'tkazishdagi asosiy shartlar. Majburiy sug'urtani amalga oshirishning huquqiy asoslari. Yo'lovchilarni baxtsiz hodisalardan majburiy sug'urtalash: sug'urta tariflari, summasi va shartlari. Sug'urta hodisasi ro'y berganda tomonlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar. Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi va Davlat xavfsizlik xizmati harbiy xizmatchilari hamda xodimlarini majburiy davlat sug'urtasi. Ushbu sug'urtani amalga oshirish shartlari, sug'urta tariflari va summalari. Sug'urta hodisasi sodir bo'lganda sug'urta summalarini to'lash tartibi. Davlat bojxona va soliq organlari xodimlarini baxtsiz hodisalardan majburiy davlat sug'urtasiga olish tartibi.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.

Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

10-mavzu. Chet mamlakatlarda sug'urta ishining o'ziga xos xususiyatlari

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan chet mamlakatlarda sug'urtani rivojlanishning asosiy tendensiyalari. Xalqaro darajada sug'urtaning rivojlanishini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Jahon sug'urta bozorining tarkibi va tuzilishi.

Buyuk Britaniya sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish. AQShda sug'urta ishini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari. AQSh iqtisodiyotini rivojlanishida sug'urtaning tutgan o'rni. AQShda sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishi. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida sug'urta bozorining rivojlanishi.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar:A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4.

2.2.Amaliy mashg'ulotlarning taxminiy ro'yxati

1-Modul. Sug'urta nazariyasi

1 -mavzu.Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va uning bozor munosabatlarida tutgan o'rni Sug'urta munosabatlarida qo'llaniladigan ibora va tushunchalar

Fanning perdmoti va ob'ekti. Sug'urta haqida tushuncha. Sug'urta iqtisodiy kategoriyasining muhim belgilari. Sug'urta bozor infratuzilmasi va uning tarkibiy qismi. Sug'urta fondlari va ularning shakllanishi. Markazlashgan sug'urta fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlari. O'z-o'zini sug'urtalash fondlarining afzallik va kamchilik tomonlari.

Sug'urtaning funksiyalari. Sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funksiyasi. Sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funksiyasi. Nazorat qilish funksiyasi. Sug'urta zaxiralarini shakllanishi bilan bog'liq atamalar. Sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi.

Sug'urta shartnomasi va sug'urta polisi. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Sug'urta tarifi va sug'urta mukofoti. Sug'urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning huquq va majburiyatlari. Sug'urta zaxiralaridan foydalanish bilan bog'liq atama va tushunchalar. Sug'urta hodisasi. Sug'urta summasi va sug'urta qoplamasi. Sug'urta

javobgarligi hajmi. Sug'urta riski. Sug'urta dalolatnomasi. Franshiza. Xalqaro sug'urta atamalar: "YAshil karta", "SIF", "KOF" tushunchalari.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: aqliy hujum, interaktiv usullaridan foydalanib o'tiladi.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.

2- mavzu.Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari va sug'urta kompaniyalarining tashkiliy-huquqiy shakllari. Sug'urtada tarif siyosati

Sug'urtaning qonuniy asoslari va uning mazmuni. Sug'urta qonunchiligi va uning tarkibiga kiruvchi qonunchilik hujjatlari. Umumiy sug'urta qonunchiligi. Maxsus sug'urta qonunchiligi. Sug'urta qonunchiligida Fuqarolik Kodeksi va undagi 52-bobning tutgan o'rni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni: uning tuzilishi va mazmuni. Davlat sug'urta nazoratining me'yoriy-huquqiy hujjatlari, ularning qabul qilinish tartibi va Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinishi. Sug'urta tashkilotlarining ustav kapitali. Aksiyadorlik sug'urta tashkilotlari va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi. Aksiyadorlik sug'urta tashkilotlarining Nizomi. Xususiy va boshqa mulk shaklida tashkil etilgan sug'urta tashkilotlari. Ularning ro'yxatga olinishi va boshqaruv tuzilmasi.

Sug'urtada tarif stavka va uning tarkibiy qismlari. Brutto stavka. Netto stavka. Sug'urta hodisasini ro'y berish ehtimolligi va kutilayotgan sug'urta qoplamalari hajmini aniqlash. Aktuar hisob-kitoblar. Sug'urta tarifi va unga ta'sir etuvchi omillar. Sug'urta tarifiga yuklama va uning ishlatilish yo'nalishlari. Hududlar va ob'ektlarga qarab sug'urta tariflarini tabaqalashtirish.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: aqliy hujum, interaktiv.

Adabiyotlar:A2; A3; ; Q1;Q3;Q5.

2-Modul. Sug'urta amaliyoti

3-mavzu. Hayot sug'urtasi. Shaxsiy sug'urta

Hayot sug'urtasi haqida tushuncha. Hayot sug'urtasining jamg'arilish funksiyasi. Hayot sug'urtasining asosiy turlari: fuqarolarni ma'lum bir yoshgacha yashashini sug'urta qilish; o'lim hodisasidan sug'urta qilish; o'lim va sog'likni yo'qotish hodisasidan sug'urta qilish; hayotni aralash sug'urtasi; tug'ilish va nikoh sug'urtasi. Hayot sug'urtasi shartnomalarini tuzish. Annuitet va renta. Hayot sug'urtasida tariflarni hisoblash metodikasi va sug'urta tariflarini tabaqalashtirish. Sug'urta tariflarini hisoblashda aktuar hisob-kitoblar. Hayotiylik jadvali. O'zbekistonda hayot sug'urtasini rivojlantirish muammolari.Baxtsiz hodisalar va ularning ro'y berishi natijasida yetkazilgan zararni qoplashda sug'urta. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash shartlari. Sug'urtaga olinmaydigan holatlar. Sug'urta ob'ekti va sub'ekti. Fuqarolarni baxtsiz hodisalardan sug'urtalash bo'yicha shartnoma tuzish. Baxtsiz hodisalardan ehtiyoti shart sug'urtalashda sug'urta tariflarining shakllanishi. Tarif stavkasi (17%) tibbiy sug'urtalashning asosiy shartlari:

sug'urta muddati va hududi; sug'urta hodisalari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; tibbiy xizmat haqini to'lash va uni tashkil etish. Majburiy davlat sug'urtasi haqida tushuncha. Harbiy xizmatchilarni majburiy davlat sug'urtasi-ijtimoiy muhofazaning muhim vositasi. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Sug'urta tarifi va sug'urta summasi. Sug'urta mukofotini hisoblash va sug'urtalovchiga to'lash muddati. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Umumiy istisnolar. Sug'urta summalarini to'lash bilan bog'liq hujjatlarni rasmiylashtirish.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.

Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

4-mavzu. Mulkiy sug'urta

Mulkiy sug'urtaning mohiyati. Sug'urta ob'ekti va sub'ektlari. Korxonalar mol-mulkini sug'urtalashning asosiy shartlari. Sug'urta kuchga kirishi va ijro etilishi. Shartli va shartsiz franshiza. Sug'urta monitoringi. Umumiy istisnolar. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish va tartibga solish mexanizmi. Avtotransport vositalarini sug'urtalashning zarurligi. Sug'urta manfaati. Avtotransport tarifini hisoblashur.

Sug'urta mukofotini to'lash. Sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urta shartnomasini vositalarini sug'urtasi bo'yicha sug'urta shartnomalari tuzish. Sug'urta risklari. Avtotransport vositalarini sug'urtasi bo'yicha tarif stavkalarini aniqlanishi.

Sug'urta mukofotini hisoblash va to'lash. Avtotransport sug'urtasida franshiza. Sug'urta polislarini rasmiylashtirish va taqdim etish. Avtotransport sug'urtasida yo'l qo'yiladigan umumiy istisnolar. Havo transportini sug'urtasi. Yuklarni sug'urtasi.

Qishloq xo'jaligi sug'urtasi

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;

5-mavzu. Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish Kasbiy javobgarlik sug'urtasi

Fuqarolik javobgarligi haqida tushuncha. Sug'urta ob'ektlari va sub'ektlari. O'zbekiston Respublikasining "Transport vositalari egalari fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasining "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi Qonuni. Xorijiy avtotransport vositalari egalari uchun fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish.

Sug'urta tarifi va summasi. Sug'urta mukofotini to'lash va sug'urta polisini rasmiylashtirish. Sug'urtalashning asosiy shartlari: sug'urta risklari; tomonlarning huquq va majburiyatlari; umumiy istisnolar; sug'urta muddati. Sug'urta shartnomasini bekor etish va tugatish. Sug'urta hodisasi ro'y berganda taqdim etiladigan hujjatlar. Yetkazilgan zararlarni aniqlash, to'lanadigan sug'urta summalarini hisoblash va ularni sug'urta dalolatnomasida aks ettirilishi.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.

Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

6-mavzu. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sug'urta va investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish

Xalqaro iqtisodiy faoliyatda risklar va ularni boshqarishda sug'urta. Xalqaro yo'nalishdagi transport vositalari yuklarini sug'urtalash. Xalqaro savdo yuklarini sug'urtalashda INKOTERMS talablari. Transport vositalari egalari yuk egalari oldidagi fuqarolik javobgarligini sug'urtasi. Eksport shartnomalarini kompleks sug'urtasi. Turistlarni sug'urtalash. Eksport kreditlari sug'urtasi. Siyosiy risklar tushunchasi. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash bo'yicha xalqaro institutlar, yirik sug'urta kompaniyalari: MIGA (Butunjahon banki guruhi, AQSh), EKSIMBANK (AQSh), GERMES (Germaniya), KOFASE (Fransiya), SACHE (Italiya) va boshqalar. Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urtalash shartlari: sug'urta ob'ekti, sug'urta tarifi, sug'urta mukofoti, sug'urta javobgarligi, sug'urta muddati. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqilishi.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.

Sug'urtalovchi moliyasi; sug'urta tashkiloti aylanma mablag'larining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urtalovchi moliyaviy barqarorligining asosi; ustav kapitali va uni shakllantirish tamoyillari; sug'urtalovchi o'z kapitali tushunchasi; qarz kapitallar va uning tarkibi; sug'urta tashkilotlari resurslari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari; sug'urta tashkiloti moliyaviy natijasi shakllanishining o'ziga xos jihatlari. Sug'urta zaxiralarini investitsiya ob'ektlariga joylashtirish. Sug'urta zaxiralarini ayrim ob'ektlarga investitsiya qilishga yo'l qo'yilmasligi. Sug'urtalovchining investitsiya portfeli.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.
Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

8-mavzu. O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari. Sug'urta bozorining professional va professional bo'lmagan ishtirokchilari. O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar. Sug'urta bozorining turlari. Mintaqaviy sug'urta bozori va uni tashkil etilishi. Xalqaro sug'urta bozori va uning namoyon bo'lish xususiyatlari. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati. Sug'urta bozori professional ishtirokchilari assotsiatsiyasi va uning vazifalari. Aktuariylar markazi va konsalting firmalari. Sug'urta bozorida monopolistik faoliyatning oldini olish, cheklash va barham berish. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish zarurligi. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish shakllari. Sug'urta faoliyatini tartibga solish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari. Davlat sug'urta nazorati organi: uning funktsiya va vazifalari. Sug'urta faoliyatini tartibga solishga qaratilgan asosiy me'yoriy hujjatlar. Sug'urta faoliyatini litsenziyalashda zarur bo'ladigan hujjatlar va ularni ekspertizadan o'tkazish tartibi. Litsenziyani chaqirib olish va vaqtinchalik to'xtatish shartlari.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.
Adabiyotlar: A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4;Q5.

9-mavzu. Majburiy sug'urta turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlari

Majburiy sug'urta haqida tushuncha va uni o'tkazishdagi asosiy shartlar. Majburiy sug'urtani amalga oshirishning huquqiy asoslari. Yo'lovchilarni baxtsiz hodisalardan majburiy sug'urtalash: sug'urta tariflari, summasi va shartlari. Sug'urta hodisasi ro'y berganda tomonlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar. Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi va Davlat xavfsizlik xizmati harbiy xizmatchilari hamda xodimlarini majburiy davlat sug'urtasi. Ushbu sug'urtani amalga oshirish shartlari, sug'urta tariflari va summalari. Sug'urta hodisasi sodir bo'lganda sug'urta summalarini to'lash tartibi. Davlat bojxona va soliq organlari xodimlarini baxtsiz hodisalardan majburiy davlat sug'urtasiga olish tartibi.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: interaktiv, zigzag.
Adabiyotlar: A2; A4; Q1;Q4;Q5.

10-mavzu. Chet mamlakatlarda sug'urta ishining o'ziga xos xususiyatlari

Buyuk Britaniya sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish. AQShda sug'urta ishini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari. AQSh iqtisodiyotini rivojlanishida sug'urtaning tutgan o'rni. AQShda sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishi. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida sug'urta bozorining rivojlanishi.

Qo'llaniladigan pedogogik texnologiyalar: Taqdimot, Savol-Javob.

Adabiyotlar:A2; A3; A4; Q1;Q2;Q3;Q4.

2.3 Laboratoriya ishlarini tashkilotish bo'yicha ko'rsatmalar

Fan bo'yicha laboratoriya ishlari o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

2.4 Kurs ishini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

Fan bo'yicha kurs ishi o'quv rejada rejalashtirilmagan.

VI. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar:

10. David E. Bland. Insurance Principles and Practice. Chartered Insurance Institute, UK., 2012.
11. Shennaev X.M., Ochilov I.K., Shirinov S.E., Kenjaev I.G'. Sug'urtaishi. –T.: "Iqtisod-moliya", 2014. -248 b.
12. Straxovanie: uchebnik dlya studentov, obuchayushixsya po spetsialnostyam "Finansyikredit", «Buxgalterskiyuchet, analizi audit» /pod red. V.V.Shaxova, Yu.T.Axvlediani. – M.: YuNITI-DANA, 2010 g. – 511 str.
13. Xusanov R.H., Yadgarov A.A. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug'urta tizimi. –T.: "Yangi asr avlodi", 2005.
14. Mahmudova L. Sug'urta ishi. O'quv qo'llanma. -T.: TAQI, 2004.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 56 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 47 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 485 b.
4. Mirziyoev Sh.M. «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak». Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga

- bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruza, 2017 yil 14 yanvar. –Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. – 104 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonunhujjatlar to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
 6. Klimova M.A. Straxovanie: Uchebnoe posobie. M.: RIOR, 2004
 7. Straxovanie: uchebnik/pod. red. T.A. Fedorovoy.- 3-e izd., pererab. idop. - M.: Magistr, 2008.-1006 str.
 8. Sobirov X. Sug‘urta: 100 savol javab. T.: Mehnat, 1998. -160 b.
 9. Shaxov V.V. “Straxovanie” Uchebnik dlya vuzov. –M.: YuNITI, 2001.
 10. O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi buyrug‘i bilan tasdiqlangan 28 yanvar 2003 yil 19-son. «Sug‘urta agentlari to‘g‘risida Nizom». Soliq va boj xona xabarlari 2003 yil fevral №9.
 11. Shennaev X. Sug‘urta agentlari uchun qo‘llanma. –T.: InfoCom.Uz, 2010 y.

Internet saytlari:

25. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portalini
26. www.lex.uz. –
O‘zbekiston Respublikasi qonunhujjatlar ma‘lumotlar milliy bazasi
27. www.mf.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
28. www.soliq.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi
29. www.stat.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi
30. www.agro.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi
31. www.norma.uz. – “NORMA-HAMKOR” MChJ
32. www.agros.uz – O‘zagrosug‘urt kompaniyasi
33. www.uzbekinvest.uz – O‘zbekinvest EIMSK
34. www.madad.uz – Madad SK
35. www.kafolat.uz – Kafolat SK
36. www.alscom.uz – Alskom SK

MAQOLALAR

Hedging Longevity Risk using Longevity Swaps: A Case Study of the Social Security and National Insurance Trust (SSNIT), Ghana

A. Y. Omari-Sasu¹ , D. Asamoah Owusu¹ , M. A. Boateng^{2,*} , I. Tettey

¹ Mathematics Department, Kwame Nkrumah University of Science and Technology, Kumasi, Ghana ² Engineering Department, Ghana Technology University College, Kumasi, Ghana

Abstract Effective management of longevity risk is essential for every institution which is exposed to longevity risk. Defined benefit schemes in Ghana are especially exposed to longevity risk due to increasing life expectancy in Ghana. In this study we explore a hypothetical hedging strategy based on longevity swaps for the SSNIT pension scheme. We use the Cairns-Blake-Dowd model to forecast future mortality rates of pensioners from age 71 to 90. With the forecasted mortality rates, longevity swap contract was designed whereby realized mortality rates would be swapped with the forecasted expected mortality rates. The payout structure under the swap ensured that the SSNIT's liability was completely hedged against longevity risk.

Keywords Longevity swaps, Risk, Mortality, Life expectancy

. Introduction This study seeks to investigate how mortality derivatives could be used to hedge against longevity risks for pension providers in Ghana. Longevity risk refers to the risk that the actual survival rates and life expectancy will exceed expectations or pricing assumptions, resulting in greater-than-anticipated retirement cash flow needs. Pension providers are faced with the risk that pensioners will live longer than expected and since they have to pay monthly pension to the pensioners until their death; longevity risk may affect the annuity provider's solvency. The need to manage longevity risk has become very important as employers and employees become aware of their exposure to longevity risk and their need to mitigate it. For individuals, longevity risk is the risk of outliving one's income, resulting in a lower standard of living, reduced care, or a return to employment at old age. For those institutions providing covered individuals with guaranteed retirement income, longevity risk is the risk of undervaluing survival rates, resulting in increased liabilities to sufficiently cover promised payments. According to the center for insurance policy and research of the National Association of Insurance Commissioners (NAIC, US), key drivers of the growing need to address longevity risk include an aging population, increasing life expectancy, a shift in who bears the responsibility of sufficient retirement income, uncertainty of government benefits and economic volatility. Lots of research have been carried out by a range of stakeholders (e.g., government actuarial or pension departments, academic institutions, through experience, studies) across the world that is focused on the observed trend in mortality witnessed over the last century. The results of this researches points to the same undeniable conclusion. People are living longer today than they ever have in the past. Significant medical progress, improved hygiene and living standards, generally healthier lifestyles, and the absence of both wars and major pandemic crises are some of the key factors responsible for the rising life expectancy. Crawford et al (2008)

This phenomenon has essential consequences for defined benefit plans, particularly those where payments to current retirees are in part funded by contributions from current employees. Government sponsored plans are one clear example. Governments of countries that are likely to experience “the demographic time bomb” will have to carefully consider future costs and weigh potential program modifications, Crawford et al (2008). While the above observations discuss the population as a whole, Crawford et al (2008) also showed that historical mortality improvements have differed depending on time an individual was born. This has been called the “cohort effect”, which describes anomalies in observed mortality improvement for those born in a specific period of time.

A. Y. Omari-Sasu et al.: Hedging Longevity Risk using Longevity Swaps: A Case Study of the Social Security and National Insurance Trust (SSNIT), Ghana

Mortality Risk for Insurers: A life insurance policy promises to pay a specified amount of money upon death of a policy holder. In exchange for this payment, the policy holder pays a premium. The premiums could be a one-time upfront payment or could be paid in regular intervals (monthly, quarterly, etc.). Premiums are priced based on certain assumptions about future interest rates, mortality rates, expenses, investment returns etc. these assumptions are known as the basis for the pricing. Actual experience may not follow the assumptions made therefore there’s a risk of the insurer making losses. According to the World Bank life expectancy data, over the years, life expectancy have been increasing. Pension providers are obliged to pay a fixed amount to a pensioner on a monthly basis for as long as the pensioner remains alive due to advances made in medical technology, people changing their lifestyles and other factors, life expectancy have increased continually since the 1960s. Long et al (2015). Life expectancy in Ghana increased by 16 years from 1960 to 2013 and by 3.3 years 10 years (2003 to 2013). In this study, our focus is on the increased life expectancy. Longevity risk cannot be precisely forecasted therefore it is necessary for pension funds to hedge their portfolio against this risk using one or more of various techniques. Few researchers investigated the issue of natural hedging. Most of the prior research explores the impact of mortality changes on life insurance and annuities separately, or investigates a simple combination of life and pure endowment life contracts (Frees et al. (1996); Wang et al. (2010), Cairns et al (2004). Studies on their pact of mortality changes on life insurance focus on “bad” shocks while those on annuities focus on “good” shocks. Various attempts including Blake et al (2006), Cox and Lin (2007), Brouhns et al (2002) and Bauer et al (2006) have been made to manage longevity risk.

2. Methodology Secondary data was obtained from the Social Security and National Insurance Trust (SSNIT). SSNIT is the biggest pension provider in Ghana with investment across various sectors of the economy. The data obtained was well representative of Ghanaian Pensioners.

2.1. Stochastic Modelling for Mortality In a longevity swap transaction, contracting parties would have to agree on the future mortality rates which determines the payment of the fixed leg of the transaction. The method used to estimate future mortality rates must also be agreed on. In this section, we present definitions and notations regarding mortality models. According to De Waegenare et al (2010), The one-year death probability, is defined as $q_{qxx, (gg)}$. This represents the probability that an individual belonging to the year group g , aged x in year t will not survive to age $x+1$ and the probability that the individual survives another year to age $x + 1$ is given by $ppxx, (gg) = 1 - q_{qxx, (gg)}$. The total number of deaths occurring in each year for each cohort was obtained from the data and the proportion of deaths in the cohort was obtained using the relation. $qqxx,tt = ddxx,tt / lxx,tt$ where $qqxx,tt$ = probability that lxx,tt aged x in year t dies before attaining age $x+1$

dx,tt = the number of people aged x and dies in year t , lx,tt = the number of people aged x in year t .

2.2. Forecasting Mortality Rates In order to do a longevity swap, future mortality rates should be estimated. In this study, we use the Cairns-Blake-Dowd (2006) (CBD) model to forecast future mortality rates.

2.2.1. Logit Transformation A logit is defined as the logarithm of the odds. If P is the probability of an event, then $(1 - P)$ is the probability of not observing the event and the odds of the event are $\frac{P}{1 - P}$. The logit transform is most frequently used in logistic regression and for fitting linear models to categorical data.

2.2.2. The Cairns-Blake-Dowd Model The Cairns-Blake-Dowd model is a stochastic mortality model designed for modelling mortality at higher ages. It is therefore very useful in modelling longevity risk for pensions and annuity providers. The CBD model was built on the observation that log mortality rates are approximately linear at ages above 40. The model uses two period-effect parameters to capture the trend improvement in mortality and the differential higher age dynamics. In $q_{xx,tt} = \frac{k_{tt}(1) + k_{tt}(2)(x - \bar{x})}{1 + \exp(k_{tt}(1) + k_{tt}(2)(x - \bar{x}))}$ The equation finally becomes; $q_{xx,tt} = \frac{\exp(k_{tt}(1) + k_{tt}(2)(x - \bar{x}))}{1 + \exp(k_{tt}(1) + k_{tt}(2)(x - \bar{x}))}$ The first CBD mortality index, $k_{tt}(1)$, represents the level of the mortality curve (the curve of $q_{xx,tt}$ in year t) after a logit transformation. A reduction in $k_{tt}(1)$, that is, a parallel downward shift of the logit-transformed mortality curve, represents an overall mortality improvement. The second CBD mortality index, $k_{tt}(2)$, represents the slope of the logit-transformed mortality curve. An increase in $k_{tt}(2)$ that is, an increase in the steepness of the logit-transformed mortality curve, means that mortality (in logit scale) at younger ages (below the mean age \bar{x}) improves more rapidly than at older ages (above the mean age). The two parameters $k_{tt}(1)$ and $k_{tt}(2)$ would be obtained using a stochastic

A STUDY ON THE PERCEPTION OF USERS OF THE ACCOUNTING AND TAX MODULES OF AN ERP SYSTEM FOR THE BRAZILIAN FREIGHT AND PASSENGER ROAD TRANSPORT SECTOR

Ivam Ricardo Peleias^{1,*}, José Carlos Trevizoli¹, Pedro Luiz Cortes², Napoleão Verardi Galeale

1 Centro Universitário Álvares Penteado, Master Program in Accountancy, Avenida Liberdade, 532, São Paulo City, São Paulo, 01502-001, Brazil 2 Universidade de São Paulo, Escola de Comunicação e Artes, Avenida Professor Lucio Martins Rodrigues, 443, São Paulo City, São Paulo, 05508-900, Brazil 3 Pontifícia Universidade Católica de São Paulo, PUC-SP, Master Program in Accountancy, Rua Ministro Godói, 969 - 4. Andar, Sao Paulo City, Sao Paulo, 05015-901, Brazil

Abstract The aim of this research was to identify and describe the users' perception of the accounting and tax modules of an ERP system developed for the Brazilian freight and passenger road transport sector. The perception was evaluated concerning the implementation impacts and the use of the ERP System. It was an empirical research, of the descriptive type, preceded by a

bibliographic review, to identify and analyse relevant aspects of the reality lived by the users of the studied system-object. The field survey was made through a two-part questionnaire, the first one to identify and describe the profile of the users, and the second one containing 30 assertions related to the system use. The respondents were 37 users of the accounting and tax modules employed in companies clients of the software house that developed the system. The descriptive analysis made it possible to identify the users' profiles, the main use features of the systems and some aspects important to the users. The cluster analysis allowed to identify three groups of users (optimists, realists and pessimists), and the second cluster showed the highest number of users. The results identified aspects to be improved for future enhancement of the system versions. Keywords ERP Systems, Transport Sector, Accounting

1. Introduction The use of Information Technology (IT) has grown in companies, demanding great investments in needs assessments and the implementation and maintenance of installed equipment. This need requires decision processes to assess on resource applications and the impacts the adoption of new technologies exerts[1, 2]. Integrated management systems, also called ERP (Enterprise Resource Planning), are used in companies from different segments and sizes, and their rational use imposes changes in administrative processes, forcing professionals towards optimization. Accounting professionals are part of this context and can benefit from the use of ERPs, obtaining and providing information for operational and management use. Once established and well used, information processing and collection times can be reduced, a situation that allows these professionals to take up new positions and functions, so as to better understand decision models and provide managers with tailor-made information[3]. The importance of decisions and investments needed to incorporate new technologies make companies seek guarantees to successfully make feasible IT, so that resources are not used in vain[2]. A research performed by[4], involving 271 companies around the world, appointed that, in that year, investments in IT and especially in ERP system increased by about 71.0%. This indicates that, through IT use, companies work to optimize and speed up business processes, besides improving information production, a situation that affects the accounting and tax areas[3, 5]. Other studies have investigated solution choice methods companies can use to selected ERP system that are adequate to their needs[6], the impacts of these systems in specific activity sectors[7,8], on Accounting in general[9] and accounting implications in specific activity sectors[10]. Concerning the impacts of ERP system use in accounting, some studies need to be mentioned. Spathis and Constantini des aimed to determine the reasons that made organizations change their conventional systems for ERPs [11]. Besides identifying a series of changes this change enhanced in the launched, following the concept of a modular system. The MAPICS (Manufacturing Accounting and Production Information Control System), an evolution of COPICS, included the functions of the MRP II – (Manufacturing Resources Planning), adding inventory, material and cost management, permitting the analysis of the company's productive capacity. The MRP II permitted analyzing the necessary production resources, mainly manufacturing operation times, facilitating the elaboration of production programming and sequencing[9, 18, 21, 22] At the start of the 1990's, the Gartner Group defined the term ERP (Enterprise Resources Planning) to designate systems that broadened the capacities of the MRP II, covering accounting, finance, sales and distribution, human resources and material management modules, among others. Since then, the ERP concept has evolved to a system that integrates business processes in manufacturing environments, cooperating to make interdepartmental processes more flexible, reducing or eliminating doubled efforts[23, 24]. As from this decade, various studies on ERP have been done, in accordance with[25]. Due to its origin in the

production area, some ERPs still maintain manufacturing-related characteristics. Although this “bias” has been changing in recent years, it still persists in some commercial solutions. This justifies difficulties to use certain integrated systems in non-industrial segments, especially in the services area. This has led to the development of solutions for specific segments, addressing particularities and expanding the number of organizations using this type of system. One example is the study by Feng and Yuan, which indicated that logistics and transport companies consider ERP systems the most useful[8]. Companies in this sector that do not have equivalent solutions yet also consider their acquisition a priority. This reminds to the ERP choice and implementation process, about which considerable literature exists, as indicated in[26]. Beheshti reminds that the investment needed to implement an ERP is significant, which makes its choice one of the most important decisions for a manager[27]. This aspect was highlighted in[26], who consider that the implementation process is fundamental for the success or failure of the ERP in companies. Medeiros Jr. recommends that those in charge of ERP system purchases take special care with the implementation, as the results – whether negative or positive – only emerge after a long period[6]. Lindley, Topping and Lindley support this analysis, showing that, over time, ERP systems with low flexibility levels can generate distortions in corporate decisions[28]. ERP systems with low adherence levels to organizational processes induce changes in procedures linked with the company’s core business, leading to the limited launch of new products, increased costs and delays in the execution of processes. To better support the ERP choice process, Medeiros Jr. analyzed the ANP (Analytic Network Process) in depth, as this is a method used in the system selection assessment procedure (SSAP)[6]. The ANP is a mathematical model that verifies the possible existence of dependence relations between decision factors, analyzing – through the use of judgments and scales – resulting feedback effects. Souza and Zwicker, in turn, suggested that companies seeking a system provider should define criteria for assessment and comparison[29]. For each product analyzed, the adopted criteria should be scored. At the end, the best assessed system can be chosen. One alternative the authors considered[29] is to make the choice in two phases. The first, with a larger number of suppliers, would use a small number of criteria (a more generalist approach). Systems that passed through the first screening would be submitted to a deeper analysis, taking into account a larger number of criteria. Other studies appoint the implementation as the moment when the main risks for the success of an ERP system project can emerge, as the company’s expectations do not always coincide with the solutions ERP manufacturers and external consultants actually put in practice[30, 31]. One barrier to be overcome is the resistance to changes the users display. Inherited (or pre-existing) systems are frequently more customized than an ERP. Besides, ERP systems demand that users concentrate more on business processes, with lesser adaptation possibilities[32,33]. Another risk factor is the dedication of the internal team responsible for implementing the ERP. Nah and Delgado highlighted the importance of full-time dedication[34]. This is not always possible, as its members end up accumulating the responsibilities of the implementation project with common tasks and functions. In view of the greater pressure this entails, Lau called attention to the increased turnover among implementation team members[35]. The actual participation of the company’s top management is a Critical Success Factor. The implementation project of an ERP needs a strong sponsor inside the company, generally a board member. This can guarantee the resources needed and lead to a greater dedication of the different sectors and departments involved[21, 33, 34, 35, 36]. Critical success factors are mentioned in literature on the implementation of ERP systems; often, however, they are treated in a fragmented way and without due depth[37, 38]. ERP systems are modular, which allows companies to choose phased or big-bang installment strategies[39]. In the first, the project is divided in phases, during

which the implementation of the modules takes place. In the big-bang strategy, all modules are implemented at the same time. Duplaga and Astani appoint phased implementation as the most used in large organizations, while the big-bang strategy is generally adopted in small and medium-sized companies [40]. The decision on the implementation form is a Critical Success Factor that affects the project duration and costs. Training is another critical factor, and responsible for successful or failed ERP implementation[41, 42]. Implementation costs can exceed the initial budget, leading to cuts in training. Murray and Coffin reported that, due to reductions in training programs, between 30 and 40% of final users are in no conditions to adequately operate ERP systems[33]. Lau reported problems concerning underestimated training deadlines[35]. Hence, operating problems can occur, raising obstacles for the success of the implementation project.

**MAVZULAR BO‘YICHA TAQDIMOT
SLAYDLARI VA VIDEO ROLIQLAR**

1. Mavzu: Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va bozor munosabalaridagi o'рни.

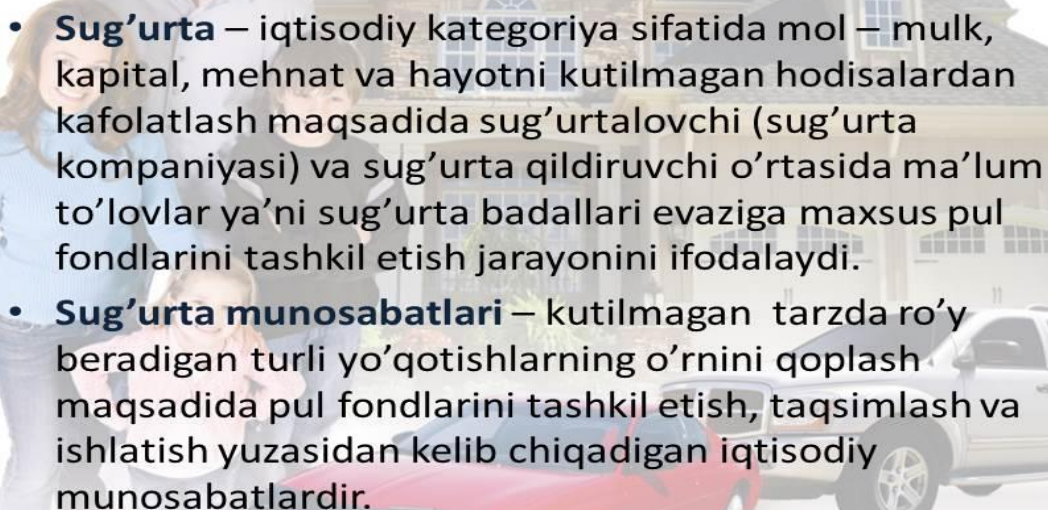
Reja:

- Sug'urta haqida tushuncha va unga xos bo'lgan asosiy belgilar.
- Sug'urta iqtisodiy kategoriya sifatida.
- Sug'urta fondlari, ularning shakllanishi va foydalanish yo'nalishlari.
- Sug'urtaning funksiyalari

Insurance

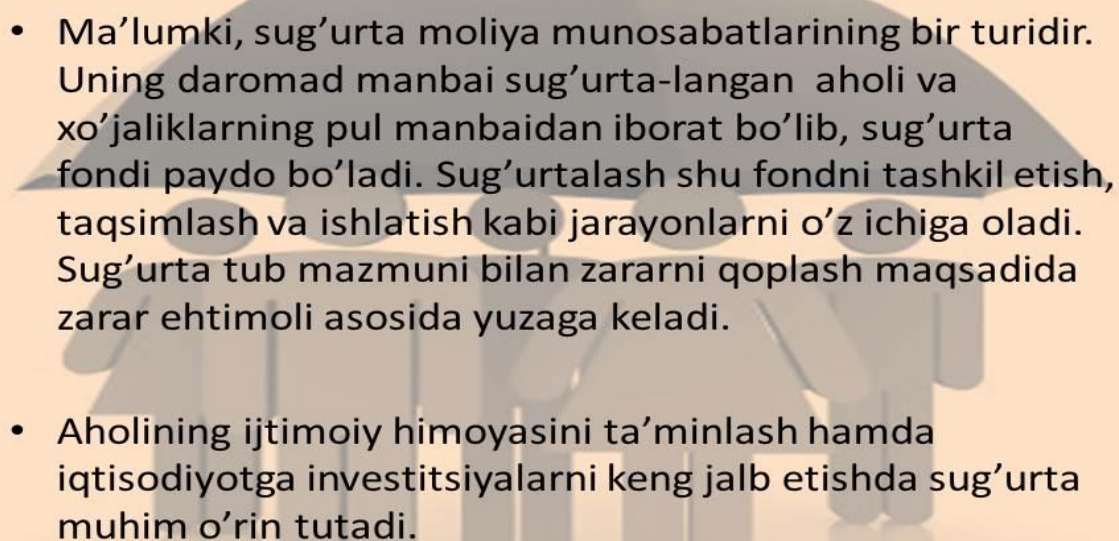
- V.K.Rayxer ning fikricha mustaqil kreditga aloqasi bo'lmagan tijorat sug'urtasining paydo bo'lishi XIV asr o'rtalariga to'g'ri keladi va u yakka sug'urtalovchi sifatida namoyon bo'lgan. XVII asr oxiriga kelib sug'urta bozorida sug'urta kompaniyalari aksiyanerlik jamiyati sifatida vujudga kela boshladi.
- 1468 yili Venetsiya dengiz sugurtasi kodeksi qabul qilingan. XVII asr oxiri va XVIII asr boshlarida Yevropada dengiz fojialariga ixtisoslashgan sug'urta tashkilotlari paydo bo'lgan.
- 1666 yilda „Buyuk London Yong'ini“ dan keyin Buyuk Britaniyada dunyodagi birinchi yong'indan sug'urtalovchi tashkiloti tuzilgan va shu bilan birga hayotni sug'urtalovchi tashkilot ham Buyuk Britaniyada tashkil etilgan.

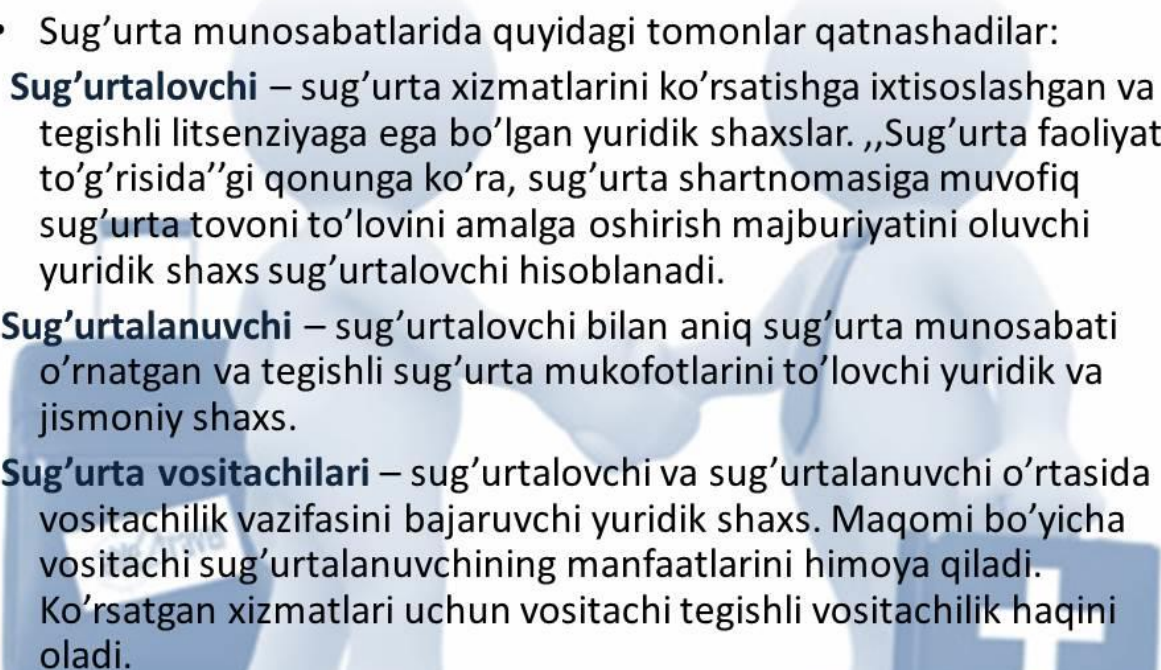
-
- **Sug'urta** – iqtisodiy kategoriya sifatida mol – mulk, kapital, mehnat va hayotni kutilmagan hodisalardan kafolatlash maqsadida sug'urtalovchi (sug'urta kompaniyasi) va sug'urta qildiruvchi o'rtasida ma'lum to'lovlar ya'ni sug'urta badallari evaziga maxsus pul fondlarini tashkil etish jarayonini ifodalaydi.
 - **Sug'urta munosabatlari** – kutilmagan tarzda ro'y beradigan turli yo'qotishlarning o'rnini qoplash maqsadida pul fondlarini tashkil etish, taqsimlash va ishlatish yuzasidan kelib chiqadigan iqtisodiy munosabatlardir.

„Sug'urta faoliyati to'g'risida”gi qonunining 3 - moddasiga ko'ra sug'urta quyidagicha ta'riflanadi.

Sug'urta deganda yuridik va jismoniy shaxslar to'laydigan sug'urta mukufotlaridan shuningdek sug'urtalovchining boshqa mablag'laridan shakllantiriladigan pul fondlari hisobidan muayyan voqea (sug'urta hodisasi) yuz berganda ushbu shaxslarga sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta tovonini (sug'urta pulini) to'lash yo'li bilan ularning manfaatlarini himoya qilish tushuniladi.

Sug'urta faoliyati deganda sug'urta bozori professional ishtirokchilarining sug'urtani amalga oshirish bilan bog'liq faoliyati tushuniladi.

-
- Ma'lumki, sug'urta moliya munosabatlarning bir turidir. Uning daromad manbai sug'urta-langani aholi va xo'jaliklarning pul manbaidan iborat bo'lib, sug'urta fondi paydo bo'ladi. Sug'urtalash shu fondni tashkil etish, taqsimlash va ishlatish kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Sug'urta tub mazmuni bilan zararni qoplash maqsadida zarar ehtimoli asosida yuzaga keladi.
 - Aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash hamda iqtisodiyotga investitsiyalarni keng jalb etishda sug'urta muhim o'rin tutadi.

-
- Sug'urta munosabatlarida quyidagi tomonlar qatnashadilar:
 - Sug'urtalovchi** – sug'urta xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan va tegishli litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslar. „Sug'urta faoliyati to'g'risida“gi qonunga ko'ra, sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta to'voni to'lovini amalga oshirish majburiyatini oluvchi yuridik shaxs sug'urtalovchi hisoblanadi.
 - Sug'urtalanuvchi** – sug'urtalovchi bilan aniq sug'urta munosabati o'rnatgan va tegishli sug'urta mukofotlarini to'lovchi yuridik va jismoniy shaxs.
 - Sug'urta vositachilari** – sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasida vositachilik vazifasini bajaruvchi yuridik shaxs. Maqomi bo'yicha vositachi sug'urtalanuvchining manfaatlarini himoya qiladi. Ko'rsatgan xizmatlari uchun vositachi tegishli vositachilik haqini oladi.

- **Sug'urtaning vazifalari:**
 - Kutilmagan hodisalaridan keltirilgan moddiy zararlarni moliyaviy qoplash vazifasi.
 - Kutilmagan hodisalarning oqibatlarini oldindan oqohlantirish vazifasi.
 - Sug'urtalash maqsadidagi pul mablag'larini jamg'arish vazifasi.
 - Sug'urta fondlarini tashkil qilish va ularning ishlatilishi ustidan nazorat qilish vazifasi.
 - Sug'urta fondi mablag'lari hisobiga aholini ijtimoiy himoyalash vazifasi.

Sug'urta turlari:

1. Sug'urtalash tarziga ko'ra:

- Majburiy sug'urta - bunga ijtimoiy sug'urta, mulkiy sug'urta (ayrim mulk turlari bo'yicha).
- Ixtiyoriy sug'urta – bunda kishilarning sog'ligi, hayoti va turli xil mol – mulklari sug'urtalanadi.

2. Sug'urtalanadigan xavf – xatar toifasiga ko'ra.

- yong'in va boshqa tabiiy ofatlardan sug'urtalash (mol-mulklarni).
- qurg'oqchilik va boshqa tabiiy xavf – xatarlardan sug'urtalash (qishloq xo'jalik ekinlari).
- o'g'rilik, avariya va boshqa favqulotda holatlardan sug'urtalash (asosan transport vositalari).
- turli xil epidemyalardan sug'urtalash (chorva mollarini).

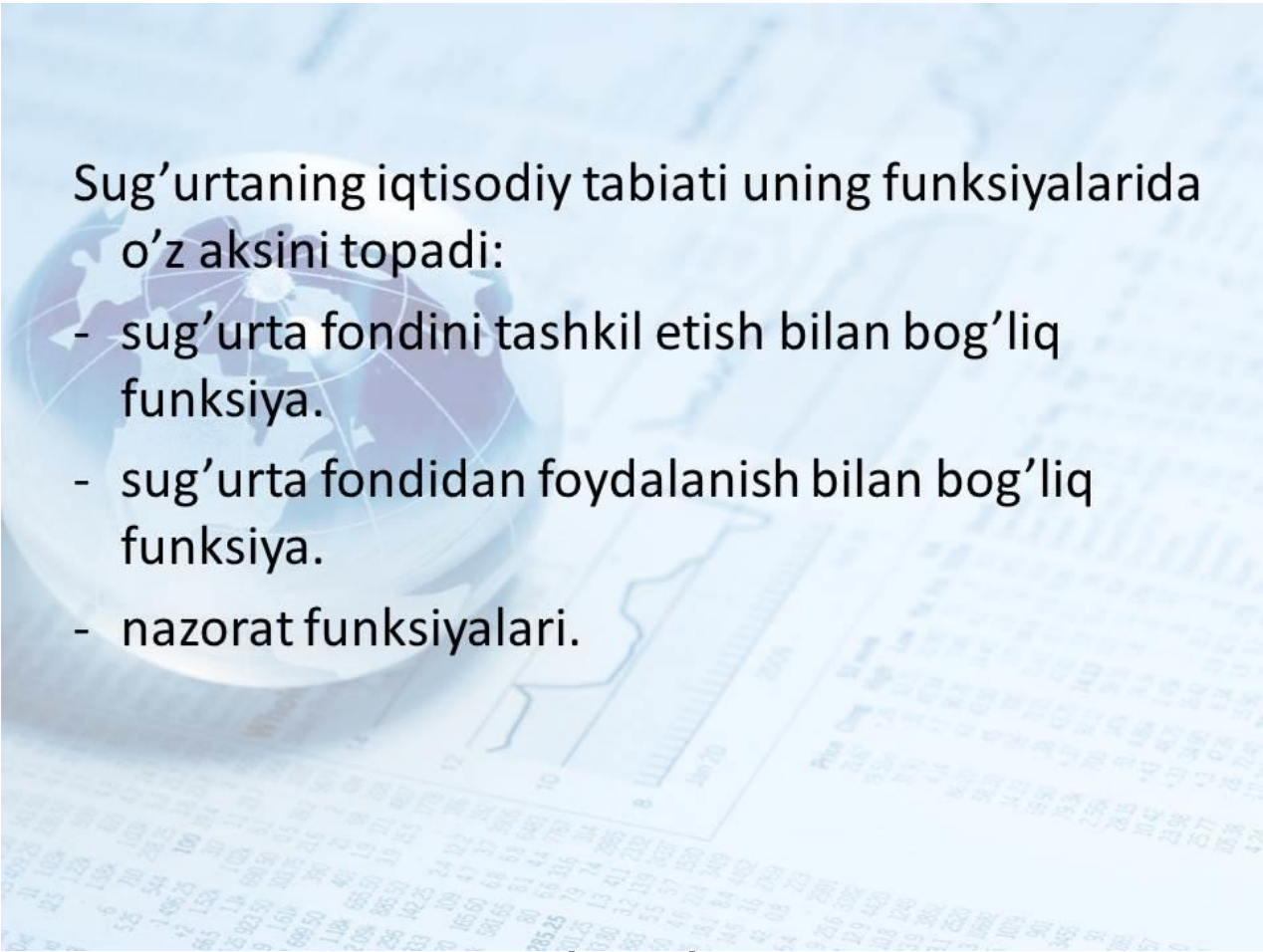

3. Sug'urtalanadigan obekt turiga ko'ra:

- mol – mulk sug'urtasi.
- ijtimoiy sug'urta.
- hayot sug'urtasi va h.k.

4. Sug'urtalanadigan faoliyat yoki hatti – harakat turiga ko'ra:

- tijorat xatari sug'urtasi.
- tadbirkorlik sug'urtasi.
- kredit xatari sug'urtasi va h.k.

Sug'urtaning iqtisodiy tabiati uning funksiyalarida o'z aksini topadi:

- sug'urta fondini tashkil etish bilan bog'liq funksiya.
- sug'urta fondidan foydalanish bilan bog'liq funksiya.
- nazorat funksiyalari.

No	Kompaniya nomlari	Huquqiy tashkiliy shakl
1	ALSKOM	Ochiq aksiyadorlik jamiyati
2	ARK Sug'urta	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
3	Agro Invest Sug'urta	Ochiq aksiyadorlik jamiyati
4	Alfa Invest	Yopiq aksiyadorlik jamiyati
5	Alfa Life	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
6	Asia Inshurans	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
7	Asko-Vostok	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
8	Chartis Uzbekistan	Yopiq aksiyadorlik jamiyati
9	DD General Insurance	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
10	Euroasia Insurance	Mas'uliyati cheklangan jamiyat

11	Garant Insurance Group	Sho'ba korxonasi
12	Global Insurance Gr.	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
13	Gross Insurance	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
14	Hamkor Sug'urta	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
15	ISHONCh	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
16	Ingo-Uzbekistan	Yopiq aksiyadorlik jamiyati
17	Kafil-Sug'urta	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
18	Kafolat	Davlat-aksiyadorlik kompaniyasi
19	Kapital Sug'urta	Ochiq aksiyadorlik jamiyati
20	Madad	Ochiq aksiyadorlik jamiyati
21	Mega Invest Insurance	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
22	O'zagrosug'urta	Davlat-aksiyadorlik kompaniyasi
23	O'zbekinvest	Davlat unitar korxonasi
24	O'zbekinvest Hayot	Sho'ba korxonasi
25	SUG'URTA O'Z	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
26	Silk Road Insurance	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
27	Temir Yo'l - Sug'urta	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
28	Transinsuranse Plus	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
29	UVT-Inshurans	Sho'ba korxonasi
30	Unipolis	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
31	Universal Sug'urta	Yopiq aksiyadorlik jamiyati
32	XALQ SUG'URTA	Mas'uliyati cheklangan jamiyat

2. Мавзу: Суғурта муносабатларида қўлланиладиган ибора ва тушунчалар

1 Суғурта билан боғлиқ атама ва тушунчалар.

2 Амалиётда қўлланиладиган хорижий атамалар

УЗБЕКИНВЕСТ
НАЦИОНАЛЬНАЯ КОМПАНИЯ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОГО СТРАХОВАНИЯ

Trans Re

AIG

Суғуртанинг ташкилий атамалари

- ↪ Суғурталовчи
- ↪ Суғурталанувчи
- ↪ Суғуртанинг объекти
- ↪ Суғурта ҳимояси
- ↪ Суғурта манфатдорлиги
- ↪ Суғурта жавобгарлиги
- ↪ Қайта суғурта қилиш
- ↪ Ўзаро суғурта қилиш
- ↪ Суғурта вакиллари
- ↪ Суғурта гувоҳномаси
- ↪ Суғурта қопламасини олувчи

INSURANCE
TRANS

ALSKOM
www.alscom.uz
УЗБЕККО-РОССИЙСКОЕ СП
СТРАХОВАЯ КОМПАНИЯ

KAFOLAT

Суғурта полиси

суғурта шартномаси тузилганлик фактини тасдиқловчи хужжат. Суғурта полисида қуйидаги реквизитлар бўлиши шарт: суғурта компаниясининг юридик манзили, суғурталанувчининг номи, суғурта объекти, суғурта мукофотининг миқдори, шартноманинг амал қилиш муддати. Суғурта қопламасини тўлашда суғурталанувчи суғурта полисини суғурта компаниясига тақдим этиши зарур.

Суғурта шартномаси

- икки томонлама ёзма равишдаги битим бўлиб, бунда суғурта компанияси суғурта ҳодисаси туфайли зарар кўрилганда суғурталанувчига суғурта қопламаси ёки суғурта суммасини тўлаш мажбуриятини, суғурталанувчи эса белгиланган муддатларда суғурта мукофотини тўлаш мажбуриятини олади. Суғурта шартномаси тузилганлик фактини тасдиқлаш учун суғурталовчи суғурталанувчига суғурта полиси беради. Суғурта шартномасини тузишдаги асосий, оддий ва қўшимча шартлар суғурта шартномасининг мазмунини ташкил этади.

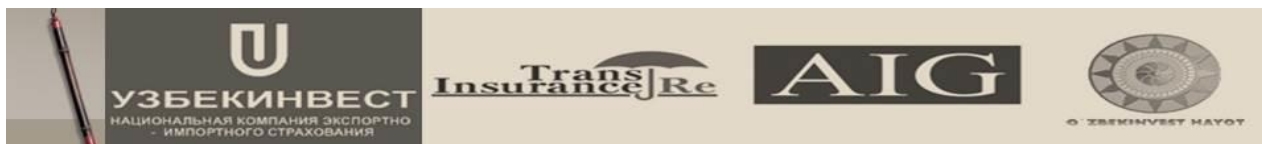

Суғурта захиралари – суғурта суммаларини тўлашни кафолатлаш мақсадида суғурта компаниялари ташкил этган фондлар. Агар, маълум бир вақтда суғурта қопламаларини тўлаш учун жорий суғурта мукофотлари етмаса, суғурта компанияси заҳира фондларидан фойдаланиши мумкин. Суғурта захираларига куйидагилар киради: ҳаётни суғуртаси бўйича заҳира фондлари, рўй берган, аммо арз қилмаган зарарларни қоплаш захиралари ва бошқалар. Ушбу заҳира фондларининг маблағлари вақтинча бўш бўлгани учун инвестиция мақсадларида фойдаланилиши мумкин. Бунинг натижасида суғурта компанияси кўшимча даромад олади.

Суғурта портфели -суғурта компаниясига келиб тушган суғурта мукофотларининг йиғиндиси. Суғурталанган объектлар сони, суғурта шартномаларининг миқдори ҳам суғурта портфели тушунчасини англатади. Чет мамлакатлар суғурта амалиётида ушбу ибора ишлаб топилган суғурта мукофотининг ҳажми тушунчасига тўғри келади.

Суғурта мукофоти- суғурта мукофотининг миқдори суғурта суммасига нисбатан фоизларда аниқланади. Суғурта мукофотининг миқдори аниқ суммаларда ҳам ифодаланиши мумкин. Масалан, автомобиль эгаларининг учинчи шахсга зарар келтириш фуқаролик жавобгарлигини суғуртасида суғурта мукофоти аниқ пул бирлигида кўрсатилади.

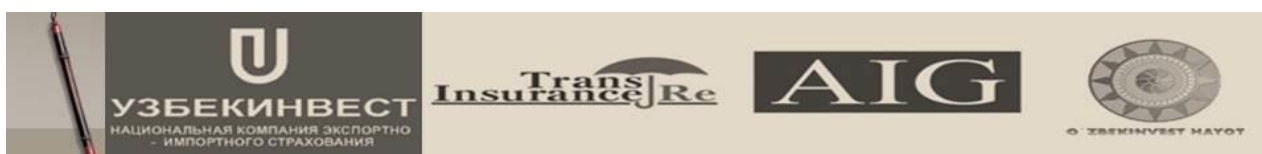

Суғурта объекти - шахсий суғуртада фуқароларнинг ҳаёти, соғлиги, меҳнат қобилияти; мулкий суғуртада бинолар, қурилмалар, транспорт воситалари, уй-жой мулки, ташиладиган юклар ва бошқа моддий бойликларни сақлаш билан боғлиқ манфаатлар; жисмоний ёки юридик шахснинг ўз ҳағти-ҳаракати билан унинг шахсга зарар келтириш фуқаролик масъулияти - масъулиятни суғурталашда суғурта объектлари бўлиб ҳисобланади. Рискни баҳолаш мақсадида суғурта объекти суғурта компаниясининг мутахассислари томонидан экспертиза қилиниши мумкин.

Суғурта қопламаси - мулкий суғуртада ва суғурталанувчининг учинчи шахс олдида фуқаролик жавобгарлигини суғуртасида зарарни қоплаш учун суғурта фондидан тўланадиган пул маблағи. Суғурта қопламаси суғурта суммасига тенг ёки ундан кам бўлиши мумкин. Суғурта ҳодисаси рўй берганлик ҳолати ва шакли бўйича аджастер ёки авария комиссарининг ҳулосаси суғурта компанияси томонидан суғурта қопламаси тўланишида асос бўлиб хизмат қилади.

Суғурта компанияси- суғурта шартномасини тузиш ва унга хизмат қилишни амалга оширувчи, суғурталанувчи билан ҳуқуқий муносабатда бўлувчи юридик шахс. У ўз Низоми асосида фаолият юритувчи мустақил хўжалик субъектидир. Тегишли иқтисодий муҳитда фаолият юритувчи суғурта компанияларининг йиғиндиси суғурта тузимини ташкил этади. Суғурта компаниялари бажарадиган суғурта операцияларига кўра, улар универсал ва ихтисослашган бўлади. Устав капитали миқдори ҳамда келиб тушган суғурта мукофотлари ҳажмига мувофиқ, суғурта компанияларини йирик, ўрта ва кичик гуруҳларга бўлиш мумкин.

Захира фонди - жорий йилда келиб тушган суғурта мукофотлари ҳисобидан суғурта қопламасини тўлаш имконияти бўлмаганда, ушбу суғурта қопламасини тўлаш учун фойдаланиладиган пул маблағлари фонди. Маълумки, суғурта ходисалари туфайли кўрилган йўқотишлар ва зарарлар миқдори ҳар йили ҳар-хил бўлади. Айрим йиллари суғурта ходисалари кам, бошқа йили эса кўпроқ бўлиши мумкин. Агар суғурта ходисалари сони кўп бўлиб, кўрилган зарар миқдори жорий йилда келиб тушган суғурта мукофотларидан бир неча марта кўп бўлса, уларнинг фарқи захира фонди ҳисобидан қопланади.

Шахсий суғурта - суғурта объекти сифатида фуқароларнинг ҳаёти, соғлиги ва меҳнат қобилиятини сақлаш билан боғлиқ манфаатлар мажмуаси шаклидаги суғурта тармоғи. Шахсий суғурта ҳаёт суғуртасига ва бахтсиз ҳодисалардан суғуртага ва тиббий суғуртага бўлинади. У рискли ва жамғарма функцияларига эга. Чет эл тажрибасида шахсий суғурта тўртта суғурта классидан иборат бўлиб, инсон ҳаётидаги рўй бериш мумкин бўлган ҳодисалар (туғилиш, ўлим, вояга етиш, никоҳдан ўтиш, маълум бир ёшгача яшаш) эҳтимоллиги билан боғлиқ барча суғурта турларини ўз ичига олади. Кенг маънода шахсий суғурта-бу узоқ муддатли ҳаёт суғуртаси, аралаш суғурта ва аннуитетлардир.

Тиббий суғурта - аҳоли соғлиғини ҳимоя қилиш воситаларидан бири. Суғурта ходисаси рўй бериши муносабати билан, суғурта полиси орқали бепул тиббий хизмат кўрсатилиши. Тиббий хизмат кўрсатиш билан боғлиқ харажатларни суғурта компанияси тўлайди. Тиббий суғурта мажбурий ёки ихтиёрий бўлади.

Мулкий суғурта - турли кўринишдаги мол-мулкларни сақлаш билан боғлиқ манфаатлар суғурта муносабатларининг объекти ҳисобланган, суғуртанинг мустақил тармоғи. Суғурталанувчининг шахсий мулки, унинг қарамоғида жойлашган мол-мулклар суғурталаниши мумкин. Суғурталанувчи сифатида, нафақат мол-мулкнинг соҳиблари, балки мол-мулкнинг сақланиши учун масъулиятли бўлган жисмоний ва юридик шахслар ҳам бўлиши мумкин.

Мажбурий суғурта - суғурта муносабатларининг қонун кучига эга бўлган шакли. Мажбурий суғурта қонунчилик ҳужжатлари асосида амалга оширилади. Ушбу ҳужжатда суғуртага тортиладиган объектлар сони, суғурта жавобгарлигининг ҳажми, суғурта муносабатларида қатнашадиган томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда бошқа реквизитлар кўрсатилади. Амалдаги қонунчиликка асосан, Ўзбекистонда мажбурий суғуртани тегишли лицензияга эга бўлган ҳар қандай суғурта компанияси ўтказиши мумкин.

Авария сертификати - мол-мулк суғурта ходисаси туфайли зарарланганда, кўрилган зарарнинг миқдори ва характерини тасдиқловчи ҳужжат. Авария сертификати авария комиссари (аджастер) томонидан тузилади ва тегишли комиссия ҳақи ҳисобига суғурталанувчига тақдим этилади. Авария сертификати суғурталанувчининг суғурта қопламасини олиш тўғрисидаги аризасига илова этилади ва қопламани тўлашда суғурта компаниясига асос бўлиб хизмат қилади.

Аддендум - илгари тузилган суғурта ва қайта суғурталаш шартномасига томонларнинг ўзаро келишуви билан қўшимчалар киритиш.

Аджастер - суғурта ходисаси рўй бериши муносабати билан суғурталанувчи томонидан билдирилган эътирозни тартибга солишда суғурта компаниясининг манфаатларини ҳимоя этувчи жисмоний ёки ҳуқуқий шахс. У суғурталанувчи билан унга тўланадиган суғурта қопламаси миқдорини келишишга ҳаракат қилади. Аджастер суғурта ходисасини рўй бериш сабабларини ўрганади ва таҳлил этади. Ушбу таҳлил натижалари бўйича суғурта компаниясига эксперт хулосасини тузади ҳамда авария комиссари функциясини бажаради. Аджастер вазифасини суғурта компаниясининг таркибий бўлими ёки ихтисослашган ташкилот амалга ошириши мумкин.

Актуарий - лотин тилидан таржима қилганда ҳисобчи деган маънони билдиради. Актуар ҳисоб-китоблар назариясини ўзлаштириб олган суғурта математикаси соҳасидаги мутахассис. У суғурта тарифларини ҳисоблаш ва методологиясини ишлаб чиқиш, узоқ муддатли суғурта турлари бўйича суғурта захираларини шакллантириш билан боғлиқ ҳисоб-китобларни амалга ошириш билан шуғулланади. Ҳозирги пайтда Англияда актуарийлар институти фаолият кўрсатмоқда. Актуарийларнинг халқаро уюшмаси мавжуд.

Андеррайтер - 1) турли рискларни суғурталаш ваколатига эга, суғурта компанияси томонидан тайинланадиган шахс. Суғурта компаниясининг суғурта портфелини шаклланиши учун жавоб беради. У суғурта шартномаларини тузиш, рискларни баҳолаш ва суғурта тарифи ставкасини белгилаш юзасидан тегишли малакага эга бўлиши зарур; 2) Ллойд суғурта полисларини берадиган Ллойд суғурта корпорациясини аъзоси; 3) потенциал миқозларга суғурта полисини сотиш билан шуғулланадиган ёки манфаатдор томонларга суғурта соҳаси бўйича юқори даражада маслаҳат хизматларни кўрсатадиган жисмоний ёки юридик шахс.

Андеррайтинг - 1) суғурталаш мақсадида рискни баҳолаш; 2) суғурта шартномаларини тузиш ва унинг шартларини бажариш; 3) суғурта.

Актуарий

Суғурта рискнинг юз бериши эҳтимолига кўра, суғурта хизматининг нархини аниқлаб берувчи мутахассис

Суғурта воситачилари

Суғурта бозорида воситачилик фаолиятини амалга оширувчи суғурта агенти, суғурта ва қайта суғурта брокери каби субъектлар

Авария комиссари

Суғурта ҳодисаси оқибагида кўрилган зарарни баҳоловчи ва у билан боғлиқ ҳужжатларни тайёрловчи юридик ёки жисмоний шахс

Суғуртачилар уюшмаси

Суғуртачилар фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда уларнинг манфаатларига хизмат қилиш мақсадида демократик тамойиллар асосида ташкил этилган бирлашма

Суғурта бозори инфрақурилмасининг субъектлари

Сюрвейер

Шартномани тузиш мақсадида суғурта объектни кўриқдан ўтказувчи шунингдек, суғурта ҳодисаси юзасидан унинг сабаби, зарар ҳажми ва уни қоплаш шаклини аниқловчи эксперт

Махсус ихтисослашган маслаҳатчилар

Суғуртани амалга ошириш юзасидан консалтинг, аудиторлик, баҳоловчи фирмалар ва бошқа маслаҳат берувчи идоралар

Суғурта аудитори

Суғурта ташкилотининг иқтисодий ва молиявий ҳолати ва зиммасига олган мажбуриятлари бажарилганлиги юзасидан текширув хулосасини берувчи субъект

Диспашер

Суғурталанган мол-мулкни денгиз транспорти орқали манзилга етказиш жараёнида кўрилган зарарларни ҳисобловчи, тақсимловчи мутахассис

Бош полис - суғурта компанияси ва суғурталанувчи ўртасидаги ёзма битим. Бу битимга мувофиқ, тегишли давр мобайнида суғурталанувчи барча объектларни суғурта компаниясига суғурталаш учун беради. Чет эл тажрибасида бу битим «очиқ полис» ёки «полис-абонамент» дейилади. Мазкур бош полис асосида суғурталаш ташқи савдо юклари суғуртасида кенг тарқалган. Суғурталанувчи суғурта компаниясига ҳар бир жўнатилган юк ҳақидаги маълумотлар (юкнинг вазни, суғурта суммаси, юкни жунатиш ва қабул қилиб олиш пунктлари) баён этилган аризани тақдим этса етарли, юк автоматик равишда суғурталанган ҳисобланади.

Брутто - ставка - суғурта қопламасини (суғурта суммасини) тўлашга мўлжалланган нетто-ставка ва иш юритиш харажатларини қоплашга мўлжалланган нетто-ставкага юклама суммаларини ўз ичига олган суғурта мукофотларининг тариф ставкасини билдиради. Кўпгина адабиётларда ушбу ибора суғурта тарифи маъносида ҳам ишлатилади.

Денонсация - шартномадан воз кечиш. Агар суғурта муносабатларида томонлардан бири ёзма равишда шартномадан воз кечиши тўғрисида иккинчи томонга маълум қилмаса, шартнома унда кўрсатилган муддатгача кучда бўлади.

Депозит - 1) суғурта компаниясининг банк муассасасида сақланадиган пул маблағи ёки қимматли қоғозлари. Банк, одатда, суғурта компаниясига ўз пулини банкда сақлагани учун фоиз тўлайди; 2) айрим мамлакатлар қонунчилигига мувофиқ, чет мамлакат суғурта компанияси, агар, бирор бошқа мамлакатда суғурта фаолиятини амалга оширолмаслиги бўлса, дастлаб у ўша мамлакат банк муассасасига тегишли пул маблағини депозитга қўяди. Мазкур депозит, чет давлат суғурта компаниясининг бошқа мамлакат ҳудудида суғурта фаолиятини амалга ошириши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Диспашер - денгиз транспортида умумий авария содир бўлганда кўрилган зарарни кема, юк ва фрахт ўртасида тақсимлаш бўйича ҳисоб-китобларни тузадиган мутахассис. Ривожланган мамлакатларда диспашер функциясини махсус компаниялар бажаради. Зарарларни тақсимлаш бўйича ҳисоб-китоблар диспаша дейилади ва диспашани тузганлик учун ҳақни манфаатдор томонлар (кема эгаси, юк эгаси, юкни сотиб олувчи шахс) тўлайди.

Европолис - европа иқтисодий ҳамжамияти мамлакатларида суғурта шартномаси тузганлик фактини тасдиқловчи суғурта полиси

Карго - транспорт воситасида ташиладиган ва суғурталаниши мумкин бўлган юкнинг номланиши.

Каско - транспорт воситасининг борти. Каско суғуртаси транспорт воситасини нобуд бўлиши ёки шикастланиши ўз ичига олади.

Каф - ташки савдо шартномаси бўйича юкларни белгиланган портгача (жойгача) етказиб бериш шarti. Бунда ташилаётган товарнинг қийматида денгиз транспортида ташиш билан боғлиқ харажатлар киритилади. Ушбу шарт бўйича товарларни суғурта қилиш товар етказиб берувчининг (сотувчи) мажбуриятига кирмайди.

Квота - 1) бир неча суғурта компанияси томонидан биргаликда тегишли объект суғурталанаётганда, битта суғурта компаниясига тўғри келадиган ҳисса. Бундай ҳолатда ҳар бир суғурта компаниясига тегишли квота ягона суғурта полисида ўз аксини топади; 2) қайта суғурталаш компаниясини қайта суғурталашда қатнашиш ҳиссаси.

Ковернота - суғурта воситачиси томонидан суғурталанувчига бериладиган ва суғурталанувчининг суғурта шартномаси тузишини тасдиқловчи ҳужжат. Ушбу ҳужжатда кўрсатилган муддат мобайнида суғурта брокери суғурталанувчига суғурта полисини бериши шарт. Чунки, ковернота суғурта компанияси учун юридик кучга эга бўлган ҳужжат ҳисобланмайди.

Ллойд- 1) Англиядаги халқаро суғурта бозори; Англиядаги суғурталовчиларнинг корпорацияси, тахминан 1734 йилда ташкил этилган. Ҳозирги пайтда Ллойдга 2200 дан ортиқ аъзо бор. Унинг фаолияти Англия парламенти қабул қилган махсус қонун билан тартибга солинади. Ллойд суғуртани барча турларини амалга оширади. Ллойд аъзолари 279 синдикатга бирлашган бўлиб, синдикат фаолияти учун андеррайтерлар жавоб беради. Андеррайтерлар билан суғурталанувчиларни суғурта воситачилари бирлаштиради. Суғурта воситачилари Ллойд бозорида рискларни жойлаштиради. Андеррайтерлар суғурта шартномаси бўйича жавоб бериш учун йирик миқдордаги пул маблағларини корпорацияга депозит сифатида қўяди.

Нетто-ставка- брутто-ставканинг асосий таркибий қисми. Нетто-ставка суғурта қопламасини тўлашга мўлжалланган пул маблағлари ресурслари бўлиб, у брутто-ставканинг 90 фоизгача миқдорини ташкил этади.

Оферта- асосий шартлар кўрсатилган ҳолда суғурта шартномасини тузиш таклифи. Суғурта компанияси офертани конкрет юридик ёки жисмоний шахсга йўллаши мумкин.

Фронтинг - қабул қилиб олинган рискни тегишли комиссия ҳақи эвазига тўлалигича бошқа суғурта ёки қайта қайта суғурталовчи компанияларига бериш.

Риск- 1) битта кутилаётган ҳодиса бўйича хавфнинг юзага келиши. Риск тушунчаси кўринишларининг хилма-хиллиги, уни содир бўлиши натижасида юзага келган оқибага келиши оғирлиги, рискни рўй бериши сабабли пайдо бўлган зарарларни мураккаб тугатишни имконияти бўлмаганлиги суғурта ишини ташкил этиш учун асос ярадади. Шундай қилиб, риск суғуртавий ҳуқуқий муносабатларни шакллантириш учун шарт-шароит ярадади. Риск-рискли ҳолатларнинг ягоналик ва ўзаро алоқадорлик йиғиндиси. Суғурта фанида риск тушунчасига турлича тарифлар берилган. Жумладан, риск-бу конкрет ҳодиса ёки ҳодисалар йиғиндиси бўлиб, улар содир бўлган тақдирда суғурта компанияси қопламалар тўлайди. Риск суғурта объекти билан тўғридан тўғри боғланган. Объектга риск салбий таъсир кўрсатиб, уни шикастлаши ёхуд нобуд қилиши мумкин. Шу тўғрисида риск - бу ягона тасодифий ҳодиса бўлиб, унинг рўй бериши инсон онгига ёки иродасига боғлиқ эмас. Суғурта рискларининг рўйхати суғурталовчининг суғурта жавобгарлиги ҳажмини ташкил этади. Риск баҳосининг пулдаги ифодаси суғурта тариф ставкасини ташкил этади; 2) суғурта объекти; 3) суғурта жавобгарлигининг тури.

Слип - рискни характерловчи ҳужжат. Слип суғурта брокери томонидан тузилади ва андеррайтерга берилди. Слипда суғурта компаниясининг рискни суғурталашдаги ҳиссаси кўрсатилади. Англияда слип суғурта полисига тенглаштирилади. Айрим ҳолатларда слип суғурта қопламасини тўлашда асосий ҳужжат ҳисобланади.

Сюрвейер - суғуртага тортиладиган мол-мулкни кўриқдан ўтказувчи суғурта компаниясининг ходими. Суғурта компанияси сюрвейернинг хулосаси асосида суғурта шартномасини тузиш тўғрисида қарор қабул қилади. Чет эл амалиётида ёнгин хавфсизлигини таъминловчи ихтисослашган фирмалар, меҳнат муҳофазаси бўйича ташкилотлар сюрвейер функциясини бажаради.

Фрахт - денгиз ёки ҳаво йўллари орқали юкни ташишда тўланадиган ҳақ. Ушбу ҳақ тариф ёки юкни ташиш тўғрисидаги шартнома бўйича ўзаро келишилган нарх асосида тўланади. Денгиз суғуртасида юкларни ташишда фрахт полиси ёзилади ва фрахт қилувчига берилди.

Яшил карта - автотранспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисидаги халқаро шартномалар тизими. Мазкур суғурта тури бўйича шартнома тузилганлик фактини тасдиқловчи полис. 1949 йилда Европанинг 13та давлати ўртасида яшил карта тўғрисида шартнома тузилган. Ҳозирги пайтда яшил картага аъзо мамлакатлар 30 дан зиёдни ташкил этади. Яшил картага аъзо бўлган мамлакатларда тегишли миллий бюролар ташкил этилган ва у мазкур давлат ҳудудида яшил карта билан боғлиқ ишларни мувофиқлаштириб туради. Ўз навбатида миллий бюролар яшил карта халқаро бюросига бирлашган. Қароргоҳи Лондонда жойлашган.

Аннуитет - 1) рента ва нафақаларни суғурталашнинг ҳамма турларини умумлаштирувчи тушунча. Бунда суғурталанувчи суғурта компаниясига бир вақтнинг ўзида ёки бир неча йиллар давомида тегишли суғурта мукофотларини тўлайди. Кейин суғурталанувчи бутун ҳаёти давомида суғурта компаниясидан даромад олади. Аннуитетнинг бир тури ҳисобланадиган фуқароларнинг йиллик даромадини суғуртаси бугунги кунда Буюк британияда, Францияда ва АҚШда кенг ривожланган.

Диверсификация - йирик суғурта компанияларининг асосий фаолиятдан ташқари бошқа фаолият билан ҳам шуғулланиши. Масалан, суғурта воситачилиги, қимматли қоғозларнинг олди-сотдиси, кўчмас мулк билан шуғулланиш ва ҳакозо.

Кумуляция- бир қанча йирик суғурта суммали объектларнинг битта суғурта ҳодисаси туфайли зарар кўриши эҳтимоллигини назарда тутувчи суғурта рискларини йиғиндиси.

Пролонгация- ўзаро келишган ҳолда суғурта шартномасини амал қилиш муддатини узайтириш. Пролонгация ёзма кўринишда тасдиқланиши мумкин.

Кэптив суғурта компанияси- таъсисчиларнинг манфаатларини суғурта ҳимоясига оладиган ёки йирик концерн, корпорациялар, йирик саноат-молия гуруҳлари таркибига кирувчи суғурта компанияси. Рақобатдаги бошқа суғурта компанияларини кэптив суғурта компанияси мавжуд бўлган тармоққа кириши мураккаброқ ҳисобланади. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган кэптив суғурта компанияларига - «АЛСКОМ», «Универсал суғурта» суғурта компанияларини мисол келтириш мумкин.

Оффшор суғурта компанияси- махсус мақомга эга бўлган суғурта компанияси. Оффшор суғурта компаниялари солиқ тўлаш ставкалари энг кам булган оффшор зоналарда (Бермуд ороли, Гернси, Мэн ва Кэйманов ороллари) ташкил этилади. Оффшор зоналарда амалга ошириладиган суғурта операциялари суғурта компаниясини ташкил этишда қатнашган таъсисчилар жойлашган давлати органлари томонидан назорат этилмайди.

Ретроцедент- қабул қилиб олинган қайта суғурталаш рискин ретроцессияга (иккинчи қайта суғурталаш) берувчи суғурта ёки қайта суғурталовчи компания.

Ретроцессионарий- ретроцедентдан рискин қабул қилиб олувчи қайта суғурталовчи компания.

Цедент - рискни иккиламчи жойлаштиришни амалга оширувчи, яъни рискни қайта суғурталаш учун берувчи суғурта компанияси. Иккиламчи цедент ретроцедент деб аталади.

Цессия - 1) суғурта рискни қайта суғурталашга бериш жараёни. Цедент ва қайта суғурталовчи ўртасидан ҳуқуқий муносабатларда ишлатилади. 2) Хориж амалиётида цедентнинг олинган суғурта мукофоти маъносини билдиради.

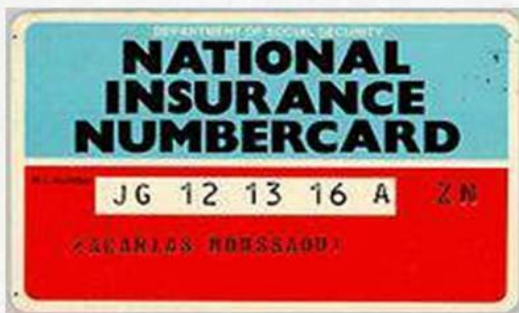
Шомаж - суғурта ҳодисаси рўй бериши натижасида ишлаб чиқаришни тўхтаб қолиши билан боғлиқ фойда олмаслик рискни суғуртаси.

Экседент зарари - непропорционл қайта суғурталаш шакли. Бунда цедентга ўз зиммасида ушлаб қолинган зарардан ошган қисми қайта суғурталовчи компания томонидан қопланади.

National Insurance Number (NIN)

Social Security Number (SSN)

L/O/G/O

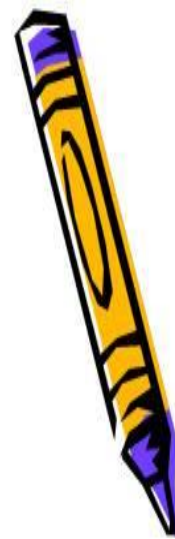

**E'tiboringiz uchun
tashakkur!!!**

3. Мавзу: Суғурта фаолиятини амалга
оширишнинг
ҳуқуқий асослари ва суғурта
компанияларининг ташкилий-ҳуқуқий
шакллари

РЕЖА:

1. Суғурта муносабатларини тартибга солишда
ҳуқуқнинг аҳамияти, суғурта ҳуқуқи ва унинг
мазмунни.
2. Суғурта қонунчилиги, суғурта фаолиятини тартибга
солувчи қонунлар.
3. Суғурта фаолиятини қонун ости ҳужжатлари билан
тартибга солиш.

Суғурта соҳасидаги фуқаролик-
ҳуқуқий муносабатлар куйидаги
йўналишларда намоён бўлади:

- фуқаролар ва суғурта ташкилотлари ўртасида шаклланадиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ўртасида юзага келадиган ўзаро муносабатлар;
- фуқаролар ва махсус давлат органлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ва махсус ваколатли давлат органи ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар.

- Суғурта ижтимоий-иқтисодий қонуният сифатида ҳуқуқий томондан мустақамланишни талаб этади. Суғурта фондини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш жараёнида пайдо бўладиган муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинади.

Суғурта соҳасида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар таркибига киради. Бундай муносабатлар фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолатини, мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларнинг, шартнома мажбуриятларини, шунингдек мулкий ҳамда шахсий номулкий муносабатларни тартибга солади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 959-моддасида «суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи ўз зиммасига олган суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш хавфи унинг томонидан тўлиқ ёки қисман бошқа суғурталовчида у билан тузилган қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталаниши мумкин» деб алоҳида қайд этилган

Суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини икки турга бўлиш мумкин

- суғурта фаолиятини тартибга солувчи
• махсус қонунлар
- суғурта фаолиятини тартибга солувчи
умумий қонунлар

Суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунларга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йилнинг 5 апрелида қабул қилинган ва шу йилнинг 28 майида амалиётга жорий этилган «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни ҳамда 2008 йил 21 апрелда қабул қилинган «Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида»ги Қонуни суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунлар ҳисобланади.

Суғурта муносабатларида иштирок этувчи томонларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя этиш мақсадида 1993 йили Олий Мажлис «Суғурта тўғрисида» Қонун қабул қилган эди. Утган йиллар мобайнида мазкур қонунга икки марта қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди. Табиийки, бу қонун ўша пайтда мавжуд бўлган иқтисодий жараёнларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган ва амалиётга жорий этилган.

Маълумки, суғурта соҳасини ҳуқуқий тартибга солувчи 2002 йил апрель ойигача амалда бўлган қонун “Суғурта тўғрисида” деб аталади. ҳолбуки, биз фикр-мулоҳаза юритмоқчи бўлган қонуннинг номи эса “Суғурта фаолияти тўғрисида” дейилади ва шубҳасиз, бу ҳолат диққатимизни ўзига жалб этди. Кўпчилик муҳтарам талабаларимизда ҳақли савол туғилиши мумкин: суғурта ва суғурта фаолияти тушунчалари ўртасида фарқ борми? Саволга жавобан биз мутахассислар айтамызки: фарқ бор. Суғуртанинг моҳиятини оддий тил билан ифодалайдиган бўлсак, олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳар хил ҳодисалар рўй бериши оқибатида юридик ва жисмоний шахслар кўрадиган зарарларни суғурта ташкилоти томонидан қоплаш билан боғлиқ муносабат.

Баён этилган ҳолатлар мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ҳозирги босқичи талабларини ҳисобга олган ҳолда, амалдаги “Суғурта тўғрисида”ги Қонунни янгилаш ва такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Шунинг эътиборга олиб, 2002 йилнинг 4-5 апрель кунлари бўлиб ўтган иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги янгидан ишлаб чиқилган қонун лойиҳаси депутатлар томонидан апрофлича муҳокама қилинди ва қабул қилинди.

суғурта фаолияти тушунчасига, қонунда таъкидланишича, у суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти. Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари фақатгина суғурталовчи ва суғурталанувчидан иборат эмас. Унда қайта суғурталовчилар, қайта суғурталанувчилар, суғурта брокерлари ва агентлари ҳам иштирок этади.

Янги қонуннинг эътиборга молик томонларидан бири, унда, аниқроқ айтадиган бўлсак, унинг 4-моддасида суғурталовчиларнинг суғуртани амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин эмаслиги қайд этилган.

-
- «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонун 29 та моддадан иборат.
 - Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 52-боби суғуртавий ҳуқуқий муносабатларга бағишланган. Унда жами 47 та модда мавжуд. Кодекс суғурта ташилоти билан суғурталанувчилар ўртасидаги муносабатларни тартибга солса, «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонун суғурта ташкилотлари ва давлат ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

Қонун ости ҳужжатларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, вазирликлар ва идораларнинг норматив ҳужжатлари киради.

- Мустақиллик даврида суғурта фаолияти билан боғлиқ бир қанча Президент фармонлари қабул қилинган. Улардан бири 1995 йилнинг 26 июлида ташкил этилган «Мадад» суғурта агентлиги фаолияти билан боғлиқ Президент фармони дир. Ушбу фармонга кўра, агентликнинг фаолият йўналишлари кўрсатилган ҳамда уни 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилганлиги таъкидланган. Шу ерда қайд этиш керакки, «Мадад» суғурта агентлигини ташкил этиш билан боғлиқ Президент Фармонини ижросини таъминлаш учун Вазирлар Маҳкамаси қарор қабул қилган.

- Шу билан бир каторда 1997 йил 18 февралда «Узбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясини, 1997 йилнинг 25 феввалида эса «Узагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компаниясини ташкил этиш бўйича Президент фармонлари қабул қилинган. Бу фармонларда қайд этилган компаниялар 5 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тулашдан озод этилгс

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2002 йил 31 январида «Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида» Фармон қабул қилди. Бу фармон суғурта хизматлари соҳасидаги эркинлаштириш жараёнини янада ривожлантириш ва иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, республикада суғурта бозорини тараққий эттиришнинг иқтисодий омилларини кучайтириш, суғурта ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида қабул қилинганлигини

Шунингдек, фармонда 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб, мулкчилик шаклларида катъий назар, суғурта ташкилотлари 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод қилиниши ва бунинг натижасида бўшайдиган маблағлар аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда мазкур ташкилотларнинг моддий-техника базасини ривожлантиришга, минтақаларда кенг тармоқли агентлик шахобчаларини ташкил этишга, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга, шу жумладан, чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашга йўналтирилиши аниқ белгилаб қўйилган.

2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб тўрт йил мобайнида суғурта ташкилоти тугатилган ёки суғурта фаолиятини тўхтатган ҳолларда даромад (фойда) солиғининг суммаси ушбу Фармонга мувофиқ берилган бутун имтиёзли давр учун тўлиқ миқдорда ундириб олинади.

Фармонда белгилаб қўйилдики, юридик шахсларнинг ихтиёрий суғурта турлари бўйича сарф-харажатлари даромад (фойда) солиғини ҳисоб-китоб қилиш чоғида қонунчиликда белгиланган меъёрлар доирасида солиққа тортиладиган база ҳисобидан чегириб ташланади. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб хўжалик юритувчи субъектлар харидорларга хизмат қиладиган банкларнинг кафолатлари ёки экспорт шартномаларининг сиёсий ва тижорат таваккалчиликларидан суғурта полиси мавжуд бўлган тақдирда олдиндан ҳақ олмасдан ва аккредитив очмасдан эркин алмаштириладиган валютага товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишлари мумкин.

Фармонда белгилаб қўйилдики, юридик шахсларнинг ихтиёрий суғурта турлари бўйича сарф-харажатлари даромад (фойда) солиғини ҳисоб-китоб қилиш чоғида қонунчиликда белгиланган меъёрлар доирасида солиққа тортиладиган база ҳисобидан чегириб ташланади. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб хўжалик юритувчи субъектлар харидорларга хизмат қиладиган банкларнинг кафолатлари ёки экспорт шартномаларининг сиёсий ва тижорат таваккалчиликларидан суғурта полиси мавжуд бўлган тақдирда олдиндан ҳақ олмасдан ва аккредитив очмасдан эркин алмаштириладиган валютага товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишлари мумкин.

L/O/G/O

4. Мавзу: Суғуртада тариф сиёсати

Режа:

Суғурта тарифи тушунчаси.

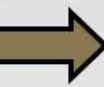
Суғурта тариф ставкасининг тузилиши ва таркиби.

Брутто ва нетто-ставкани ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятлари

Суғурта тарифи тушунчаси.

Суғуртани амалга ошириш харажатларини ҳисоблаш «актуар калькуляция» (actuary) деб аталади. Унинг ёрдамида шартнома бўйича суғурта мукофотлари ҳамда суғуртачининг иш юритиш харажатлари суммаси, яъни мазкур хизмат таннари ҳисоблаб чиқилади.

Суғуртани амалга ошириш харажатларини ҳисоблаш «актуар калькуляция» (actuary) деб аталади. Унинг ёрдамида шартнома бўйича суғурта мукофотлари ҳамда суғуртачининг иш юритиш харажатлари суммаси, яъни мазкур хизмат таннархи ҳисоблаб чиқилади.

Суғурта фаолиятида актуар ҳисоб-китобларнинг ўзига хос томонлари ҳам мавжуд ва улар қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади:

баҳоланаётган риск доимо эҳтимоллик характериға эға бўлиши;

суғуртачи томонидан кўрсатилаётган хизмат таннархи суғурта муносабатлари йиғиндисидан келтирилиб чиқарилиши;

суғуртачи ихтиёрида бўладиган махсус захирани ажратиш, унинг оптимал ҳажмини аниқлаш талаб этилиши;

суғурта шартномалари кўрсаткичларини (инглизча «storno») башорат қилиш ҳамда улар бўйича эксперт баҳоси талаб этилиши;

Тариф ставкаси ёрдамида ҳар бир суғурталанувчи томонидан суғурта шартномаси бўйича тўлаши керак бўлган суғурта мукофоти аниқланади. Бунинг учун шартномада қайд этилган суғурта суммаси тариф ставкасига кўпайтирилади. Масалан, тариф ставкаси ҳар 100 сўмдан 2 сўм даражасида белгиланган бўлса, шартнома бўйича суғурта суммаси 5 млн. сўмга тенг бўлганда, суғурта мукофотининг катталиги қуйидагича аниқланади:
 $(2 \text{ сўм} \times 5 \text{ млн. сўм}) : 100 \text{ сўм} = 100\,000 \text{ сўм.}$

Суғурта тарифи ставкаси суғурта суммасига нисбатан фоизларда белгиланади. Унинг тўғри ҳисоблаб чиқилганлиги муҳимдир. Суғуртачи суғурта тарифи асосида ундирилган суғурта мукофотлари ҳисобидан ўз зиммасига олган мажбуриятларини тўлиқ ҳажмда бажарилишини таъминлайди, яъни суғурта фаолиятини амалга ошириш харажатларини қоплайди.

Суғурта мукофотларининг ставкалари тариф даври учун ҳисоблаб чиқилади, яъни тариф ҳисоблари асосида белгиланган давр учун эквивалентлик таъминланади.

суғурта тури бўйича тариф ставкаси **брутто-ставка** сифатида қаралади:

нетто-ставка

«ЮК»

суғурта қопламаси тўловлари учун захира суммаси

суғуртачининг фаолият юритиш харажатлари

НЕТТО-СТАВКА

Суғурта шартномаси бўйича қанча суғурта тури суғурталанаётган бўлса, нетто-ставка ҳам шунча қисмдан иборат бўлади. Масалан, ҳаётни аралаш суғурталаш бўйича нетто-ставка белгиланган давргача яшаганлиги учун, ўлим ҳолати юз берганлиги учун, меҳнат фаолиятини йўқотиш ҳолати учун каби нетто-ставкалардан ташкил топади.

маъмурий-хўжалик харажатлари (унинг асосини ташкилот штатидаги ходимларга тўланадиган маошлар суммаси ташкил этади)

суғурта полисларини жойлаштириш анлиги учун ҳақлар

суғурта агентлари, менежерлар учун ҳақлар

«Юк»да суғурта ишини олиб бориш харажатлари акс этади. У юқоридагиларни қисмларни ўз ичига олади:

Тарифни аниқлаш услубияти, тариф ставкаси ва унинг дастлабки маълумотлар манбаси, нетто-ставка ва «юк» улушлари кўрсатилган ҳолда тариф ҳисоб-китоблари махсус ваколатли Давлат органига тақдим этилади.

Брутто-ставкани ҳисоблашда, дастлаб нетто-ставка аниқлаб олинади, сўнгра унга «юк» (одатда брутто-ставкага нисбатан фоизларда) қўшиб ҳисобланади.

Брутто-ставка қўйдагича аниқланади:

$$MC=HC/100-Y(\%)$$

[ImageInfo] www.wizdata.co.kr

Note to customers : This image has been licensed to be used within this PowerPoint template only. You may not extract the image for any other use.

Эътиборингиз учун
рахмат!

5. mavzu: Sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish

REJA:

1. Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari.
2. Sug'urta bozorining turlari va tavsifnoma.
3. Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati.
4. Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning ob'ektiv zarurligi va shakllari.
5. Davlat sug'urta nazorati: uning funktsiya va ularga umumiy vazifalari.
6. Sug'urta faoliyatini litsenziyalash tartibi.

Sug'urta bozori tushunchasi va uning ishtirokchilari

Sug'urtalovchilar bozorga o'zlarini ishlab chiqargan o'ziga xos mahsuloti - sug'urta xizmatini taklif etadilar. Ushbu xizmatlar yuzlab, minglab sug'urta kompaniyalari tomonidan sotilishi mumkin. O'z-o'zidan, bu holat sug'urta bozorida potentsial mijozlarni jalb etish uchun sug'urta kompaniyalari o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib keladi va "mahsulot"ning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eng asosiysi, potentsial sug'urtalanuvchi har tomonlama o'zining talabini qondiradigan "mahsulot"ga ega bo'ladi. Bayon etilganlar quruq gap emas, balki bugungi kunda iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlar bozorida ruy berayotgan oddiy haqiqatdir.

Qisqachi ta'rif

«ЎЗАГРОСУҲУРТА»
ДАВЛАТ-АКЦИЗДОРЛИК СУҲУРТА КОМПАНИЯСИ (ДАК)

ЁШИДА

ЎЗБЕКИНВЕСТ

ЭКСПОРТ-ИМПОРТ МИЛЛИЙ СУҲУРТА КОМПАНИЯСИ

- Sug'urta kompaniyasi o'z mahsulotini bozorda sotar ekan, zimmasiga katta mas'uliyat olganligini unutmasligi kerak. Chunki, sug'urtalovchi o'ziga sug'urta mukofoti evaziga yirik miqdordagi riskni qabul qilib oladi va sug'urta hodisasi ruy berganda zimmasidagi sug'urta qoplamasini to'lashi shart. Shu o'rinda, biz sug'urta kompaniyasiga murojaat qilishni istagan yoki muayyan sug'urta xizmatiga ehtiyoj sezgan shaxslarga sug'urta shartnomasini tuzishdan oldin sug'urta kompaniyasining moliyaviy axvoli, balansi bilan albatta tanishib chiqishlarini maslahat qilamiz.
- Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshqa tovarlar va xizmatlar kabi, sug'urta xizmatining ham bahosi talab va taklif asosida paydo bo'ladi hamda bu baho o'zining pastki va yuqori chegaralariga ega. Sug'urta tushumlarining miqdori sug'urta to'lovlari va sug'urta tashkilotlari xarajatlari miqdoriga teng bo'lishi sug'urta baxosining pastki chegarasini bildiradi. Bunday sharoitda sug'urta kompaniyasi asosiy faoliyatdan foyda ololmaydi. Ko'p hollarda sug'urta bozorida keskin raqobat, sug'urta tashkilotlarining potentsial mijozlarni jalb etish maqsadida tarif stavkalarini kamaytirishga majbur etadi. Chet mamlakatlarda, sug'urtalovchilar sug'urta faoliyatidan zarar ko'rganda, bu zarar investitsiyadan keladigan daromad hisobidan qoplanadi.

Sug'urta bozorining turlari va ularga umumiy tavsifnoma

- ▶ Sug'urta bozori hududiy joylashuviga qarab xalqaro, mintaqaviy va milliy sug'urta bozorlariga bo'linadi. Milliy sug'urta bozori biron–bir mamlakat hududidagi sug'urta muassasalarini va ularni faoliyatini o'z tarkibiga oladi. Jahondagi eng yirik milliy sug'urta bozori Amerika Qo'shma shtatlaridir. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda yig'iladigan sug'urta tushumlarining 43 foizdan ortig'i AQSh hissasiga to'g'ri keladi. Bu erda hayotni sug'urta qiluvchi 2600 dan ortiq va boshqa umumiy turdagi sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi 3800 ta kompaniya faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan ba'zi birlari dunyo sug'urta bozorida ham oldingi o'rinlardadir. Masalan, "Prudensial of Amerika" kompaniyasi mamlakat ichki bozorida birinchi va 1992 yil boshida mavjud aktivlari, to'plagan sug'urta mukofotlari bo'yicha uchinchi o'rinni egalladi.

Sug'urta bozori infratuzilmasining sug'urta bozori rivojlanishidagi ahamiyati.

Shu o'rinda, «infratuzilma» tushunchasi iqtisodiy ilmiy lug'atlarda turlicha: masalan, «asosiy ishlab chiqarish sohalari va aholiga xizmat ko'rsatuvchi iqtisodiy tarmoqlar yig'indisi» yoki «ma'lum tarmoqqa xizmat ko'rsatuvchi ishlab chiqaruvchi va noishlab chiqaruvchi tarmoqlar majmuasi» kabi ma'nolarda qo'llanilishini qayd etish mumkin. Xususan, sug'urta bozori infratuzilmasining mazmun-mohiyatini ochib berishda, iqtisodiyot sub'ektining samarali faoliyat yuritishi uchun kafolatli shart-sharoit yaratuvchi faoliyat turlari majmuasi nazarda tutiladi. Ma'lumki, sug'urta mahsuloti sotilishining o'ziga xos jihatlari mavjud va bu jarayon:

- sug'urta riski haqida axborot to'plash va uni aniqlashtirish;
- sug'urta shartnomasini imzolash va uning amal qilishini ta'minlash kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

- ▶ Sug'urta bozori infratuzilmasining o'ziga xosligidan kelib chiqib, shuni qayd etish mumkinki, uning tarkibiga sug'urta vositachilari, sug'urtachilar uyushmasi, avariya komissari, syurveyer, aktuariy, sug'urta auditori, maxsus ixtisoslashgan maslahatchilar hamda baholovchi firmalar kabi sub'ektlar kiradi (1-chizma). Shu o'rinda, London sug'urta bozori infratuzilmasi tarkibiga sug'urta andarrayterlari ham kiritilganligini qayd etish mumkin.

O'zbekiston sug'urta bozorida o'ziga xos o'ringa egadir. Masalan, aktuariy sug'urta xizmatlari narxini aniqlashda qatnashuvchi sub'ekt sanaladi. Bunda, u katta sonlar va ehtimollik qonunlari, shuningdek, statistik ma'lumotlardan foydalanadi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta tashkilotlari aktuariy faoliyatisiz sug'urta xizmatlariga iqtisodiy asoslangan narxlarning belgilanishini ta'minlay olmaydi.

Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning ob'ektiv zarurligi va shakllari.

Davlat sug'urta nazorati: uning funktsiya va ularga umumiy vazifalari.

- ▶ Buyuk britaniyada sug'urta ishini Savdo va sanoat departamenti, Yaponiyada Moliya vazirligining sug'urta bulimi, AQShda esa maxsus sug'urta komissariatlari nazorat qilib boradi. Davlat, bunday nazorat ishini olib borar ekan, avvalo, mamlakatning sug'urta sohasiga taalluqli qonunlariga hamda boshqa me'yoriy hujjatlariga asoslanadi. Sug'urta va qayta sug'urtalash kompaniyalari, sug'urtaga ixtisoslashgan vositachilar davlat sug'urta nazoratining ob'ektlari hisoblanadi.
- ▶ Sug'urta bozorini davlat tomonidan tartibga solish turli shakllarda, xususan, maxsus qonunlar qabul qilish, soliq solish, alohida hukumat qarorlari bilan majburiy sug'urtalashni joriy qilish va vakolatli sug'urta nazorati xizmatini tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi.
- ▶ O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 15-moddasida sug'urta faoliyatini litsenziyalash masalalari ko'rsatib o'tilgan.
- ▶ Litsenziyada sug'urtalovchi amalga oshirishni nazarda tutayotgan sug'urta turlari (klasslari) ko'rsatiladi.

Sug'urta tashkilotlari litsenziya olishlari uchun quyidagi talab va shartlarga javob berishlari zarur:

- O'zbekiston Respublikasining sug'urta faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilish;
- sug'urta faoliyatini amalga oshirishda olingan axborotlarning qonun hujjatlari talablariga muvofiq maxfiyligini ta'minlash;
- litsenziyalovchi organ talabiga ko'ra sug'urta faoliyatini amalga oshirishga doir qonun hujjatlarida belgilangan axborotlarni taqdim etish;
- litsenziya talabgori rahbari oliy ma'lumotga hamda sug'urta sohasida kamida ikki yillik ish stajiga ega bo'lishi kerak;
- litsenziya talabgori (litsenziat) rahbari boshqa sug'urta tashkilotlarida rahbar lavozimini egallashga haqli emas.

- ▶ Litsenziya olish uchun sug'urta kompaniyasi litsenziyalovchi organga quyidagi hujjatlarni taqdim etadi:
- ▶ a) sug'urtalovchilar uchun:
- ▶ yuridik shaxsning nomi va tashkiliy-huquqiy shakli, uning joylashgan joyi (pochta manzili), bank muassasasining nomi va bankdagi hisob raqami, yuridik shaxs amalga oshirishni mo'ljallayotgan litsenziyalanadigan faoliyat turi hamda ko'rsatib o'tilgan faoliyat turi amalga oshiriladigan muddat ko'rsatilgan litsenziya berish to'g'risida ariza;
- ▶ yuridik shaxsning davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi;
- ▶ rahbar to'g'risidagi ma'lumotlar (oliy ma'lumot to'g'risidagi diplom nusxasi va mehnat daftarchasidan ko'chirma);
- ▶ litsenziya talabgori tomonidan litsenziya talabgorining arizasi litsenziyalovchi organ tomonidan ko'rib chiqilganligi uchun yig'im to'langanligini tasdiqlovchi hujjat;
- ▶ ustav fondining belgilangan eng kam miqdoridan kam bo'lmagan ustav kapitali to'langanligini tasdiqlovchi hujjatlar (bank ma'lumotnomasi, mol-mulkni qabul qilish-topshirish dalolatnomalari va boshqa hujjatlar).

E'tiboringiz uchun rahmat!

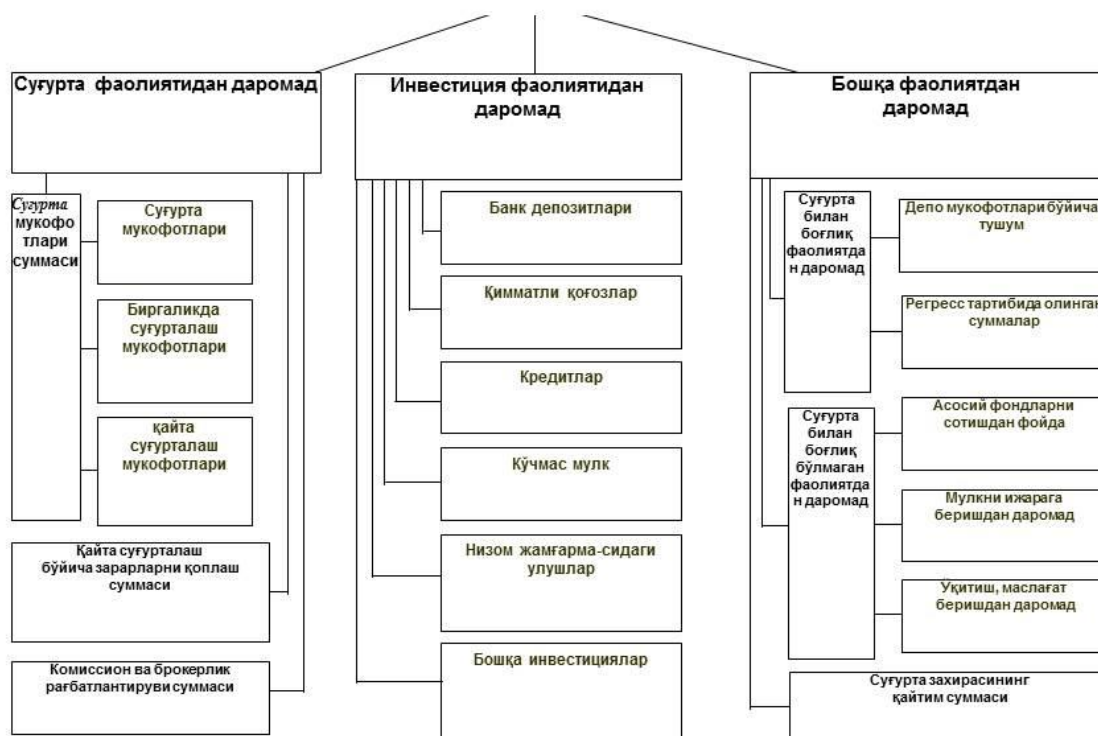
6-МАВЗУ: СУҒУРТА КОМПАНИЯСИНИНГ МОЛИЯВИЙ АСОСЛАРИ

РЕЖА:

- Суғурта ташкилотининг даромадлари ва уларнинг гуруҳланиши.
- Суғурта ташкилотининг харажатлари ва уларнинг таркиби.
- Суғурта ташкилотларида молиявий натижани шаклланиши.

Суғурта ташкилотлари даромадларининг манбалари ва таркиби

Суғурта ташкилоти харажатларининг турлари ва уларнинг таснифланиши

т/р	Харажат турлари	Харажатларнинг таснифи		
		Асосий фаолият бўйича	Мақсадли фаолият бўйича	Амалга оширилиш вақтига кўра
1	Маъмурий-хўжалик юритиш харажатлари	Суғурталаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган харажатлар	Шартномани амалга ошириш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
2	Воситачилик тақдирлашларини ундириш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
3	Реклама ва маркетинг хизмати харажатлари	Суғурталаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган харажатлар	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани тузишга қадар
4	Махсус иш қозғаларини тайёрлаш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани тузишга қадар
5	Суғурта захираларига ажратмалар	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
6	Қайта суғурталаш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
7	Инвестиция жойлаштирилиши харажатлари	Суғурталаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган харажатлар	Шартномани бажариш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
8	Суғурта қопламаси харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Суғурта ҳодисаси юз берганда

- Халқаро амалиётда суғурта ташкилотининг харажатлари аквизиция (оммавий-ташкилий комплекс тадбирлар), инкассация (суғуртанинг айрим турлари бўйича мукофотларнинг нақд пулларда қабул қилиниши), ликвидация (суғурта ҳодисаси юз берганлиги юзасидан суғурталанувчи аризасида баён қилинган талабларнинг қондирилиши) ва бошқарувга оид каби турлардан иборатдир
- Суғурта ташкилотининг даромад ва харажатлари таркиби ҳамда уларни ҳисоблаш кўп жиҳатдан миллий суғурта қонунчилиги меъёрларига ҳам боғлиқдир. Шунингдек, суғурта ташкилотининг даромад ва харажатларига амалдаги солиқ қонунчилигига биноан тўланадиган даромад(фойда) солиғининг солиқ базасини аниқлаш услубияти ҳамда ставкалари даражаси ҳам таъсир этади.

Суғурта ташкилотининг даромад ва харажатлари таркиби бўйича юқорида билдирилган фикр-мулоҳазаларга асосланиб, уни аниқлаш бўйича қуйидаги услубиятни таклиф этамиз:

$$CM = CMc + CMqs + \text{ЎМЗў}$$

Бу ерда: CM- ишлаб топилган суғурта мукофотлари суммаси;
 CMc – бевосита суғурталаш бўйича суғурта мукофотлари суммаси;
 CMqs – қайта суғурталаш бўйича суғурта мукофотлари суммаси;
 ЎМЗў – ўзлаштирилмаган мукофотлар захирасининг ўзгариши.

$$УНз = Нз + Нвт$$

Бу ерда: УНз – қўрилган зарарнинг умумий нетто қисми;
 Нз – қўрилган зарарнинг нетто қисми;
 Нвт- қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловлари умумий нетто қисми

ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН РАХМАТ!

РЕЖА:

1. Шахсий суғуртанинг моҳияти ва ривожланиш тарихи.
2. Шахсий суғуртанинг турлари.
3. Фуқароларни бахтсиз ҳодисадан суғурта қилиш

- 1541 йилда Европада мавжуд бўлган денгиз ҳуқуқи қоидаларига кўра, кема эгалари шу кема капитанларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталашлари шарт бўлган.
- Шахсий суғуртанинг баъзи белгилари қадимги римликларга ҳам маълум бўлган. Уша пайтда Диана ва Антони мухлисларининг диний жамияти бўлган. Унга аъзо бўлиб кирган шахслар аъзолик бадалини тўлашган. Жамият аъзоларидан вафот этганда уни кўмиш билан боғлиқ харажатлар жамият ҳисобидан амалга оширилган ва ҳатто, пул маблағларининг муайян қисми вафот этган шахснинг меросхўрларига берилган.
- 1699 йил Англияда шахсий суғурта билан шуғулланадиган дастлабки суғурта ташкилоти барпо этилган ва у аввало бева аёллар ҳамда етим болаларни суғуртасини амалга оширган. Бу жамиятнинг номи “Экватебл” деб аталган. XVIII асрда эса Германияда суяк синиши ҳолатларидан ҳимоялаш бўйича ўзаро ёрдам уюшмалари ташкил этилган. 1849 йили Англияда темир йўлларда бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш бўйича дастлабки «Railway Death Rassegers Company» номи суғурта компанияси тузилди.

Шахсий суғурта – бахтсиз ҳодисалар ёхуд табиий ҳодисалар рўй бериши оқибатида фуқароларнинг ҳаёти ва соғлигига шикаст етказилиши билан боғлиқ уларнинг шахсий манфаатларини ҳимоялашга қаратилган суғуртанинг мустақил тармоғи. Шахсий суғурта фуқаролар бошига кулфат тушганда уларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Шу маънода, шахсий суғурта ижтимоий ҳимоянинг ҳаётий тажрибада синалган ишончли шаклидир.

Шахсий суғуртанинг, хусусан унинг ажралмас бўғини бўлган фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғуртасининг жорий этилиши бир неча асрлик тарихга эга. 1541 йилда Европада мавжуд бўлган денгиз ҳуқуқи қоидаларига кўра, кема эгалари шу кема капитанларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталашлари шарт бўлган.

- 1917 йилдан 1990 йилгача мамлакатимизда шахсий суғурталаш ишлари давлат суғурта органлари (Госстрах) томонидан амалга оширилган. Ана шу даврда суғурта шартлари, қоидалари ва тарифлари марказда-Москвада ишлаб чиқилар ва аксарият ҳолларда маҳаллий шарт-шароитлар ва хусусиятлар ҳисобга олинмас эди.
- 1991 йилда Ўзбекистоннинг ўз сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини қўлга киритиши ҳаётимизнинг барча жабҳалари қаторида суғурта соҳасини ҳам бозор муносабатлари тамойилларига мос равишда ривожланиши учун шароит яратди.
- Аҳолининг шахсий суғуртага бўлган ишончини тиклаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг омонотлардаги ва давлат суғуртаси бўйича пул маблағларини индексация қилиш тўғрисида” 1995 йилнинг 20 декабрида ПФ № 1327-сон Фармони қабул қилинди.
- Ушбу Фармонга мувофиқ, 1996 йилдан бошлаб аҳолининг 1992 йил 1 январгача бўлган ҳолатига кўра ва 1996 йил 1 январгача амалда бўлган Давлат суғурта бош бошқармаси муассасаларида турган ҳаётни, болаларни суғурта қилиш, никоҳ кунида бериладиган узоқ муддатли суғурта шартномалари тўловларини босқичма-босқич индексация қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Суғурталанувчининг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қобилияти билан боғлиқ мулкӣ манфаатлари шахсий суғуртанинг объекти ҳисобланади. Суғурталовчи ва суғурталанувчилар ҳамда суғурталанган шахслар шахсий суғурта субъектларидир.

Шахсий суғурта, одатда, фуқароларни қўйидаги хавф-хатарлардан ҳимояланишини назарда тутди:

- суғурталанувчининг ёки суғурталанган шахснинг вафот этиши;
- меҳнат қобилиятини вақтинчалик йўқотиши;
- нафақа ёшига етиши билан фуқаронинг фаол меҳнат фаолиятини тугаши.

Life
Insurance
Policy

Илмий-иқтисодий адабиётларда шахсий суғурта турлича таснифланади. Мутахассислар ўртасида кенг тарқалган фикрларга кўра, шахсий суғурта 2 та кичик тармоққа бўлинади:

- ҳаёт суғуртаси;
- соғлиқни суғурталаш;
Соғлиқни суғурталаш, ўз навбатида, 2 та гуруҳга бўлинади:
- бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш;
- тиббий суғурта.

Шахсий суғуртани ҳаёт суғуртасига ва соғлиқни суғуртасига бўлинишига асосий сабаб суғурта суммаларини жамғарилиб боришидир. Ҳаёт суғуртаси узоқ муддатли бўлиб, унда шартнома бўйича белгиланган суғурта суммаси ҳар йили жамғарилиб боради.

Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталашда суғурта суммалари жамғарилмайди, муддати 1 йилдан ошмайди.

- Шахсий суғурта ихтиёрий ва мажбурий шаклларда амалга оширилади.
- Ихтиёрий шахсий суғурта турларига қуйидагилар киради:
- ҳаёт суғуртаси;
- фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш;
- фуқароларнинг соғлиғини ва касалликлардан суғурталаш;
- фуқарони маълум ёшгача етишиш суғуртаси;
- вафот этиш ҳолатидан узоқ муддатли суғурта;
- тиббий суғурта;
- чет элга кетувчиларни касалликлардан суғурта;
- мактаб ўқувчиларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.

Мажбурий тарзда амалга ошириладиган шахсий суғурта турларига қуйидагилар киради:

Қуйидаги ҳодисаларни рўй бериши оқибатида суғурталанган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига шикаст етказилса ёхуд ўлимга олиб келса суғурта суммаси тўланмайди:

- ядро портлаши;
- радиация ва нурланиш;
- суғурталанган шахснинг атайин ҳатти-ҳаракати натижасида бахтсиз ҳодисалар юз берганда, ўз жонига қасд қилганда ва жиноий ҳаракатлар натижасида рўй бериши.

Суғурталанган шахснинг ҳаётига ва соғлиғига қуйидаги бахтсиз ҳодисаларни рўй бериши натижасида шикаст етганда ва тасдиқланганда суғурта суммалари берилиши мумкин:

- жароҳат олганда;
- суякларни синиши, чиқиши;
- ички органларни зарарланиши;
- куйиши;
- тери қатламларини совуқ уриши;
- элект токи таъсирида жароҳатланиши;
- кимёвий моддалар ва зарарли ўсимлик таъсирида зарарланиши;
- тиш синиши.

Суғурта мукофоти суғурта ташкилотининг ҳисоб-китоб рақамига келиб тушгандан сўнг у шартномада кўрсатилган муддат ичида фуқароларга суғурта полисини бериши шарт. Агар суғурта полиси йўқотилган тақдирда суғурта ташкилоти суғурталаган шахсга унинг дубликатини беради.

Суғурталанувчиларнинг ҳуқуқлари:

- суғурта шартномаси амалда бўлган даврда суғурталанган шахс суғурта ташкилотидан суғурта масалалари бўйича маслаҳатлар олиши;

-суғурта полиси йўқотилганда унинг дубликатини олиш.

Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталашда суғурталанган шахслар яна қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлиши мумкин:

- суғурта суммасини олишда низолар пайдо бўлганда мустақил экспертни жалб этиш;

- суғурталанувчи билан келишилган ҳолда амалдаги суғурта шартномасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш;

- суғурталовчи билан келишган ҳолда суғурта шартномасини муддатдан олдин бекор қилиш.

- Суғурталанувчи мажбуриятлари:
- - суғурта шартномасида кўрсатилган муддат ва шартларда суғурта мукофотларини тулаш;
- - суғурталанган шахсларга суғурта шартномаси шартлари тўғрисида маълумотлар бериш.
- Суғурталовчининг ҳуқуқлари:
- -суғурта ҳодисалари суғурталовчи томонидан тан олинмаганда суғурта суммаларини тўламаслик;
- - суғурта шартномасида кўрсатилган муддатда суғурта мукофоти туланмаса суғурта шартномасини бекор қилиш.
- Суғурталовчининг мажбуриятлари:
- - фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғурталаш қоидалари ва суғурта шартномаси шартлари билан суғурталанувчини таништириш;
- - суғурта шартномасида кўрсатилган муддатда суғурта полисини бериш;
- - суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурта суммасини тўлаш;
- - суғурта суммасини тўлашдан воз кечилганда, у ҳолда 10 кун муддатда суғурталанувчига ёзма равишда хабар бериш.

ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН РАХМАТ!

Fanga doir video ma'ruzalar, video roliklar

<https://www.youtube.com/watch?v=sR-qL7QdVZQ> Philip Kotler: Marketing

<https://www.youtube.com/watch?v=hZLMv5aexto4> Principles of Marketing Strategy

<https://www.youtube.com/watch?v=H8aZr-Ula1w> Marketing Mix: Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=XBmWEduod5k> Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=GZgFdPWtVGY> Promotion

<https://www.youtube.com/watch?v=ys7zx1Vc9po> The Seven Ps of the Marketing Mix:

Marketing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=H8FANR-2u2Q> Strategic Planning: SWOT & TOWS

Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=qbyb0ht-dsk> McDonalds SWOT

<https://www.youtube.com/watch?v=mCdcdf-b8AU> PEST Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=Zq391bgs6h0> - What is Market Research? An

Informative Presentation.

<https://www.youtube.com/watch?v=sdQffd91Y0g> - Ethical Behavior in Marketing

https://www.youtube.com/watch?v=n_L4tBP_KFQ - Market Segmentation: Geographic,

Demographic, Psychographic & More - Study.com

<https://www.youtube.com/watch?v=IyjDjr33wAQ> - Live affiliate marketing case study

https://www.youtube.com/watch?v=2Zwlb_IQ23I - Market Feasibility Study: More Important

Than a Business Plan

<https://www.youtube.com/watch?v=b0hle7pVLmM> How to Create a Digital Marketing

Strategy - A Silverstone Case Study

<https://www.youtube.com/watch?v=ZzPjSqvm9P8> Infragistics Marketing Dashboard Case

Study

<https://www.youtube.com/watch?v=laTzwz08M94> Market segmentation: a case study

<https://www.youtube.com/watch?v=bqaEhW3xOCk> Market Orientation and Sales Orientation

<https://www.youtube.com/watch?v=IggKinwxbZ4> Part 5: Marketing, Community and Apps

Case Study featuring Coca-Cola - Salesforce World Tour Chicago

<https://www.youtube.com/watch?v=z-9Yxo02hRk> Case Study 2016: When Content Marketing

Meets SEO

<https://www.youtube.com/watch?v=lcoLoIyGw7I> Nike Marketing Strategy | Successful

Marketing #1

https://www.youtube.com/watch?v=9_XWp5fnXKc What is Marketing & Brand Strategy?

<https://www.youtube.com/watch?v=CjieRgtjvIc> Eno Mobile Marketing Case Study: 70%

Increase in Product Sales

<https://www.youtube.com/watch?v=No67z1C4HPw> Heineken India - Viral Campaign 2013

<https://www.youtube.com/watch?v=-cqv1oC-ZaM> Guerrilla Marketing - Coca-Cola Dancing

Vending Machine

**QO‘LLANILADIGAN PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARI SHARHI**

QO‘LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI SHARHI

1. Ma’ruza mashg‘ulotlarning tashkil etishning asosiy shakllari

Ma’ruza mashg‘uloti – OO‘Yuda o‘qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanadi, bilimlarni birlamchi egallashga yo‘naltirilgan.

Ma’ruzani asosiy belgilanishi – o‘qitishni nazariy asosini ta‘minlab berish, o‘quv faoliyatga va aniq o‘quv fanga qiziqishni rivojlantirish, kursantlarga o‘quv kursi ustidan mustaqil ishlash uchun orientirlarni shakllantirish.

Ma’ruza materiallarining mazmuni va hajmiga talablar

Ma’ruza materiallarining *mazmuni* quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik;
- aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi;
- faktga asoslangan (statistik va v.h.) materiallarni ko‘p emasligi.

Ma’ruza materiallarining *hajmi* rejalashtirilgan mavzuni yoritish uchun yetarli bo‘lishi kerak.

Ma’ruzalar turlari vaularga xos xususiyatlar

O‘quv mashg‘ulotning maqsadi	Ma’ruza turi, uning o‘ziga xos xususiyatlari
<i>Kirish ma’ruzasi</i>	
Fan doirasida o‘quv axborotini o‘zlashtirish bo‘yicha talabalar harakatining yo‘naltiruvchi asosini ta‘minlash.	Ta‘lim berish tuzilishida motivatsion bosqich hisoblanadi. Uning vazifasi – o‘quv fani mazmuni, uning o‘quv jarayonidagi o‘rni va kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatdagi ahamiyati to‘g‘risida dastlabki tasavvurlarni berish, talabalarni ishlash tizimida yo‘naltirish, oldinda turgan mustaqil ishning uslubiyoti va tashkillashtirishi bilan tanishtirish, hisobot berish vaqti va baholashni aniqlashtirish.
<i>Axborotli ma’ruza</i>	
O‘quv mavzu bo‘yicha tasavvurni shakllantirish	Bu an’anaviy ma’ruza turi: ma’ruza rejasiga muvofiq o‘quv materialini monologik tarzda izchillikda bayon etish.
<i>Muammoli ma’ruza</i>	
Muammoni belgilash va uni yechimini topishni tashkillashtirish/an’anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni jamlash va tahlil qilish va v.h. orqali o‘quv mavzusi bo‘yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Yangi bilimlar savol/vazifa/vaziyatlarning muammoligi orqali kiritiladi. Bu jarayonda talabalarining bilishi o‘qituvchi bilan hamkorligiga va dialogiga asoslanadi, hamda izlanuvchilik faoliyatiga yaqinlashadi.
<i>Ko‘rgazma ma’ruza</i>	

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
O'qTVdan keng foydalanish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish, ko'rib chiqilayotgan ko'rgazmali materiallarni ochib berishga va qisqacha sharhlashga olib keladi.
<i>Binar ma'ruza</i>	
Talabalarga munozara madaniyatini, muammoni hamkorlikda yechishni namoyish etish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish ikki o'qituvchi/2-maktabning ilmiy vakillari/olim va amaliyotchi/o'qituvchi va talabalarning dialogini o'zida namoyon etadi.
<i>Anjuman-ma'ruza</i>	
O'quv axborotni izlash, tanlash va bayon etish jarayonida talabalarning faol ishtiroklarida yoritib berish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Oldindan belgilangan muammo va uni har tomonlama yoritib berish nazarda tutilgan ma'ruzalar tizimi (5-10 daq. davomiyligida) bilan, ilmiy-amaliy mashg'ulot ko'rinishida o'tkaziladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi mustaqil ish va so'zga chiqishlarga yakun yasaydi, axborotni to'ldiradi/aniqlik kiritadi, asosiy xulosalarni ifodalaydi.
<i>Umumlashtiruvchi ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Ma'ruzada bayon etilayotgan nazariy holatlarning negizini kursning yoki katta bo'limlarning ilmiy-tushunchali va konseptual asosi tashkil etadi.
<i>Maslahatli-ma'ruza</i>	
Bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish.	Turlicha ssenariy bo'yicha o'tishi mumkin. 1. "Savol-javoblar"- o'qituvchi bo'lim yoki to'liq kurs bo'yicha talabalar savollariga javob beradi. 2. "Savol-javoblar-munozaralar": o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javoblarni izlashni ham tashkillashtiradi.
<i>Yakuniy ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tilganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratadi, kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda olgan bilimlarni qanday qo'llash yo'llarini ko'rsatadi, fan bo'yicha yakuniy nazorat xususiyatini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining murakab savollarini tushuntiradi.

2. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy shakllari

Amaliy mashg'ulot:

- o'quvchilarni o'qituvchi bilan va o'zaro faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan,
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi,
- olingan bilimlarni amaliy foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilishga

Amaliy mashg'ulotning mazmuniga quyiladigan talablar

- muhokamaga munozarali savollar olib chiqiladi;
- muhokama qilinuvchi savollar ilm-fanning erishgan zamonaviy yutuqlari tomoni bilan ko'rib chiqiladi;
- nazariya va amaliyotni uzviy birligi ochib beriladi;
- muhokama qilinuvchi materialning talabalarning bo'lg'usi kasbiy faoliyati bilan aloqasi ta'minlanadi;
- ko'rib chiqilayotgan material adabiyotda mavjud emas yoki material, qisman bayon etilgan.

Amaliy mashg'ulotlar turlari va ularga xos xususiyatlari

Amaliy mashg'ulot turi	Amaliy mashg'ulot shakli, uning o'ziga xos xususiyatlari
<p>Talabalarining nazariy bilimlarini tizimlashtirish/ tuzilmaga keltirish/ mustahkamlash/ kengaytirish:</p> <ul style="list-style-type: none">- metodologik nuqtai nazaridan eng muhim va o'ziga xos fan mavzularining yaxshi o'rganish.- tushunish va o'zlashtirish uchun murakkab bo'lgan mavzu savollarini batafsil o'rganish.- kasbiy tayyorgarlik sifatini aniqlovchi, alohida asosiy bo'lgan mavzularni batafsil o'rganish.	<p>Keng ko'lamli suhbat. Hamma uchun umumiy bo'lgan tavsiya etilayotgan majburiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan mashg'ulotning har bir reja savollariga talabalarni tayyorgarligini nazarda tutadi. Faollashtirishni barcha vositalarini qo'llash bilan: so'zga chiquvchiga va barcha guruhga yaxshi o'ylab tuzilgan aniq ifodalangan savollar, so'zga chiquvchi talabalarni kuchli va kuchsiz tomonlariga talbalar diqqatlarini qarata olish, talabalar diqatti va qiziqishini, ish jarayonida ochib berilayotgan, yangi tomonlarga o'sha vaqtni o'zida ajratib ko'rsatish va boshqalar asosida ko'pchilik talabalarni savollarni muhokama qilishga jalb qilish imkonini beradi. Keng ko'lamli suhbat ba'zi savollar bo'yicha alohida talabalarni avvaldan rejalashtirilgan qo'shimcha ravishda so'zga chiqishlarini istisno qilmaydi, balki, taxmin qiladi. Biroq bunday ma'lumotlar muhokama uchun asos bo'lmaydi, balki muhokama qilingan savollar uchun to'ldiruvchi bo'ladi.</p> <p>Ma'ruza va referatlar muhokamasi. Muhokamaga 12—15 daqiqa davomiyligidagi 2-3 ma'ruzadan ko'p bo'lmagan ma'ruzalar olib chiqiladi. Ba'zida qo'shimcha ma'ruzachi va opponentlar (muxoliflar) belgilanadi. Oxirgi chiquvchilar mazmuni qaytarmaslik uchun, ma'ruza matni bilan tanishadilar. Biroq ko'p hollarda, ma'ruzachi va opponentlar, qo'shimcha ma'ruzachilardan tashqari, hech kim seminarga jiddiy tayyorlanmaydi. So'zga chiquvchilarni o'zlari ham faqat bir savolni o'rganadilar. Shu bilan birga, odatiy seminar ishiga "quruq nazariyalik" elementini kiritib, bunday mashg'ulotlar talabalarda ba'zi qiziqishlarni uyg'otadi. Talabalarni har birini qo'shimcha ma'ruzachi yoki opponent sifatida tayyorlanib kelishga o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Referatli ma'ruzalarni yakuniy seminarida, uning asosiy savollari avvaldan</p>

muhokama qilib bo'lingan, katta bir mavzu bo'yicha ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Press-konferensiya.

Qisqa so'zga chiqishdan so'ng birinchi savol bo'yicha ma'ruzachiga (agarda ma'ruzalar bir qator talabalarga berilgan bo'lsa, o'qituvchining o'zi ulardan biriga so'z beradi) so'z beriladi. Shundan so'ng har bir talaba ma'ruza mavzusi bo'yicha unga savol berishi lozim. Savol va javoblar seminarining markaziy qismini tashkil etadi. Qancha ko'p jiddiy tayyorgarlik ko'rilsa, savollar shunchalik chuqur va mahoratli beriladi. Savollarga avval ma'ruzachi javob beradi, so'ngra u yoki boshqalar bo'yicha istagan bir talaba o'z fikrini bildirishi mumkin. Bunday holatlarda qo'shimcha ma'ruzachilar, agarda shundaylar belgilangan bo'lsa, faol bo'ladilar. O'qituvchi har bir muhokama qilinayotgan savol bo'yicha, yoki seminar yakunida o'z xulosasini qiladi.

O'zaro o'qish.

Tushunish va o'zlashtirish uchun eng ko'p murakkablikdagi savollarni o'rganish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar. Seminar mobaynida talabalarni o'zaro o'qishga yo'naltirish muhim hisoblanadi: har kichik-guruhga mavzuning bir savoli beriladi, bu bo'yicha ular ishlaydilar va bunga asos (ekspert varaqlar – savolni yoritish rejasi, tayyorlangan ma'lumotlarni vizual taqdim etish bo'yicha tavsiyalar) beriladi. Ekspert guruhlarning ish natijalari taqdimotidan so'ng o'qituvchi xulosalar qiladi.

Yumoloq (yozma /og'zaki) stol.

O'tgan mavzu bo'yicha bilimlarni chiqurlashtirish va aniqlashtirish, bor bilimlarni safarbar qilish va har xil vaziyatlarda ularni qo'llash, o'z fikrlarini qisqa va asoslangan xolda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar.

Har xil ssenariylar bo'yicha o'tkazilishi mumkin.

1. «Yozma yumoloq stol» - talabaning savoli / yechimi topilishi kerak bo'lgan g'oya yozilgan varaq, doira bo'yicha uzatiladi va har bir ishtirokchi o'z mulohazalarini qo'shadi.

2. «Og'zaki yumoloq stol» - har bir talaba qo'yilgan savolning javobiga o'z qo'shimchalarini kiritadi / oldingi ishtirokchi tomonidan taklif qilingan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi.

Spesseminar.

Bakalavriatning 4 kursida, magistraturada o'tkaziladi. Ilmiy mavzu bo'yicha yosh tadqiqotchilarni muloqat maktabini ifodalaydi. Spesseminar vaqtida talabalarining guruhlarda (2478) baholashga va uni baholashga, ilmiy tadqiqotlar

<p><i>Ilm-fanning alohida xususiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish.</i></p>	<p>usullaridan foydalanishga intilishlari katta rol o'ynaydi. Spessemnarining yakuniy mashg'ulotida o'qituvchi, qoidaga ko'ra, seminarlarni va talabalarning ilmiy ishlarini muhokama qilingan muammolarni kelgusida tadqiqotlar qilish istiqbollarini va talabalarni ularda ishtiroq etish imkoniyatini ochib umumlashtiradi.</p>
<p>Maxsus (kasbiy) va umumo'quv ko'nikma va amaliy malakalarni shakllantirish: - amaliy muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechish jarayonida xarakterlar algoritmini aniqlash bilan bog'liq egallagan nazariy bilimlarni amaliy qo'llash.</p>	<p>Ta'limiy o'yin. O'qitish samaradorligini uning ishtiroqchilarini nafaqat bilimlarni olish jarayoniga faol jalb qilish, balki ularni (hozir va shu yerda) foydalanish orqali oshirishga imkon beradi; o'zgaruvchan vaziyatlarda o'zini tutish taktika ko'nikmalarini shallantiradi; <i>выработывает</i> dinamik rolevogo povedeniya; amaliyot imitatsiyasini ifodalaydi; aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirishga va ishlab berishga qaratilgan. Seminar natijaviyligini uning tashkiliy-uslubiy ta'minoti belgilaydi: o'yinning texnologik xaritasini ishlab chiqish; o'yin atributlarini va materiallar paketini: vaziyat bayoni, ishtiroksilar uchun yo'riqnomalar, personajlar ta'rifi (agar o'yin rolli yoki ishbilarmon bo'lsa) yoki vaziyatli ko'rsatmalar (agar o'yin modellashtiruvchi bo'lsa) tayyorlash. Amaliy topshiriqlarni bajarish. Amaliy topshiriqlarning ko'pchiligi kichik guruhlar tarkibida bajariladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish → o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha yo'riqnoma bilan tanishish → topshiriqni bajarish → natijalarning ommaviy taqdimoti → natijalarni umumlashtirish va baholash. Masalalar yechish bo'yicha mashq. Yakka tartibda amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish – masalani yechish – natijalarni tanlama taqdimoti - umumlashtirish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni yechish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni ishlab chiqish juda katta mehnat talab qiladi. Lekin talabalar tomonidan amaliy kasbiy faoliyatdan olingan muammoli masalalarni yechish va muammoli vaziyatlarni ko'rib tahlil qilish nazariyani haqiqiy amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. Bu o'qitishni faollashtirishga imkon beradi, talabalarga o'rganilayotgan materialni amaliy foydasini tushunishga yordam beradi. Ta'lim beruvchi amaliy muammoli vaziyatlarni (keys) yechish. Keys (muammoli vaziyatdan farqli ravishda) talabalarni muammoni ifodalash, muammoli vaziyatni tahlil qilish va baholash, uni maqsadga muvofiq yechim variantlarini qidirishga (yoki) beruvchi tashkilotlar, insonlar guruhi yoki</p>

	<p>alohida individlarni hayotining muayyan sharoitlarini yozma ravishda taqdim etilgan bayonini o'z ichiga oladi.</p> <p>Keysni yechish jarayoni quyidagi bosqichlarini o'z ichiga olish muhim:</p> <ul style="list-style-type: none"> → muammoni yakka tartibda tahlil qilish va yechish, → yakka tartibda topilgan yechimni birgalikda (kichik guruhlarda) tahlil qilish, o'zaro maqbul yechim variantini rasmiylashtirish, → guruh ishini taqdimoti, → muammoni yechish usul va vositalarining eng maqbul variantini jamoaviy tarzda tanlash. <p>Fiklash jarayoni, muammoli vaziyatni yechish jarayonida paydo bo'lingan, mustaqil topilgan dalillar orientirlarni, kasbiy boyliklarni topishga va mustaqamlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyati bilan aloqani anglashga ko'maklashadi.</p> <p><i>O'quv loyihalarning taqdimoti va baholanishi</i></p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotini tayyorlashda o'qituvchining roli quyidagilardan iborat: loyiha topshirig'ini ishlab chiqish; talabalarga ma'lumotlarni izlashda yordam berish; o'zi axborot manbai bo'lishi; butun jarayonni muvofiqlashtiri; ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; uzluksiz qayta aloqani amalga oshirish; maslahat berish.</p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotida guruhlar o'z faoliyatining natijalari to'g'risida ma'ruza qilishadi va uni belgilangan shaklda taqdim etishadi (loyihaviy faoliyatning natijalarini, hamda loyiha maxsulotini tasviriy va og'zaki taqdimot ko'rinishida).</p> <p>O'qituvchi guruhlarining o'zaro baholanishini tashkillashtiradi va loyiha ishtirokchining faoliyatini baholaydi.</p>
<p><i>Talabalarni nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini nazorat qilish va baholash</i></p>	<p><i>Kollokvium.</i></p> <p>O'qituvchining talabalar bilan kollokviumlari (suhbatlashuvi) odatda kursning u yoki bu mavzusi bo'yicha bilimlarini aniqlash, uni chuqurlashtirish maqsadida olib boradi. U ko'pincha 1) dasturda ko'zda tutilmagan, lekin talabalarda qiziqish uyg'otgan qo'shimcha mavzular bo'yicha; 2) fanning alohida murakkab, lekin talabalar tomonidan yetarli darajada o'zlashtirilmagan mavzulari bo'yicha qo'shimcha darslar mobaynida; 3) ohirgi seminar mashg'ulotlarida javob bermagan talabalarni birish darajasini aniqlash uchun.</p> <p>Seminar-kollokvium mobaynida ma'ruza, referat va boshq. Yozma ishlar tekshirilishi mumkin.</p> <p><i>Yozma (nazorat) ish.</i></p> <p>Talabalar nazorat savollariga javob beradilar/ testlarni yechadilar/ nazorat topshiriqlarini bajaradilar. Ularning to'plamini 2498ni tuzish muhim hisoblanadi: ular</p>

	rejalashtirilayotgan o'quv materialni o'zlashtirish darajasiga mos kelishligi kerak va ularni tekshirishni ta'minlashi kerak.
--	---

3. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar

AQLIY HUJUM METODI

Aqliy hujum (breynstroming-aqllar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirishda qo'llaniladigan metod.

• Metod chegaralangan vaqt oralig'i ichida aniq muammo (savol, masala)ni yechishning noan'anaviy yo'llarini izlash bo'yicha o'quvchilarni aqliy faoliyatini yo'naltirishga asoslangan.

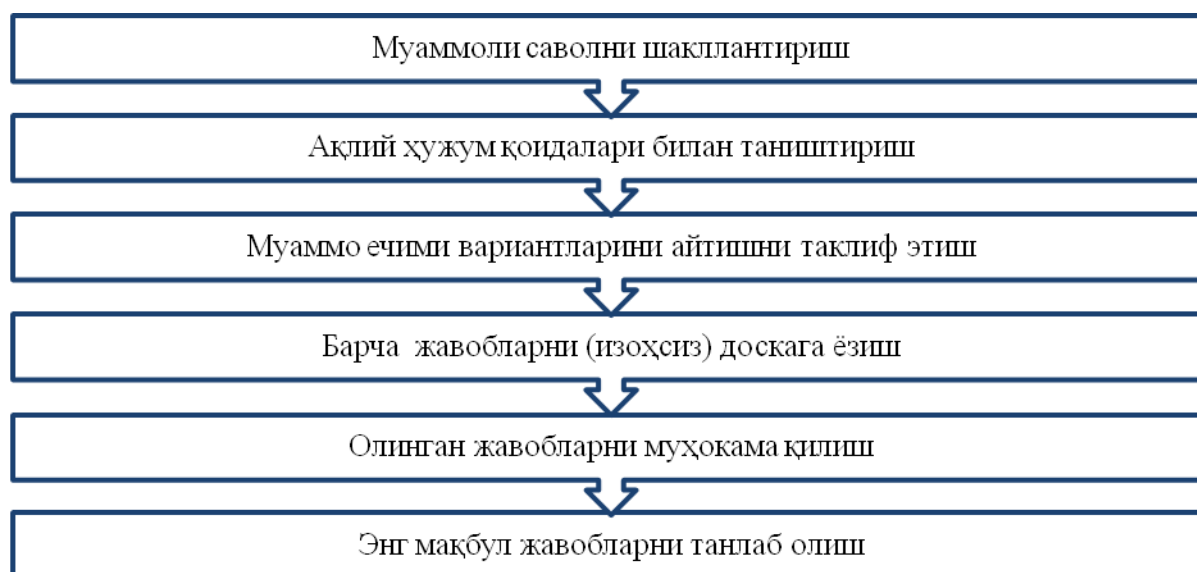
• O'quv mashg'ulotidagi aqliy hujum uchun muammoni tanlash quyidagi tamoyillar bo'yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan muammo nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi hamda o'quvchilarda faol qiziqish uyg'otishi kerak;

- ko'p har xil ma'nodagi yechim variantlariga ega bo'lishi kerak.

O'qitish texnologiyasini ishlab chiqishda aqliy hujum metodi o'quv mashg'ulotining bir lavhasi yoki butun mashg'ulotni o'tkazish asosi sifatida rejalashtirilgan bo'lishi mumkin.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi 1-rasmda keltirilgan.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi

INSERT TEXNIKASI

INSERT (inglizcha so'zdan olingan bo'lib - **INSERT** – Interaktive- interfaol **Noting** – belgilash **S**ystem - tizim for-uchun **E**ffective – samarali **R**eadng – o'qish and– va **T**hinking – fikrlash degan ma'noni anglatadi).

1) Samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilar qo'yishning interfaol tizimi hisoblanadi.

Matnni belgilash tizimi:

(√) - mening bilganimni tasdiqlovchi axborot;

(+) – men uchun yangi axborot;

(-) - mening bilganlarimga, zid axborot;

(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak.

PINBORD TEXNIKASI

Pinbord–(inglizchadan: *pin-* mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) – o'quvchilarni tizimli va mantiqiy fikr bildirishga o'rgatadigan metod.

Pinbord texnikasi:

1) muammoli masalalar va vaziyatlar, aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) muammoni yechish variantlarini baholash hamda ular ichidan eng yaxshisini tanlash imkonini beradi;

2) aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) toifali sharh o'tkazish imkonini beradi.

Pinbord texnikasining texnologik chizmasi

KEYS–STADI METODI

KEYS – (ingl. sase – to'plam, aniq vaziyat) – nazariy bilimlarni amaliy vazifalarni yechish jarayonida qo'llash imkonini beruvchi *o'qitish vositasi*.

Keysda bayon qilingan vaziyatni o'rganib va tahlil qilib, o'quvchilar o'zining kelgusidagi kasbiy faoliyatida o'xshash vaziyatlarda qo'llashi mumkin bo'lgan tayyor yechimni oladi.

Keysda bayon qilingan vaziyatlar (kasbiy), amaliy mashg'ulotlarda yechiladigan vaziyatli masalalardan tubdan farq qilinadi. Agar vaziyatli masalalarda har doim shart (nima berilgan) va talab (nimani topish kerak) berilgan bo'lsa, keysda, qoidaga ko'ra, bunday parametrlar mavjud emas.

O'quvchiga taqdim etilgan ixtiyoriy keysda:

- keysning belgilanishi va topshiriq/savollar aniq ifodalangan bo'lishi kerak;
- bayon qilingan muammoli vaziyatni yechish uchun kerakli va yetarli xajmda ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak
- keysni yechish uchun *uslubiy ko'rsatmalar* bo'lishi kerak.

Keys–stadi (ingl.sase– to'plam, aniq vaziyat, stadi-o'qitish)–amaliy o'qitish vaziyatlarimetodi.

Keys-stadi - o'qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan o'qitish texnologiyasidir.

Ushbu metod o'quvchilarni quyidagilarga undaydi:

- muammoni shakllantirishga;
- amaliy vaziyatni tahlil qilish va baholashga;
- muammo yechimini eng maqbul variantini tanlashga.

O'quv mashg'ulotning o'qitish texnologiyasini tanlashni ikki asosiy dalil belgilaydi:

1. Keysning hajmi (qisqa, o'rtacha miqdordagi, katta)

2. O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli:

- savolli (savollar keysdan keyin keltiriladi)

- topshiriqli (topshiriq keys kirish qismining oxirida keltiriladi)

O'QUV LOYIHA METODI

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, ma'lum muddat ichida (bitta o'quv mashg'ulot doirasidan 2-3 oy muddat ichida) ta'lim oluvchi guruhli yoki yakka tartibda berilgan mavzu yuzasidan loyiha topshirig'ini bajaradi. Uning vazifasi – muayyan foydalanuvchiga yo'naltirilgan yangi ma'lumot olish, belgilangan muddat ichida berilgan u yoki bu muammoni ilmiy, texnikaviy yechimidan iborat.

O'quv loyihasi tushunchasi:

- muayyan iste'molchiga mo'ljallangan, muammolarni izlash, tadqiq qilish va yechish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko'inishida rasmiylashtirishga qaratilgan. Talablarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish *usuli*;

- nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni yechishga qaratilgan o'quv *vosita va qurollari*;

- rivojlantiruvchi, ta'lim-tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan *didaktik vosita*.

GRAFIK TASHKIL ETUVCHILAR

KLASTER (klaster-tutam, bog'lam)-axborot xaritasini tuzish yo'li- barcha tuzilmaning mohiyatini umumlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish asosida aniq biror mazmunni keltirib chiqaradi.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va keng jalb qilishda yordam beradi.

Klasterni tuzish bo'yicha o'quv topshirig'igayo'riqnoma

1. Katta qog'oz varag'i markazida kalit so'z yoki 1-2 so'zdan iborat mavzu nomini aylana ichiga yozing.

2. Kalit so'z bilan birlashdigan yon tomoniga kichkina hajmdagi aylana- "yo'ldoshcha" ichiga mavzu bilan aloqador so'z yoki so'z birikmasini yozing. Ularni chiziq bilan "bosh" so'zga bog'lang.

3. Ushbu "yo'ldoshcha"larda "kichik yo'ldoshlar" ham bo'lishi mumkin, ular ichiga yana so'z yoki iboralar yozib ajratilgan vaqt tugagunga qadar yoki g'oyalar tugamagunga qadar davom ettiriladi.

«**NIMA UCHUN?**» **SXEMASI** –muammoning dastlabki sababini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib,tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Nima uchun?» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammosababini aniqlash uchun:

1) Muammoni yozing va strelka chizig'ini chiqarib «Nima uchun?» so'rog'ini yozing.

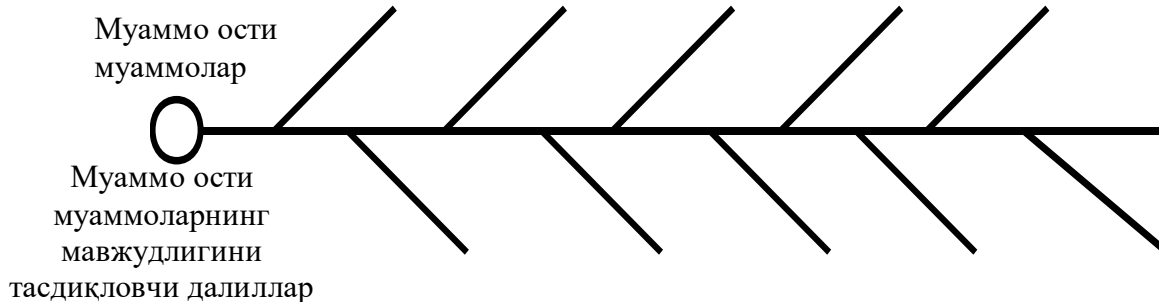
2) Savolga javob yozib nima uchun so'rog'ini takror yozib boravering. Bu jarayonni muammoning dastlabki sababi aniqlanmagunicha davom ettiring

«**BALIQ SKELETI**» **ChIZMASI** – bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

“Baliq skeleti” sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammo maydonini tavsiflash uchun:

1.«Baliq skeletini” chizing:

2. «Suyak»ning chap qismida (yoki yuqori suyakda) muammo osti muammoni yozing, o'ng qismida (pastki suyakda) – muammo osti muammoni amalda mavjud ekanligini tasdiqlovchi dalillarni yozing.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning yechimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko'p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o'ylashga hojat bo'lmaydi. Muammo yechimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo'ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga yechilishi lozim bo'lgan muammoni yozing.

2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo'ying va shu savolga javob bering. Shu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o'ylab o'tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g'oyalarni grafik ko'rinishda qayd etishni o'zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko'rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko'p miqdordagi foydali g'oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni yechimini topish uchun to'g'ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo'nalishini namoyon bo'lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

«NILUFAR GULI» ChIZMASI - muammoni hal etish vositasi. O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash qo'nikmalarini shakllantiradi.

«Nilufar guli» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammoni hal etish vositalarini topish uchun:

1) O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan sxemani chizing. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat;

	B	
	D	
	G	

	Z	
B	Z	C
D	A	F
G	H	Y
	H	

	C	
	F	
	Y	

2) asosiy muammoni markaziy kvadratning markaziga yozing. Uni hal etish g'oyalarini markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yozing;

3) har bir ushbu sakkizta g'oyani markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o'tkazing, boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o'tkazing. Shunday qilib, ular har biri, o'z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

MUSTAQIL TA'LIMGA OID TOPSHIRIQLAR

Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ish bajariladigan mavzular bo'yicha savolnomalar tuzish, savollarga foydalanishga tavsiya etilgan adabiyotlardan foydalangan holda yozma tarzda javob berish, qonun, qaror, me'yoriy hujjatlardan foydalanish, har bir mavzu bo'yicha muammoli masalalarni hal qilish yo'llarini bayon qilish, tavsiyalar berish va boshqalar.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning mazmuni: talabalar mustaqil ishlari mavzulari kelgusida bajariladigan kurs ishlari va bitiruv malakaviy ishlari mavzulari bilan uzviylikda bajariladi.

MUSTAQIL ISH SOATLARI

№	Mavzularnomi	Turi	Semestr	soat
	7-semestr			
1	Sug'urtaning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari	referat	Semestrda vomida	2
2	Sug'urtaga doir asosiy at ama va tushunchalar	referat	Semestrda vomida	2
3	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslari	referat	Semestrda vomida	2
4	Sug'urta faoliyatini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy shakllari	referat	Semestrda vomida	2
5	Sug'urtada tarif siyosati	referat	Semestrda vomida	2
6	Sug'urta faoliyati klassifikatori va unga oid sug'urta klasslari	referat	Semestrda vomida	2
7	Hayotsug'urtasi	referat	Semestrda vomida	4
8	Shaxsiysug'urta	referat	Semestrda vomida	4
9	Mulkiy sug'urta	referat	Semestrda vomida	4
11	Moliyaviy risklarni sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	2
12	Fuqarolik javobgarligini sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	4
13	Kasbiy javobgarlik sug'urtasi	referat	Semestrda vomida	4
14	Tashqi iqtisodiy faoliyat da sug'urta	referat	Semestrda vomida	2
15	Investitsiyalarni siyosiy risklardan sug'urta qilish	referat	Semestrda vomida	2
16	Qayta sug'urta qilish asoslari { 2588 }	referat	Semestrda	2

			vomida	
17	Sug'urta kompaniyasining moliyaviy asoslari	referat	Semestrda vomida	2
18	Sug'urta kompaniyasining investitsiya faoliyati	referat	Semestrda vomida	2
19	O'zbekiston sug'urta bozori va uni davlat tomonidan tartibga solish	referat	Semestrda vomida	2
	Jami			96

Fan bo'yicha kurs ishi namunaviy o'quv rejasida rejalashtirilmagan.

GLOSSARIYLAR

GLOSSARIYLAR

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Abandon	Abandon	Abandon	to'liq miqdordagi sug'urta summasini olish uchun sug'urtalanuvchining sug'urtalangan mol-mulkdan sug'urtalovchining foydasiga voz kechishi (sug'urtalangan kema nobud bo'lganda, u xabarsiz yo'qolganda, kema yoki yuk qaroqchilar tomonidan bosib olinganda). Abandon to'g'risidagi ariza voqea-xodisa ro'y bergandan keyin olti oy mobaynida berilishi kerak. Ayrim chet mamlakatlar qonunchiligida abandon sug'urtalanuvchining bir tomonlama akti hisoblanadi. Faqat, Angliya qonunchiligida abandon uchun sug'urtalovchining roziligi talab etiladi
Avariya komissari	komissar of accident	Komissar avarii	sug'urta kompaniyasining vakolatiga ega bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs. Sug'urtalangan kema yoki yuk bo'yicha ko'rilgan zararining xarakteri va miqdorini aniqlaydi, hodisa ro'y berganlik sabablarini o'rganadi. Sug'urta kompaniyasi avariya komissarining chet elda ham, mamlakat ichkarisida ham tayinlashi mumkin. Avariya komissarining yuridik manzili, telefon va teleks raqamlari sug'urta kompaniyasi tomonidan beriladigan sug'urta polisida ko'rsatiladi. Sug'urtalanuvchi sug'urta xodisasi ro'y berishi zahoti avariya komissariga murojaat qilishi zarur. Avariya komissari mol-mulkning zararlanganlik darajasini aniqlaydi va sug'urta kompaniyasining topshirig'iga asosan, ko'rilgan zararni qisman qoplashi mumkin. Avariya komissari bajarilgan ishlar to'g'risida sug'urta kompaniyasi uchun avariya sertifikatini tuzadi yoki unga yozma axborot tayyorlaydi
Addendum	addendum	addendum	ilgari tuzilgan sug'urta va kayta sug'urtalash shartnomasiga tomonlarning o'zaro kelishuvi bilan qo'shimchalar kiritish.

Adjaster	Adjuster	Adjaster	<p>sug'urta xodisasi ro'y berishi munosabati bilan sug'urtalanuvchi tomonidan bildirilgan e'tirozni tartibga solishda sug'urta kompaniyasining manfaatlarini himoya etuvchi jismoniy yoki xuquqiy shaxs. U sug'urtalanuvchi bilan unga to'lanadigan sug'urta qoplamasi miqdorini kelishishga harakat qiladi. Adjaster sug'urta xodisasini ro'y berish sabablarini o'rganadi va tahlil etadi. Ushbu tahlil natijalari bo'yicha sug'urta kompaniyasiga ekspert xulosasini tuzadi hamda avariya komissari funksiyasini bajaradi. Adjaster vazifasini sug'urta kompaniyasining tarkibiy bo'limi yoki ixtissoslashgan tashkilot amalga oshirishi mumkin.</p> <p>lotin tilidan tarjima qilganda hisobchi degan ma'noni bildiradi. Aktuar hisob-kitoblar nazariyasini o'zlashtirib olgan sug'urta matematikasi sohasidagi mutaxassis. U sug'urta tariflarini hisoblash va metodologiyasini ishlab chiqish, uzoq muddatli sug'urta turlari bo'yicha sug'urta zahiralari shakllantirish bilan bog'liq hisob-kitoblarni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Hozirgi paytda Angliyada aktuariylar instituti faoliyat ko'rsatmoqda. Aktuariylarning xalqaro uyushmasi mavjud.</p>
Aktuariy	Actuary	Aktuariy	
Anderrayter	Underwriter	Anderrayter	<p>1) turli risklarni sug'urtalash vakolatiga ega, sug'urta kompaniyasi tomonidan tayinlanadigan shaxs. Sug'urta kompaniyasining sug'urta portfelini shakllanishi uchun javob beradi. U sug'urta shartnomalarini tuzish, risklarni baholash va sug'urta tarifi stavkasini belgilash yuzasidan tegishli malakaga ega bo'lishi zarur; 2) Lloyd sug'urta polislarini beradigan Lloyd sug'urta korporatsiyasini a'zosi; 3) potensial mijozlarga sug'urta polisini sotish bilan shug'ullanadigan yoki manfaatdor tomonlarga sug'urta sohasi bo'yicha yuqori darajada maslahat xizmatlarni ko'rsatadigan jismoniy yoki yuridik shaxs.</p>
Anderrayter siyosati	Underwriter policy	Politika anderraytera	<p>sug'urtalash bilan bog'liq yangi takliflarni ko'rib chiqish va mazkur taklifni qabul qilish yoki rad etish to'g'risida xulosalar chiqarishga qaratilgan siyosat.</p>
Annuitet	Annuity	Annuitet	<p>1) renta va nafaqalarni sug'urtalashning hamma turlarini umumlashiruvchi</p>

			tushuncha. Bunda sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga bir vaqtning o'zida yoki bir necha yillar davomida tegishli sug'urta mukofotlarini to'laydi. Keyin sug'urtalanuvchi butun hayoti davomida sug'urta kompaniyasidan daromad oladi. Annuitetning bir turi hisoblanadigan fuqarolarning yillik daromadini sug'urtasi bugungi kunda Buyuk britaniyada, Fransiyada va AQShda keng rivojlangan.
Audit	Audit	Audit	sug'urta kompaniyasining moliyaviy hisoboti to'g'riligini yozma ravishda tasdiqlash va tekshirish. Audit ishini maxsus malakaga ega bo'lgan auditorlar amalga oshiradi. Auditorlik firmasi bilan sug'urta kompaniyasi o'rtasida shartnoma tuziladi. O'zbekiston Respublikasida audit ishini Moliya vazirligining litsenziyasiga ega bo'lgan shaxslar amalga oshirishi mumkin.
Bonus	Bonus	Bonus	sug'urta kompaniyasi o'zi uchun qulay shartlarda sug'urta shartnomasini tuzganligi uchun sug'urtalanuvchiga, u to'laydigan sug'urta mukofoti miqdoridan chegirmalar belgilaydi.
Brutto-mukofot	Gross awarding	Brutto-nagrajdeniya	sug'urta shartnomalarini tuzish, ish yuritish xarajatlarini hisobga olgan xoldagi sug'urta mukofotlari summasi.
Bosh polis	Main polis	Главный polis	sug'urta kompaniyasi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi yozma bitim. Bu bitimga muvofiq, tegishli davr mobaynida sug'urtalanuvchi barcha ob'ektlarni sug'urta kompaniyasiga sug'urtalash uchun beradi. Chet el tajribasida bu bitim «ochiq polis» yoki «polis-abonament» deyiladi. Mazkur bosh polis asosida sug'urtalash tashqi savdo yuklari sug'urtasida keng tarqalgan. Sug'urtalanuvchi sug'urta kompaniyasiga har bir jo'natilgan yuk haqidagi ma'lumotlar (yukning vazni, sug'urta summasi, yukni junatish va qabul qilib olish punktlari) bayon etilgan arizani taqdim etsa yetarli, yuk avtomatik ravishda sug'urtalangan hisoblanadi.
Brutto – stavka	Gross rate	Brutto – stavka	Cug'urta qoplamasini (sug'urta summasini) to'lashga mo'ljallangan netto-stavka va ish yuritish xarajatlarini qoplashga mo'ljallangan netto-stavkaga yuklama summalarini o'z ichiga olgan sug'urta mukofotlarining tarif stavkasini bildiradi.

Depozit	Deposit	Depozit	<p>Ko'pgina adabiyotlarda ushbu ibora sug'urta tarifi ma'nosida ham ishlatiladi.</p> <p>1) sug'urta kompaniyasining bank muassasasida saqlanadigan pul mablag'i yoki qimmatli qog'ozlari. Bank, odatda, sug'urta kompaniyasiga o'z pulini bankda saqlagani uchun foiz to'laydi; 2) ayrim mamlakatlar qonunchiligiga muvofiq, chet mamlakat sug'urta kompaniyasi, agar, biror boshqa mamlakatda sug'urta faoliyatini amalga oshirmoqchi bo'lsa, dastlab u o'sha mamlakat bank muassasasiga tegishli pul mablag'ini depozitga qo'yadi. Mazkur depozit, chet davlat sug'urta kompaniyasining boshqa mamlakat xududida sug'urta faoliyatini amalga oshirishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi</p>
Diversifikatsiya	Diversification	Diversifikatsiya	<p>yirik sug'urta kompaniyalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa faoliyat bilan ham shug'ullanishi. Masalan, sug'urta vositachiligi, qimmatli qog'ozlarning oldi-sotdisi, ko'chmas mulk bilan shug'ullanish va xakozo.</p>
Dispasher	Average adjuster	Dispasher	<p>dengiz transportida umumiy avariya sodir bo'lganda ko'rilgan zararni kema, yuk va fraxt o'rtasida taqsimlash bo'yicha hisob-kitoblarni tuzadigan mutaxassis. Rivojlangan mamlakatlarda dispasher funksiyasini maxsus kompaniyalar bajaradi. Zararlarni taqsimlash bo'yicha hisob-kitoblar dispasha deyiladi va dispashani tuzganlik uchun xaqni manfaatdor tomonlar (kema egasi, yuk egasi, yukni sotib oluvchi shaxs) to'laydi.</p>
Yevropolis	Europolis	Yevropolis	<p>yevropa iqtisodiy hamjamiyati mamlakatlarida sug'urta shartnomasi tuzganlik faktini tasdiqlovchi sug'urta polisi</p>
Kargo	cargo	Kargo	<p>transport vositasida tashiladigan va sug'urtalanishi mumkin bo'lgan yukning nomlanishi.</p>
Kasko	hull insurance	Kasko	<p>transport vositasining borti. Kasko sug'urtasi transport vositasini nobud bo'lishi yoki shikastlanishi o'z ichiga oladi.</p>

Lloyd	Lloyd's	Lloyd	<p>Angliyadagi xalqaro sug'urta bozori, Angliyadagi sug'urtalovchilar korporatsiyasi, taxminan 1734 yilda tashkil etilgan. Xozirgi paytda Lloydga 22000 dan oshiq azo bor. Uning faoliyati Angliya parlamenti turlarini amalga oshiradi. Lloyd azolari 279 sindikatga birlashgan bo'lib, sindikat faoliyati uchun anderrayterlar javob beradi. Anderrayterlar bilan sug'urtachilarni sug'urta vositachilari birlashtiradilar. Sug'urta vositachilari Lloyd bozorida riskni joylashtiradilar. Anderrayterlar sug'urta shartnomasi bo'yicha javob berish uchun yirik miqdordagi pul mablag'larini korporatsiyaga depozit sifatida qo'yadilar. Axoli sog'lig'ini ximoyalash vositaaridan biri. Sug'urta xodisasi ro'y berish munosabati bilan, suo'urta polisi orqali bepul tibbiy xizmat ko'rsatilishi. Tibbiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq</p>
Tibbiy sug'urta	Medical insurance	Meditsinskaya straxovaniya	
Mulkiy sug'urta	Property insurance	Imumestvennaya a straxovaniya	<p>turli ko'rinishdagi mol-mulklarni saqlash bilan bog'liq manfaatlar sug'urta munosabatlarining ob'ekti hisoblangan, sug'urtaning mustaqil tarmog'i. Sug'urtalanuvchining shaxsiy mulki, uning qaramog'ida joylashgan mol-mulklar sug'urtalanishi mumkin. Sug'urtalanuvchi sifatida, nafaqat mol-mulkning sohiblari, balki mol-mulkning saqlanishi uchun mas'uliyatli bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar ham bo'lishi mumkin.</p>
Netto-stavka	Net rate	Netto-stavka	<p>brutto-stavkaning asosiy tarkibiy qismi. Netto-stavka sug'urta qoplamasini to'lashga mo'ljallangan pul mablag'lari resurslari bo'lib, u brutto-stavkaning 90 foizigacha miqdorini tashkil yetadi</p>
Majburiy sug'urta	Compulsory insurance	Obyazatelnoe straxovanie	<p>sug'urta munosabatlarining qonun kuchiga yega bo'lgan shakli. Majburiy sug'urta qonunchilik xujjatlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu xujjatda sug'urtaga tortiladigan ob'ektlar soni, sug'urta javobgarligining hajmi, sug'urta munosabatlarida qatnashadigan tomonlarning huquq va majburiyatlari hamda boshqa rekvizitlar ko'rsatiladi. Amaldagi qonunchilikka asosan, O'zbekistonda majburiy sug'urtani tegishli litsenziyaga yega bo'lgan har qanday sug'urta kompaniyasi o'tkazishi mumkin.</p>
Oferta	Offer	Oferta	asosiy shartlar ko'rsatilgan holda sug'urta

			shartnomasini tuzish taklifi. Sug'urta kompaniyasi ofertani konkret yuridik yoki jismoniy shaxsga yo'llashi mumkin
Risk	Risk	Risk	<p>1) bitta kutilayotgan hodisa bo'yicha xavfning yuzaga kelishi. Risk tushunchasi ko'rinishlarining xilma-xilligi, uni sodir bo'lishi natijasida yuzaga kelgan oqibatlarning og'irligi, riskni ro'y berishi sababli paydo bo'lgan zararlarni mutloq tugatishni imkoniyati bo'lmaganligi sug'urta ishini tashkil yetish uchun asos yaratadi. Shunday qilib, risk sug'urtaviy huquqiy munosabatlarni shakllantirish uchun shart-sharoit yaratadi. Risk-riskli holatlarning yagonalik va o'zaro aloqadorlik yig'indisidir. Sug'urta fanida risk tushunchasiga turlicha tariflar berilgan. Jumladan, risk-bu konkret hodisa yoki hodisalar yig'indisi bo'lib, ular sodir bo'lgan taqdirda sug'urta kompaniyasi qoplamalar to'laydi. Risk sug'urta ob'ekti bilan to'g'ridan to'g'ri bog'langan. Ob'ektga risk salbiy ta'sir ko'rsatib, uni shikastlashi yoxud nobud qilishi mumkin. Shu tufayli risk - bu yagona tasodifiy hodisa bo'lib, uning ro'y berishi inson ongiga yoki irodasiga bog'liq yemas. Sug'urta risklarining ro'yxati sug'urtalovchining sug'urta javobgarligi hajmini tashkil yetadi. Risk bahosining puldagi ifodasi sug'urta tarif stavkasini tashkil yetadi; 2) sug'urta ob'ekti: 3) sug'urta javobgarligining turi.</p>
Riskni baholash	Assess the risk	Otsenit riska	<p>risk parametrlarini xarakterlovchi barcha riskli holatlarni natura va qiymat ko'rinishida tahlil yetish. Yeng ahamiyatli belgisiga qarab tegishli risklar guruhi ajratilgan hamda u riskni baholash mezonini hisoblanadi. Masalan, shaxsiy sug'urta shartnomasini tuzishda insonning yoshiga ye'tibor beriladi. Sug'urta shartnomasi tuzilgan momentdan, sug'urtalanuvchining o'limiga yoki nogiron bo'lib qolishiga olib keluvchi xavfli kasalliklarni aniqlash maqsadida mijoz qo'shimcha ravishda dastlabki tibbiy tekshiruvdan o'tkazilishi mumkin. Sug'urta kompaniyalarida riskni baholash ishini syurveyerlar amalga oshiradi. U sug'urta ob'ekti bilan jiddiy tanishadi, har tomonlama tahlil yetadi. Tahlil natijalariga muvofiq sug'urtalanuvchi bilan sug'urtaviy huquqiy</p>

			munosabatlarga kirishishini maqsadga muvofiqligi to'g'risida sug'urta kompaniyasiga yozma xulosa beradi.
Sug'urta polisi	Insurance policy	Straxovoy polis	sug'urta shartnomasi tuzilganlik faktini tasdiqlovchi xujjat. Sug'urta polisida quyidagi rekvizitlar bo'lishi shart: sug'urta kompaniyasining yuridik manzili, sug'urtalanuvchining nomi, sug'urta ob'ekti, sug'urta mukofotining miqdori, shartnomaning amal qilish muddati. Sug'urta qoplamasini to'lashda sug'urtalanuvchi sug'urta polisini sug'urta kompaniyasiga taqdim yetishi zarur.
Sug'urta portfeli	Insurance portfolio	Straxovoy portfel	sug'urta kompaniyasiga kelib tushgan sug'urta mukofotlarining yig'indisi. Sug'urtalangan ob'ektlar soni, sug'urta shartnomalarining miqdori ham sug'urta portfeli tushunchasini anglatadi. Chet mamlakatlar sug'urta amaliyotida ushbu ibora ishlab topilgan sug'urta mukofotining hajmi tushunchasiga to'g'ri keladi

TAVSIYa** ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR VA INTERNET SAYTLAR**

TAVSIYA ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR VA INTERNET SAYTLAR

Elektron jurnallar

1. International Journal of Business Forecasting and Marketing Intelligence.
www.inderscience.com
2. Ansoff matrix. www.free-management-ebooks.com
3. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Ilmiy-elektron jurnal. www.iqtisodiyot.uz
4. Ekonomicheskoe obozrenie. www.cer.uz
5. Journal of Insurance. www.ama.org
<http://www.UzReport.com>
<http://www.uzbekinvest.uz>.

Internet saytlari

- www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali
- www.lex.uz. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi
- www.mf.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- www.soliq.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi
- www.stat.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi
- www.agro.uz. – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi
- www.norma.uz. – “NORMA-HAMKOR” MChJ
- www.agros.uz – O‘zagrosug‘urta kompaniyasi
- www.uzbekinvest.uz – O‘zbekinvest EIMSK
- www.madad.uz- Mamad SK
- www.kafolat.uz – Kafolat SK
- www.alscom.uz – Alskom SK